

Articles/Makaleler

(قتل) Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı Mana Değişikliklerinin Analizi
The Use of the Verb Kill and Its Derivatives in the Qur'an and Analysis of Changes in Meaning
Bekir YILDIRIM

Üç Kültür, Tek İmge: Arapça, Türkçe ve Almanca Kısa Öykülerde Anne Karakteri
Three Cultures, One Image: The Mother Character in Arabic, Turkish and German Short Stories
Hesham MOTAVA & Senem CEYLAN

İhsan Abdülkuddüs'ün Bir Filistin Hikâyesi "Dava Cadillac'ın İçinde Uyuyor"
A Palestinian Story by Ihsan Abd al-Quddūs "The Case Sleeps Inside the Cadillac"
Hüseyin YAZICI

تداولية أفاظ القرآن الكريم في اللغة التركية بين التأثير والتأثير دراسة وصفية نقدية
Kuran-ı Kerim Lafızlarının Türkçede Bağlam ve İletişime Göre Kullanımı:
Etkilenme ve Etkileme Üzerine Eleştirel Deskriptif Bir İnceleme
*The Pragmatics of Some Quranic Words in the Turkish Language Between
Influencing and Being Affected: A Descriptive and Critical Study*
Khattab KHATTAB

Türk -İslam Karşıtlığı Ekseninde Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak
İliyyâ Ebû Mâdî'nin "Erzurum'un Düşüşü" Adlı Şiiri
*İliyyâ Ebû Mâdî's Poem Called "Fall of Erzurum" as
A Political Propaganda Tool on the Axis of Anti-Turk-Islam*
Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Cinema of Egypt (1927-1970)
Mısır Sineması (1927-1970)
Mustafa AYDIN & Aysel ERGÜL KESKİN

دراسة وصفية للكتاب التمهيدي الأول من سلسلة اللسان في ضوء اللسانيات التطبيقية
Uygulamalı Dilbilim Işığında 'Silsiletü'l-Lisan' Serisi Hazırlık Kitabı Üzerine Betimleyici Bir Çalışma
*A Descriptive Study of al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series in the Light of Applied
Linguistics*
Rabie Mohamed HEFNY & Ahmet Mustafa ZEKİ

Arap Dili Eğitimi: Ulusal Alanyazının Bibliyometrik Analizi
Arabic Language Education: A Bibliometric Analysis of National Literature
Sara AKKUŞ & Ömer İSHAKOĞLU

Suriyeli Şair 'Umer el-Ferrâ'nın Tis'a Teşhur (Tis'a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi
A Review of the Syrian Poet 'Umar al-Farrâ's Poem Named Tis'a Teşhur (Tis'a Eşhur)
Sevda ÇETİN

Kürânneml'in el-Münecced fi'l-luğa İsimli Sözlüğünün Sözlük Bilimsel Değeri
The Lexicographical Value of Kurâ' al-Naml's al-Munajjad fi al-luğa
Şeyma SAVAŞ & Ramazan EGE

VOLUME/CİLT-7
ISSUE/SAYI-2
DECEMBER 2024-2

ISTANBUL JOURNAL OF ARABIC STUDIES

VOLUME/CİLT-7 ISSUE/SAYI-2

ISSN 2651-5385
e-ISSN 2687-4504

ISTANBUL AKADEMİK ARAPÇA ÇALIŞMALARI DERGİSİ
ISTANBULJAS
ISTANBUL JOURNAL OF ARABIC STUDIES

ISTANBUL JOURNAL OF ARABIC STUDIES
ISTANBULJAS

Istanbul Journal of Arabic Studies

ISTANBULJAS

Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) is indexed
by ULAKBİM TR Dizin, Index COPERNICUS and ASOS Index

ASOS
indeks

DergiPark
AKADEMİK

MANAGING EDITORS/ DERGİ YAZI KURULU

Editor in Chief/Baş Editör

İbrahim Şaban, Prof. Dr., Istanbul University, Türkiye.

Editor/Editör

Hüseyin Ölmez, Dr., Çankırı Karatekin University, Türkiye.

Language Editors/Dil Editörleri

Abdulsattar Elhajhamed, Dr., Istanbul University, Türkiye.

Zeynep Ertürk, Dr., Yunus Emre Institute, Türkiye.

Ayşegül Savaşan, Ph. D., Candidate, Istanbul University, Türkiye.

FIELD EDITORS/ ALAN EDİTÖRLERİ

Eyyüp Tanrıverdi, Prof. Dr., Dicle University, Türkiye.

Benaissa Abdelhalim, Prof. Dr., Oran University, Algeria.

Hüseyin Yazıcı, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye.

Murat Özcan, Prof. Dr., Gazi University, Türkiye.

EDITORIAL BOARD/ YAYIN KURULU

Ali Alkubaisi, Assoc. Prof. Dr., Woral, Qatar.

Fatemeh Parchekani, Assist. Prof. Dr., Kharazmi University, Iran.

Hao Wu, Assoc. Prof. Dr., Sichuan International Studies University, China.

Hisham Mohammed Okaydy, Prof. Dr., Mosul University, Iraq.

İbrahim Şaban, Prof. Dr., Istanbul University, Türkiye.

Kerim Açık, Prof. Dr. İstanbul 29 Mayıs University, Türkiye.

Marcin Styszynski, Assist. Prof. Dr., Adam Mickiewicz University, Poland.

Muammer Sarıkaya, Prof. Dr., Ankara H. Bayram Veli University, Türkiye.

Muhammet Hekimoğlu, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye.

Musa Yıldız, Prof. Dr., Gazi University, Türkiye.

Nonglaksana Kama, Assist. Prof. Dr., International Islamic University, Malaysia.

Ömer İshakoğlu, Prof. Dr., Istanbul University, Türkiye.

Sana Barouni, Assist. Prof. Dr., Jendouba University, Tunisia.

Sobhi Boustani, Prof. Dr., Inalco, France.

Sultan Şimşek, Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Türkiye.

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed journal published biannually in June and December.

Director/Sorumlu Müdür

İbrahim Şaban

Logo Arab Calligraphy/Logo Arapça Hat

Ahmad Al Mufti

Cover Design/Kapak Tasarım

Nuray Yüksel

Logo Design/Logo Tasarımı

Meral Hunuma

Correspondence Address / Yazışma Adresi

<https://dergipark.org.tr/pub/istanbuljas>
istanbuljas@gmail.com

Printed in/Baskı

Sayfa Dijital Baskı
Süleymaniye/İstanbul
Phone: +90 212 528 10 84

Contents/İçindekiler

Editorial/Editörden.....137

Articles/Makaleler

(قتل) Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı Mana Değişikliklerinin Analizi
The Use of the Verb Kill and Its Derivatives in the Qur'an and Analysis of Changes in Meaning
Bekir YILDIRIM 139-168

Üç Kültür, Tek İmge: Arapça, Türkçe ve Almanca Kısa Öykülerde Anne Karakteri
Three Cultures, One Image: The Mother Character in Arabic, Turkish and German Short Stories
Hesham MOTAVA&Senem CEYLAN.....169-188

İhsan Abdülkuddüs'ün Bir Filistin Hikâyesi "Dava Cadillac'ın İçinde Uyuyor"
A Palestinian Story by Ihsan Abd al-Quddūs "The Case Sleeps Inside the Cadillac"
Hüseyin YAZICI 189-208

تداولية ألفاظ القرآن الكريم في اللغة التركية بين التأثير والتأثير دراسة وصفية نقدية
Kuran-ı Kerim Lafızlarının Türkçede Bağlam ve İletişime Göre Kullanımı:
Etkilenme ve Etkileme Üzerine Eleştirel Deskriptif Bir İnceleme
*The Pragmatics of Some Quranic Words in the Turkish Language Between
Influencing and Being Affected: A Descriptive and Critical Study*
Khatab KHATTAB 209-242

Türk -İslam Karşıtlığı Ekseninde Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak
İliyyâ Ebû Mâdi'nin "Erzurum'un Düşüşü" Adlı Şiiri
*İliyyâ Ebû Mâdi's Poem Called "Fall of Erzurum" as
A Political Propaganda Tool on the Axis of Anti-Turk-Islam*
Muhammet Emin UZUNYAYLALI.....243-263

Cinema of Egypt (1927-1970)
Mısır Sineması (1927-1970)
Mustafa AYDIN&Aysel ERGÜL KESKİN 265-296

دراسة وصفية للكتاب التمهيدي الأول من سلسلة اللسان في ضوء اللسانيات التطبيقية
Uygulamalı Dilbilim Işığında 'Silsiletü'l-Lisan' Serisi Hazırlık Kitabı Üzerine Betimleyici Bir Çalışma
A Descriptive Study of al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series in the Light of Applied Linguistics
Rabie Mohamed HEFNY&Ahmet Mustafa ZEKİ.....297-334

Arap Dili Eğitimi: Ulusal Alanyazının Bibliyometrik Analizi
Arabic Language Education: A Bibliometric Analysis of National Literature
Sara AKKUŞ&Ömer İSHAKOĞLU.....335-355

Suriyeli Şair 'Umer el-Ferrâ'nın Tis'a Teşhur (Tis'a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi
A Review of the Syrian Poet 'Umar al-Farrâ's Poem Named Tis'a Teşhur (Tis'a Eşhur)
Sevda ÇETİN 357-375

Kürâuneml'in el-Münecced fi'l-luğa İsimli Sözlüğünün Sözlük Bilimsel Değeri
The Lexicographical Value of Kurâ' al-Naml's al-Munajjad fi al-luğa
Şeyma SAVAS&Ramazan EGE 377-409

Author Guidelines/Yazım Kuralları.....411-413

Kıymetli okuyucular,

Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) olarak bu sayımızla yayım hayatımızın yedinci yılını geride bırakıp sekizinci yılına girmiş bulunmaktayız. TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Index COPERNICUS ve ASOS Index kapsamında dizinlenen ISTANBULJAS'ın bu sayısında da önceki sayılarda olduğu gibi siz değerli okuyucularımıza faydalı içerikler sunmak adına seçici davranıp farklı konularda biri İngilizce, ikisi Arapça ve yedisi Türkçe olmak üzere toplam on makaleye yer verdik. İstifâde etmeniz temennisiyle.

Dear readers,

As Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS), we have left the seventh year and entered the eighth year of our publishing life with this issue. In this issue of ISTANBULJAS that has been included within the scope of TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Index COPERNICUS and ASOS Index as in previous issues, in order to offer useful content to our valued readers, we have included a total of ten articles on different topics, one in English, two in Arabic and seven in Turkish.

Hoping you benefit.

عزيرى القارى

بنشرنا هذا العدد تركت مجلة إستانبول للدراسات العربية (ISTANBULJAS) سنتها السابعة ودخلت سنتها الثامنة. في هذا العدد من مجلتنا المفهرسة ضمن TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin و Index و COPERNICUS و ASOS Index كما هي الحال في الإصدارات السابقة قمنا بعملية اختيار بهدف تقديم مضمون مفيد لك أيها القارئ الكريم، فاخترنا عشر مقالات، مقال واحد باللغة الإنجليزية، اثنان باللغة العربية وسبع باللغة التركية، وذلك في مجالات مختلفة. راجين لكم الاستفادة.

الأستاذ الدكتور إبراهيم شعبان
رئيس تحرير مجلة إستانبول للدراسات العربية

Prof. Dr. İbrahim ŞABAN
ISTANBULJAS Chief Editor

(قتل) Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı Mana

Değişikliklerinin Analizi

The Use of the Verb Kill and Its Derivatives in the Qur'an and Analysis of Changes in Meaning

Bekir YILDIRIM*^{ID}

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye.

E-mail: bekiryildirim@karatekin.edu.tr

^{ID}<https://orcid.org/0000-0001-7898-794X>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Bekir YILDIRIM,
Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye.

Submission/Başvuru:

28 Ağustos/August 2024

Acceptance /Kabul:

30 Kasım/November 2024

Citation Atf/:

YILDIRIM, Bekir. "(قتل) Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı Mana Değişikliklerinin Analizi." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 139-168.

Öz

Kur'an'ı Kerim, Arap diliyle bütün insanlığa gönderilmiş ilahî bir kitaptır. Onun doğru ve düzgün bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak ilimlerden biri de kelimelerin yapısını inceleyen sarf ilmidir. Bilindiği üzere sarf ilmi kelimelerin türetilmesi ve anlam değişiklikleriyle ilgilenmektedir. Arapçada bir fiil, yapılan eklerle birçok kalıba dönüşebilmektedir. Örneğin bir mazi fiil; muzari, emir, nehiy, ism-i fâil, mefûl, ism-i tafdîl, ism-i tasgîr, vb. vezinlere aktarılabilir. Bu Arapçanın kelime türetmesindeki zenginliğine de delalet etmektedir. Kelimenin köküne yapılan bu ilaveler onun yapısında birtakım değişikliklere sebep olduğu gibi anlamında da bazı farklılıklara neden olmaktadır. Kur'an'da farklı türevleriyle birlikte kullanılan kelimelerden biri de (قتل) *katele* fiilidir. Nitekim bu sözcüğün Kur'an'da sülâsi mâzî, muzari, emir, masdar ve mezîd vb. türevleriyle kullanıldığı görülmektedir. Mezkûr fiilin mezîd hali tef'îl, müfâ'ale ve ifti'âl vezinlerinde masdar hali hem sarîh hem de müevvel şeklinde gelmektedir. Bu çalışma, Kur'an'da kullanılan *katele* kelimesinin yapısındaki şekil ve mana değişikliklerini analiz etmeyi amaçladığı gibi Kur'an'ın lafız ve mana uyumu arasındaki icâziyla ilgili çalışmalara da katkıda bulunmayı hedeflenmektedir. Müslümanları katil gibi göstermeye çalışanların yanlışlığını ifade etmek için de Kur'an'da (قتل) fiilinin muhataplarının hangi topluluklar olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca dört yerde zikredilen "onları bulduğunuz yerde öldürün" ifadesini tahrif ederek yorumlayan bazı örgütlerin yanlışlarını ve ilgili âyetlerde bozuk düşüncelerine dayanağın bulunmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır: 1-*Katele* fiili Kur'an'da hangi vezinlerde kullanılmaktadır? 2-*Katele* fiili ve türevleri Kur'an'da hangi anlamlara delalet etmektedir?

3-Mezkûr fiilin farklı vezinlerde kullanılmasına sebep olan amil nedir? (قتل) fiili ve türevlerinin Kur'an'da kullanımını ele alan bir çalışmanın tespit edilememesi ve ayrıntılı şekilde bir fiil ve türevlerini ele alan çalışmanın olmaması nedeniyle araştırmanın özgün olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, sarf ilmi, Kur'an-ı Kerim, (قتل) fiili, istikâk.

Abstract

The Qur'an is a divine book sent to all humanity in the Arabic language. One of the sciences that will ensure its correct and proper understanding is the science of morphology which examines the structure of words. As is known, the science of morphology deals with the derivation of words and changes in meaning. In Arabic, a verb can be transformed into many forms with affixes. For example, a nominative verb can be transformed into al-mudari', imperative, nehy, al-ism al-fâil, mafûl, al-ism al-tafdil, al-ism al-tasgîr, and so on. This also indicates the richness of Arabic in word derivation. These additions to the root of the word cause some changes in its structure as well as some differences in its meaning. One of the words used in the Qur'an with different derivatives is the verb qatala (قتل). As a matter of fact, this word is used in the Qur'an with its derivatives such as sulāsī madi, al-mudari, imperative, infinitive mood and mazid, etc. The infinitive form of the aforementioned verb comes in the form of both sarih and muawwal in the verbs of tafîl, mufāala, and iftiāl. This study aims to analyze the changes in the form and meaning of the word qatala in the Qur'an. Again, this study aims to contribute to the studies on the Qur'an's ijāz between the harmony of words and meaning. In order to express the falsity of those who try to portray Muslims as murderers, it is revealed which communities are the addressees of the verb (قتل) in the Qur'an. In addition, it will be tried to reveal the mistakes of some organizations that distort the expression "kill them wherever you find them", which is mentioned in four places, and that there is no basis for their corrupt thoughts in the relevant verses. This study will seek answers to the following questions: 1- In which verses is the verb qatala used in the Qur'an? 2- What meanings do the verb qatala and its derivatives refer to in the Qur'an? 3-What is the reason for the use of the verb in different tenses? It can be said that this study is unique because there is no study that deals with the use of the verb (قتل) and its derivatives in the Qur'an and there is no study that deals with a verb and its derivatives in detail.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Morphology Science, Qur'an, Verb Kill, Word Derivation.

Extended Abstract

The Qur'an is a divine book sent to all humanity in the Arabic language. One of the sciences that will ensure its correct and proper understanding is the science of morphology, which examines the structure of words. As is known, the science of morphology deals with the derivation of words and changes in meaning. In Arabic, a verb can be transformed into many forms with affixes. For example, a nominative verb can be transformed into al-mudari', imperative, nehy, al-ism al-fâil, mafûl, al-ism al-tafdil, al-ism al-tasgîr, and so on. This also indicates the richness of Arabic in word derivation. These additions to the root of the word cause some changes in its structure as well as some differences in its meaning. Language scholars state that additions to the root of a word cause an increase in meaning. In Arabic, word derivation is called istikâk. This term refers to the transformation of a word that is similar in meaning and structure into another word. For example, when the verb "ضَرَبَ" is preceded by an imperative hemza, the word becomes "اِضْرَبْ" and its meaning is "hit", and when the first letter of the same verb is preceded by an elif, "ضَارِبٌ", the word becomes "hitter". One of the words used in the Qur'an with different derivatives is the verb kill (قتل). As a matter of fact, this word is used in the Qur'an with its derivatives such as sulāsī madi, al-mudari, imperative, infinitive

mood and mazid, etc. The infinitive form of the aforementioned verb comes in the form of both sarih and muawwal in the verbs of tafīl, mufāala, and iftiāl. This study aims to analyze the changes in the form and meaning of the word kill in the Qur'an. Again, this study aims to contribute to the studies on the Qur'an's ijāz between the harmony of words and meaning. On the other hand, this study will try to reveal the mistakes of some organizations that distort and interpret the expression "kill them wherever you find them", which is mentioned in four places in the Qur'an, and that there is no basis for their corrupt ideas in the relevant verses. This study will seek answers to the following questions: 1- In which verses is the verb qatala used in the Qur'an? 2- What meanings do the verb qatala and its derivatives refer to in the Qur'an? 3-What is the reason for the use of the verb in different tenses? As a methodology, the meaning of the verb (قَتَلَ) in the dictionaries was mentioned first. The verses in which this verb occurs were identified and the words related to the verb (قَتَلَ) and its derivatives were classified according to the subject headings in morphology. In order to prevent the article being too long, it has been limited to a single example from the verses. Again, in order to understand the reason for the use of the present tense in the verses related to the verb (قَتَلَ), the reason for the verses' occurrence is stated. Apart from the use of the present tense in the verse, the changes in meaning that will occur when it is expressed in different tenses are analyzed. This study, which examines a verb and its derivatives in the Qur'an in terms of morphology and examines the changes in meaning, will contribute to the field as it deals with a verb and its derivatives in detail unlike other studies. The verb (قتل) and its derivatives are used in the Qur'an, as in the dictionaries, in the meanings of killing, cursing and fighting. The use of māzī appears in the verses in the form of trilateral roots of active and passive, as well as in the form of mazīd māzī. The use of this verb in the form of the mādi is seen in the chapters of mufā'ale and ifti'āl. In some verses, the sulāsī māzī form refers to the past tense, while in others it refers to the future tense. Except for its conditional use, almost all of the present tense uses of this verb are related to the pre-Muhammad communities. The verbs used in the Qur'an in the form of (قاتل) include the meaning of fighting, cursing and killing. In the verses, the passive perfect form of the verb (قَتَلَ) is used in the sense of being killed and cursed. The muzari verbs used with the preposition of conditional, the singular noun, and the preposition “سَ”, which expresses the future, have acquired the meaning of future in the verses. In the Qur'an, the imperative form of the verb “قَتَلَ” is used for different interlocutors. These are: Al-Baqarah 54 for the Jews and Al-Nisaa 66 for the believers (kill your souls; Al-Baqarah 191 for the Meccan polytheists, kill those who wage war against Muslims wherever you find them; Al-Nisaa 89 and 91 for the hypocrites, kill them wherever you find them; al-Tawbah 5 for the polytheists around Mecca, kill them). Regarding pre-Islamic communities, Surah Anqabut 24 mentions his people's demand to kill Prophet Abraham, Surah Believer 25 mentions Pharaoh and his men's order to kill the children of Israelites, and Surah Yusuf 9 mentions his brothers' demand to kill Yusuf. The phrase “وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ” kill them wherever you find them”, which is the most controversial issue regarding the verb qatala, occurs in four places in the Qur'an. Two of them are against polytheists who fight

against Muslims and the other two are against hypocrites who sow sedition. It is mentioned in Surah al-Nisaa 89 and 91 for the hypocrites, kill them wherever you find them; in Surah al-Tawbah 5, kill them against all the polytheists around Mecca; and in Surah al-Baqarah 191, kill those who fight you. In the Qur'an, the infinitives are used in the form of (تَقْتِيلًا/قَتَالًا). Only the explicit and muawwal masdar of this verb is used, and the other types of masdar such as masdar mîmî, merre, nawî, and sinâî are not mentioned. The infinitive form of the verb “قَتَلَ” is used for the act of killing because what is emphasized here is the timeless act of killing. For this reason, the expression is mentioned with the implicit masdar instead of the masdar al-muawwal “أَنْ يَقْتُلَ”. If the expression had been mentioned with masdar al-muawwal, the act of killing would have included only the future and not the present and the past. The question of fighting in the forbidden months is in the form of “قَتَالًا”, which is the masdar of the chapter of mufā'ale. Since the question is about fighting in the haram months, the expression is mentioned in the form of masdar, which is the form of the verb abstracted from time. If the statement had come in the sulāsî form instead of the masdar form of the verb, the meaning would have been individual killing, not fighting. The reason for the verse's occurrence shows that the incident was between groups, not individuals. In some places, the addressees of this verb are Muslims, while in other places it is the previous communities and predominantly Jews. The chosen verses were shaped according to the subject and context, and whichever verse expresses the desired meaning in the most eloquent way was chosen. Again, in some places, the simple form of the verb points to the past and the future. The muzari form also points to the past and future. The perfect tense of the verb does not only refer to killing, but also includes dying, being killed, deterring the enemy and cursing. The curse in the perfect tense is directed against the hypocrites and those among the People of the Book who attribute children to Allah. It is conceivable that the Qur'an cursed these people in the form of mufāala instead of cursing them in the form of sulāsî mujarrad because it considered more dangerous to go astray even though it knew the truth. In the Qur'an, the occurrence of “فَعِيلٌ” which is the non-regular form of ism al-mefûl is to express that the event of death is certain. The use of the masdar of the verb (قتل) in the form of (قَتْلًا) indicates the absence of time, while the use of the masdar in the form of (قَتْلًا) indicates the future time. The addressees of the verb (قتل) are Muslims in some places, while in others it is the previous communities and predominantly Jews. The choice of the tenses used is shaped according to the situation and whichever tense expresses the meaning most eloquently is chosen. Even though the verb (قتل) has the verbs mufāala and iftiāl, in the Qur'an, mufāala contains the spiritual meaning of the struggle between truth and falsehood and right and wrong. The tense of iftiāl, on the other hand, refers only to conflicts between two groups. The command in the verses under discussion, “Kill them wherever you catch them,” seems to refer to hypocrites and infidels who harm Muslims rather than harmless non-Muslims. The most important evidence can be seen in the statement that those for whom death is ordered will be safe if they improve their situation.

(فعل) Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı Mana Değişikliklerinin Analizi

GİRİŞ

Dilbilimciler her dilin kendi bünyesine uygun olarak kelime ve terim türettiğini bunun da dilin doğasına uygun olduğunu ifade etmektedirler. Bu türetme işini de her dil kendine has yöntemle gerçekleştirmektedir.¹ Arap dilinde kelimelerin sadece sonuna ilaveler yapılmaz, bilakis ortasına ve sonuna da eklemeler yapılabilir.² Kelimelere yapılan ilaveler sözcüklerde birtakım şekil değişikliklerine neden olduğu gibi anlamda da bazı farklılıklara yol açmaktadır. Dil âlimleri, kelimenin köküne yapılan ilavelerin mana artışına neden olduğunu belirtmektedirler.³ Arapçada kelime türetimi *iştikâk* olarak isimlendirilir. Bu terim mana ve yapı itibariyle benzer olan bir sözcüğün başka bir yapıya dönmesini içerir. Örneğin "ضَرَبَ" fiilinin başına emir hemzesi geldiğinde sözcük "إِضْرَبْ" şekline dönüşmekte ve anlamı vur'a, yine aynı fiilin ilk harfinin yanına *elif* ilavesi "ضَارِبٌ" yapıldığında kelime ism-i fâil veznine "vuran'a" dönüşmektedir.⁴ Kelimelere doğru anlam verebilmek için Arapçada kelimenin yapısını ele alan sarf ilmini iyi bilmek gerekmektedir. Lügatta sarf kelimesi, "sad, ra, fe" harflerinden oluşmaktadır ve anlamı örnekte olduğu gibi "صَرَفْتُ الْقَوْمَ صَرْفًا وَانْصَرَفُوا" / *Kavme döndüm onlar da ayrıldılar*" çoğunlukla bir şeyin dönüşümüne işaret etmektedir.⁵ Sarf sözcüğü terim olarak ise kelimenin yapısı ve türevlerinin bilindiği ilimdir.⁶ Cürçânî (ö. 471/1078-79) de benzer şekilde sarf'ı kelimenin çekimlenmesi ve muhtelif lafız ve manaların meydana gelmesi olarak tarif etmektedir.⁷ Tariflerden anlaşıldığına göre sarf ilmi kelimenin yapısı ve manasındaki değişiklikleri ele almaktadır. Kelimenin şekli sûreti, binye, siga ve vezn olarak isimlendirilir. Bu sigalar, muzari, emir, ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tasgîr, ism-i mensub vb. dir.⁸

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara Arapça olarak gönderildiği için doğal olarak da o dile ait özellikleri barındırır olmuştur. Onu doğru anlamak için bilinmesi gereken ilimlerden biri de kelimelerin yapısını inceleyen sarf ilmidir. Kur'an'da bu ilmin

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: TDK, 1989), 3: 43.

² Kemal Tuzcu, "Araplarda Etimoloji Çalışmaları," *Nüsha* 1, no. 1 (2001): 67.

³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (y.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 3:268; Muhammed İsmail, *Kavaidu's-sarf bi uslubi'l asr* (Mısır: Dâru'l-Menar, t.y.), 19.

⁴ Celâleddin es-Süyûtî, *el-Müzhir* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 275.

⁵ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.), 1240.

⁶ İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Mısır: Dâru'd-Da've, t.y.), 559.

⁷ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Kitâbü'l miftâh fi's-sarf*, thk. Ali Tevfik (Amman: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 26.

⁸ Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *Durûsu't-tasrîf* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye., 1990), 5.

alanına giren çokça örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri de (قَتَلَ) fiilinin kullanımınıdır. Bu sözcük, âyetlerde sülâsî malum mâzî, muzari, emir, olumsuz, mastar, ism-i mefûl v.b. vezinlerde geldiği gibi yine tef'îl, mufâ'ale ve ifti'âl bablarında mezîd olarak da zikredilmektedir. (قَتَلَ) fiilinin yapısında ve anlamında meydana gelen değişiklikleri analiz etmek için bu araştırma hazırlanmıştır. Çalışmada yöntem olarak önce (قَتَلَ) fiilinin geçtiği âyetler tesbit edilmiş, sonra (قَتَلَ) ve türevleriyle ilgili kelimeler sarftaki konu başlıklarına göre tasnif edilmiş, makalenin hacminin büyüklüğünü engellemek için tek örnekle yetinilmiştir. (قَتَلَ) fiilinin sözlüklerdeki kullanımını zikredildikten sonra âyetlerdeki kullanımını ve mana değişiklikleri incelenmiştir. Ayrıca (قَتَلَ) fiili, âyette mevcut kullanımın dışında farklı vezinlerde ifade edildiğinde meydana gelecek anlam değişiklikleri incelenmiştir.

Tespit edebildiğimiz ölçüde konuyla ilgili Türkiye ve haricindeki çalışmaları şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Ali Kaşıkırık tarafından “*Cihad ve Kitale Dair Emirlerin Klasik Ve Modern Tefsirlerde Karşılaştırılması*” isimli makale hazırlanmıştır. Yazar konuyla ilgili âyetlerde emrin fetih mi ya da savunmaya mı yönelik olduğunu ele almaktadır.⁹

2-Ali Yusuf er-Ravâşide " دلالات مصطلح "الفساد" ومشتقاته في اللغة، واستعمالاتها في القرآن الكريم " isimli makalede fesad kelimesinin sözlük ve Kur'an'daki anlamları ve farklı kullanım şekillerini tablo halinde zikretmiş, fakat mezkûr sözcüğün farklı vezinlerde kullanımını durumunda ortaya çıkacak anlam değişikliklerine değinmemiştir.¹⁰

Zikredilen çalışma ve benzerlerinde çalışmamız gibi (قَتَلَ) fiili ve türevlerini ele alan bir çalışmaya rastlanmadığı gibi ayrıntılı şekilde bir fiil ve türevlerini ele alan çalışma tespit edilememiştir.

1. (قَتَلَ) Fiilinin Sözlüklerde Kullanımı

“Kaf, te, lam” harflerinden oluşan (قَتَلَ) fiili sahih bir fiildir. *Küçük düşürme ve öldürdü* anlamına gelmektedir. Fiilin “قَتَلَ/يَقْتُلُ/قَتْلًا” şeklinde sülasi çekimi vardır. “قَتَلَهُ/قَتْلَهُ/قَتْلًا سَوْءٌ” şeklinde gelen masdar-ı nevisi “*kötü bir şekilde onu öldürdü*” öldürme eyleminin şekline işaret ederken, masdar-ı merresi olan “قَتْلَهُ” bir defa öldürüş için kullanılır. “مَقْتُلٌ” vezni öldürme mekanına delalet eder. Bu fiilin diğer anlamlarından biri de (قَتَلْتُ الشَّيْءَ خَيْرًا وَعِلْمًا/Bilgisine sahip oldum.) bir şeyin bilgisine

⁹ Ali Kaşıkırık, “Cihad ve Kitale Dair Emirlerin Klasik Ve Modern Tefsirlerde Karşılaştırılması,” *International Social Sciences Studies Journal* 9, no. 114 (Ağustos, 2023): 114.

¹⁰ Ali Yusuf er-Ravâşide, “دلالات مصطلح 'الفساد' ومشتقاته في اللغة، واستعمالاتها في القرآن الكريم,” *Dirâsât Ulumü 'Ş-Şerîa Ve'l-Kânûn* 45, no. 4 (2018): 230-247.

sahip olmaktır.¹¹ Yine bir kişinin açlık ve susuzluğunu giderdiğini belirtmek için örnekte olduğu gibi (أَقْلَقَ عَطَشَهُ أَوْ جُوعَهُ) *Açlık ve susuzluğunu giderdi.*) bu eylem kullanılır. Örnekte olduğu gibi (مَزَجَ الشَّرَابَ) *içeceği karıştırdım*) bu fiil karıştırma anlamını da içerir. Bu fiilin mezîd olarak if'âl, tef'îl, mufâ'ale, ifti'âl, tefâ'ul ve istif'âl vezninde kullanımları vardır. İf'âl babında öldürme işini başkasına yaptırma; tef'îl babında ise çok öldürme ve mübalâğa; tefâ'ul ve ifti'âl vezninde karşılıklı öldürme vardır. İfti'âl veznindeki “te” gayri sakine olmadığı için idgam yapılmaz. Fakat idgam yapanlar “قَتَلَ/يُقَتِّلُ” şeklinde okumuşlar ve “elif”i düşürüp “te”nin harekesini “kaf” harfine vermişlerdir. (قَتَلَ) fiili istif'âl vezninde *ölmeyi isteme veya ölesiye savaşmak* anlamına gelir. Mufâ'ale vezninde bu fiil (قَاتَلَ/يُقَاتِلُ/مُعَاتَلَةٌ/قَاتَالًا/قِيَاتَالًا) şeklinde çekimlendiği gibi *savaşma, çarpışma, savunma ve koruma* anlamlarını içerir. Araplar, savaşçı kavimler için fiilin müfâ'ale veznini (مُعَاتَلَةٌ) kullandıkları gibi savaşçı kadına da “أَمْرَأَةٌ قَتُولٌ” demişlerdir. Yani “مُعَاتَلَةٌ” anlamındadır. “قَتَلَ” masdarındaki “kaf” kesra ile “قَتَلَ” okunduğunda öldürmek yerine düşman kast edilir. Aşk ve cinin öldürdüğü kişi için “قَتَلَ الرَّجُلَ” tabiri kullanılır. Tecrübeli kişiye “رَجُلٌ مُقَتَّلٌ” denildiği gibi aşkın tarumar ettiği kalbe “قَلْبٌ مُقَتَّلٌ” denir. (قَتَلَ) fiilinin ism-i mefûlü “مُقَتَّلٌ” şeklinde hem müzekker hem de müennes “أَمْرَأَةٌ قَتِيلٌ/رَجُلٌ قَتِيلٌ” için kullanılabilir. Çoğulu da “قَتَلَى” şeklindedir. “قَتَلَ” sözcüğündeki “kaf” fetha ile okunduğunda *canlı bir varlığın veya cismin geri kalanı* kast edilir.¹²

“قَتَلَ” fiilinin İbn Manzûr'da “قَتَلَ/يُقَتِّلُ/قَتَالًا/يُقَاتِلُ” şeklinde sülâsî mücerred çekimi vardır. Mezkûr fiil, yaygın olarak “قَتَلَةٌ” şeklinde müteaddî olsa da nadiren de harfi cerle “قَتَلَ بِهِ” kullanımı vardır. Bu fiil “عَنْ” harfi ceriyle müteaddî olduğunda “قَتَلَ عَنْهُ” öldürmek yerine uzaklaştırmayı içerir. İsm-i mefûlü için kullanılan “قَتِيلٌ” kelimesi “مَقْتُولٌ” ism-i mefûl anlamındadır. Bu sözcüğün cemisi “قَتَلَى/ قَتَلَاءُ/ قَتَالَى” şeklinde gelebilmektedir. “قَتِيلٌ” genellikle müzekker ve müennes için kullanılırken bazen bayan için “أَمْرَأَةٌ قَتِيلَةٌ/öldürülmüş bayan” de denilebilmektedir. “مَقْتُولٌ” vezni ism-i zamana işaret eder. “قَتَلَ” fiili if'âl veznine dönüştüğünde “أَقْتَلْتُ” *bir kişiyi ölüme maruz bırakmak öldürtmek* anlamına gelir. Bu fiilin tef'îl babı *çokça öldürmeyi*; müfâ'ale babı *savaşmayı* ifade eder. “أَقْتَلْتُ” vezninin ism-i fail ve mefûlü “مُقَتَّلٌ/مُقَتِّلٌ” şeklindedir.

“قَتَلَ” fiili örnekte olduğu gibi bazen (قَتَلَ اللهُ فَلَانًا) *Allah şerrini defetsin*) lanet ve bedduayı içerir. Yine örnekte olduğu gibi (قَاتَلَهُ اللهُ) *Allah lanet etsin* müfâ'ale babı da bazen lanet için kullanılır.¹³

¹¹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luga*, 56-57.

¹² Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009), 915-916.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, t.y.), 11:546-549: İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 768.

2-(قتل) Fiili ve Türevlerinin Âyetlerde Kullanımına Örnekler

Kur'an'da mezkûr fiilin sülâsî mücerred mâzî, muzari, emir, nehiy, ism-i mefûl, masdar ve mezîd sigalarında kullanıldığı görülmektedir. Önce konuyla ilgili vezinlerin özelliği ve delaleti hakkında bilgi takdim edilecek, sonra örneklere geçilecektir.

2.1. Mâzî Fiil

Mâzî fiil, eylemin geçmiş zamanda yapıldığını bildiren fiildir. Türkçedeki dili geçmiş zaman “geldi” veya mişli geçmiş zamanı “gelmiş”i kapsar.¹⁴ Bu fiilin özellikleri arasında sonuna *müenneslik tası* (ت) ve fâil “tâlar” ını (ت ت) almasının yanı sıra¹⁵ başına (لَمْ / لَمَّا / سَوَّفَ/مِن) edatlarını ve harfi cerleri kabul etmemesi vardır.¹⁶

Mâzî fiil genel olarak olayın geçmişte vuku bulduğuna işaret etse de akid ve antlaşmalarda şimdiki zamanı içermektedir. Örneğin (سَاتِنْتُ/سَاتِنْتُ satın aldım) fiilleridir. Misallerdeki eylemler şeklen mazi olsa da anlam olarak şu ana işaret etmektedir. Dua gibi talep bildiren ifadelerde örneğin (اللَّهُ أَغْفِرُكَ/Allah seni bağışlasın) gelecek zamana işaret etmektedir. Vaad için kullanılan mâzî fiiller de Kevser Sûresi birinci âyette olduğu gibi (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوزُ) Şüphesiz biz sana Kevser'i vereceğiz.) gelecek anlamı içermektedir. Kevser, peygamberimiz Hz. Muhammed'e ahirette verilecek bir mükâfat olmasına rağmen fiil mazi kalıp ile zikredilmiştir. Yine mâzî fiil, geleceği bilinen bir şeye atıf olma durumunda istikbal ifade eder. Örnek (يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ) Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir.) Hud Sûresi 98. âyetteki “أَوْرَدَ” fiilinin mâzî gelmesidir. Fiil kıyamete işaret eden “يَقْدُمُ” fiiline atıf olduğu için geleceğe işaret etmektedir. (لَوْ) dışındaki şart edatlarından sonra gelen mazi fiil de istikbale delalet eder. Örneğin, (إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ) ifadesidir. Cümledeki (جَاءَ) fiilinin anlamı (إِذَا) şart edati nedeniyle geleceğe dönüşmüştür.¹⁷

2.1.1. (قتل) Fiilinin Mâzî Kullanımına Âyetlerden Örnekler

Mâzî kullanım, âyetlerde sülâsî mücerred malum ve meçhul şeklinde tezahür ettiği gibi mezîd şeklinde de görülmektedir. Bu fiilin mezîd mâzî kullanımı, müfâ'ale ve ifti'âl bablarında görülmektedir. Sülâsî mâzî hali bazı âyetlerde geçmiş zaman;

¹⁴ Hulusi Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 41.

¹⁵ İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu katri'n-nedâ*, thk. Muhammed Muhiyyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.), 44.

¹⁶ Hulusi Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 44.

¹⁷ Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fi şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1:37-38.

bazılarında ise gelecek zamana işaret etmektedir. Mezkûr fiilin mâzî kullanımı, şartlı kullanımı dışında neredeyse tamamı Hz. Muhammed öncesi topluluklarla ilgilidir.¹⁸

a-Geçmiş Zamana Delalet Eden Sülâsî Mâzîye Örnek Âyet

(فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ)

*Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.*¹⁹

(قَتَلَ) fiili âyette mâzî gâib müfred olarak zikredilmiştir. Konu Hz. Adem'in oğullarından Kâbil'in Hâbil'i öldürmesiyle ilgilidir.²⁰ Olay geçmişte meydana gelmiş ve bitmiştir, muktezây-ı hâle uygun olarak fiilde mâzî ifade edilmiştir. Kalam (فَقَاتَلَهُ) şeklinde müfâ'ale babıyla ifade edilseydi Hâbil'in de kardeşini öldürmeye teşebbüs ettiği, fakat kavga neticesinde Kâbil'in onu öldürdüğü anlaşılırdı. Çünkü bu vezinde bir eylemin karşılıklı yapılmasını içeren müşareket anlamı vardır.²¹ Yine aynı sûrenin 28. âyetinde geçen “*sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim*” ifadesiyle de uyuşmazdı.

b-Gelecek Zaman Anlamında Kullanımı

(وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ)

*Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi gerekir.*²²

Yanlışlıkla bir mümini öldürmenin hükümlerinden biri olarak mümin bir kölenin âzat edilmesi âyette zikredilmektedir.²³ Mevzu şart edatı ve “قَتَلَ” fiilinin mâzî şekliyle ifade edilmiştir. Şart edatı nedeniyle fiilin anlamı gelecek zamana dönüşmüştür. Yani *kim şu andan itibaren bir müslümanı hata ile öldürecek olursa köle âzat etmesi gerekir* denilmektedir. Burada (قَتَلَ) fiili muzari kullanılsaydı eylemin çokça tekrarlanacağına işaret olurdu. Çünkü şartın mâzîyle kullanımı bir defa yapmaya, muzari ise daha çok tekrara delalet eder.²⁴

¹⁸ (Bakara 72 Yahudilerin bir kişiyi öldürmesi, Bakara 251 de Davud as.ın Calut’u öldürmesi, Ali İmran 183’de Yahudilere peygamberlerinizi niçin öldürdünüz? sorusu, Nisâ157’de Yahudilerin Hz. İsa’yı öldürdük demeleri, Maide 95’de kim kasıtlı birini öldürürse, Enâm 140’da çocuklarını öldürenler, Enfal 117’de Allah onları öldürdü, Kehf 74’de Hz. Musa’ya arkadaş olan kişinin bir çocuğu öldürmesi, Taha 40, Kasas 19 ve 33’de Hz. Musa’nın kaza ile birini öldürmesi)

¹⁹ Mâide Suresi, 5/30.

²⁰ Celâleddin el-Mahallî, Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (İstanbul: Yasin Yayın Evi, 2014), 111.

²¹ Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mülûki fi't-Tasrîf*, thk. Fahrüddin Kabâve (Haleb: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1973), 73.

²² Nisâ Suresi, 4/92.

²³ Sabûnî, *Safvetut-Tefâsir*, 1:296.

²⁴ Semarrâî, *Meâni'n-Nahv*, 4: 66.

2.1.2. (قَاتَلَ) Fiilinin Mezîd Müfâ'ale (قَاتَلَتْ) Babında Mâzî Kullanımı

Kur'an'da (قَاتَلَ) vezninde kullanılan fiiller, *savaşmak*, *lanet* ve *beddua* anlamını içermektedir. Önce müfâ'ale vezni hakkında bilgi verip sonra örneklere geçeceğiz. Müfâ'ale vezni, sülâsinin fâ'ül fiili ile aynı'l-fiili arasına (birinci harf ile ikinci harfin arasına) bir elif eklenerek elde edilir. (فَاعِلٌ / يُفَاعِلُ / مُفَاعَلَةٌ) Genellikle iki veya çok kişi arasında vuku bulan bir işin müşterek yapılmasını ifade eder. Bu birliktelik birini, fiilin esas fâili yaparken, diğerini de onun mef'ûlü kılar. Örneğin, (بَنَاتُئْتُهُ) *Ben onu öldürdüm*) cümlesi şu mefhumu içermektedir: Ben onu öldürmeye çalışırken o da direndi fakat öldürmeyi ben gerçekleştirdim. Bu cümle (بَنَاتُئْتُهُ) *Ben onu öldürdüm*) şeklinde söylendiğinde mef'ûlün herhangi bir mücadelede bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bazen de bu vezin örnekte olduğu gibi (عَاقَبْتُ اللَّصَّ) *hırsız cezalandırdım*) işin bir kişi tarafından yapıldığına delalet eder.²⁵

a-Savaşmak Anlamında Kullanımı

(وَكَايَيْنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلْتَهُ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرًا)

*Nice peygamber vardır ki onunla birçok Allah erleri savaşmıştır.*²⁶

(قَاتَلْتَهُ) fiili, müfâ'ale babında mâzî sigada kullanılmıştır. Âyette geçmişte nice peygamber ve salih kişilerin Allah yolunda savaştığı ifade edilmiştir.²⁷ Konu geçmişteki bireysel kavgaları değil, peygamberler ve taraftarlarının Allah'ın dini için yaptıkları savaşları içermektedir. Muktezâ-yı hâle uygun olarak fiil mâzî ve müfâ'ale babında gelmiştir. Fiil sülâsî olsaydı anlam, peygamber ve inananların bireysel kavga ve öldürmelerini yansıtırdu. Çünkü sülâsî kullanımda müfâ'ale babı gibi müşareket anlamı yoktur.²⁸ Yine fiil (وَكَايَيْنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلْتَهُ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرًا) *nice peygamberle birlikte birçok Allah eri onunla savaşacaklar.*” müfâ'ale muzari vezinde gelseydi o zaman peygamberlik müessesinin devam edeceğine işaret ederdi. Çünkü muzaride gelecek anlamı da vardır. Ayrıca Ahzap Sûresi 40. âyette vurgulanan Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyeceği hükmüyle tezat oluştururdu.

b-Beddua ve Lanet Anlamında Kullanımı

(قَاتَلْتَهُ) fiili Tevbe Sûresi 30 ve Münâfikûn Sûresi 4. âyetlerde lanet anlamında kullanılmıştır. Örneğin Tevbe Sûresi 30. âyeti

(ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ)

²⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mülûkî fi't-Tasrif*, 73.

²⁶ Al-i İmrân Suresi, 3/146.

²⁷ Sabûnî, *Safvetut-Tefâsir*, 1: 233.

²⁸ Yaîş, *Şerhu'l-Mülûkî fi't-Tasrif*, 83.

Bunlar, daha önceki inkârcuların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir.

Mezkûr âyetin giriş cümlesinde Yahudiler “Üzeyir Allah’ın oğludur”, Hristiyanlar da “Mesîh (Îsâ) Allah’ın oğludur” dediler ifadesi geçmektedir. Bu kişilerin yaptıklarını kınama ve ayıplama için âyetteki (فَاتَّلُوا) fiili beddua anlamında kullanılmıştır. Zikredilen bu gruplar Allah’ın gönderdiği tevhid inancını tahrif etmişlerdi. Üstelik onlar peygamberlerinin bir beşerden dünyaya geldiğini biliyorlardı. Buna rağmen bu iftirayı atmışlardı. Bu kişilere laneti daha vurgulu ifade etmek için (فَاتَّلَهُمُ اللَّهُ) ifadesinin kullanıldığı söylenebilir.²⁹ Kalam (فَاتَّلَهُمُ اللَّهُ) tabiri yerine (فَاتَّلَهُمُ اللَّهُ) şekliyle gelseydi müfâ’ale babındaki gibi lanetleme daha tekidli ifade edilemezdi. Çünkü müfâ’ale vezni sülâsî mücerrede göre daha kuvvetlidir.

2.1.3. (فَاتَّلُوا) Fiilinin İfti’âl Babında Sülâsî Mâzî Kullanımı

(افْتَلُوا) fiilinin vezni olan ifti’âl babı hakkında özetle şunlar söylenebilir: Bu vezin birçok anlam içermektedir. Bunlardan biri, örnekte olduğu gibi (اِحْتَمَ /hizmetçi edindi) bir şeyi edinme ve sahip olma mânâsıdır. Yine bu bab örnek fiillerde olduğu gibi (اِحْتَمَ /اِحْتَمَ/ kazanma ve çalışmayı istedi) çalışma ve talep ifade etmektedir. Bazı fiillerde cümledeki fiil gibi (اِحْتَمَ خَالِدٌ وَسَعِيدٌ) /Halit ve Sait ihtilaf ettiler.) ortaklık ifade eder. Yine örnekte olduğu gibi (اِحْتَمَ الدَّلُو) /Kova doldu) mutâva’at (dönüşlülük) ifade eder. Yapıdaki fazlalığın genellikle mânaya etki ettiği göz önüne alındığında (اِفْتَعَلَ) veznindeki *hemze ve te’nin* ifade ettiğini fiilin sülâsî hali (فَعَلَ) ifade edemez. Misâl (اِقْتَدَرَ/اِقْتَدَرَ) fiilleridir. (اِقْتَدَرَ) fiili (قَدَرَ) ye göre daha şiddetli yapmayı ifade etmektedir.³⁰

(فَاتَّلُوا) Fiilinin ifti’âl babında sülâsî mâzî kullanımına örnek Hucurât Sûresi 9. âyeti,

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدِيهِمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى (تَبْغِيَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ)

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa Allah’ın emrine geri dönünceye kadar haksızlığa sapanlara karşı savaşın.

Âyette müminlerden iki grubun birbiriyle kavgaya tutuşması ve diğer Müslümanların nasıl bir yol izleyeceği meselesi ele alınmaktadır.³¹ Müslümanlardan iki grubun arasındaki çatışma müşareket ifade eden (اِقْتَتَلُوا) fiiliyle ifade edilmiştir. Akabinde taraflardan biri diğerine karşı zulmederse ona karşı ne yapılacağı müfâ’ale

²⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 502.

³⁰ Fâdil Salih es-Semarrâi, *es-Sarfu’l-Arabî ahkâmun ve meânin* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013), 31-32.

³¹ Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr* (Lübnan: Dâru’l-Kutubil-İlmiyye, 2010), 6: 94-95.

vezninin cemi emri gâib (فَقَاتِلُوا) haliyle ifade edilmiştir. Çünkü taraflardan biri haddi aşmakla haksız duruma düşmektedir, onun etkisiz hale getirilmesi veya çatışmanın engellenmesi Müslümanlar üzerine vacip olmaktadır. Müslüman kardeşinin hakkına tecavüz eden grup yanlışı; zulme uğrayan taraf ise doğruyu temsil etmektedir.³² Bundan sonra vuku bulacak çatışmalar mazlum kişinin hakkını teslim almak içindir. Bu nedenle fiilin müfâ'ale vezninde kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü (اقتتلوا) fiili sadece karşılıklı çatışmaları içerirken saldırganlığı engelleme ve manevi olarak grupları doğru-yanlış gibi bir ayırıma tabi tutmaz. Fiil sülâsî mücerred şekliyle olsaydı bireysel öldürmeleri içerdiği gibi caydırıcılığı da içermeyecekti. Çünkü (قاتل) vezninde sadece öldürme yoktur, ayrıca saldırıyı engelleme ve bertaraf etme de vardır. Âyetin ikinci bölümünde tecavüz edene karşı yapılacak eylem için (اقتتلوا) yerine (فقاتلوا) nun gelmesi değerlendirmelerimizi destekler mahiyette görülebilir.

2.2. (قتل) Fiilinin Meçhul Mâzî Kullanımı

Meçhul fiil, fâili belli olmayan eyleme denir. Mücerred veya mezîd mâzî fiilin son dan ikinci harfi *kesraya* dönüştürülerek yapılır. Örneğin, (yazdı كُتِبَ/كُتِبَ yazıldı), (çıkardı أُسْتُخِرَ/اُسْتُخِرَ) fiilleridir. Failin zikredilmemesi sebebi olarak şunlar söylenebilir: Failin herkes tarafından bilinmesi veya ehemmiyetsiz olması, tayininin zor olması, kendisinden korkulması, fâil zikredildiğinde başına bir şey gelir diye korkulması, eylemi yüceltme ve fâilin zikredilmesinin bir fayda sağlamaması.³³

2.2.1. Meçhul Mâzîye Âyetlerden Örnekler

Âyetlerde (قتل) eyleminin meçhul mâzî hali, *öldürülme ve lanet* anlamında kullanılmaktadır.

a-Öldürülme Anlamında Kullanımı: Örneğin İsra Sûresi 33. âyeti, diğer örnekler için dipnota bakılabilir³⁴

(وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا)

“Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”³⁵

Âyette öldürme eylemi (قُتِلَ) mâzî meçhul gaib şekliyle gelmiştir. Konu herhangi bir kişinin başkaları tarafından suçsuz yere öldürülmesi durumunda katile yapılacak

³² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1300-1301.

³³ Mustafâ Galâyîni, *Camîu'd-Durûsi'l- Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 334-335.

³⁴ Ali İmran 144'de Hz. Muhammed öldürülürse, Ali İmran 157-158'de Allah yolunda öldürülürseniz, Ali İmran 169'da Allah yolunda öldürülenler, Ali İmran 195'de Allah yolunda öldürülmek, İsra 33'de mazlum olarak öldürülme, Hac 58'de Allah yolunda öldürülme, Muhammed 4'de Allah yolunda öldürülenler, Tekvir 9'da kız çocuğunu öldürülmesi âyetlerde öldürülme anlamında kullanılmaktadır.

³⁵ İsrâ, 17/33.

tasarrufla ilgilidir.³⁶ Öldürülme eylemine dikkat çekme ve öldürülen kişiler tek tek zikredilemeyeceği için fiil meçhul kullanılmıştır. Hüküm şarta bağlı olduğu için ifade şart üslubuyla zikredilmiştir.

Fiil malum haliyle kullanılsaydı (وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا) bir kişinin mazlum olarak öldürülmesi değil, mazlum bir kişiyi öldürme ifade edilmiş olurdu. Fiil muzari meçhul kullanılsaydı ölüm olayının tam gerçekleşmesi değil, ihtimali anlatılmış olurdu. Çünkü muzari şu an ve gelecek zamanı kapsar.³⁷ Hüküm içeren konular varsayımdan ziyade daha çok kesinliğe işaret eder. Mâzî de daha çok olmuş bir vakiya işaret vardır.³⁸

b-Lanet Anlamında Örnekler

“قَتْلَ” fiili mâzî meçhul ve lanet anlamında Kur’an’da Zâriyât 10, Müddessir 19-20, Abese 17, Buruç 4. âyetlerde zikredilmektedir. Örneğin Zâriyât Sûresi 10. âyeti,

(قَتْلَ الْخَرَّاصُونَ)

“Kahrolası yalancılar”

Âyetin siyakında göge yemin edilmekte ve insanların ahiretle ilgili çelişkili söz söyledikleri belirtilmektedir. Bu kişilerin söyledikleri gerçeği yansıtmadığı için mezkûr âyette bu kişilere lanet vardır.³⁹ Buradaki kişiler inkârcı olsalar bile bu işi bilinçli olarak değil, gafletleri ve cahilliği nedeniyle yapmaktadırlar. Bu sûrenin 11. âyetindeki (o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler.) ifadesi bunu ortaya koymaktadır.

(قَتْلَ) fiili mezkûr âyette malum kullanılsaydı yalancıların öldürdüğü ifade edilir, fakat lanet anlamı gerçekleşmezdi. Halbuki burada bu kişilerin öldürmeleri amaçlanmamakta, onlara lanet hedeflenmektedir. Bu nedenle âyette fiile lanet anlamı verilmesi için (قَتْلَ) mazi meçhul kullanılmıştır.⁴⁰ Lanetleme niçin Tevbe ve Münâfık Sûrelerinde olduğu gibi (قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَتَى يُؤْفَكُونَ) müfâ’ale vezinde gelmemiştir? sorusu şöyle izah edilebilir: Tevbe ve Münâfıkûn Sûrelerinde lanetlenen kişiler; Yahudiler, Hristiyanlar ve münafıklardır. Bu üç grupta Allah’ın gönderdiği dine inanmış, fakat onu tahrif etmiş ve bozmuşlardır. Mezkûr âyetteki kişiler ise Allah’ın gönderdiği din dairesine girmeyenlerdir

Konuyla ilgili diğer âyetler hakkında şunlar söylenebilir: Abese Sûresi 17’de (Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı!) âyette insana Allah’ı inkarcılığı nedeniyle lanet yapılmaktadır. Buruç Sûresi 4’de (Kahrolsun ateş çukurlarını hazırlayanlar)

³⁶ Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü’l-’akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Riyad: Mektebetü’r-Riyâzi’l-Mektebe, t.y.), 3: 449.

³⁷ Ebü’l-Abbâs Muhammed Müberrid, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhalik Uzayme (Kahire: İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1994), 2: 2.

³⁸ Suyûtî, *Hem u’l-hevâmi’ fi şerhi Cem’i’l-cevâmi’*, 1: 37.

³⁹ Sabûnî, *Safvetut-Tefâsir*, 3: 251.

⁴⁰ Beyzâvî, *Tefsîru’l-Beyzâvî* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2013), 980.

âyette insanları sırf Allah'a inandıkları için ateş çukuruna atanlara lanet sülâsi mâzî meçhulle yapılmıştır. Sonuç olarak şu söylenebilir: Kur'an'da kafirler için lanetleme sülâsi “قَتَلَ” formda; ehli kitaptan Allah'a çocuk isnat edenler ve Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya çalışan münafıklar ise müfâ'ale babıyla lanetlenmiştir. Allah kendi dinini bozan ve fitne çıkarana daha tehlikeli görmekte, bu nedenle onlara lanetin daha şiddetli yapıldığı düşünülebilir. Bakara 191 ve 217. âyetlerde fitnenin öldürmekten beter olduğu zikredilmektedir. Ahzâb 30 ve 31. âyetlerde peygamberimizin hanımlarına hitaben, temsil makamında olan kişilere iki kat ceza veya ödülün verileceği bildirilmektedir.

2.2.2. “قَتَلَ” Fiilinin Tef'îl Babında Meçhul “قُتِلُوا” Kullanımı

(مَلْعُونِينَ أَيُّ مَا تَقْتُلُوا أُخَذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا)

*Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler.*⁴¹

Tef'îl babı sülâsi fiilin aynü'l-fiilin (orta harfinin) şeddelenmesiyle yapılır. Bu bab örnek fiillerde olduğu gibi (جَوَلَ/طَوَّفَ) çok dolaştı, çok döndü çokluk, genellikle de mübâlağa ve abartıya işaret eder. Yine lazım fiili örneklerde olduğu gibi (خَرَجْتُه/فَرَحْتُهُ) müteaddiye dönüştürür.⁴²

Âyete konu olan kişiler, peygamberimiz savaş için Medine dışına çıktığında şehirde savaşın gidişatı hakkında yalan ve kasıtlı olarak haber yayan münafıklardır.⁴³ Mezkûr âyette onlara nasıl bir ceza verileceği tefil babında mazi meçhul “قُتِلُوا” fiiliyle ifade dılmıştır. Gaye münafıklara daha çok korku vermektir. Çünkü bu vezinde mübâlağa anlamı vardır. İslam'a göre fitne çıkarmak Bakara 191. âyette buyurulduğu gibi öldürmekten daha tehlikelidir. Bu yüzden fitneci kişilere daha sert bir cezanın verilmesi gerekmektedir. Muktezây-ı hale aygun olarak âyetteki “قُتِلُوا” fiilinin, sülâsi (قَتَلَ) yerine tef'îl vezinde kullanıldığı söylenilebilir.

2.3. Muzari Fiil

Şu an veya daha sonra meydana gelecek eylemlere işaret eden fiile denir. Türkçede geniş zaman veya şimdiki zaman olarak adlandırılır. Mâzî fiilin başına “أَنْتِئْتُ/أَنْتَيْنُ/أَنْتِي” harflerinden birinin getirilmesiyle elde edilir.⁴⁴ Diğer bir tabirle “أَنْتِئْتُ/أَنْتَيْنُ/أَنْتِي” harflerinden birinin getirilmesidir. Her bir terkip “elif, te, ye, nûn” harflerinden oluşur, fakat harflerin sıralanışı farklıdır. Muzari fiilin diğer alametleri örneklerde olduğu gibi nasp ve cezm edatlarını kabul etmesi (لَنْ يَخِيبَ مُجْتَهِدًا) çalışkan başarısız

⁴¹ el-Ahzap Suresi, 33/61

⁴² Abdülhamid, *Durûsu't-tasrif*, 83.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1072.

⁴⁴ Ensârî, *Şerhu katri'n-nedâ*, 49.

olmayacak/لَمْ يَجْرَعْ إِبرَاهِيمُ (İbrahim korkmadı) ve başına (سَوْفَ) edatlarından birinin (سَوْفَ يَقْرَأُ/okuyacak) gelebilmesidir.⁴⁵

a- Muzari Fiilin Şimdiki Zamana Delalet Etmesi

Muzari fiil hal, müstakbel ve mâzî zamanlara delalet eder. Şimdiki zaman ifade etmesi şu durumlarda olur: a-Şu ana işaret eden edatlardan biri ile kullanılırsa (بِالْآنِ/الْحِينِ/السَّاعَةِ/أَفْأُ) b- Olumsuzluk edatlarından “مَا/لَيْسَ/إِنْ” birinin muzariyle zikredilmesi c-Muzarinin lâmü’l-ibtidâiyye (başlangıç lamı) ile kullanımı.⁴⁶

b-Muzari Fiilin Gelecek Zamana Delalet Etmesi

1-Muzari fiilin başına (سَوْفَ) edatlarından birinin gelmesi (سَأَفْعَلُ/يَفْعَلُ) *yapacağım*)

2-Muzari fiil “إذا” şart edatıyla kullanıldığında örnekte olduğu gibi (إِذَا تَرَوْنِي أُرْوِكُ) *Beni ziyaret edersen seni ziyaret edeceğim.*) iki fiil de gelecek zaman ifade eder.

3-Muzari fiil İbrâhim Sûresi 19. âyet örneğinde olduğu gibi (إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ) *O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir.*) iki fiili cezmeden şart edatları ile kullanıldığında

4-Bakara Sûresi 233. âyette olduğu gibi muzarinin talep (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ) *Anneler çocuklarını emzirecekler*) ve Ankebut Sûresi 21. âyetteki gibi vad içermesi (يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ) *O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger.*)

5-Muzari fiilin Bakara Sûresi 184. âyet örneğinde olduğu gibi (وَإِنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) *oruç tutmanız sizin için hayırlıdır*) nasb edatları ile kullanımında

6-Muzari fiile tekid nunun bitişmesi (لَيَكْتُبَنَّ) *Yazacak*)

7-Yusuf Sûresi 46. âyeti örneği gibi muzari fiilin (لَعَلَّ) nin haberi olması (لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ) *Umarım ki, bu bilgiyle insanlara dönerim, onlar da (ne yapacaklarını) bilirler.*)⁴⁷

⁴⁵ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 67-68.

⁴⁶ Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fi şerhi Cem 'i'l-cevâmi ' , 1: 32.*

⁴⁷ Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî, *Şerhu't-teshîl li ibn Mâlik*, thk. Abdurrahman es-Seyyid- Muhammed Bedevi'l-Mahtûn (Kahire: Dâru Hicr, 1990), 1: 23-25.

8- Muzari fiil dua manası ifade ettiğinde (يُرْحَمُكَ اللهُ Allah sana merhamet etsin.) ve başında soru edatı “hel” (هَلْ تَحْضُرُ الدَّرْسَ derse gelecek misin?) ve (قَدْ) edatı (قَدْ يَبْرُدُ hava soğuyabilir.) gelirse gelecek anlamı içerir⁴⁸

c-Muzari Fiilin Geçmiş Zamana Delalet Etmesi

“لَمَّا/لَمَ” cezm edatları muzari fiili mâzîye çevirir “henüz yazmadı/لَمَّا يَكْتُبُ/لَمَ يَكْتُبُ” Yine “لَوْ” şart edatı çoğunlukla muzari fiilin anlamını Nahl Sûresi 61. âyette olduğu gibi maziye çevirir (لَوْ يُوَاحِدُ اللهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ) Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle hemen cezalandırsaydı, yerin üzerinde hiçbir canlı varlık bırakmazdı.) Ayrıca “إِذْ” zarf edatı Ahzap Sûresi 37. âyette olduğu gibi (وَإِذْ نَقُولُ اللهُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ) Allah’ın kendisine nimet verdiği kişiye demiştin) muzariyi mazi anlama dönüştürür.⁴⁹

2.3. 1. Sülasî (يَقْتُلُونَ) Muzari Fiilinin Mâzîye Delaletine Âyetlerden Örnekler

Bakara Sûresi 61, 85, 87, 91 ve Ali İmran, 21, 112. âyetlerde (Yahudilerin peygamberlerini öldürmesi) “قَتَلَ” fiilinin muzari şekliyle anlatılmıştır. Örneğin Bakara Sûresi 87. âyeti,

(أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ)

Ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?

Yahudilerin geçmişte peygamberlerini yalanlamaları “كَذَّبْتُمْ” mâzî fiil ile, peygamberlerini öldürmeleri ise “تَقْتُلُونَ” muzari fiiliyle ifade edilmiştir. İki ayrı eylemde geçmişe dairdir. Fakat Allah olayın iğrençliğini ifade için muzariyi, mâzî olayın üzerine hamletmiş ve o günkü Yahudilere Allah korumasaydı suikastlarla siz de Hz. Muhammed’i de öldürecektiniz mesajı verilmiştir.⁵⁰ “تَقْتُلُونَ” fiili “كَذَّبْتُمْ” gibi mâzî ifade edilseydi Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilerin onu öldürmeye çalışmaları ifade edilemezdi.

2.3. 2. Âyetlerde Muzari Fiilin Gelecek Zaman Anlamında Kullanılması

Şart edatı, tekid nunu, ve gelecek ifade eden “سَ” edatıyla kullanılan muzari fiiller, âyetlerde gelecek anlamı kazanmıştır.

⁴⁸ Kılıç, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, 45.

⁴⁹ Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî, *Şerhu't-teshîl li ibn Mâlik*, 1: 26-27.

⁵⁰ Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, 89-90.

a-Muzari Fiilin Şart Edatıyla Gelecek İfade Etmesi

(وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا)

*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.*⁵¹

Allah bir müminin kasten öldürülmesi durumunu âyette “يَقْتُلْ” muzari fiili ile sunmaktadır. Bir önceki âyette “وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً” Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi gerekir denilmektedir. Allah yanlışlıkla öldürmenin dışındakilere müsamaha olmayacağını belirtmek için önce konuya yanlış öldürmekle girmiş, akabinde yanlış öldürme durumunu “قَتَلَ” fiilinin mâzî haliyle ifade etmiş ve bu işi yapanın köle azat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat kasıtlı öldürme meselesini muzari ile zikrederek Allah’ın hem kasıtlı öldürme eylemini tasvip etmediğini göstermek istemiş, hem de bunların olabileceğini ifade için muzari üslupla olayı anlatmıştır.⁵²

b-Muzari Fiilin Tekid Nunuyla Gelecek İfade Etmesi

(قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ)

*“Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.”*⁵³

Mezkûr âyet Hz. Adem’in oğulları Kabil’in, Habil’i öldürmesi ile ilgilidir. Kabil’in kardeşini öldürme arzusu “لَأَقْتُلَنَّكَ” fiiliyle aktarılmıştır. Fiilin başında *kasem lamı* sonunda ise *tekid nûnu* müsakkale kullanılmıştır.⁵⁴

Fiilin manasını pekiştirmek ya da tekidi artırmak için *kasem*, *taleb* veya *nefiy* edatlarından sonra muzari fiile *şeddeli* ve *şeddesiz nûn* getirilir.⁵⁵ İfadedeki *kasem lâmu* ve *tekid nunu*yla fiilin anlamı gelecek zamana işaret etmiştir. Yani konuşmadan sonra kardeşini öldüreceğini belirtmiştir. Yine Kabil, kardeşi Habil’i öldürme kararını vermiş, bu kararlılığını da *tekid nunu*yla vurgulamıştır. Fiil *kasem lamı* ve *tekid nunu* olmadan (أَقْتُلَنَّكَ) kullanılsaydı failin öldürme niyetindeki kararlılığı gösterilemezdi.

c-“س” Edatıyla Muzari Fiilin Gelecek Zaman İfade Etmesi

(قَالَ سَنَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسَخِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ)

⁵¹ Nisâ Suresi, 4/93.

⁵² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru'z-Zeytûniyye, 1984), 5: 156-163.

⁵³ Mâide Suresi, 5/27.

⁵⁴ Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011), 2:210.

⁵⁵ Galâyîni, *Camîu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, 62-63.

“Firavun, “Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz” dedi.⁵⁶

Firavun bu ifadeleri mezkûr âyetin girişinde kavminden ileri gelenlerin “*Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?*” demeleri üzerine söylemiştir. İsrailoğullarının çocuklarını öldürme işlemi bu karar sonrasında başlayacağı için (سَتَقْتُلُونَ) tabiri kullanılmıştır. Muzari fiildeki “س” edatı, eylemin zamanını geleceğe işaret ettirdiği gibi hem de Firavun'un bu işteki kararlılığına da işaret etmektedir. Çünkü bu harf hem gelecek anlamı hem de vad ve vaidlerde tekid anlamı içermektedir.⁵⁷ Şayet ifade (تَقْتُلُونَ) şeklinde olsaydı Firavun'un öldürme eylemindeki kararlılığını ifade etmez, ihtimal içerirdi. Çünkü muzari ihtimali barındırmaktadır. Ayrıca fiili, sülasi mezdî yerine mücerred şelinde “تَقْتُلُونَ” okuyanlar da olmuştur.⁵⁸ Bu durumda Firavun'un çok öldürmesine işaret edilmezdi. Çünkü sülâside tef'îl babı gibi çokluk anlamı yoktur.

2.3. 3. Tef'îl Babındaki (يُقْتَلُونَ) Muzari Fiilinin Geçmiş Zaman Anlamında Kullanımı

(وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتَلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ)

Oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda rabbinizden büyük bir imtihan vardır.

Âyette Allah, İsrailoğullarına lütfunu ve Firavun'un atalarına yaptığı zulmü hatırlatmaktadır.⁵⁹ Öldürme eylemi muzari vezninde gelse de geçmiş zamana işaret etmektedir. Çünkü İsrailoğullarının erkek çocuklarının Firavun tarafından öldürülme emrine maruz kalmaları tarihi olarak Hz. Muhammed'den önceki asırlara denk gelmektedir. Ayrıca âyetin girişinde “أَنْجَيْنَاكُمْ” fiilinin mazi kipte gelmesi “يُقْتَلُونَ” eylemin geçmişte olduğuna işaretlerden başka bir kanıttır. Mâzî kiple İsrailoğulları'na Firavun'un zulmünden kurtarılımları hatırlatılmış; “يُقْتَلُونَ” öldürme eyleminin muzari üslubuyla da onlara sanki olayı yaşıyor havası verilmiş ve zulmü dinleyenlerin daha iyi hissetleri sağlanmıştır. “يُقْتَلُونَ” fiilini “يُقْتَلُونَ” sülasi şeklinde okuyanlar olmuştur.⁶⁰ Bu durumda Firavun'un çok kişiyi öldürdüğüne delalet edilmezdi.

2.3. 4. “قَتَلَ” Fiilinin Müfâ'ale Vezninde Muzari Kullanımı

(الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا)

⁵⁶ A'raf Suresi, 7/127.

⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1:222-223.

⁵⁸ Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, 372.

⁵⁹ Sabûnî, *Safvetut-Tefâsir*, 1:469.

⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 441.

*İman edenler Allah yolunda savaşır, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşır. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır.*⁶¹

İman edenlerin Allah yolunda; kafirlerin tağut için savaşmaları “يَقَاتِلُونَ” muzari siga ile ifade edilmiştir. Tabirin bu kipte gelmesi hak ve batıl savaşının her an devam edeceğine işaret içindir. Çünkü muzari hem şu anı ve geleceği içermektedir. Muzari fiiller mâzî olsaydı anlam *geçmişte hakla batıl arasında savaş oldu ve sona erdi*, siz de bu mücadeleyi yeniden başlatın demek olacaktı. Hak ve batıl arasındaki savaşın daimiliğine işaret edilemeyecekti.

(قَاتَلَ) fiilinin muzari kullanımı ayrıca Bakara 190, Bakara 217, Tevbe 111, Müzemmil 20, Saf 4. âyetlerde görülmektedir.

2.4. Emir Fiil

Emir belirli bir kalıpla bir şeyin yapılmasını istemedir. Emr-i hazır ve emr-i gâib diye ikiye ayrılır. Emr-i hazır muhataba verilen emir olup, malum muzarinin muhatap sigalarından yapılır. Sülûsîde muzarinin başındaki muzarat harfi atılarak bir hemze getirilir. Mezîd ve diğer vezinlerde sondan bir öncesi kesra, sonu cezm edilerek elde edilir (أَكْرِمُ / تَنْصُرُ / أَنْصُرُ - تُكْرِمُ) Emr-i gâib ise muzari fiilin gâib sigasının başına *lâmü'l-emir* (لِ) getirilerek (لِيَكْتُبُ / لِيَكْتُبْ) yapılır. Emir fiil, bazen dua, tehdit, küçümseme ve şaşırma anlamları içerebilir.⁶² Emir gerçekleşmeyen bir eylemin talebi olduğu için genellikle gelecek anlamı ifade eder ve bazen devam eden bir işin sürdürülmesini de içerir.⁶³

a- Sülasi Emr-i Hazıra Örnek Âyetler

Kur'an'da “قَاتَلَ” fiilinin emr-i hazır şekli farklı muhataplar için kullanılmıştır. Bunlar: Yahudilere hitaben Bakara 54, müminlere hitaben Nisa 66. âyeti (*nefislerinizi öldürün* ; Bakara 191 Mekke'li müşriklere yönelik *Müslümanlara karşı savaş açanları bulduğunuz yerde öldürün*; Nisâ 89 ve 91 münafıklar için *onları bulduğunuz yerde öldürün*; Tevbe 5 Mekke'nin çevresindeki müşrikler için *onları öldürün.*) ifadeleridir.

İslam öncesi topluluklar hakkında Ankebut Sûresi 24'de kavminin *Hz. İbrahim'i öldürün demesi*, Mümin Sûresi 25 Firavun ve adamlarının *İsrailoğullarının çocuklarını öldürün emri*, Yusuf Sûresi 9'da kardeşlerinin *Yusuf'u öldürün* talebi yer almaktadır.

⁶¹ Nisâ Suresi, 4/76.

⁶² Semarrâî, *Meâni'n-Nahv*, 4:33-34.

⁶³ Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fî şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, 1: 30.

Katele fiiliyle ilgili en çok tartışma konusu olan “*وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ*” onları bulduğunuz yerde öldürün” ifadesi Kur'an'da dört yerde geçmektedir. Emrin ikisi Müslümanlara karşı savaşılan müşrikler için ve diğer ikisi ise fitne çıkaran münafıklara karşıdır. Nisa Sûresi 89 ve 91'de münafıklar için *bulduğunuz yerde öldürün*; Tevbe Sûresi 5, Mekke'nin çevresindeki bütün müşriklere karşı *onları öldürün*; Bakara Sûresi 191'de *sizinle savaşılanları öldürün* şeklinde geçmektedir. Konumuz sadece bu âyetler olmadığı için bu son âyetin örneğiyle yetinip diğerleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapacağız.

(وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ)

(Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın.)⁶⁴

Mezkûr âyetin öncesinde kimlerle savaş yapılacağı “*sizinle savaşılanlarla savaşın, aşırılığa gitmeyin*” ifade edilmiş, bu bölümde ise *Onları yakaladığınız yerde öldürün* denilmektedir. Çünkü bu kişiler müslümanları yurtlarından çıkarmışlar, bu nedenle savaşıma yeri, küfür ehli için bütün mekanları kapsar olmuştur. Kastedilen mana, onlar size saldırırlarsa her yerde onları öldürün demektir. Mevzubahis âyet önceki âyete atıf olmuş ve savaş dışındaki özel öldürmelere işaret etmiştir “*وَقَاتِلُوهُمْ*” yerine “*وَاقْتُلُوهُمْ*” denilerek İslam'a ve Müslümanlara karşı savaşılanlar savaş mahalinde ölmeseler bile savaşı konumunda olduklarından onların öldürülebileceğine dikkat çekmek için bu ifade sülasi şekliyle kullanılmıştır.⁶⁵

Nisâ Sûresi 89 ve 91 âyetlere konu olan münafıklar *Kendileri inkâr ettikleri gibi Müslümanları da inkara sürükleyerek, Müslümanların onlara benzer hale gelmesini istemektedirler. Yine fitne çıkararak Müslümanlara eziyet vermekte ve Müslümanların yakasından ellerini çekmemekteler.* Bu hallerinden vazgeçmezlerse yakalandıkları yerde öldürülecekler emri verilmektedir. Çünkü bu münafıklar müslüman gibi görünmelerine rağmen İslam toplumunu bozmaya çalışmaktalar. Bunlara caydırıcı bir cezanın verilmesi gerekmekteydi. İslam bunlara yine merhametli davranarak hallerini düzeltmezlerse onları öldürün emrini vermiştir.

Tevbe Sûresi 5. âyette, ise haram aylar çıkınca artık müşriklerin sıkı bir takibe alınmaları gerektiği bildirilmiştir. Zira süre verilerek yapılan bildirimden sonra karşı tarafın ilân edilen yasak bölgede müşrik sıfatıyla varlığını sürdürmeye çalışması savaşı tercih etmiş oldukları anlamına gelecektir. Onlara toleranslı davranmak yani inançlarının icaplarını yerine getirmelerine müsaade etme, tevhid inancının sembolü olarak inşa edilen Kâbe'yi tekrar putperestliğin eline teslim etme sonucunu beraberinde getirebilirdi. Resûlullah'ın vefatından hemen sonra ortaya çıkan dinden dönme hareketleri de bu kesin tavır ve köklü icraatın ne kadar isabetli olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Mezkûr âyetteki buyruğa göre onların takibi konusunda asla gevşek davranılmayacak, geçit başlarını tutup gözetleme, muhasara altına alma,

⁶⁴ Bakara Suresi, 2/191.

⁶⁵ Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 2: 201-202.

esir alma ve gerektiğinde öldürme dahil, Kâbe çevresinin müşrik varlığı ve egemenliğinden ebedî olarak arındırılması için lüzumlu her tedbir alınacaktı. Fakat aynı âyete göre, onlara tövbe yolu açık tutulacak, namazlarını kılar ve zekâtlarını verirlerse, yani en azından dış dünyaya yansıyan davranışları itibariyle müslüman kimliği sergilerlerse onlara dokunulmayacaktır. Çünkü Allah'ın bağışlamasına ve rahmetine sınır yoktur.⁶⁶

Yukarıdaki değerlendirmeler kapsamında şunu söyleyebiliriz: *Onları bulduğunuz yerde öldürün* ifadesi zarar vermeyen sivil gayri müslimlerden ziyade fitne çıkaran münafıklar ve sadece Mekke çevresinde emre uymayan müşrikleri kapsamaktadır.

b-Müfa'ale Babında Emr-i Hazır Kullanımı

Mufâ'ale vezninin emir vezninde kullanımı da sülâsisi gibi farklı muhataplara yönelik olmaktadır. Örneğin, Bakara 190 ve 244 âyetlerde müslümanlara *Allah yolunda savaşın denilmekte*, Nisa 84 de *Peygamberimize savaş emri*, Bakara 193-Enfal 39 âyetlerde *Müslümanlara fitne kalkana kadar savaşın emri*, Tevbe 29 da *Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*; Tevbe 12 ve 14. âyetlerde *antlaşmayı bozan küfrün elebaşları ve yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşma emri*, Tevbe 36 ve 123. âyetlerde *kafirlerin topluca size karşı savaşmışları gibi sizde savaşın emri*, *Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın emri*, Maide 24' de *Yahudilerin Hz. Musa'ya sen ve rabbin savaşın talebi*, Hucurat 9' da müslüman iki grubun savaşması durumunda *haddi aşanlara karşı savaş emri* bu vezinde kullanılmıştır. Örneğin Bakara Süresi 190. âyeti,

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)

Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Hudeybiye antlaşmasının olduğu yılda umre niyetiyle ashabıyla Mekke'ye doğru yola çıkmışlardı. Müşriklerin engel olması neticesinde onlarla sulh yapmışlar, antlaşma gereğince Müslümanların umre yapmaları ertesi seneye kalmıştı. Antlaşma doğrultusunda Mekke'ye geldiklerinde Mekkelilerin kendilerine saldırmaması ve engel olmasından korkmuşlardı. Müslümanlara saldırı olması durumunda haram ayda ve haram beldede savaşma ruhsatı "قَاتِلُوا" emr-i hazır çoğul şekliyle ifade edilmiştir. Emir teşvik anlamında kullanılarak Müslümanların saldırganlara karşı savaşması teşvik edilmiş, fakat hemen akabinde *haddi aşmayınız* diye uyarı yapılmıştır.⁶⁷

⁶⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2: 727.

c- Müfâ'ale Babında Emr-i Gaib Kullanım

(فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ)

O halde, dünya hayatını verip âhireti almak isteyenler Allah yolunda savaşsınlar.

68

Mezkûr âyette savaşma emri gaib sigası ile ifade edilmiştir. Bu âyetin öncesinde savaşa katılmayıp ganimet için savaşta *bende bulunsaydım* diyen kişilerden bahsedilmektedir. Bu kişilerden dünya hayatını ahiretle değiştirmek isteyenler için Allah yolunda savaşsınlar çağrısı yapılmıştır.⁶⁹ İfade emri gaib yerine emri hazır şekliyle gelseydi çağrı ganimet için savaşanlara değil diğer müminlere de olmuş olurdu. Ayrıca niyetleri bozuk olanlara düzeltme çağrısı gerçekleşmemiş olurdu. Kur'an'da bu vezinde kullanım sadece bu âyette görülmektedir.

2.5. İsm-i Mefûl

Meçhul fiillerden türeyen, yapılan işten etkilenen kişi veya nesneye işaret eden sifata ism-i mefûl denir. Cümledeki mefûl ile ism-i mefûl birbirinden farklıdır. İsm-i mefûl kelimenin yapısıyla ilgilidir, diğeri cümleyle ilgilidir. Sahih fiillerin ism-i mefûl kalıbı (مَفْعُولٌ) şeklinde gelmektedir. Mutel fiillerde ise ilâl ve idgam kaideleri nedeniyle ufak değişiklikler olmaktadır. Sülâsî fiilin dışındakiler, meçhul muzarisinin başına (مُكْرَمٌ/ يُكْرَمُ) dammeli bir mim getirmekle yapılır. Mefûl sigasında olmayıp ism-i mefûl vezni anlamında (فَعِيلٌ/فَعُلٌ/فُعَلَةٌ) kullanılan kalıplar vardır.⁷⁰ Bu fiille ilgili sadece (فَعِيلٌ) vezni Kur'an'da yer almakta ve Bakara 178. âyette geçmektedir.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ)

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı.

Ayetteki “الْقَتْلِ” sözcüğü “قَتِيلٌ” kelimesinin cemisidir.⁷¹ Kıyâsî olmayan ism-i mefûlün “فَعِيلٌ” vezninde gelmiştir. İfade (عَلَيْكُمْ الْقِصَاصُ فِي الْمَقْتُولِينَ) şeklinde olsaydı kişilerin tam öldürüldüğüne işaret etmezdi. Çünkü mefûl sigasında hal ve geleceğe işaret vardır, sabitlik yoktur. Fakat “فَعِيلٌ” vezni sabitliğe yakın bir anlamı içerir. Abdullah b. Zübeyir annesine ölmediği halde “إِغْلَمِي يَا أُمُّهُ أَنِّي مَقْتُولٌ مِنْ يَوْمِي هَذَا” *Bilki anneciğim ben bugünden öldürülmüşüm* demiştir. Çünkü ölmemiş kişiye “هُوَ قَتِيلٌ” denmez⁷²

⁶⁸ Nisâ Suresi, 4/74

⁶⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîru'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 10: 185.

⁷⁰ Ahmed b. Ahmed el-Hamlâvî, *Şeza'l-arf fi fenni's-sarf*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995), 98.

⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 916.

⁷² Semarrâî, *Meâni'n-Nahv*, 2: 108.

2.6. Masdar

Zaman ve şahıs bildirmeksizin belirli bazı kalıplarla eylem bildiren, asıl harfleri fiilin asli harfleriyle uyuşan fiil veya fiilden yapılan kelimedir. Sülasi fiillerin masdarları semâî; mezidlerinki ise kıyâsîdir. Bu masdara sarîh masdar da denir.⁷³ (فَتَّلَ) fiilinin (فَتَّلًا) şeklinde sülasi masdarı; (فَتَّلًا / مَفَاتَلَةٌ / تَفْتِيلًا) şeklinde ise mezid masdarları gelmektedir. Kur'an'da mezid olarak (تَفْتِيلًا / فَتَّلًا) şeklinde masdarları kullanılmaktadır. Bu fiilinin sadece sarîh ve müevvel masdarı kullanılmış, diğer masdar çeşitlerinden masdar-ı mîmî, merre, nevî, sînâî halleri zikredilmemiştir. Bu nedenle sadece masdar-ı müevvel hakkında bilgi verilecek daha sonra örneklere geçilecektir.

a-Masdar-ı Müevvel

Masdar harfleri “أَنْ/أَنَّ/مَا/لَوْ/كَيْ” aracılığıyla yapılan masdar çeşididir. Bu harfler cümleyi müfrede dönüştürür. Diğer bir tabirle cümle, kelimada fail, mübteda, mefulün bih ve vb. şeylere dönüşür. Örneğin (أَدَاةً لِّعَمَلٍ فِي حُكْمِكُمْ خَيْرٌ لِّمَنْ أَنْ تَجُورَ) *Adaletle hükmetmen zulmetmenden daha hayırlıdır.*) Burada “أَنْ” masdar edatıyla “تَعْمَلُ” fiili cümlenin mübtedası olmuştur.

(أَنْ) genellikle mâzî ve muzârî fiillerin önüne gelir, muzarinin anlamını geleceğe çevirir ve muzârîyi nasbeder. (أُرِيدُ أَنْ تَأْتِيَنِي) *beni ziyaret etmeni istiyorum*)

(أَنَّ) isim cümlesinin başına gelir ve Bakara Sûresi 223. âyeti örneğinde olduğu gibi anlamını (وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ) tekid eder. “أَنْ” muhaffefe ise tekid ifade etmez, efâlû’z-zan fiilleriyle kullanıldığında örnekte olduğu gibi (أَظُنُّ أَنْ يَأْتِيَنَّ مُحَمَّدًا) *Muhammed’in geleceğini zannediyorum*) ihtimal ifade eder.

“مَا” mazi ve muzari fiilin başına gelir. Muzari ile kullanıldığında Enâm 112. âyet örneği gibi (وَمَا يَفْتَرُونَ) *onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak* hal ifade eder. Bazen Maide Sûresi 24. âyetteki gibi (إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا) *Onlar orada buldukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz* devamlılık ifade eder. “مَا” onların orada buldukları süresince anlamındadır. “أَنْ/مَا” arasındaki fark şöyle özetlenebilir. “مَا” şimdiki zamana “أَنْ” gelecek zamana işaret eder, “مَا” hem ism-i mevsul hem de masdar olabilir.

⁷³ Galâyîni, *Camii'd-Durûsi'l- Arabiyye*, 112.

“أَنْ” muzari fiili örnekte olduğu gibi (جُنْتُ كَيْ اسْتَقَيْدَ) faydalanmak için geldim) gibi nasb eder ve sebep ifade eder. Bazı dilciler sebep ifade etmesi için örnekteki gibi (جُنْتُ لِكَيْ اسْتَقَيْدَ) lâmu’l-mukadderayı şart koşmuşlardır.

“لَوْ” Kalem Sûresi 9. âyetteki gibi (وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) *İstedikleri şudur: Sen tâviz veresin ki, onlar da tâviz versinler.*) temenni ifade etmek için kullanılır.⁷⁴

Sarih ile müevvel masdar arasında mana ve kullanımda farklılıklar vardır. Her biri diğerinin ifade etmediği anlam ve kullanımları ifade eder. Aralarındaki farklılıkları şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Masdar-ı müevvel, örnekteki gibi (طَنَنْتُ أَنْكَ) *Başarılı olduğumu zannettim.*) müsned ve müsnedün ileyhine yerine kullanılır. Masdar-ı sarîh ise ikisinin yerine geçmez. 2- Masdar-ı müevvel, recâ fiillerinin haberi veya faili olabilir. Bakara 216. âyette (وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ) *Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz.*) müevvel masdar, fail konumundadır. Tevbe Sûresi 102. âyette (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ) *Umulur ki Allah tevbelerini kabul eder*) müevvel masdar (أَنْ يَتُوبَ) istek fiillerinden (عَسَى) *asanın* haberidir. Bu durum masdarı sarîhte olmaz. 3- Masdar-ı sarîh örnekte olduğu gibi (جِئْتُكَ غُرُوبَ الشَّمْسِ) *Sana güneş batarken geldim*) zaman zarflarının yerine kullanılabilir. Fakat Güneşin batış vakti için (أَنْ تَغْرِبَ) *Sana güneş batarken geldim*) denmez. 4. Masdar-ı sarîh (يُعْجِبُنِي إِطْلَاقُكَ السَّرِيعِ) *Hızlı hareket ediş benim hoşuma gidiyor*) sıfatla kullanılabilir fakat masdar-ı müevvelde (أَنْ يُعْجِبُنِي) böyle bir durum yoktur. 4- Masdar-ı sarîh fiili ile (عَيَّ يَا سِرِّ) *Ey! Yasir ailesi sabrediniz*) denildiği gibi (عَيَّ يَا سِرِّ) *Ey! Yasir ailesi sabrediniz*) şeklinde de söylenebilir. Masdar-ı müevvelde bu durum olmaz. 5- Masdar-ı sarîh, fiilini örnekteki gibi (أُطْلِقْتُ إِطْلَاقًا) *Hızlıca hareket ettim*) sayı ve tür açısından tekid ederken bu müevvelde olmaz. 6-Masdar-ı müevvel, sarîh masdarın aksine zamana delalet eder. Örneğin (أَعْجَبَنِي أَنْ قُمْتُ / أَنْ تَصْبِرَ خَيْرٌ لَكَ) cümlelerindeki fiiller duruma göre geçmiş, hal, gelecek ifade etmektedir. Masdar sarîhle (صَبْرُكَ خَيْرٌ لَكَ) *Sabretmen senin için hayırlıdır*) denildiğinde ise aynı anda üç zamanda kastedilmiş olabilir, belli bir zamanla sınırlamak zordur. Masdar-ı müevvel emir (أَشْرْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ) *Ona kalkmanı işaret ettim*) ve nehiye (أَشْرْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ لَا تَقُمْ) *Ona kalkmamamı işaret ettim*) delalet eder. 7-Masdar-ı müevvel özellikle أَنْ ile kullanıldığında tek anlama işaret ederken masdar-ı sarîhde ise hem mücerred hem de onun muayyen bir sıfatına işaret edebilir. Örneğin (يُعْجِبُنِي مَشْيُ مُحَمَّدٍ) *Muhammed'in yürüyüşü hoşuma gidiyor*) cümlesiyle belirli bir yürüme şekline işaret edildiği gibi herhangi bir özellik kastedilmeyen bir

⁷⁴ Semarrâî, *Meâni 'n-Nahv*, 3:178-185.

yürüyüşte olabilir. İfade müevvel masdarla (يُعْجِبُنِي أَنْ يَمِشِيَ مُحَمَّدٌ) söylendiğinde herhangi bir yürüyüş şekli kastedilmez. 8- “أَنْ” edatıyla yapılan müevvel masdarlı fiil (لَهُ أَنْ يَصْرَخَ) olayın kesin olduğunu ifade etmezken; sarih hali (لَهُ صُرَاخٌ onun çıığı var) kesinlik ifade eder.⁷⁵

Kur’an’da 10 yerde (قَتَلَ) fiilinin sarih masdarı (قَتْلٌ) şeklinde gelmekte, farklı konu ve muhatapları içermektedir. Bakara 191 ve 217 âyetlerde (Fitne öldürmekten beterdir), Ali İmran 154’de (evde ölüm) ve 181’de (peygamberlerin öldürülmesi), Nisa 155’de (peygamberlerin öldürülmesi), Mâide 30’da (Kabilin kardeşini öldürmesi), Enâm 137’de (müşriklerin çocuklarını öldürmesi) İsrâ 31’de (rızik endişesiyle çocuk öldürmek), Ahzap 16’da (ölümden kaçılmaz) şeklinde gelmektedir.

b-Masdar-ı Sarihin Sülâsî Kullanımına Örnek Âyet

(وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)

*Fitne öldürmekten daha kötüdür.*⁷⁶

Mekke döneminde Müslümanlar, müşrikler tarafından yoğun baskılara, zulüm ve hakaretlere maruz kalmıştı. Müslümanları dinlerinden döndürme çalışmaları Mekkeli müşrikler tarafından hicretten sonra da bilhassa Medine dışındaki Müslüman kabilelere yönelik olarak sürdürülmüştü. Bu baskılar henüz Müslümanlığı yeterince benliklerine sindirememiş olan bu kesimlerden bir kısmının putperestliğe dönmelerine bile yol açmıştır.⁷⁷ Âyette bu durum öldürmekten daha beter olarak nitelendirilmiş, öldürme eylemi için “قَتْلٌ” fiilinin masdar hali kullanılmıştır. Çünkü burada vurgulanan zamandan arınmış öldürülme eylemidir. Bu nedenle ifade masdar-ı müevvel “أَنْ يَقْتُلَ” yerine sarih masdarla zikredilmiştir. İfade masdar-ı müevvel ile zikredilseydi öldürme eylemi, sadece geleceğe yönelik olanları kapsayacak, şu anı ve geçmişi kapsamayacaktı.

c-Müfâ’ale Vezninde Masdar-ı Sarihe Örnek

(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ)

*Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır.*⁷⁸

Peygamber efendimiz Bedir savaşı öncesi Mekkeli müşrikleri gözetleme için bir müfreze göndermişti. Müfrezedekiler, müşriklerden bir kişiyi öldürmüşler ve bir kişiyi de esir almışlardı. Olayın olduğu vakit haram aylardan Recep ayının bir gün öncesiydi. Peygamberimiz bu kişilere *ben size haram ayda savaşmayı yasaklamışım*

⁷⁵ Semarrâi, *Meâni'n-Nahv*, 3:169-173.

⁷⁶ Bakara Suresi, 2:191.

⁷⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1:294-299.

⁷⁸ Bakara Suresi, 2; 217.

demmişti. Gruptan bazıları o gün Cemadelahir mi recebin ilk günü mü? Tam bilemedik demişlerdi. Resûlullah'ın ganimetten bir şey almadığını görünce olaya karışanlar mahvolduklarını zannettiler. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.⁷⁹ Haram aylarda savaşma mevzusu mufâ'ale babının masdarlarından “قَتَالٌ” vezninde gelmiştir. Soru haram aylarda savaşmaya dair olunca ifade fiilin zamandan soyutlanmış hali olan masdar şekliyle zikredilmiştir. Kalam fiilin masdarı yerine sülâsisi ile gelseydi anlam savaşmaya değil, bireysel öldürmeye işaret ederdi. Âyetin nüzul sebebinde olayın bireysel değil, gruplar arasında olduğu görülmektedir.

d-Tef'îl Vezninde Masdar-ı Sarihe Örnek

(إِنَّ مَا تُقْتَلُونَ أَجْدَاؤُكُمْ وَقَتْلُوا تَقْتِيلًا)

*Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler.*⁸⁰

Bu âyet ve önceki âyet, münafıklar hakkındadır. Bu kişiler müslümanlar arasında yalan haberlerle fitne çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu hallerinden vazgeçmezlerse nasıl bir cezaya çarptırılacakları *nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler* şeklinde belirtilmektedir.⁸¹ Onların öldürülme hali “قَتَلٌ” fiilinin mezid tef'îl babı ve masdarıyla ifade edilmiştir. Fiilin tef'îl (قَتَّلُوا) vezninde gelmesi anlam olarak mübalağa içermekte, masdar olarak zikri (تَقْتِيلًا) ise mefûlü mutlak ve tekid içindir.⁸² Ayetteki mezkûr kişiler müslüman olduklarını iddia ettikleri için bazı müslümanlar da onların dediklerine kanıyorlardı. Onların olumsuz etkisi kafirlerden daha etkili oluyordu. Bunlara şiddetli bir cezanın verilmesi gerekiyordu. Hallerine uygun bir cezayı ifade için fiil hem tef'îl hem de tekid için masdarıyla kullanılmıştır. Fiil sülasi haliyle zikredilseydi verilecek cezanın büyüklüğü, bu vezin kadar ifade edilemezdi.

e-Müevvel Masdar Kullanımına Örnek Âyetler

Nisâ 92 (Müminin yanlışlıkla öldürmesi), Şuarâ 14, Kasas 20 (Firavun ve erkanının Hz. Musa'yı öldürme planları) âyetlerde masdarların sülâsi müevvel kullanımı geçmektedir. Örneğin Şuarâ Sûresi 14 âyeti,

(وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ)

Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum” dedi.

Allah önceki âyetlerde Hz. Musa'dan Firavun ve kavmini hidayete çağırmasını talep etmişti. Mezkûr âyette ise Hz. Musa geçmişte Kıptilerden birisini öldürdüğünü, onların yanlarına gitme durumunda öldürmelerinden korkuyorum ifadesini

⁷⁹ Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 2/84-85.

⁸⁰ Ahzab Suresi, 33/61.

⁸¹ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, çev. Bekir Karlığa vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 12:69.

⁸² Muhammedü'l-Emîn Abdullah eş-Şafî, *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, thk. Hâşim Muhammed Ali (Beyrut: Dâru Davki'n-Necât, 2001), 23: 141.

zikretmektedir.⁸³ Ayetteki *beni öldürecekler* tabiri Hz. Musa'nın öldürülme işinin gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Muktezây-ı hâle uygun olarak fiilin masdar-ı müevvel geldiği düşünülebilir. Çünkü bu masdar çeşidinde gelecek anlamı vardır. İfade masdarı sarihle zikredilseydi “وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ قَتْلِي” Hz. Musa'nın kesin öldürüleceğine işaret edilmiş olurdu. Bu bilgi de diğer âyetlerle çelişmiş olurdu. Çünkü K. Kerim'de Bakara 50, Yunus 92. âyetlerde Firavun ve adamlarının denizde boğulduğuna, Hz. Musa'nın kurtulduğuna işaret edilmektedir.

f-Tef'îl Babında Müevvel Masdara Örnek

(إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا)

*Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları.*⁸⁴

Âyete konu olan kişiler, peygamberimize gelip iman eden 'Ukl ve 'Ureyne kavimlerinden bir topluluktur. Medine'nin havasının kendilerini rahatsız ettiğini Hz. Muhammed'e söylediler. Peygamberimiz onlara şehri terk izni verdiğinde yolda bir çobana rastladılar, hayvanlarından süt içtiler, sonra çobanı öldürdüler ve hayvanlarını toplayıp kaçtıkları gibi İslam'dan da irtidat ettiler. Mezkûr kişiler Allah ve rasülünün hükümlerine aykırı davrandıkları için bu kişiler Allah'a ve rasülüne savaş açmakla ilişkilendirilmişlerdir. Bunlar ayrıca yeryüzünde fesat da çıkarmışlardır.⁸⁵ Suçları sıradan olmadığı için bu kişilere verilecek cezada şiddetli olmalıdır. Hallerine uygun olarak fiil sülâsi değil, mübalağa anlamını da içeren tef'îl babıyla “أَنْ يُقَتَّلُوا” müevvel masdar şekliyle ifade edilmiştir. Gaye acımadan merhamet etmeden bu kişilerin öldürülmesidir. İfade masdarı sarihle olsaydı bu kişilerin kesinlikle öldürülmeleri ve asılmaları ifade dilmiş olurdu, fakat bir sonraki âyette *ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna!* denilmektedir. Bu âyete göre mezkûr şahısların affedilme ve tevbe seçenekleri olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kur'an'da (قتل) fiilinin sülâsi mücerred mazi, muzari, emir, ism-i mefûl, masdar ve mezîd sigalarından tefîl, müfâale, iftâl bablarında kullanıldığı görülmektedir. (قتل) fiili sülâsi olarak Kur'an'da, sözlüklerde olduğu gibi öldürme ve lanet anlamını içermektedir. Yine fiilin mazi kullanımı kimi yerde geçmiş ve geleceğe işaret etmektedir. Muzari hali de geçmiş ve geleceğe işaret etmektedir. Fiilin müfâale vezni sadece öldürmeye işaret etmemekte, ölme, öldürülme, düşmanı caydırma ve laneti içermektedir. Müfâale vezni ile yapılan lanetleme münafıklar ve ehli kitaptan Allah'a çocuk isnat edenlere yönelik olmaktadır. Kur'an hakikati bildiği halde

⁸³ es-Sabûnî, *Safvetut-Tefâsir*, 2: 376.

⁸⁴ Mâide Suresi, 5:33.

⁸⁵ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 6: 180-183.

sapıtmayı daha tehlikeli gördüğü için bu kişileri sülasi mücerred vezinde lanetlemek yerine müfâale vezninde lanetlediği düşünülebilir. Kur'an'da ism-i meful sigasının kıyâsî olmayan “فَعِيلٌ” vezninde gelmesi ölüm hadisesinin kesin gerçekleştiğini ifade içindir. Çünkü kıyâsî meful sigasında hal ve geleceğe işaret vardır. (قتل) fiilinin masdar-ı sarîh halinin (قَتْلٌ) şeklinde gelmesi zamandan arınmışlığa işaret ederken masdar-ı müevvel kullanımı ise gelecek zamana işaret etmektedir. (قتل) fiilinin muhatapları kimi yerde müslümanlar iken bazı yerlerde önceki topluluklar ve ağırlıklı olarak Yahudilerin olduğu görülmektedir. Kullanılan vezinler seçilirken muktezâyı hale göre şekillenmekte ve hangi vezin manayı en belîğ ifade ediyorsa o seçilmektedir. (قتل) fiilinin müfâale ve iftiâl vezinleri anlam olarak müşareket ifade etse de Kur'an'da müfâale babı hak-batıl ve doğru-yanlış arasındaki mücadeleye işaret eden manevi anlamı içermektedir. İftiâl vezni ise sadece iki grup arasındaki çatışmalara tekabül etmektedir. Tartışma konusu yapılan âyetlerdeki “*Onları yakaladığınız yerde öldürün*” emri zararsız sivil gayri müslimlerden ziyade Müslümanlara zarar veren münafıkların ve kafirlerin olduğu anlaşılmaktadır. Kendileri için ölüm emri verilenlerin hallerini düzeltirlerse emniyette olacaklarının ifade edilmesi en önemli kanıt görülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *Durûsu't-tasrîf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddin. *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* 3 cilt. Ankara: TDK, 1989.
- Âşûr, Muhammed Tâhir İbn. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru'z-Zeytûniyye, 1984.
- Bezzâvî. *Tefsîru'l-Beyzâvî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2013.
- Cevherî. *es-Sihâh*. Tahkik. Muhammed Muhammed Tâmir vd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.

- ed-Dervîş, Muhyiddîn. *Î'râbü'l-Kur'ani'l-Kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2011.
- Efendi, Ebüssuûd. *Îrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 5 cilt. Riyad: Mektebetür'-Riyâzi'l- Mektebe, t.y.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Kitâbü'l miftâh fi's-sarf*. Tahkik Ali Tevfik. Amman: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- el-Cürcânî, Şerîf. *et-Ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fadle, 1993.
- el-Endelüsî, Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî. *Şerhu't-teshîl li ibn Mâlik*. Tahkik. Abdurrahman es-Seyyid- Muhammed Bedevi'l-Mehtûn. 4 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1990.
- el-Ensârî, İbn Hîşâm. *Şerhu katri'n-nedâ*. Tahkik Muhammed Muhiyyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.
- el-Galâyînî, Mustafâ. *Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- el-Hamlâvî, Ahmed b. Ahmed el-. *Şeza'l-arf fi fenni's-sarf*. Tahkik Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. bs., 1995.
- el-Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed. *el-Muktedab*. Tahkik Muhammed Abdülhalik Uzayme. 4 cilt. Kahire: İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1994.
- en-Nesefî, Ahmed b. Mahmud. *Tefsîru'n-Nesefî*. Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, t.y.
- er-Ravâşide, Ali Yusuf "دلالات مصطلح 'الفساد' ومشتقاته في اللغة، واستعمالاتها في القرآن الكريم". *Dirâsât Uhumü's-Şerîa Ve'l-Kânûn* 4, no. 45 (2018): 230-247.
- er-Râzî, Fahrudin. *Tefsîru'r-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- es-Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvetut-Tefâsir*. Beyrut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1981.
- es-Sâmerrâî, Fâdıl. *Belağatu'l-kelime fi't-ta'biri'l-Kur'anî*. Şam: Dâru İbn Kesîr, 2016.
- es-Semarrâî, Fâdıl Salih. *es-Sarfu'l-Arabî ahkâmun ve meânin*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013.
- es-Semarrâî, Fâdıl Salih. *Meâni'n-Nahv*. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2020.
- es-Suyûtî, Celâleddin. *ed-Durru'l-Mensûr*. Lübnan: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, 2010.
- es-Suyûtî, Celâleddin. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. Tahkik. Ahmed Şemsüddîn. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- es-Süyûtî, Celâleddin. *el-Müzhir*. 2 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- eş-Şafîî, Muhammedü'l-Emîn Abdullah. *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*. Tahkik. Hâşim Muhammed Ali. 32 cilt. Beyrut: Dâru Davki'n-Necât, 2001.

- Hasen, Abbas. *en-Nahvü'l-Vâfi*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, t.y.
- İbn Cinnî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Fâris. *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.
- İbn Hişâm. *Muğni'l-lebib*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1999.
- İsmail, Muhammed. *Kavaidü's-Sarf bi Uslûbi'l Asr*. Mısır: Dâru'l-Menar, 2000.
- Karaman, Hayreddin- Çağrıcı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kâfi- Gümüç, Sadrettin. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kaşıkırık, Ali. "Cihad ve Kitale Dair Emirlerin Klasik Ve Modern Tefsirlerde Karşılaştırılması." *International Social Sciences Studies Journal* 4, no.114 (Ağustos 2023). <http://dx.doi.org/10.29228/sss.71275>
- Kılıç, Hulusi. *Arapça Dil Bilgisi Sarf*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'an*. Çeviri. Bekir Karlığa "vd." 16 cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, t.y.
- Mahallî, Celâleddin el- Suyûtî, Celâleddîn es-. *Tefsîru'l-Celâleyn*. İstanbul: Yasin Yayın Evi, 2014.
- Mevdûdi. *Tefhîmü'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.
- Mustafa, İbrâhim-Abdülkadir, Hamid- ez-Zeyyat, Ahmed Hasen-en-Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 cilt. Mısır: Dâru'd-Da've, t.y.
- Reyhanlıoğlu, Hilal. "Ce'ale" Fiili ve Türevlerinin Kur'an'da İfade Ettiği Anlamlar." 16 (Aralık 2018), 255-278.
- Tuzcu, Kemal. "Araplarda Etimoloji Çalışmaları." *Nüşa* 1, no. 1 (2001): 67-76.
- Yaiş, Ebü'l-Bekâ İbn. *Şerhu'l-Mülûki fi't-Tasrif*. Tahkik. Fahrüddîn Kabâve. Haleb: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1973.
- Yazır, Elmalılı M.Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, t.y.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Üç Kültür, Tek İmge: Arapça, Türkçe ve Almanca Kısa Öykülerde Anne Karakteri *Three Cultures, One Image: The Mother Character in Arabic, Turkish and German Short Stories*

Hesham MOTAVA *^{ORCID} & Senem CEYLAN**

*Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.

E-mail: hishammotawa@gmail.com

^{ORCID}<https://orcid.org/0000-0002-3719-8554>

**Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

E-mail: senemsoyer@gmail.com

^{ORCID}<https://orcid.org/0000-0002-3129-1432>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Senem CEYLAN,

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

Submission/Başvuru:
25 Eylül/September 2024

Acceptance /Kabul:
07 Aralık/December 2024

Citation Atfı/:
MOTAVA, Hesham ve Senem CEYLAN.
“Üç Kültür, Tek İmge: Arapça, Türkçe ve Almanca Kısa Öykülerde Anne Karakteri.”
Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) 7, no. 2 (2024):
169-188.

Öz

Anlatı metinlerde şahıs kadrosu etrafında gelişen olayda toplumsal bir değeri ya da kültürel bir olguyu ifade etmek üzere eserin tüm karakterlerine bir rol yüklenir. Edebi metinlerde karakter gerek kısa öykülerde gerek uzun biçimiyle bir romanda anlatı sanatının dayandığı temel bileşenlerden biridir. Edebiyatta kadın imgesi, tüm zaman ve mekânlarda farklı rollerde var olmuştur. Kadın imgesinin edebiyatta 'anne' karakteri olarak ele alınışı kültürel yönden farklılıklar arz etse de bazı ortak noktalardan da söz etmek mümkündür. Bu amaçla Türk, Alman ve Arap edebiyatlarına ait üç kısa öykü örnek olarak seçilmiş ve anne karakteri ele alınmıştır. Türk edebiyatından Sait Faik Abasıyanık'a ait “Semaver”, Alman edebiyatından Wolfgang Borchert'a ait “Küchenuhr (Mutfak Saati)” ve Arap edebiyatından Mısırlı yazar Cemâl el-Gîtânî'ye ait “Ard Ard” öyküleri oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü edebi karakter, kısa öykü ve karşılaştırmalı edebiyat gibi kavramsal tanımların ele alındığı, öykülerin tanıtıldığı teorik bölümdür. İkinci bölüm ise anne karakterlerinin karşılaştırmalı analize dayalı olarak çeşitli açılardan ele alındığı analiz ve değerlendirme bölümüdür. Çalışmada ele alınan öykülerde, anneliğin ve karakterlerin farklı kültür ve toplumlara rağmen genel olarak benzer özellikler gösterdiği, öykülerde anne karakterlerine atfedilen farklılıkların küçük ayrıntılar yoluyla kültürel olarak öne çıkan temel unsurları simgelediği de görülmüştür. Bütüncül yaklaşımla ele alınan bu çalışmada betimleyici ve analitik yöntem kullanılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Karşılaştırmalı edebiyat, anne karakteri, anlatı sanatı, Sait Faik Abasıyanık, Cemâl el-Gîtânî, Wolfgang Borchert, Türk, Alman ve Arap edebiyatı.

Abstract

In narrative texts, all characters of the work are assigned a role to express a social value or a cultural phenomenon in

the event that develops around the cast of characters. In literary texts, character is one of the basic components on which the art of narrative is based, both in short stories and in a novel as a long form. The image of women has existed in different roles in literature at all times and places. Although the treatment of the female image as a mother character in literature varies culturally, it is possible to mention some common points. For this purpose, three short stories from Turkish, German and Arabic literature were selected as examples and the mother character was discussed. "Samovar" by Sait Faik Abasıyanık from Turkish literature, "Küchenuhr (Kitchen Clock)" by Wolfgang Borchert from German literature, and "Ard Ard" by Egyptian writer Gamal al-Ghitani from Arabic literature. The first part of the study is the theoretical part where conceptual definitions such as literary character, short story and comparative literature are discussed and the stories are introduced. The second part is the analysis and evaluation part, where the mother characters are discussed from various perspectives based on comparative analysis. In the stories discussed in the study, it was also observed that motherhood and characters generally showed similar characteristics despite different cultures and societies, and the differences attributed to mother characters in the stories symbolized the fundamental cultural differences through small details. Descriptive and analytical methods were used in this study, in which a holistic approach was employed.

Keywords: Comparative literature, mother character, narrative art, Sait Faik Abasıyanık, Gamal al-Ghitani, Wolfgang Borchert, Turkish, German and Arabic literature.

Extended Abstract

Stories, which are used as a vehicle for transmitting the cultural heritage of societies to future generations, encompass a wide range of experiences, including sorrow and joy, defeat and heroism, as well as life's accumulated wisdom. New generations learn to make sense of the world through their own experiences and the stories of others. In literary texts, the character, whether in short stories or longer forms like novels, remains one of the essential elements of storytelling. The image of women, in particular, has appeared in various roles throughout literature, transcending both time and space. While the depiction of women as mothers varies across different cultures, certain universal traits can still be identified. This study examines how the concept of motherhood is reflected in literature from three different cultural contexts and how it is portrayed from a socio-cultural perspective. The analysis focuses on three stories selected from Turkish, Arab, and German literature, exploring the character of the mother and the broader theme of motherhood. From Turkish literature, the selected story is "Samovar" by Sait Faik Abasıyanık, first published in 1936. The story revolves around a mother and son who live together in isolation. The son, Ali, works in a factory, while his mother lovingly wakes him up each morning and prepares his breakfast. Central to the story is the image of the samovar, which serves as a symbol of life, warmth, and togetherness. The samovar, along with toasted bread, becomes a central metaphor for the simple yet meaningful existence they share. However, one morning, Ali's mother passes away next to the samovar, and Ali, unable to face the memories, puts the samovar away where he can no longer see it. The story powerfully conveys the deep emotional connection between the mother and son, highlighting the profound sense of loss and

the transformation of life after the mother's death. From German literature, the story "Küchenuhr" (The Kitchen Clock) by Wolfgang Borchert, published in 1947, is selected. Borchert, a key figure in post-World War II "Trümmerliteratur" (Rubble Literature), addresses the devastating impact of war on individuals and families. In this story, a young man with an aged face joins a group sitting on a bench and tells them his story. He holds a kitchen clock, the only possession he has left. The clock, with its white face and blue numbers, stopped at two-thirty, the time he used to return home. At that time, his mother would silently enter the kitchen, reheat the leftovers, and watch him eat. The young man recalls this as the happiest moment of his life, a time he likens to paradise. The kitchen clock, stuck at that moment, becomes a poignant symbol of the irrevocable loss of both home and mother, illustrating the trauma of war and the longing for lost familial warmth. The Arab literary example chosen is "Ard Ard" by Egyptian author Gamal al-Ghitani, first published in 1970. The story, later included in a collection of the same name, revolves around Mustafa, who narrates his tragic story. Mustafa's family is killed by a missile strike at precisely nine-thirty, while his friend Abdulmunim loses both his sight and hearing in the same attack. Mustafa takes it upon himself to care for Abdulmunim, hoping to learn about his mother's last moments from him, as Abdulmunim was the only person present at the time of her death. Their journey to Zakazik in search of medical treatment ultimately proves futile, as Abdulmunim remains unable to speak or hear, leaving Mustafa's questions about his mother's final moments unanswered. The story portrays Mustafa's desperate quest for closure, as he seeks to piece together the details of his family's last moments, and his ultimate resignation to the fact that he will never know what happened. This tragic narrative reflects the broader trauma of war, loss, and the futile search for solace. A comparative analysis of the titles of these stories reveals that the authors breathe life into their narratives through symbolic objects. In "Samovar," the samovar represents the warmth and joy of life, while in "Küchenuhr," the kitchen clock stands as a mute witness to the protagonist's lost happiness. In "Ard Ard," the missile, a destructive force, symbolizes the rupture of family and the permanence of loss. Each of these stories tackles the theme of maternal loss in its own way, employing symbols to convey the pain of losing a mother. While Ali removes the samovar from his life, unable to bear the memories it evokes, the kitchen clock becomes the young protagonist's only companion, representing his connection to his lost past. Mustafa, on the other hand, completely loses hope of learning anything about his family's final moments due to Abdulmunim's inability to communicate. In conclusion, the three stories offer powerful examples of how the concept of motherhood is portrayed in different cultural contexts. Sait Faik Abasıyanık's "Samovar" explores the central role of the mother in family life and the emotional void left by her absence. Wolfgang

Borchert's "Küchenuhr" deals with the symbolic loss of home and mother in the context of war's destruction. Gamal al-Ghitani's "Ard Ard" presents the mother's existence and absence within a war-torn atmosphere, layered with trauma and loss. These stories demonstrate that motherhood is not merely an individualistic sentiment but a reflection of societal and historical circumstances, emerging as a universal theme where personal grief and collective trauma intersect.

Üç Kültür, Tek İmge: Arapça, Türkçe ve Almanca Kısa Öykülerde Anne Karakteri

GİRİŞ

Edebiyat kavramı, genel olarak bir coğrafyaya, bir döneme ya da bir ekole ait edebi ürünlerin bütününe verilen isimdir. Buna göre, bu ürünlerin konu ve içerik başta olmak üzere çeşitli alanlarda toplumu yansıttığını, o toplum hakkında önemli bilgi ve mesajlar içerdiğini söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, edebî eserlerin aynı zamanda bir sanat eseri olması, içlem-kaplam ilişkileri dikkate alındığında sanatın tanımı, kaynağı, amacı, din, ahlâk, felsefe ve toplum gibi alanlarla ilgisi gibi problemler, edebiyatın da problemleri olmuştur. Düşünsel bir sanat dalı olarak edebiyat, çeşitli boyutlarda insana ait olan her şeyi apaçık veya alegorik-sembolik şekilde ifade etme gücüne sahip bir alandır.¹

Karşılaştırmalı edebiyat ise edebiyat eserlerini inceleyen ve araştıran bir bilim dalıdır. Farklı dillerde yazılmış olan eserleri konu, düşünce ya da biçim bakımından inceleyerek benzer ve farklı yönlerini tespit eder, nedenleri üzerinde yorumlar getirir.²

Hikâye sözlükte “anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek; benzetmek, taklit etmek anlamlarında mastar olarak kullanılan bir isimdir. Türkçede kullanılan öykü kelimesi de Arapçadaki taklit etmek anlamına benzer şekilde öykünmek kelimesinden türetilmiş, aynı anlamda kullanılan bir isimdir. Edebi bir tür olarak hikâye, yalın bir olayın çevresinde kişilerin ilişkilerini anlatmaya dayanır.³

Edebiyatta ilk örneklerin mitolojik eserler ve destanlar olduğu genel bir kabuldür. Türk edebiyatının en eski örnekleri kabul edilen Dede Korkut hikâyeleri de destanlardan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi ürünüdür.⁴ Türk edebiyatında hikâye türü XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Hikâye türü gelişim süreçlerine bakıldığında Doğu ve Batı’da benzerlik göstermektedir. Batı hikâyeciliğinde kaynak başlangıçta Yunan destanları, daha sonra ise Tevrat ve İncil’deki kıssalar iken, Doğu’da da Hint ve Cahiliye dönemi Arap hikâyeleri ile başlayan süreç, Kur’an-ı Kerim’deki kıssaların etkisiyle gelişim göstermiştir.⁵ Modern hikâyeye geçişte önemli bir kavşak noktası olarak Yusuf Kamil Paşa’nın Fransızcadan çevirdiği *Tercüme-i Telemak* yer almaktadır.⁶

¹ M. Orhan Okay, “Edebiyat,” *DİA*, c. 5 (İstanbul: TDV, 1994), 395.

² Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* (İstanbul: Say Yayınları, 2003), 7.

³ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye,” *DİA*, c. 17 (İstanbul: TDV, 1998), 479.

⁴ Fikret Türkmen, “Edebiyat,” *DİA*, c. 17 (İstanbul: TDV, 1998), 488.

⁵ Yazıcı, “Hikâye,” 480.

⁶ Âlim Kahraman, “Yeni Türk Edebiyatı,” *DİA*, c. 17 (İstanbul: TDV, 1998), 494.

Edebiyatta “karakter” terimi Arapça “شخصية”, Almanca “figur” terimleri ile ifade edilir. Yazar, anlatı kişilerini kurgularken onların psikolojik, sosyolojik, kültürel birikim ve deneyimleriyle okuyucuya mesajını da iletir. Diğer bir deyişle yazar, anlatıya dayalı metinlerde kastettiği mesajı iletmek için kurguladığı karakterler, yapısal ve izleksel açıdan bir ilişki ağının içindedirler. Yazarın kurgu dünyasında okuyucuya vermek istediği mesajı anlamlı kılan şey; kimlik kazandırılan karakterlerin temsil ettiği kavramdır. “Karakter”, bir nesnenin, bireyin veya topluluğun kendine özgü yapısı, onları başkalarından ayıran belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen ana özelliktir. Edebiyat alanında ise çoğunlukla hikâyeyi canlandırmak için devreye sokulan kişi veya kişileri nitelemek için kullanılır. Anlatı metinlerde karakter çizimi yazar tarafından iki türlü yapılabilir. Birincisi açıklama yöntemi ile yazar tarafından verilmesi; diğeri, kişinin dramatik yöntem olarak bilinen şekilde kendi kendini ortaya koymasındır.⁷

Edebiyatın kurgusal dünyasında kadın olarak yer almak ile gerçek dünyada kadın olmak zorluklar bakımından benzerlikler göstermektedir. Örneğin sosyo-kültürel kabuller tüm toplumlarda benzer biçimde kadını “anne” sıfatıyla yüceltirken kadının diğer tüm rolleri ve sıfatlarda aynı benzerliği görmek pek mümkün olmayabilir. Çünkü kadın olmak sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik veya siyasi olarak yorum farklılıkları içerir. Ataerkil ideolojiler, kadından hem kendisine uygun görülen rolleri, hem de kendisine ait görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini beklemektedir. Kadının bu arada birey olarak da kendisini gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Türkiye ve Mısır’da kadının konumu her iki ülkenin de genel olarak ataerkil toplum olması nedeniyle benzerlikler göstermektedir. “*Arap toplumlarının görece daha sert bir ataerkil yapıda olması kadının toplumsal ve sosyolojik konumunu sürekli tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla bu toplumda kadınların eğitim hayatlarından evlilik hayatlarına, iş hayatlarından aile hayatlarına sınırlı hakları vardır. Bu makûs talih ancak ve ancak anne olduğu takdirde biraz daha lehine olarak iyileşme gösterebilmektedir.*”⁸ Türklerde ise babadan sonra aileyi temsil eden annedir ve bu yönüyle Türk kadını ailede hem özgür, hem saygıdeğer hem de anne olarak yüce bir varlıktır. Alman kadını için ise toplumda geleneksel rollerin daha çok değiştiği ve kadınların eğitim, iş ve aile hayatında daha eşit haklara sahip olduğu bir tablo mevcuttur. Bu noktada edebiyatın içinde doğduğu toplumun bir parçası ve ifadesi olması⁹ bakımından sosyolojik eleştiri de bu çalışmada anne karakterlerini anlama ve anlamlandırmada önem arz etmektedir.

Türk Edebiyatında Öykü ve Sait Faik Abasıyanık

İlk örneklerini Emin Nihad Bey, Ahmet Midhat Efendi, Sami Paşazâde Sezai ve Nabizâde Nâzım gibi isimlerle vermeye başlayan Türk öykücülüğü, acılarını, sevinçlerini, kahramanlıklarını ve yaşadığı birçok olayı halk hikâyeleri, masallar ve kıssalar yoluyla ifade eden Türk insanı için her zaman ihtiyaç duyulan bir tür

⁷ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2012), 88.

⁸ Senem Ceylan, *Arap Romanında Kadın Kahramanlar* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2023), 17.

⁹ Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi* (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 83.

olagelmıştır. Anlatma, aktarma ve ifade etme süreci başlangıçta masallar yoluyla sözlü olarak daha sonraları ise öykü ve romanlar ile yazılı olarak gelişmiştir.

Modern anlamda Türk öykücülüğünün temelleri Halit Ziya Uşaklıgil, Ömer Seyfettin gibi isimlerle atılmıştır. Sait Faik Abasıyanık, öykü türünün Türk edebiyatında bir yer edinmesinde ve edebi bir tür olarak değer kazanmasında öncül rol oynamış Cumhuriyet döneminin önemli edebi karakterlerinden biridir. Onun sayesinde öykünün konusu hususunda sınırlar genişletilmiş ve her şeyin öyküleştirebileceğinin örnekleri verilmiştir. Coşkulu ve içten üslubuyla Abasıyanık, Türk öykücülüğünün temel taşlarından biri olmuş ve Türk edebiyatına herkesin, her zaman ve her yerde karşılaşılabileceği “küçük insan” kavramını kazandırmıştır. Kısa cümleler ve akıcı, şiirsel bir dil kullanımını anlatım yöntemi olarak seçmiş, İstanbul’un küçük insanların yaşadığı küçük olayları ele almış, bunların derinlikli yönlerini öyküleştirmiştir.¹⁰ Öykülerinde mekân olarak İstanbul’u kullanan Sait Faik Abasıyanık, Çehov tarzı olarak bilinen, günlük hayattan bir kesiti işleyen durum hikâyeciliğinin temsilcisidir. 18 Kasım 1906 yılında Adapazarı’nda doğan Abasıyanık, varlıklı bir aileye mensuptur. Farklı şehir ve okullarda tamamlamaya çalıştığı eğitim hayatını Fransa’da yarım bırakarak babasının isteği üzerine Türkiye’ye dönmüştür. Hiç evlenmeyen ve bohem bir hayat yaşayan Sait Faik, siroz hastalığına yakalanmış, 11 Mayıs 1954 yılında vefat etmiştir.¹¹

İlk öykülerinde Maupassant tarzıyla yazan Sait Faik’in, Ömer Seyfettin, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay gibi hikâyecilerden etkilendiği bilinmektedir. Eğitim için gittiği Fransa dönüşü ise kendine has bir dil geliştirmiştir. 1930’lu yıllarda çağdaşlarından farklı bu dil ve üslubu ile klasik öykü kalıplarının dışına çıkmış, İstanbul’un ihmal edilmiş insanların günlük hayatlarını konu ederek “İstanbul hikâyecisi” olmuştur.¹² Onun öykücülüğünün odağında insan, hayvan ve doğa sevgisi vardır. Toplumcu gerçekçi bir yazar olarak tanınan Abasıyanık’ın öykülerinde şiirsellik hâkimdir ve öyküde kahramanlarının duygularını ustaca aktarır. Bir bakıma okuyucu ile kahramanlar arasında duygudaşlık kurar. Abasıyanık’ın eserlerinde yer yer romantizm izleri de sezilirken ayrıca sembolizmi kullanmış bir edebiyatçıdır.

Sait Faik’in *Semaver* adlı öyküsü modern Türk hikâyeleri seçkisi kapsamında Ammar Ahmed Hâmid tarafından “Türk Kısa Öykülerinden Seçmeler” başlığıyla 2011 yılında Arapçaya tercüme edilmiştir. Aynı öykünün Birleşik Arap Emirlikleri Eğitim Bakanlığı tarafından on ikinci sınıf müfredatına uygun olmayan bir biçimde yanlış tercüme edildiği, Bakanlığın bu husustaki olumlu adımlarına rağmen çevirmenin metne müdahalesinin orijinal metni bozduğu anlaşılmıştır.

Sait Faik Abasıyanık’ın babasının yardımlarıyla 1936 yılında yayımlanan ve basılan ilk kitabı olan *Semaver*’e ismini de veren aynı adlı öykü, bir fabrika çalışanın hayatını konu edinir. Semaver, sevginin ve iyiliğin ön plana çıkarıldığı

¹⁰ Necip Tosun, *Modern Öykü Kuramı* (Ankara: Hece Yayınları, 2021), 42.

¹¹ M. Orhan Okay, “Sait Faik Abasıyanık,” *DİA*, c. 35 (İstanbul: TDV, 2008), 583.

¹² Kahraman, “Yeni Türk Edebiyatı,” 498.

bir öyküdür. Öyküdeki anne tasviri, hayata annesinin bakış açısıyla bakan oğlu Ali üzerinden yapılmıştır. Semaver kavramı Ali için mutluluğu temsil eder. “*Semaver, ne güzel kaynardı. Ali semaveri, içinde ne ıstırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi*”. Öyküde Ali ve annesinin sıcacık, sevgi dolu hikâyesi anlatılır. Ali ve annesinin mutlu olmak için fazla bir şeye ihtiyacı yoktur. Semaverin anlamsal olarak sıcaklığı tüm hikâyeye sinmiştir; anne sabahları sıcak yatağındaki oğlunu uyandırır, semaverde sıcak çay kaynar. Kızarmış ekmek kokusu sıcak ekmeği vurgular ve bunlar bir bakıma aileyi, bir arada olmayı simgeler. Nitekim annesinin ani ölümü sonrası bir daha semaver kaynamaz.

Sabahları annenin kaydattığı semaver, sıcaklığı ve yaşamı simgelerken, Ali'nin semaveri görmeyeceği bir yere kaldırması yani semaverin soğuması ölümü simgelemektedir. Ali, gençliği ile ön plana çıkarken annesi yaşlı ve ağzı dualı oluşuyla temsil edilir. Semaver, aile düzeni imgelerken, semaverin kaldırılması Ali'nin bozulan düzenini ve yaşamındaki karmaşayı imgeler. Ali sonunda iş bulmuştur ve kıt kanaat hayatlarının içinde anne oğul çok mutludurlar.

Arap Edebiyatında Öykü ve Cemâl el-Gîtânî

Mısırlı yazar Cemâl el-Gîtânî, 1945 yılı Mayıs ayında Sev hac şehrinde doğmuştur. Daha sonra ilk eğitimini aldığı Kahire'ye taşınmış, ressam olarak çalışmış ve 1967 yılında tutuklanmıştır. 15 Ağustos 2015 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.

el-Gîtânî, 9 Haziran 1915 yılında el-Hayât gazetesinde yayımlanan bir röportajında yoksul bir ailede doğduğunu, babasının içinde bulunduğu şartlar nedeniyle eğitim alamadığını ve hikâye ile tanışmasını anlatır.

"ولدت في أسرة فقيرة، الأب لم يأخذ فرصة تعليم نتيجة الظروف، انا مولع بالحكي منذ الصغر، أحكي قصصاً لجدتي، ولأفراد أسرتي، من الأشياء التي لا أنساها أبداً سحارة كبيرة كانت موجودة في بيتنا منذ الصغر وكانت تحوي داخلها مخطوطات جدي لأمي، وكان يعمل شيخ القرية وإمام الجامع"¹³

Bu röportajdan da anlaşılacağı üzere Cemâl el-Gîtânî'nin ilk hikâyelerini anlattığı ve ilk dinleyicisi olan anneannesi ile ilişkisini görmek mümkündür. Ayrıca babasının onun hayatında büyük bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Henüz 9 yaşındayken babasıyla birlikte evliya türbeleri ziyaret eder ve el-Ezher Camisi'nde derslere katılır.¹⁴ Annesinin babası olan dedesinin de kendisine ait, Mısır köylerinde halkın değerli eşyaları, kıymetli evrakları ve kitapları saklamak için kullandığı küçük kapılı bir kutu olan “سحارة الجد” (Dedenin Sandığı) aracılığıyla el-Gîtânî'nin bilincinin oluşmasına büyük bir katkıda bulunduğu bilinmektedir. Yazar bununla ilgili olarak okuduğu en eski eserin Benî Hilâl*'in sürgünü olduğunu, dedesinin erken ölümü

¹³ Cerîdetu'l Hayat, 9 Haziran 2015 tarihli. <https://langue-arabe.fr> Erişim Tarihi: 17.09.2024.

¹⁴ Cemâl el-Gîtânî, *Hikâyâtun Hâime* (Mısır: Dâru Nahda Mısır li'n-Neşri, 2014), 62.

* Cahiliye dönemi Arap yarımadasındaki bedevi kabilelerdendir. Tarihte önemli izler bırakan ve özellikle Kuzey Afrika'daki Arapların büyük bir kısmı bu kabileye mensuptur. et-Tağribetu'l-Hilâliyye

karşısında annesinin de onun hakkında el-Gîtânî'ye pek bir bilgi aktarmadığını ifade ediyor.

"بما كانت تعريية بني هلال أقدم ما قرأت، أتعرف على الكتابة من خلال تحديقي إلى تلك اللحظة، أرحل بنظرتي من موضع إلى آخر، لا تتقضي حسراتي، تخص النسخة جدي لأمي، درس في الأزهر ولا أعرف إن أتم دراسته أم أنه اكتفى بقدر، لم تطلعنني أُمي على شأنه، لأنها لم تقاربه، مضى وهي ابنة ثلاثة أعوام... عاد جدي ليصبح شيخ القوم، يؤم المصلين، يعقد الزواج، يفتي الناس في أمورهم."¹⁵

Mısırlı yazar komünist oluşumlara üyeliği nedeniyle 1967 yılında tutuklanmıştır. Bu sırada yaşadığı acı tecrübeleri *et-Tecelliyât* "التجليات" ve *Hikâyâtun Hâime* "حكايات هائمة" isimli kitaplarında anlatmıştır. Bunların arasında en dikkat çekici olanlardan biri de hapisanede kendisine verilen kötü yiyeceklerden bahsederken annesini çağırmasıdır. Annesi hakkında bilinenler sınırlıdır, kaynaklarda annesi ile ilgili bilgiye rastlanmaz. Bununla birlikte annesinin ev hanımı olduğu, çağdaşı Mısırlı kadınların aksine pek kültürlü olmadığı tahmin edilmektedir. Yazar da bu durumu hapisanede fırına, mutfığa, yemek masasına yer olmadığı, bu yıl ithal edilmeye başlanan dondurulmuş kuzu etinin belli bir lezzeti olduğunu ve kısıtlı şartlarına rağmen annesinin kabul etmediğini ifade ediyor.

"لا مكان للسجن لفرن أو مطبخ أو مائدة، عرفت فيه لحم الضأن المجد الذي يحوي على زفارة ما، بدأ استيراده من الخارج هذا العام وكانت أُمي رغم شح أحوالنا ترفضه"¹⁶

Küçük yaşlardan itibaren yazmaya başlayan el-Gîtânî *Evrâku Şâbbin Aşe Munzu Elfi Âmin* "أوراق شاب عاش منذ ألف عام" isimli kısa öykü koleksiyonunun yayımlanmasıyla pek çok eleştirel tepkiye yol açmıştır. Bazı eleştirmenlere göre bu öykü koleksiyonu Mısır'da kısa öykünün yeni bir aşamaya geçişinin başlangıcı olarak kabul edilecekti. Yazarın eserleri Batı'da büyük bir beğeni toplamıştı. *ez-Zeynî Berakât*, "وقائع حارة الزعفراني" *Vakâi'u Hârati'z-Za'ferânî* "رسالة البصائر والمصائر" gibi bazı romanları Almancaya tercüme edilmiştir. Eserleri Türkçeye de tercüme edilen yazar, İstanbul'da misafir edilmiştir. 9 Mayıs 2009 tarihli el-Mısriyyu'l-Yevm gazetesi, yazarın İstanbul'da bulunan Mısır Kültür Merkezi tarafından İstanbul Üniversitesi'nde ders vermek üzere ağırlandığını haber yapmıştır.

"المركز الثقافي المصري في إسطنبول، يستضيف هذا الأسبوع الروائي الكبير جمال الغيطاني، ليحاضر في جامعة إسطنبول عن «تأثير الرواية المصرية على الرواية العالمية»، ويحتفل بصدور الترجمة التركية لإحدى رواياته، وبذلك يكون «الغيطاني» هو ثاني أديب مصري بعد نجيب محفوظ تترجم 3 أعمال له إلى

(veya es-Siyratu'l-Hilâliyye), kimliği belirsiz halk ozanı tarafından Benî Hilâl kabilesinin Necd'den Tunus'a olan yolculuğunun anlatıldığı uzun bir şiirdir.

¹⁵ el-Gîtânî, *Hikâyâtun Hâime*, 97.

¹⁶ el-Gîtânî, *Hikâyâtun Hâime*, 70.

اللغة التركية، كما ينظم المركز لقاء بين الغيطاني وأدباء وفنانين أترك، يتحدث فيه عن الروابط الثقافية بين مصر وتركيا.¹⁷

Cemâl el-Gîtânî'nin "Ard Ard" öyküsü 1970 yılında Rûzu'l-Yûsuf dergisinde yayımlanmıştır. Daha sonra el-Gîtânî aynı ismi taşıyan öykü koleksiyonunda öyküyü yeniden yayımlamıştır. Öykü ikili bir trajedi etrafında şekillenen anlatıcı Mustafa'nın acı dolu hikâyesidir. Öykünün birinci trajedisi saat tam dokuz buçukta atılan bir füze ile tüm aile bireylerini kaybeden Mustafa, ikincisi ise aynı füze ile görme ve duyma yetisini kaybeden 'Abdulmunim Ebu'l-'Atâ'nın trajedisidir. Mustafa Ebu'l-Kâsım, 'Abdulmunim'i tedavi etmeye karar verir ve onunla birlikte ulaşılması güç bir şifa umuduyla Zakâzık'e gider. Mustafa, füze düştüğünde hayatta kalan tek kişi olan 'Abdulmunim'den annesinin son anlarına dair detayları öğrenmeyi arzulamaktadır. Aslında bu bir bakıma annenin son anlarına dair acı veren detayları öğrenmek için umutsuz bir çaba iken bir bakıma da annenin ölmeden önceki son görüntüsünü zihninde canlandırma ve somutlaştırma gayretidir. Zakâzık'te doktorların kendisine Kahire'ye gitmesini tavsiye etmesi ve yeterince ilgi görememesi sonucu Mustafa'nın çabaları sonuçsuz kalır. 'Abdulmunim konuşamaz ve duyamaz hale gelir. Ne yazık ki bu Mustafa açısından da ailesinin son anlarına dair ayrıntıları bilme umutlarını ve ailesini tamamen kaybetmeyi ifade etmektedir.

Öyküye başından sonuna kadar hâkim olan acıklı ve hüzünlü atmosfere rağmen öykü eleştirilenler tarafından başarılı bulunmuştur. Ali er-Râî' bu öykü ile ilgili mutluluğunun sebebini hikâyeyi okuduktan sonraki hislerine bağlamış ve öykünün sanatsal mesajına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, öykünün taşıdığı mesajın yanı sıra, genç adamın dünyasının gelişmiş sanatsal ifadesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu, gerçek boyutlarını sadece kendilerinin anlayabileceği ve geçmişin devrimci sonuçlarından yararlanarak daha ileri gitmek için onlarla ilerleyen bir dünya olarak betimlenmiştir. "Kısacası mutluyum".¹⁸

Alman Edebiyatında Öykü ve Wolfgang Borchert

Alman yazar Wolfgang Borchert, 1921 yılında Hamburg'ta doğmuş, 1947 yılında da Basel'de¹⁹ vefat etmiştir. Öğretmen bir baba ile yazar bir annenin tek çocukları olan yazarın annesi ile aralarında bütün hayatına etki eden güçlü bir bağı vardı. Yazarın sanatsal yeteneği on altı yaşında ortaya çıktı ve orduya katılmadan önce oyunculuk eğitimi alarak bir süre tiyatrodan oyuncu olarak çalıştı. Nazi karşıtı fikirleri yaymakla suçlandı, mahkeme masum olduğunu ilan etti ancak başka bir suçtan dolayı hapse girdi. Hapishaneden çıktıktan sonra Rusya cephesinde savaşmak üzere geri döndü. Sarılık ve tifoya yakalanıp Ruslara esir düşen yazar, kaçmayı başardı. Hastalıkla mücadele ettiği son günlerinde Almanya'ya dönerek "Draussen vor der

¹⁷ Cerîdetu el-Mısriyyi'l-Yevm, 18.05.2009. <https://www.almasyalyoum.com/news/details/64717>.

¹⁸ Cemâl el-Gîtânî, *el-A 'mâlu'l-Kıssasyye*, c. 2 (Mısır: el-Hey'etu el-Mısriyyetu el-A'mmetu li'l-Kitâb, 1991), 12.

¹⁹ Barbara Baumann, Birgitta Oberle, *Usûru'l-Edeb el-almânî* (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 2002, 371.

Tür” adlı oyununa ek olarak tek kısa öykü koleksiyonunu yazdı. Hastalığına yenik düşerek hayatını kaybetti.²⁰

Çalışmaları hem Arap dünyasında hem de Türk dünyasında büyük bir beğeni ile karşılandı ve çevirileri yapıldı. Bu çalışmada ele alınan “*Mutfak Saati*” isimli öykü Mecdi Yusuf, Sami Hüseyin el-Ahmedî ve Hesham Motava’nın aralarında olduğu dokuz çevirmen tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.

Alman yazar Wolfgang Borchert’in “*Küchenuhr*” (*Mutfak Saati*) adlı öyküsü 1947 yılında Hamburger Allgemeinen Zeitung gazetesinde yayınlanmıştır. Öykü, savaş sırasında evine bomba isabet eden, evi yıkılan, annesi ölen ve evinden geriye mutfak saati dışında hiçbir şey kalmayan yirmili yaşlarında genç bir adamın etrafında dönüyor. Saati eline alan delikanlı, belli bir amacı olmadan caddede dolaşmaya başlar. Mutfak saatini sokakta oturanlara göstererek, geriye kalan tek şeyin bu saat olduğunu anlatır. Oturanlardan biri hayrete düşmüş bir şekilde ona geriye kalan tek şeyin saat olup olmadığını sorar ve o da, geriye kalan tek şeyin o saat olduğunu teyit eder. “*Sie haben wohl alles verloren? Ja, ja, sagte er freudig, denken Sie, aber auch alles! Nur sie hier, sie ist übrig.*”²¹

Aslında saat artık çalışmaz, işlevini yitirip tam iki buçukta durmuştur. Ancak genç kahramanın bu saate özel bir ilgisi vardır ve konuşmasını önünde oturanlardan çok saate yönlendirir. Sohbeta katılanlardan biri, bombaların saat iki buçukta evine isabet ettiğini tahmin ederek araya girer: “*Dann wurde ihr Haus sicher um halb drei getroffen, sagte der Mann und schob wichtig die Unterlippe vor. Das habe ich schon oft gehört. Wenn die Bombe runtergeht, bleiben die Uhren stehen. Das kommt von dem Druck.*”²²

Sohbete katılan kişi, saatin hava basıncı nedeniyle durmuş olabileceği gibi tahminlerini bilimsel gerekçelere dayandırsa da genç adam bu bilimsel kanıtları kabul etmez. Kahraman, saatin durduğu zamanın annesi ile arasında bir sırta işaret ettiğine inanmakta ve buna sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır.

Öykünün kahramanı annesi ile birlikte geçen gecelerini, saat iki buçukta mutfaka yiyecek aramak için geldiğini, annesinin bunu hissederek derin bir uykudan uyandığını ve öfke ya da kırgınlık duymadan ona akşamdan kalan yemeği hazırladığını, oğlu yemeği yiyinceye kadar onunla mutfakta oturduğunu anımsıyor. Oğlu yemeğini bitirip uyumaya giderken anne ise mutfakta bulaşıkları yıkıyor. Kahraman için bu an, artık var olmayan bir cenneti temsil ediyor, bu yüzden zaman, saat iki buçukta durmuş. Aslında saat o zamanda durarak tekrar çalışmaya başlamak için bu asil duyguların geri gelmesini beklemektedir.

²⁰ Hesham Motava, “ez-Zemenu’s-Serdiyyu beyne Wolfgang Borchert ve Cemâl el-Gitânî,” *Dâd Mecelleu Lisâniyyâtu’l-‘Arabîyye ve Âdâbihâ* 2, no 1, (2021): 271-306.

²¹ Wolfgang Borchert, *Das Gesamtwerk*, (Hamburg: Rowohlt, 1949), 203.

²² Borchert, *Das Gesamtwerk*, 203.

Öykülerin Karşılaştırmalı Çözümlemesi

Karşılaştırmalı edebiyat, farklı kültür ve edebiyat eserlerini ortak bir paydada buluşturmak ya da farklı yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla, bu benzerlik ve farklılıkların çıkış noktalarını, kültüre etkilerini açıklamaya çalışan bir disiplindir. Bu çalışmada karşılaştırma yapmak için çoğulcu yöntem tercih edilmiştir. Konunun hem kadın hem anne olması nedeniyle sosyolojik ve psikolojik açıdan da bir karşılaştırma yapılması uygun görülmüştür.

Bu çalışmada öykülerin başlıkları da karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Başlık, Gérard Genette'in (1930-2018) "metnin kendisini bir kitap haline getirdiği ve bu kapasiteyle kendisini özelde okuyucuya ve genelde ise izleyiciye sunduğu şey" olarak tanımladığı metinsel eşiklere ait bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle başlık, giriş bağlamı ile dilsel ve görsel²³ eşikler açısından kitabı çevreleyen şeydir. Metinsel eşikler terimi, 1994 yılında Jean Dubois (1920-2015) tarafından Fransa'da yayımlanan terimler sözlüğünde yer aldığı akademik olarak tanınmaya başlamıştır.

Orijinal metne eşlik eden başlık, giriş, önsöz, açılış, takdim ve dizinler²⁴ gibi bütün kısa metinler için kullanılır oldu. Bu eşikler temel ve alt eşikler olarak ikiye ayrıldı. Başlık her metinden önce var olan sabit eşiklere ait olup burada inceleme ve çözümlemeye tabi tutulan başlıklar kısa öyküye özel bir alt başlıktır.

Cemâl el-Gîtânî'ye ait "Ard Ard" hikâyesinin başlığı, öykü seçkisine ait bir başlıktır. Sait Faik'e ait hikâyede de aynı durum söz konusu olup öykü seçkisinin adıdır. Borchert hikâyesinde ise durum farklıdır, öykü seçkisinin adı değildir. Üç öykünün başlığına bakıldığında ilk bakışta bir ruhu olmayan cansız nesnelere gibi görünen maddi şeyler olarak görünmektedir. Ancak yazarlar, onlara insani boyutlar kazandıran etki ve sembolizm yüklemiştir. Örneğin mutfak saati, geriye kalan tek nesne olarak hikâye kahramanının sürekli yol arkadaşına dönüşmüştür. Çünkü bu saat, her zaman saat tam iki buçukta annelik ruhunu yansıtan tek insani ifade o saat olmuştur. Saat sadece bir mutfak saatidir ama mutfak da anneye, annenin yemek hazırlama becerileri ve sürecine tanıklık eden özel alandır.

Sait Faik'in öyküsüne adını verdiği "Semaver" annenin şefkatli elleriyle etkileşime giren mutfak araçlarından biridir. Kahraman her sabah annesinin ellerini öper ve böylece şekerin tadını ağızda hissettiğini ifade eder. "Ali annesinin elini öptü. Sonra şekerli bir şey yemiş gibi dudaklarını yaladı. Annesi gülüyordu."²⁵ Bu noktada semaver, yalnızca bir çay makinesi olmaktan öte, anne ile kahraman arasında mutluluk ve sevinç yaratan, bu sevincin tanığı olan üçüncü bir ruha dönüşmektedir.

"Yemek odasına kucak kucağa geçtiler. Odanın içini kızarmış bir ekmek kokusu doldurmuştu. Semaver, ne güzel kaynardı. Ali semaveri, içinde ne istirap, ne grev,

²³ Gérard Genette, *Seuils ed du Bseuil* (Paris: y.y., 1987), 13.

²⁴ Jean Dubois, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du Langage* (Edité par Paris: Larousse, 1994), 394.

²⁵ Sait Faik Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999), 10.

ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi.”²⁶

Semaver öyküsünün sonunda kahraman, Wolfgang Borchert'in saatinden farklı olarak, hasar görmemiş ve hâlâ buhar üretilen çay hazırlayabilen semaver taşıyor ama artık mutluluktan yoksun. Annenin ölümü sonucu buharın ve çayın mutluluk ve sevinçle sarılıp sarmalanması da son buluyor. Kahramanın semaveri ortadan kaldırmasının nedeni sanki annesinin defnedilmesi, gözden kaybolması gibi onu da gözlerinden saklamasıdır.

Bu iki öyküden farklı olarak Cemâl el-Gîtânî'ye ait “*Ard Ard*” öyküsünde başlık, evlerine isabet eden ve ana düşmanını temsil eden bir füzeye işaret ediyor. Çünkü bu füze sevdiğine veda etme fırsatı vermeden hatta anlatıcının onların son anlarının nasıl olduğunu öğrenmesine imkân vermeyecek biçimde ayrılımlarının nedenidir. Bu öyküde yazar, başlığın anlatım biçimi ve kelimenin tekrarını kullanarak yaşadığı trajedinin hem düşman hem de dost aracılığıyla somutlaşan ikiliğini vurgulamaktadır. Düşman annesinin ölümüne neden olmuştur ve dost ise (Doktor) ‘Abdulmunim’in tedavisi ile ilgilenmemiştir.

Bu öyküde anlatıcı kişi, füzeyi kurbanlarını tanıyan ve onları teker teker öldüren biri olarak betimlemiştir. “*Zakâzık'e gittiğim zaman dokuz buçuktan beri görmeyen, duymayan bir çiftçi bu 'Abdulmunim. Kardeşlerim ve annem ile aramdaki mesafe sonsuza dek durduruldu. Dokuz buçukta hayatım gökyüzünde sonsuzluğa uçtu. Sağır mekanizmaya oradan basıldığında, dişlileri, vidaları, telleri ve pilleri annemin ve kardeşlerimin isimlerini bildi, özelliklerini birer birer algıladı. Sağlam, sert ucuyla tavana, tahta kirişlere ve tavan ile yer arasındaki boşluğa saplandı.*”²⁷

Anne Karakteri

“*Ard Ard*” öyküsünde anlatıcı annenin dış fiziksel görünümü ile ilgili ayrıntılı bir bilgi vermemiş, açıklama yapmamıştır. Çünkü öyküde yer alan anne, yazarın bilincine hâkim olan saf bir ruh olarak okuyucuya sunuluyor. Zaman zaman anne görüntüsünü “flashback” tekniği ya da hayal gücü aracılığıyla mümkün olduğunca hatırlamaya çalışıyor. Hikâyede fiziksel olarak ilk göze çarpan şey annesinin hazırladığı yemeği yiyen oğluna süt ikram eden annenin elidir. “*Annemin elinden süt içmek, peynir ve fasulye yemek için sofraya hiç oturmam.*”²⁸ Anne, insanlarla aynı ortamda bulunmasına rağmen onlarla birlikte yemek yemiyor, çocuklarına sadece su veriyor, onları gözleriyle değil kalbiyle izliyor. Annenin kalbi çocukları yemek yedikleri anlarda izler. Annem evin avlusundan kardeşlerime su taşıyarak geçiyor. Kardeşlerim: Fethi, İbrahim, Ali, Adil, Hüsnü, kız kardeşim Fethiye ve ben Mustafa Ebu'l-Kasım.²⁹

²⁶ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 9.

²⁷ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu'l-Kıyasıyye*, 12.

²⁸ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu'l-Kıyasıyye*, 13.

²⁹ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu'l-Kıyasıyye*, 14-15.

el-Gîtânî'nin hikâyesinde anlatıcı, annenin adını arkadaşlarından birinin ölüm anında çığlık atması üzerine açıklıyor, “*ah canım, ah Eltaf*.”³⁰ Eltaf kelimesi nezaket anlamına gelir ve çoğul formda kullanılır, iyilik ve cömertliği ifade eder. İsmi dilsel anlamı verme ve iyilik etme anlamlarını taşır ve burada anlatıcının kendisine ve kardeşlerine sunduğu cömertliği ve iyiliği simgelemektedir. Anne sesi, öyküde pek çok çelişkili özelliği bünyesinde barındıran efsanevi bir ses olarak okuyucuya sunulmuştur. Anlatıcı, annenin füze anındaki olası ağlamasını zamanın karşısındaki en dehşet verici, en hassas, en korkulu, en umut verici ve Tanrı'nın Âdem'i yarattığından bu yana duyulan en gerçek ses olarak tanımlıyor. “*Annemin de eğer tam dokuz buçukta çığlık atmaya vakti olsaydı, zamanın karşısındaki en gerçek ses ve en dehşet verici, en hassas, korkulu, içinde saklı bir umut ve veda barındıran, başkalarının hayatta kalma arzusu bir çığlık olurdu. Bu çığlık, Âdem'in yaratılışından beri duyulan en gerçek acıydı: Rüzgârı, kayboluşu, dağlardan kayaların düşüşünü, gecenin ve ardından gündüzün gelişini dinleysin.*”³¹ Annenin sesi hikâyenin başka bir yerinde, annesinin ona evliliğin gerekliliğinden bahsettiğini hatırladığı ilk yerde yeniden hatırlar: “*Halime'den savaşın bir süreliğine durduğunu, halkın savaşın geri dönüp dönmeyeceğini bilmediğini öğrendim. Annem, evlenmem gerektiğini söyledi ve 'Ah, annem, ah kardeşlerim ' diye bağırdım?*”³²

İkinci defa ise, annenin sesi, çocuklarının haftalık balık yemeklerini yedikten sonra uyuyup uyumadıklarını kontrol etmek için duyulur. Bu sırada anneleri akşam çayını yavaşça yudumlar: “*Bir füze düştüğünde, tüm şefkati, nezaketi, uzun ömrü, asma çardağını, kardeşlerin kavgalarını, bayram neşesini, Ramazan günlerini, sahura kalkışlarını, her Salı yenen kefal balığını ve yatmadan önce çocukların üstünü kontrol eden sesi, annemin yavaşça yudumladığı akşam çayını sona erdirdi.*”³³

Yazar çoğu zaman bu hayatın iksiri olan, çocuklara ihtiyaçlarını sağlayan anne imajının hâkimiyetindedir. Füzenin düşüşü ile birlikte annelerin çocuklarını emzirip bakım ve şefkat gösterdikleri, sevgi ve fedakârlık sembolü olduğu zamanlardan kayıp ve yoksunluk haline dönüşümü sembolize ediliyor. Rengi solmuş, hangi kardeşimin giydiğini bilmediğim giysi kalıntıları, aldığım zamanı hatırladığım boş et kutusu; bahçede oturup onu açmaya çalışırken kardeşim açtın mı diye bağırmıştı. Tüm bu betimlemeler dalga dalga hissedilen hüznün, kayıp ve acının şiddeti ile özlem duygusunu ortaya koyuyor. Anne sütünün besin ve hayat kaynağı olmasından hüznün dönüşümü, anne kaybının etkileri yansıtılıyor.³⁴

Borchert'in öyküsünde, anneden öykünün ilk yarısında söz edilmiyor. Bu bölüm mutfak saati ve rakamları etrafında dönüyor. Saat durmuştur ve herkesin gözünde artık bozuk bir saattir. Ancak anlatıcı onu bozuk olarak kabul etmez ve saatin iki buçukta durdurulmasının, saatin sürekli hareket eden cansız bir nesneden, insanlıkla

³⁰ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu 'l-Kıssasıyye*, 20.

³¹ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu 'l-Kıssasıyye*, 20-21.

³² el-Gîtânî, *el-A 'mâlu 'l-Kıssasıyye*, 34-35.

³³ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu 'l-Kıssasıyye*, 21.

³⁴ el-Gîtânî, *el-A 'mâlu 'l-Kıssasıyye*, 29.

atan bir kalbe ve insani bir an'a tanıklık eden bir göze dönüşmesinin işareti olduğuna inanır. İnsani duygulara değer veren herkesin bunu anlaması gerekir. Bu anlatıcının gece saat iki buçukta evine döndüğü andır ve annesi uyanmasını diye ses çıkarmadan evin kapısını açar. Daha sonra lambayı açmadan yiyecek aramak için mutfığa gider. Ancak yeni uyanan annenin mutfığa girmesiyle mutfığın karanlığı bir anda dağılır ve mutfak ışıkla dolar. Anlatıcı mutfığın bir anda ışıkla aydınlanmasının anne ışığı yaktığı için mi yoksa simgesel olarak annelik ışığının mı mutfığı aydınlattığını açıklamaz.

“Er sah die anderen an, aber die hatten ihre Augen von ihm weggenommen. Er fand sie nicht. Da nickte er seiner Uhr zu: Dann hatte ich natürlich Hunger, nicht wahr? Und ich ging immer gleich in die Küche. Da war es dann fast immer halb drei. Und dann, dann kam nämlich meine Mutter. Ich konnte noch so leise die Tür aufmachen, sie hat mich immer gehört. Und wenn ich in der dunklen Küche etwas zu essen suchte, ging plötzlich das Licht an.”³⁵

Anlatıcı bu andan itibaren anne ile ilgili dış görünümsel özellikleri anlatmaya başlar; anne soğuk Almanya gecelerinden dolayı yün ceket giymiştir, kırmızı bir şalı vardır. Çıplak ayakla mutfığa gelir ve anlatıcı annenin her zaman böyle olduğunu tekrarlayarak vurgular. Anne iki şeyi dengeliyor: Geceleri mutfak fayanslarının soğukluğu ve ayakların bu şiddetli soğuktan korunacak bir şeye ihtiyaç duyması, ikincisi ise eve geç dönen oğlunun açlığı ve yemek ihtiyacıdır. Bu dengede anne, oğlunun yemek ihtiyacını giderir ve oğluna yemek hazırlamak için mutfığa koşar. *“Dann stand sie da in ihrer Wolljacke und mit einem roten Schal um. Und barfuss. Immer barfuss. Und dabei war unsere Küche gekachelt.”³⁶*

Annenin gözlerinde bir yandan uyku akmaktadır bir yandan da ışık hâkimdir. Bu ışık annenin gözlerini kısmasına neden olur ve gözler küçücük kalır. Bu anlatıda uykulu olmak, yeni uyanmak ve mutfığı dolduran ışık öyküye hâkim olan unsurlardır.

“Und sie machte ihre Augen ganz klein, weil ihr das Licht so hell war. Denn sie hatte ja schon geschlafen. Es war ja Nacht.”³⁷

Hikâye boyunca anlatıcının annenin ağzından sadece üç kelimeyi aktardı ve kelimeler gramer açısından tam bir cümle olmasalar da bağlamdan anlaşılan anlamlarıyla annenin yaşadığı sıkıntılara dair birçok çağrışım taşırlar. Bu kelimeler; “so spät wieder” yine çok geç. Hikâye boyunca anneden başka söz duyulmuyor. Anlatıcının aktardığına göre anne, akşamdan kalan yemeği ısıtıyor ve oğlunun mutlu bir şekilde yemeğini bitirmesini bekliyor. Bu arada üşüyen çıplak ayaklarını ısıtmak için birbirine sürterek oğlu doyanaya kadar uzun bir süre oturuyor.

³⁵ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 201.

³⁶ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 202.

³⁷ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 203.

*“Und dann machte sie mir das Abendbrot warm und sah zu, wie ich aß. Dabei scheuerte sie immer die Füße aneinander, weil die Kacheln so kalt waren. Schuhe zog sie nachts nie an. Und sie saß so lange bei mir, bis ich satt war.”*³⁸

Anlatıcının okuyucuya ilettiği son eylem, oğlu uyuduğunda annenin mutfakta yemek masasını temizlediğidir. *“Und dann hörte ich sie noch die Teller wegsetzen, wenn ich in meinem Zimmer schon das Licht ausgemacht hatte.”*³⁹

Anlatıcının geriye dönüş tekniğiyle anımsattığı bir önceki pasajı, kısa öykü içinde uzun bir monologla devam ediyor. İç monolog, bazı roman yazarlarının karakterlerinin zihinlerinde olup bitenleri, olay ya da sözel diyalogu sunmadan ve cümlelerin dil bilgisel ya da mantıksal sırasına bağlı kalmadan ortaya koymak için başvurdukları bir anlatım yöntemidir.⁴⁰ Anlatıcı önceki durumu aktardıktan sonra, olayı tekrar iç monolog aracılığıyla hatırlatır ve bazı yorumlar ekler: *“Bu her gece oluyordu”* ve *“Her gece yemeği hazırlıyordu”* ve her gece aynı üç kelimeyi, *“Yine geç kaldın”* diyordu. Başka hiçbir şey söylemiyordu ve *“Bu durumun hep böyle devam edeceğini, hiç bitmeyeceğini sanıyordum.”* Anlatıcı iç monolog tekniğini kullanarak karakterin duygularını ve düşüncelerini ortaya koymayı, okuyucunun karakterin ruh halini ve yaşadığı rutini daha derinlemesine anlamasını amaçlamaktadır.

*“Jede Nacht war es so. Und meistens immer um halbdrei. Das war ganz selbstverständlich, fand ich, dass sie mir nachts um halb drei in der Küche das Essen machte. Sie tat das ja immer. Und sie hat nie mehr gesagt als: So spät wieder. Aber das sagte sie jedes Mal. Und ich dachte, das könnte nie aufhören. Es war mir so selbstverständlich. Das alles war doch immer so gewesen.”*⁴¹

Bu iç monologdan sonra, anlatıcı önünde oturanlara bakar ama onları göremez, bu nedenle sanki anlattığı hikâyeye tek tanıklık gibi saate yönelir ve ona seslenir; şimdi anladığını söyler: Oturanlara anlattığı sahne onun için cenneti temsil ediyordu, gerçek cennet, annenin eylemleriyle somutlaşmıştı ve anne, yeryüzünde bir cennet yaratabilecek tek kişiydi.

*“Er sah die anderen an. Aber er fand sie nicht. Da sagte er der Uhr leise ins weißblaue runde Gesicht: Jetzt, jetzt weiß ich, dass es das Paradies war. Das richtige Paradies.”*⁴²

Hikâye konuşan kişiler arasındaki kopukluğu vurgulayarak biterken kahraman hiç konuşmaz. Yüz hatlarından çok yaşlı olduğu anlaşılır. Yanında oturan adam gözlerini ayakkabısına dikmiştir ama gerçekte ayakkabıyı görmez. Bu sırada kahraman cennet kelimesini düşünmektedir. *“Dann sagte er nichts mehr. Aber er*

³⁸ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 203.

³⁹ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 203.

⁴⁰ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Muhendis, *Mu'cemu'l-Mustalahât el-A'rabiyye fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, 2. bs. (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1984), 389.

⁴¹ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 203.

⁴² Borchert, *Das Gesamtwerk*, 204.

hatte ein ganz altes Gesicht. Und der Mann, der neben ihm saß, sah auf seine Schuhe. Aber er sah seine Schuhe nicht. Er dachte immerzu an das Wort Paradies."⁴³

Borchert ve el-Gîtânî'nin hikâyelerinin aksine, Sait Faik'in hikâyesi, annenin en önemli rolü oynadığı sahneyle başlar ve anne, sabah namazını ve dualarını bitirdikten sonra uyuyan oğlunu uyandırır. "*Sabah ezanı okundu. Kalk yavrum, işe geç kalacaksın. Ali nihayet iş bulmuştu. Bir haftadır fabrikaya gidiyordu. Anası memnundu. Namazını kılmış, duasını yapmıştı.*"⁴⁴ Anneye dair ayrıntılı bir tasvir yapılmadan, anlatıcı Ali ile annesi arasındaki güçlü ilişkiyi öne çıkarır. Ali, annesini genç bir arkadaş olarak görür, onunla şakalaşır, birbirlerine sarılır ve çocuklar gibi birlikte zıplarlar. İkisi, kendileri gibi fakir olan evlerde olmayan mutluluğu birlikte yaratırlar. "*Her sabah yaptığı gibi yorganı kafasına büsbütün çekti. Anası yorgandan dışarıda kalan ayaklarını gıdıkladı. Yataktan bir hamlede fırlayan oğluyla beraber tekrar yatağa düştükleri zaman bir genç kız kahkahasıyla gülen kadın mesut sayılabildi. Mesutları çok az bir mahallenin çocukları değil miydiler?*"⁴⁵

Anlatıcı, bu çocukça sahneden sonra hikâyenin ikinci sahnesine, yemek odasına geçer. Bu sahne, Borchert ve el-Gîtânî'nin hikâyelerinde de tekrar eden bir durumdur. Anne karakteri, burada yemekle olan ilişkisiyle ortaya çıkar; yemeği, çayı hazırlar, yiyecek ve içecek anne ile oğlun birlikte yemesiyle lezzet kazanır.

Burada üç hikâyenin de ortak bileşenlerinin yemek, içecek ve birlikte yemek yiyen insanlar olarak belirtmek mümkündür. Bu üç hikâyenin bir diğer bileşenleri de Borchert'in saati, el-Gîtânî'nin masası ve Sait Faik'in semaveridir.

"*Odanın içini kızarmış bir ekmek kokusu doldurmuştu. Semaver, ne güzel kaynardı! Ali semaveri, içinde ne ıstırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi. Sabahleyin Ali'nin bir semaver, bir de fabrikanın önünde bekleyen salep güğümü hoşuna giderdi.*"⁴⁶

Anlatıcı, Ali ile annesinin arasındaki ilişki kaynaklı, sabah annenin elini öptüğü veda sahnesine göre annenin bu dünyadaki neşenin kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Anlatıcı burada anneye ait fiziksel özelliklerden ziyade kişiliğine dair iletişimsel özellikleri öne çıkarmaktadır. "*Ali annesinin elini öptü. Sonra şekerli bir şey yemiş gibi dudaklarını yaladı. Annesi gülüyordu. O annesini her öpüşte, böyle bir defa yalanmayı âdet etmişti. Evin küçük bahçesindeki saksıların içinde fesleğenler vardı. Ali birkaç fesleğen yaprağını parmaklarıyla ezerek avuçlarını koklaya koklaya uzaklaştı.*"⁴⁷

Ali yorucu bir iş gününü geride bırakarak akşam evine döner. Anlatıcı, annenin o sırada akşam namazı kıldığını, oğlunun ise birtakım hareketler yaparak onu güldürmeye çalıştığını ve başarılı olduğunu belirtir. Anne namazda gülüp gülmemek

⁴³ Borchert, *Das Gesamtwerk*, 204.

⁴⁴ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 9.

⁴⁵ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 9.

⁴⁶ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 9.

⁴⁷ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 10.

arasında küçük bir mücadele yaşar ama oğlu, anneyi güldürmeyi başarır. “*Anasını kucakladıktan sonra karşı kahveye, arkadaşlarının yanına koştu. Bir pastra oynadılar. Bir heyecanlı tavla partisi seyretti. Sonra evinin yolunu tuttu. Anası yatış namazını kılıyordu. Her zaman yaptığı gibi anacığının önüne çömeldi. Seccadenin üzerinde taklalar attı. Dilini çıkardı. Nihayet kadını güldürmeye muvaffak olduğu zaman, kadıncağız selam vermek üzere idi.*”⁴⁸

Anlatıcı anne ile oğul arasındaki diyalog ile ikisinin farklı özelliklerini ortaya çıkarır. Anneye göre din; katı emir ve yasaklar iken oğluna göre din, katı kurallarla belirlenmez, kolaylık sağlayan ve huzur verendir. Kurallara uyulmaması durumunda Allah çok merhametlidir, çok bağışlayıcıdır. “*Anası: -Ali be, günah be yavrurum, dedi. Günah yavrucuğum, yapma! Ali: -Allah affeder ana, dedi. Sonra saf, masum sordu: -Allah hiç gülmez mi?*”⁴⁹

Annesinin ani ölümü üzerine Ali, ölen annesine yorganın altından sarılarak ona sıcaklık ve ısı kazandırmaya çalışır ama ölümün çaresi yoktur. Aynı durum Borchert ve el-Gîtânî’nin öykülerinde de geçerlidir.

“*Ölümün karşısında, ne yapsak, muvaffak olmuş bir aktörden farkımız olmayacak. O kadar, muvaffak olmuş bir aktör. Sarıldı. Onu kendi yatağına götürdü. Yorganı üstlerine çekti; soğumaya başlayan vücudu ısıtmaya çalıştı. Vücudunu, hayatiyetini bu soğuk insana aşılama uğraştı. Sonra, aciz, onu köşe minderinin üzerine attı.*”⁵⁰

Borchert ve el-Gîtânî’nin öykülerinde de görüldüğü gibi annenin ölümü üzerine genç evlatlar saçları ağarmış, yaşlı görünümlü insanlara dönüşürler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada incelenen üç öykü, annelik kavramının farklı kültürel bağlamlarda nasıl ele alındığını gösteren güçlü örnekler sunmaktadır. Sait Faik Abasıyanık’ın *Semaver* öyküsü, Türk edebiyatında annenin ailedeki yerini ve onun yokluğunun aile yaşamına getirdiği boşluğu derin bir şekilde anlatırken, Wolfgang Borchert’in *Mutfak Saati* öyküsü, savaşın yıkıcılığıyla evin ve annenin kaybını simgesel bir düzlemde ele almıştır. Cemâl el-Gîtânî’nin *Ard Ard* öyküsü ise savaşın ortasında kalan bir annenin varlığını ve yokluğunu, travma ve kayıplarla dolu bir atmosferde sunmuştur. Bu üç eser, annelik imgesinin sadece bireysel bir duygu olmadığını, aynı zamanda toplumun ve tarihsel olayların yansıması olarak farklı şekillerde ele alındığını göstermektedir. Annelik, bu öykülerde hem kaybedilen bir değer hem de geçmişe duyulan özlem olarak karşımıza çıkarken, karakterlerin kişisel acılarıyla toplumsal ve tarihsel travmaların birleştiği noktada, evrensel bir tema olarak öne çıkmaktadır.

⁴⁸ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 10-11.

⁴⁹ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 11.

⁵⁰ Abasıyanık, *Bütün Eserleri 1 Semaver Sarnıç*, 12.

Anlatılarda anneye ayrılan yer kısa olmasına rağmen, karakterlere özgü dış görünümsel ve içsel özellikleri betimlemek için yeterlidir. Bu çalışmada incelenen öykülerde annelere ait belirgin özellikler de ortaya konmuştur. Ayrıca yazarların anneler için kullandıkları anlatım tekniğinin de benzer olduğu anlaşılmıştır.

İncelenen öyküler, başlıklar ekseninde, anneye yakın ilişkisi olan maddi şeyler ile isimlendirilirken, Arap edebiyatı örneğinde annenin ölümüne neden olan füzenin ismiyle isimlendirilmiştir. Annenin ölümü üç öyküde de bir dönüm noktası olmuş ve anlatıdaki olayların tamamı annenin ölümü ile ilişkilendirilmiştir. Türk edebiyatı örneğinde doğal bir ölüm iken Arap edebiyatı ve Alman edebiyatı örneklerinde ölüm katledilme sonucudur. Türk edebiyatı öyküsünde annenin bazı kişilik özelliklerini ortaya çıkarmak için diyaloglardan yararlanılırken, Alman ve Arap edebiyatı öykülerinde anne-oğul arasında diyalog yoktur. Öykülerde anne kişiliğinin dışsal, biçimsel yönlerine odaklanılmadığı gibi karakterin diğer insanlarla iletişimiyle ilgili olan içe dönük psikolojik yönler de benzer şekilde ele alınmamıştır. Öyküler daha çok anne-oğul ilişkisi üzerinde inşa edilmiştir. Almanca öyküde anne, hikâyenin kahramanının yeryüzündeki cennete bakış açısını temsil ederken cennet ile anne arasındaki ilişki İslam mirasının işaret ettiği bağlardan biridir. Bu bağlamda Türkçe öyküde anne karakteri daima dini bir bağlam içerisinde okuyucuya sunulmuştur. Öykülerde annenin yer aldığı sahnelerde yiyecek ve içecek iki temel unsurdur. Anne yiyecek-içecek hazırlar ve annenin varlığı ile bunlar bir tat kazanır. Annenin yokluğu ise bu tadın-tuzun kaybolmasıdır. Arapça ve Almanca öykülerde annenin yokluğu ile zaman dururken Türkçe öyküde kahraman semaveri görmeyeceği bir yere kaldırır. Her üç öyküde de kahramanlar, anneyi ölümünden sonra geriye dönüş ve kahramanın hayalinde annesinin imgesini canlandırması yoluyla anlatı düzlemine çağırma girişimini içermektedir. Bu anlatım biçimi, öykülerde kahraman ile anne arasındaki derin duygusal bağ vurgular ve daha çok yas, kayıp ve geçmişe yönelik içsel yolculuk temalarını işler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

Aytaç, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları, 2009.

Aytaç, Gürsel. *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları, 2003.

Baumann, Barbara, Birgitta Oberle. *Usûru'l-Edebi'l-Âlmânî*. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 2002.

Borchert, Wolfgang. *Das Gesamtwerk*. Hamburg: Rowohlt, 1949.

- Cerîdetu el-Mısıryyü'l-Yevm, 18.05.2009. Erişim tarihi: 15.09.2024. <https://www.almasryalyoum.com/news/details/64717>.
- Cerîdetu'l-Hayât, 9 Haziran 2015. Erişim Tarihi: 17.09.2024. <https://langue-arabe.fr/>
- Ceylan, Senem. *Arap Romanında Kadın Kahramanlar*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2023.
- Dubois, Jean. *Dictionnaire de linguistique et des sciences du Langage*. Edité par Paris: Larousse, 1994.
- el-Gîtânî, Cemâl. *el-A 'mâlu'l-Kıssıyye*. C. 2, Mısır: el-Hey'etu'l-Mısıryyetu'l- 'Âmmetu li'l-Kitâb, 1991.
- el-Gîtânî, Cemâl. *Hikâyâtun Hâime*. Mısır: Dâru Nahda Mısır li'n-Neşri, 2014.
- Genette, Gérard. *Seuils ed du Bseuil*. Paris: y.y., 1987.
- Kahraman, Âlim. "Yeni Türk Edebiyatı.", *DİA*. 17: 493-501. İstanbul: TDV, 1998.
- Motava, Hesham. "ez-Zemenu's-Serdiyyu beyne Wolfgang Borchert ve Cemâl el-Gîtânî." *Dâd Mecelletu Lisâniyyâtu'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ* 2, no. 1 (2021): 271-306.
- Okay, M. Orhan. "Edebiyat." *DİA*. 10: 395-397. İstanbul: TDV, 1994.
- Okay, M. Orhan. "Sait Faik Abasıyanık." *DİA*. 35: 583-584. İstanbul: TDV, 2008.
- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Tosun, Necip. *Modern Öykü Kuramı*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.
- Türkmen, Fikret. "Edebiyat." *DİA*. 17: 488-491. İstanbul: TDV, 1998.
- Vehbe, Mecdî, Kâmil el-Muhendis. *Mu'cemu'l-Mustalahâtu'l-'Arabiyye fi'l-Luga ve'l-Edeb*. 2. bs. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1984.
- Yazıcı, Hüseyin. "Hikâye." *DİA*. 17: 479-485. İstanbul: TDV, 1998.

İhsan Abdülkuddûs'un Bir Filistin Hikâyesi “Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor” A Palestinian Story by Ihsan Abd al-Quddûs “The Case Sleeps Inside the Cadillac”

Hüseyin YAZICI*

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Programı, İstanbul, Türkiye.

E-mail: hyazici@fsm.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2480-2572>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Hüseyin YAZICI,
Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Programı, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

17 Temmuz/July 2024

Acceptance /Kabul:

30 Kasım/November 2024

Citation Atf/:

YAZICI, Hüseyin. “İhsan Abdülkuddûs’un Bir Filistin Hikâyesi “Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor.” *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 189-208.

Öz

İhsan Abdülkuddûs (ö. 1990) Arap edebiyatının önemli bir figürüdür. Yazmış olduğu eserlerin okur tarafından ciddi anlamda kabulü, bu engin edebiyat içinde ağır eleştiriler almış olsa da onu önemli bir yere oturtmuştur. 14 Mayıs 1948 yılında İsrail Devleti’nin kuruluşundan günümüze kadar hiçbir zaman durulmayan Filistin meselesi/davası ile ilgili olarak bu meseleyi/davayı özümseyen bazı Arap yazarların yapabildikleri tek şey, farklı türdeki eserlerinde bu durumu dile getirmek olmuştur. Bunlardan birisi de zikri geçen Mısırlı yazar İhsan Abdülkuddûs’tür. 1967 yılında cereyan eden Arap-İsrail Savaşı’nın vermiş olduğu ağır yenilgi esnasında İhsan Abdülkuddûs tarafından kaleme alınan *en-Nisâ’ lehunne Esnân Beyzâ* (Kadınların Beyaz Dişleri Var) adlı koleksiyonda yer alan “*Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor*” adlı hikâyede Filistin sorununun edebî açıdan temsili ve bu temsilin daha çok Gassân üzerinden yansıtılma biçimi ortaya konmuştur. Ayrıca eserdeki karakterlerin iç dünyaları, yaşadıkları çatışmalar ve Filistin meselesine olan duygusal bağları ele alınmıştır. Çalışmada, yazarın “*Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor*” adlı öyküsü esas alınarak karakter analizi yapılmış ayrıca bireyin kimlik arayışı, vatan hasreti ve kişisel idealler ile dış dünyanın gerçekleri arasındaki çatışmaları incelenmiştir. Öncelikle yazar hakkında ana hatları ile bilgi verilmiş, Filistin meselesinin kısa bir değerlendirilmesi yapılmış daha sonra da hikâyenin özeti verilerek tahliline geçilmiştir. Zaman zaman da Türk edebiyatı ile bazı mukayeselerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İhsan Abdülkuddûs, Filistin, Kimlik Arayışı, Kimlik, Göç, Çatışma.

Abstract

Ihsan Abd al-Quddûs (d.1990) is an important figure in Arabic literature. The readers' serious acceptance of his works has placed him in an important place in this vast literature, even though he has received heavy criticism. Since 1948, when the Israel was established, the Palestinian

issue has never been settled, and some Arab writers express this situation in their works. One of them is the aforementioned Egyptian writer, al-Quddūs. The literary representation of the Palestinian issue in the story “*The Case Sleeps Inside the Cadillac*” in the collection *al-Nisa lehunna Asnan Beiza* written by al-Quddūs in 1967, and the way this representation is reflected through the characters, mostly Ghassan, and the inner worlds of the characters in the work, the conflicts they experience, and their emotional ties to the Palestinian issue, are discussed. In the study, the author's story is analyzed as a character study, and the individual's search for identity, homesickness, and conflicts between personal ideals and the realities of the outside world are examined. Firstly information about the author was given, a brief evaluation of the Palestinian issue was made, and then the story was summarized and analyzed. Some comparisons are made with Turkish literature.

Keywords: Ihsan Abd al-Quddūs, Palestine, Identity Search, Identity, Migration, Conflict.

Extended Abstract

This study examines the short story “*The Case Sleeps Inside the Cadillac*” authored by the prominent Egyptian writer Ihsan Abd al-Quddūs. Despite facing substantial criticism throughout his career, Abd al-Quddūs remains a pivotal figure in Arabic literature, with his works gaining significant acclaim from readers. The Palestinian issue, which has been a persistent concern since the establishment of Israel in 1948, serves as a central theme in many of his writings. This particular narrative, part of the collection *al-Nisa Lehunna Asnan Beiza*, was written in the aftermath of the 1967 Arab-Israel War and captures the profound sense of defeat experienced by Arabs during that period.

Ihsan Abd al-Quddūs was born in 1919 in Cairo. He completed his primary, secondary, and high school education at Khalil Agha (1927-1931) and Fuad I (1932-1937) schools, and graduated from the Faculty of Law at Cairo University (1938-1942). After graduating from university, he worked as a journalist for various newspapers; he served as the editorial director at *Akhbar al-Yawm* and as the chairman of the board at the *al-Ahram* newspaper. He was one of the founders of *Nadwat al-Qissa*, which holds a significant place in Egypt's cultural life. Additionally, he was a member of the Supreme Councils of Culture and Press, and he visited many countries around the world.

The protagonist, Ghassan, is a child of a family that migrated from Palestine to Beirut. His life is characterized by internal struggles and existential challenges. Motivated by a deep yearning for his homeland, Ghassan embarks on a challenging journey fueled by dreams that seem unattainable. Economic hardships force him to work in a shop selling women's accessories and hardware. However, moral dilemmas soon arise, leading Ghassan to resign from the job due to his employer's unethical demands.

During this tumultuous period, Ghassan encounters Hasan Muheysin, the owner and editor-in-chief of the newspaper *We're Arabs*. Through Muheysin, Ghassan becomes involved with a radical group dedicated to the Palestinian cause. He engages in various terrorist activities and undergoes numerous tests to prove his loyalty. Over time, Ghassan becomes disillusioned with the group and its leader, Hasan Muheysin, recognizing their true nature and the futility of their methods.

Significant characters in Ghassan's life include Zeyn, his childhood friend, who provides solace and support amid the turmoil. Ghassan also meets Siham after a traffic accident, introducing him to a luxurious lifestyle that starkly contrasts with his struggles. This encounter with Siham adds another layer to Ghassan's internal conflict, highlighting the disparity between his ideals and the reality he faces. The symbolic elements in the story, such as the Cadillac, serve to underscore the broader themes of the narrative. The Cadillac, a symbol of luxury and American influence, contrasts sharply with the Palestinian struggle for identity and autonomy. This juxtaposition illustrates the profound socio-economic and cultural divides experienced by the characters.

The analysis includes a comparative study with Turkish literature, which provides a broader cultural perspective. This comparison reveals similarities in the thematic concerns of both literary traditions, particularly regarding issues of displacement, identity, and socio-political struggles. The inclusion of Turkish literature in the analysis enriches the understanding of Abd al-Quddūs's work and its place within a larger Middle Eastern literary context.

The psychological and emotional impact of displacement is a recurring theme in the story. Ghassan's internal journey, marked by his struggle to reconcile his personal ideals with the external realities he faces, reflects the profound emotional toll of displacement. His interactions with other characters, such as Zeyn and Siham, further illustrate the complexity of these emotional experiences. Zeyn, representing a source of comfort and support, and Siham, introducing Ghassan to a contrasting lifestyle, both contribute to his internal conflict and eventual disillusionment.

The literary significance of Abd al-Quddūs's work lies in its ability to convey complex themes and emotions through the personal experiences of its characters. "*The Case Sleeps Inside the Cadillac*" is a poignant exploration of the human condition, delving into themes of displacement, identity, and resilience. The analysis underscores the importance of this work in the canon of Arabic literature, highlighting its relevance to contemporary discussions on the Palestinian issue.

The narrative concludes with Ghassan's increasing internal conflicts and disillusionment, leading to profound despair. His journey symbolizes the broader Palestinian experience, reflecting themes of loss, identity crisis, and the relentless pursuit of an elusive dream. "*The Case Sleeps Inside the Cadillac*" serves as a poignant exploration of the psychological and emotional impact of displacement and the ongoing struggle for identity and purpose in the face of insurmountable challenges. The story's conclusion is emblematic of the broader Palestinian narrative, marked by unfulfilled aspirations and enduring resilience. Ghassan's internal journey, from idealism to disillusionment, mirrors the collective experience of a displaced people grappling with the harsh realities of their existence.

İhsan Abdülkuddûs'un Bir Filistin Hikâyesi "Dava Cadillac'ın İçinde Uyuyor"

GİRİŞ

İhsan Abdülkuddûs 1919 senesinde Kahire'de doğmuştur.¹ İlk, orta ve lise öğrenimini Halil Ağa (1927-1931) ve Fuâdu'l-Evvel (1932-1937) okullarında, üniversiteyi de Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde (1938-1942) tamamlamıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra pek çok gazetede gazeteci olarak çalışmış; *Ahbâru'l-Yevm*'de² yazı işleri müdürü, *el-Ehrâm* gazetesinde³ ise idare kurulu başkanı olarak görev almıştır. Mısır'ın kültür hayatında önemli bir yeri olan *Nâdi'l-Kıssa*'nın kurucularındandır. Diğer taraftan Yüksek Kültür ve Basın Konseylerinin üyesi olmuş, dünyanın birçok ülkesini ziyaret etmiştir.

Aristokrat bir aileden gelen Kuddûs'un babası Muhammed Abdülkuddûs, annesi de Rûzu'l-Yûsuf diye bilinen Fatıma el-Yûsuf'tur. Babası mühendislik eğitimi almış ve devletin çeşitli kademelerinde çalışmıştır. Ayrıca tiyatro ve şiire de yakın ilgi göstermiştir. Anne Fatıma da sanat hayatı ile iç içe yaşamıştır. Anne ve baba anlaşmazlık sebebiyle ayrılınca İhsan Abdülkuddûs, baba tarafından dedesi Ezher Üniversitesi mezunu eş-Şeyh Ahmed Rıdvân'ın yanında yetişmiştir.

Mısırlı gazeteci ve siyasetçi Mustafa Kâmil (ö.1908) ve Mısırlı devlet adamı Sa'd Zağlûl (ö. 1927) dönemlerinde pek çok devlet ricali, yurtdışı seyahatlerinde işlerini Ahmed Rıdvân'a teslim etmişlerdir. Dede tarafının son derece muhafazakâr olması ve anne-babasının daha çok laik bir hayat sürmesi İhsan Abdülkuddûs'un kişiliği üzerinde yazılarında da kendisini gösterecek kadar bir etki bırakmıştır. Ancak ömrü boyunca hangi taraftaki hayatı yaşamının daha iyi olduğu konusunda karar verememiştir.

Yazı hayatına on-on bir yaşlarında iken, önce babasını taklit ederek yazmış olduğu bir piyesle başlamıştır. 1925 senesinde annesi *Ruzû'l-Yûsuf* dergisini⁴

¹ Yazar hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Muhammed Mustafa Heddâre, *İhsan Abdülkuddûs ve Ezmetü'l-Kıssa* (Kahire: Mecelletü Devha, 1978), 36-42; Emîre Ebu'l-Fettûh, *İhsan Abdülkuddûs Yetezeker* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1982); General ed. Robert B. Campbell, *Contemporary Arab Writers* (Beyrut: Orient İnstitut, 1996), 2:888-892; Mehmet Şirin Çıkar & Rafet İnan, "İhsan Abdülkuddûs'un Len E'îşe Fi Cilbâbi Ebî Adlı Romanı," *Folklor/Edebiyat* 1, no.53 (2008): 149-155; Recep Çinkılıç, "İhsan Abdülkuddûs'un Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği," *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, no. 2 (2015): 167-223; Hatice Tuğral, "İhsân Abdülkuddûs'un Sukûb Fî's-Sevbi'l-Esved Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019).

² Mustafa Emin (1914-1997) ve Ali Emin (1914-1976) ikiz kardeşler tarafından 1944 yılında Kahire'de yayımlanmaya başlanmış önemli bir gazetedir.

³ 1876 senesinde yayımlanmaya başlanan ve hâlâ yayımı devam eden Mısır'ın en önemli gazetelerinden birisidir. Bu gazete, *Vakâiu'l-Mısriyye*'den sonra Mısır'ın en eski gazetesidir.

⁴ Dergi olarak önce 1925'te Kahire'de çıkarılmıştır. 1935 yılında kurum ayrıca aynı adla günlük bir gazete çıkarmıştır.

çıkarmıştır. Anne, oğlunun babasını taklit ederek yetişmesini istemediğinden ona sadece kendisi olması hususunda tavsiyelerde bulunmuş ayrıca oğlunun basın dünyasına ilgi göstermesinin daha uygun olacağını kendisine tembih etmiştir. Annenin İhsan Abdülkuddûs'ün basın dünyasına ilgi göstermesini istemesinin arkasında yatan ana etken, onun *Rûzu'l-Yûsuf* adlı dergisinin başına geçmesini istemiş olmasıdır.

İhsan Abdülkuddûs'ün ilk neşrettiği yazı *Rûzu'l-Yûsuf* gazetesinde yayımlanmış olduğu mensur bir şiiirdir. Ancak anne Fatıma, onun edip değil gazeteci olmasında ısrar etmiştir. İhsan Abdülkuddûs şartların da yönlendirmesiyle hem annesinin arzusu olan gazetecilik hem de babasının talebi olan yazarlık alanlarına girme şansını yakalamıştır. Baba ve annenin ilgi duyduğu tiyatro alanına ise hiç iltifat etmemiştir. Yazarın küçüklüğünden beri pek çok gazeteci ve edibi tanımış olması edebî şahsiyetinin hızla mesafe kat etmesine zemin hazırlamıştır.

Özellikle lise öğrenimi sırasında siyasi toplantı ve gösterilere katılmıştır. O yaşlardan başlayarak dünya edebiyatlarını, dünya ve Arap tarihini, siyasi fraksiyonları, idari düzenleri okumuş ve bütün bunlar yazarın edebî oluşumunda önemli bir etki bırakmıştır. Bir ara avukatlık yapmış olsa da edebiyat ve gazetecilik daha ağır basmıştır.

Zamanla yazarın Mısır'daki düzene karşı çıktığını artık annesi ve babası ile de her konuda ters düştüğünü görmekteyiz. Siyasi meselelere değinmesi onun birkaç defa hapse girmesine sebep olmuş ayrıca defalarca hâkimlerin önüne çıkmış, dört defa da kendisine suikast girişiminde bulunulmuştur. Hatta kendi ifadesine göre⁵ onu hapse atan veya ona suikast yaptırtan her devlet büyüğü, daha sonra İhsan Abdülkuddûs'ün hiç kimsenin hizmetinde ve fikrinin peşinde olmadığını, sadece özgür bir yazar olduğunu itiraf etmiştir.

40 civarında hikâye koleksiyonu, 10 civarında romanı, 5 kadar makalesi bulunan yazar 1990 senesinde hayata veda etmiştir.

1. Edebiyat Dünyasındaki Yeri

İhsan Abdülkuddûs, Arap edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarında Arap dünyasında geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Romanları, kısa hikâyeleri, gazete yazıları ve senaryolarıyla tanınmış olan Abdülkuddûs; sosyal sorunları, pek çok yönü ile kadını ve bireyin iç dünyasındaki çatışmaları ele alan eserleriyle edebiyat dünyasında kendisine yer bulmuştur. Diğer taraftan sosyal adaletsizlikler, sınıf farklılıkları ve kadın-erkek ilişkilerindeki eşitsizlikler odaklandığı konular arasındadır.

Bu arada karmaşık insan ilişkileri de Abdülkuddûs'ün romanlarında ve hikâyelerinde önemli bir yer tutmuştur. Karakterlerin iç çatışmaları ayrıca duygusal durum ve derinlikleri, yazarın karakter tasvirlerinde yer almıştır. Bir gazeteci ve bir siyasi yorumcu olarak Abdülkuddûs, yazılarında ve hikâyelerinde güncel olayları ve sosyal meseleleri de ele almıştır. Bu yönüyle, eserleri sadece edebî değer taşımakla

⁵ Campell, *Contemporary*, 890.

değil aynı zamanda döneminin toplumsal ve siyasi görünümüne ışık tutmakla da değerlendirilmiştir. İtalyan Alberto Moravia (ö. 1990), Fransız Françoise Sagan (ö. 2004) ve İrlandalı Oscar Wilde'nin (ö. 1900) eserlerindeki cinsellik edebiyatından oldukça etkilenmiştir.

İhsan Abdülkuddûs'un eserleri sadece Mısır'da değil, genel olarak Arap edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Birçok eseri sinemaya uyarlanmıştır. Eserlerindeki gerçekçi anlatım tarzı ve toplumsal konuları işleyişi, Abdülkuddûs'u Arap edebiyatının unutulmaz isimlerinden biri yapmıştır. İhsan Abdülkuddûs, edebiyat ve gazetecilik alanındaki çalışmalarıyla, Mısır ve genel olarak Arap dünyasının sosyal ve kültürel hayatında derin ve önemli izler bırakmış bir yazar olarak yer almıştır.

2. Filistin Meselesine Kısa Bir Bakış

Filistin meselesi, genel olarak baktığımızda⁶ İsrail ve İsrail'in politikalarına arka çıkanlarla Filistinliler arasında uzun yıllardan beri devam eden çatışma ve anlaşmazlıkları ifade eden bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen İsrail-Filistin çatışmasının kökleri, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına; Yahudiler ve Arapların Orta Doğu'da kendi halkları için egemenlik elde etmeye yönelik başlayan milliyetçi hareketlerin doğuşuna dayandırılmaktadır. Başta 1897 Birinci Siyonist Kongresi ve 1917 Balfour Deklarasyonu olmak üzere, Filistin'deki bir Yahudi Devletiyle ilgili olarak iddialardan Arapların haberdar olması üzerine bölgede günümüzde de devam eden bir gerilim ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli sebeplerden ötürü İngiliz mandası altına girmiştir (1917). İngiltere, Lloyd George'un başbakanlığındaki savaş kabinesinde dışişleri bakanı olan Arthur Balfour'un (ö.1930) girişimleriyle başlatılan ve sonuçta Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan teşebbüse öncülük yapmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletler, Filistin'in Yahudi ve Arap devletleri arasında bölünmesini önermiştir (1947). Bu plân, Yahudi topluluğu tarafından kabul görmüş ancak her zamanki gibi çaresiz olan Arap liderler ve devletler tarafından kesin olarak reddedilmiştir.

1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi, bölgedeki Arap devletleriyle savaşa yol açmış, savaş, çok sayıda Filistinlinin mülteci olmasına sebebiyet vermiştir. 1967'de İsrail; Sînâ Yarımadası, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri'ni kendi hâkimiyeti altına almıştır. Esasen bu topraklar, sürmekte olan toprak anlaşmazlıklarının temelini oluşturmuştur. "Filistin Kurtuluş Örgütü" Filistinlilerin hem millî hareketi hem de temsilcisi olarak ortaya çıkmış; 1960'lar ve 1970'lerde örgüt tarafından çeşitli silahlı mücadeleler gerçekleştirilmiş ancak bu arada diplomatik çabalar da sürdürülmüştür. Oslo Anlaşmaları (1993-1995), İsrail ve FKÖ arasındaki geçici barış anlaşmaları, Filistin Yönetimi'nin kurulmasını ve

⁶ M. Lütfullah Karaman, "Filistin," *DİA*, c. 13 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 89-103; Vikipedi, "İsrail-Filistin Çatışması", erişim 30 Haziran 2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0srail-Filistin_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.

bazı bölgelerde özerklik hakkının tanınmasını sağlamıştır. İki devletli bir çözüm hedeflenmesine rağmen, Kudüs'ün statüsü, güvenlikle ilgili endişeler, yerleşim faaliyetleri ve sınırlar gibi önemli alanlarda maalesef ilerleme kaydedilememiş dolayısıyla bölgede gerilim, anlaşmazlık ve çatışmalar devam edegelmıştır.

7 Ekim 2023 sabahında Hamas'ın İsrail'e düzenlemiş olduğu operasyon sonrasında İsrail, başlattığı ve aylardır hemen hemen aralıksız olarak süren askerî operasyonlarda başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Avrupa ülkelerinin sınırsız desteğini arkasına alarak binlerce insanı katletmiş ve aynı oranda da binaları yerle bir etmiştir.⁷ Ayrıca burada ifade edilmelidir ki insan hakları üzerinde hassasiyetle duruyormuş gibi görünen Batı, bu haklar özellikle Müslümanlar için söz konusu olduğunda tanınmayacak derecede farklı bir çehreye bürünmüştür, bürünmektedir.

2. “Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor” Adlı Hikâyenin Özeti

Bu hikâye, Filistin'den Beyrut'a göç eden bir ailenin çocuğu olan Ğassân'ın yaşadığı iç çatışmalar ve hayatındaki zorluklar üzerine kuruludur.

Ğassân, vatan hasretiyle yanıp tutuşan ve gerçekleşmesi oldukça zor bir hayalin arkasından koşan karakterdir. Babasıyla yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle ailesine destek olmak için kadın eşyaları ve hırdavat satan bir dükkânda iş bulur. Ancak patronunun bazı talepleri onun işe devam etmesine engel olur ve bunun üzerine işten çıkar.

Bu zaman zarfında *Biz Araplar* adlı gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Hasan Muheysin Bey'le tanışır. Filistin meselesi/davasası uğruna hayatının bu döneminde, Muheysin Bey aracılığıyla hiçbir zaman bir araya gelemediği radikal bir grubun üyesi olur ve grup adına terör eylemlerine katılır; grup tarafından çeşitli sınavlardan geçirilir. Fakat zamanla bu grubun ve onun lideri Hasan Muheysin'in gerçek yüzünü fark eder, hayal kırıklığına uğrar.

Ğassân'ın hayatında önemli yer tutan bir diğer karakter ise Zeyn'dir. Zeyn, Ğassân'ın çocukluk arkadaşıdır ve aralarında derin bir bağ vardır. Ğassân'ın hayatındaki bu karmaşa içinde Zeyn, onun için bir sığınak ve destek kaynağıdır. Ğassân bir gün trafik kazası sonucu Siham adında bir kadınla tanışır. Bu tanışma, hayatına yeni bir yön verir. Siham'ın lüks yaşam tarzı ile karşılaştığında Ğassân'ın iç çatışmaları daha da derinleşir. Onunla yaşadığı yüzeysel aşk, kendisini yeni umutların ve hayallerin peşinde koşturur, ancak zamanla Siham'ın gerçek yüzünü görür, Filistin'e fedai ve silah göndermek için kullanacağı Siham'ın zenginliğinin sadece bir görünüştten ibaret olduğunu nihayet idrak eder. Aşık olduğunu sandığı kadının lüks yaşamı, Ğassân'ın, annesinin zeytin ve portakal bahçelerinden, köylerinden hasretle bahsettiği zamanlarda zihnini işgal eden vatanına dönme hayalini daha da karmaşık hale getirir. Hikâye, Ğassân'ın iç dünyasındaki çatışmalar, hayal kırıklıkları ve umut arayışları üzerine yoğunlaşır.

⁷ VOA Türkçe, “Gazze’de 6 Ayın Bilançosu: Ölüm ve Yıkım,” erişim 4 Mayıs 2024, <https://www.voaturkce.com/a/gazze-hamas-israil-savas-6-ay/7559658.html>.

3. Hikâyenin Tahlili

Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra⁸ hiçbir zaman istikrarlı bir döneme kavuşamamıştır. Önce Batılı devletlerin işgaline uğramış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra işgaller kalkmış fakat Batılı devletler günümüze kadar bu ülkelerden tam anlamıyla çekilmemişlerdir. 1950'lerden itibaren askerî darbeler, devrimler, kısa sürede monarşilere, oligarşik diktatörlüklere dönüşmüş; bugüne kadar bu coğrafyada çatışma, işgal, istikrasızlık yüzünden siyasi ve ekonomik dengeler bir türlü yerine oturmamıştır.

İhsan Abdülkuddûs, böyle bir atmosferin yansıması olan “*Dava Cadillac'ın İçinde Uyuyor*” adlı hikâyeyi sanatsal bir üslupla ortaya koyarak oldukça yoğun ve farklı duygularla dolu bir karakterin iç dünyasını ve zaman zaman da yaşadığı çelişkileri okuyucusuna aktarmıştır.

Hikâyenin tahliline girmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı ve Ortadoğu'dan çekildiği yıl olan 1914 senesinden beri hiçbir zaman yatışmayan Filistin sorunu karşısında Tıpkı Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanında bahsettiği gibi üç tip⁹ (İstanbul Hükûmeti'nin tarafını tutanlar, Kuvayı Milliyeciler ve her şeyi olurlarına bırakan vurdumduymazlar) insan olduğunu söylemek gerekir:

- 1-İşgalci Yahudilere karşı gerçek anlamda mücadele eden grup,
- 2-Olayları kabullenmiş ve gününü zor şartlarda geçirmeye çalışan grup,
- 3-Çok azınlık olup Filistin meselesiyle ilgilenmeyen bir grup.

Elimizdeki hikâye 1967 felâketinden¹⁰ sonra kaleme alınmış ve dönemin önemli gazetelerinden *Ahbâru'l-Yevm*'de (Kahire) yayımlanmıştır. O sıralar İhsan Abdülkuddûs de aynı gazetenin yazı işleri müdürlüğü görevini yapmaktadır. Hikâye, yayımlandıktan sonra edebî çevrelerde büyük bir yankı uyandırmış ve Filistin meselesi ile ilgili olarak az da olsa okuyucu üzerinde bir farkındalık yaratmıştır.

Türk edebiyatına bakıldığında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Köyünü Kaybeden Kadın* (1921) adlı hikâyesinin¹¹ bir açıdan ele alacağımız hikâyeye oldukça benzerlik gösterdiğini görmekteyiz, şöyle ki: *Köyünü Kaybeden Kadın* adlı hikâyede¹², savaş dolayısıyla köyünden, yakınlarından ve akrabalarından uzak düşmüş bir kadının hikâyesi ele alınır. Kadın, savaş sonrası köyüne dönmek ister

⁸ Meryem İlayda Atlas, “İmparatorluğun En Hazin Mirası: Ortadoğu,” erişim 9 Mart 2024, <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2014/08/28/impatorlugun-en-hazin-mirasi-ortadogu>.

⁹ Mustafa Karabulut, “Esir Şehrin İnsanları Romanı Üzerine Bir İnceleme,” *Erdem Dergisi*, no. 54 (2009): 127.

¹⁰ İsrail hem el-Fetih gerillalarının harekâtına son vermek, hem de arz-ı mevûdu ele geçirmek için 5 Haziran 1967'de Araplara saldırdı ve altı gün süren savaş içinde Mısır'a ait Sinâ'yı, Suriye'ye ait Golan Tepeleri'ni, Ürdün'ün yönetimindeki Batı Şeria ile Doğu Kudüs'ü ve Filistin'in Gazze Şeridi'ni işgal etti. Bkz. Karaman, “Filistin,” 97.

¹¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1981), 121-126.

¹² Himmet Uç, “Yakup Kadri'nin Hikâyeleri,” *İlmi Araştırmalar*, no. 19 (2005): 149-163; Fatih Mehmet Yalçın, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme,” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2019), 130.

ama maddi imkânı yoktur. Bundan dolayı çeşitli devlet dairelerinde ilgililere derdini anlatmaya çalışır, yalvarır fakat bir şey elde edemez. Diğer taraftan kimse ona köyünün hâlâ işgal altında olduğunu söylemez. Bu hikâyede savaş sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının çeşitli yerlerine serpilen, dağılan çaresiz insanların özellikle kadınların durumu trajik bir şekilde ortaya konulur.¹³ “*Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor*” adlı hikâyede de zeytin ve portakal bahçelerine, köyüne ve ülkesine dönmek isteyen Ğassân, topraklarının işgal altında olduğundan haberdirdir ancak çaresizdir.

“*Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor*” adlı hikâyede anlatım aracı olarak birinci şahıs zamiri kullanılmıştır. Bilindiği gibi “*Birinci şahıs hayata daha ‘şahsî’ bir gözle bakma ve ‘şahsî’ duygularını anlatma imkânı sağlar. Her ne kadar birinci şahıs yazar olmasa da o kendine has düşüncelerini karakteri vasıtasıyla serdedebilir.*”¹⁴

Hikâyede olaylar; giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç aşamada ele alınmıştır. Giriş kısmında kendi kimliğini bulma ve Filistin davasına hizmet etme arasında gidip gelen Ğassân, Hasan Muheysin Bey’in yönlendirmesiyle terör eylemlerine bulaşmış ancak sonradan bu eylemlerin sonuç vermediğini ve gerçek bir çözüm getirmediğini fark etmiştir. Gelişme kısmında hikâye kahramanının basit bir kazası sonucu tanıştığı Siham’la yaşamış olduğu beraberlik ile Siham’ın sahip olduğunu zannettiği servetinin Filistin’e giden yolu rahatlıkla açacağı dile getirilmiş, sonuç kısmında da Siham’da umduğunu bulamayan Ğassân’ın hayal kırıklığı anlatılmıştır.

Ğassân, Filistin’den Beyrut’a göç etmiş bir ailenin çocuğudur. Hikâye “*Filistinli kelimesi sizler için ne anlama geliyor, bilmiyorum ama benim için şu anlama geliyor: Vatanım, benim olamadığım yerdir; benim olabileceğim her yer, vatanım değildir; vatanım, inananın hayalindeki Cennet misali hayal gücümde hareket eden bir resim gibidir.*” cümlesi ile başlamaktadır.¹⁵

Metnin başlangıcında yazarın, "Filistinli" kelimesinin Ğassân için ne anlama geldiği açıklamasıyla başlaması oldukça dikkat çekicidir. Bu tanım, onun vatanını ve kimliğini nasıl algıladığını ortaya koymakta ve okuyucuyu hemen hikâyenin derinliklerine çekmektedir. Burada Ğassân’ın çocukluğundan itibaren vatan özlemiyle büyüdüğü ancak aynı zamanda vatanının ona uzak bir hayal gibi geldiği anlatılmaktadır. Yazarın hikâyenin hemen girişinde insanların gözünde vatani “*Vatan; güven, barış, istikrar ve sevgidir.*” diye tanımlarken Ğassân için, Ğassân gibiler için vatani; “*İntikam, savaş, kan, kin ve bedeni yıpratıcı, sınırları kemiren, gözlerden uykuyu emen duygulardır.*” diye tarif etmesi, vatani işgal altında olan insanların iç dünyalarının dışı vurumudur.

Ğassân’ın ruhunda vatan kavramı bir çatışma sürecinden geçmektedir. Dış dünyada vatan, barış ve sevgiyle ilişkilendirilirken anlatıcının iç dünyasında vatan, intikam ve savaşla özdeşleşmektedir. Yazar, kahramanına karşı tarafsız

¹³ Uç, “Yakup Kadri’nin Hikâyeleri,” 149-163; Yalçın, “Yakup Kadri,” 130.

¹⁴ Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002), 268.

¹⁵ İhsan Abdülkuddûs, *en-Nisâ’ Lehunne Esnân Beydâ’* (Kahire: Metâbiu’l-Ahbâr, ts.), 78.

davranmamış hatta taraf tuttuğunu açıkça belli etmiştir. Çünkü Ğassân'ın davasına karşı hissettiklerini sanki kahramanın yerine kendi duygu penceresinden anlatmıştır.

Bazı hikâyeciler zaman zaman tarafsız davranmaz ama bu tarafgirliklerini de belli etmezler. Örneğin Türk edebiyatında Halide Edip Adıvar da *Himmat Çocuk* adlı hikâyesinde¹⁶ kendisini gizlemeye lüzum görmez, her şeyi kendi intiba ve duygularına göre anlatır. Bu anlayış tarzına, birinciye zıt olarak sübjektif, şahsi anlatış tarzı denilmektedir.

Aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi hikâye, sadece bir bireyin yaşadıklarını değil aynı zamanda daha geniş bir coğrafyada yaşanan toplumsal ve siyasi gerilimleri de yansıtmıştır. “*Gözlerimi ailemizin göç ettiği Beyrut'ta açtım.*” ifadesinden¹⁷ Ğassân'ın Beyrut'ta doğduğu anlaşılmaktadır. Ğassân, “Filistin” denen vatanını annesinin hikâyelerinden tanımaktadır; annesinin zeytin ve portakal bahçelerinden, köylerinden hasretle bahsettiği zamanlarda Ğassân'ın zihninde vatan denen kavram canlanmaktadır. Annenin, oğlunun zihninde bir vatan kavramı uyandırarak Filistin davasının canlı kalmasına çalıştığı görülmektedir. Bu öyle bir düzeydedir ki artık büyüyen Ğassân'ın tek bir umudu vardır; o da oraya, cismen uzak ama ruhen yakın bir yer olan vatanına, evine, köyüne, zeytin ve portakal bahçelerine dönmek daha doğrusu dönebilmektir.

Vatan kavramı Ğassân'ın zihnine o denli yerleşmiştir ki o, her gece gitmeye hazırlık yaparmış gibi uyumakta ve her sabah da vatanına doğru adım atmış gibi uyanmaktadır. Ğassân vatan ile ilgili ulvi duygular beslemektedir. Bu duygular, Filistin'e gidecek yolun kan ve ölüm yolu olmasından etkilenmemektedir.

Yazar, Ğassân'ın duygularını sanatkârane bir üslupla dile getirmektedir. Bir taraftan Ğassân'daki haraplık, yapayalnızlık ve diğer taraftan annenin zaman zaman bahsettiği Ğassân'ın içinde yaşamadığı, orada olmadığı vatani... Kendi vatani olmayan yaşadığı yer ile sadece zihninde canlandırdığı köyünün zeytin ve portakal bahçelerinin zikrinden dahi kaynaklanan ferahlık, canlılık ve yaşama sevinci... Yazarın sözünü emanet ettiği kişi olan Ğassân'ın bir ikilem yaşadığı görülmektedir.

Mehmet Kaplan'ın aşağıdaki ifadesi durumun ne olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: “*Bir yazar kendisini ne kadar serbest hissederse hissetsin, mizacı, kültürü ve çevresi yine de onun gezinti alanını sınırlandırır. İnanılan temel kıymetler farkında olmadan şahsiyetimize şekil verir.*”¹⁸ Bu durum yazar olmayan bazı insanlar için de geçerlidir. Ğassân, her ne kadar Beyrut'ta yaşıyorsa da mizaç, kültür ve çevre üçgeninin merkezinde, iç dünyasında Karacaoğlan'ın “*Bakarım bakarım sılam görünmez. Aramızda yıkılası dağlar var.*” beytinde¹⁹ anlattığı sıla yatmaktadır. Ğassân o uzakta olan sılayı görmese de sevmektedir. Sevmek gurbet duygusuna yol açar. Gurbet duygusu ise sılayı Ğassân'ın zihninde hep canlı tutmaktadır. Gurbet duygusu, ayrılık acısı çektirir. Ayrılık acısı özleme yol açar. Sevgi denen gerçeği

¹⁶ Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, 75.

¹⁷ Abdülkuddüs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 78.

¹⁸ Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), 6.

¹⁹ Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, 130.

bilmeyenler ne ayrılığın acısını bilir ne özler ne de gurbet hissi duyarlar. Yunus Emre'nin dediği gibi²⁰ “*Sevmeyen bir kalp, kuru taş benzer. Onun üzerinde ne çiçek ne de gözyaşı yeşerir.*” Ğassân, görmediği silasından ayrı olduğu için o silaya olan sevgisi daha da artmaktadır. Hep silaya dönüş rüyası ile yaşamaktadır.

Yaşanılan bazı hayatlar nasıl unutulamıyorsa anlatılan bazı gerçekler de unutulamaz. İfade ettiğimiz gibi annenin Ğassân'a çocukluğundan beri anlattıkları onun vatanla ilgili düşüncelerini canlı tutmaktadır.

Yahya Kemâl 1903 yılında Paris'e giderek orada Siyasi İlimler Mektebinde (Sciences Politiques'te)²¹ okumuş ve tarih derslerine devam etmiştir. Bu dersleri esnasında bir gün hocaları Albert Sorel (ö. 1906) ve Camille Julian (ö. 1933) konuşurlarken Fransızların, Fransız toprağını Hz. İsa ve Napolyon'a borçlu olduğunu söylerler. Yahya Kemâl bu sözlerin kendisine yabancı gelmediğini düşünerek geçmişe bir seyahat yapar ve annesinin, çocukluğunda I. Murad'ın (ö. 1389) kabrini ziyareti esnasında “*Oğlum, dünyâda iki insanı sev... Peygamber Efendimizi bir de Sultan Murad Efendimizi sev!..*”²² diye tembihte bulunduğunu hatırlar.

Buradan annenin çocuklar üzerinde önemli rollerinin olduğu anlaşılmalıdır. Bilindiği gibi çocuğun ilk öğretmeni, kişiliğinin gelişmesine yardımcı olan annedir. Ömer Seyfettin'in *İlk Namaz* hikâyesinde de bir annenin çocuk üzerindeki etkisi anlatılmaktadır.²³ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “*Bu topraklarda anne olmak, tarihle örülü bir destanın başlangıcıdır. Anadolu'nun sıcak yüreğinde, annelerimiz, çocuklarına sevgiyle dokunan birer sanatkâr gibi hayatın desenini örerler.*” ifadesinde²⁴ yer alan annenin Ğassân'da vatan kavramının diri tutulmasını sağlayan anne ile arasında hiçbir fark yoktur.

Türk edebiyatında Namık Kemâl ile başlayan vatan edebiyatının hemen sonraki önemli temsilcileri arasında Abdülhak Hâmit'i, Tefvik Fikret'i, Mehmet Emin'i, Süleyman Nazîf'i, Mehmet Âkîf'i, Ziya Gökalp'i, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nu sayabiliriz. Bu şahsiyetlerin her biri, Türk milletinin üzerinde yaşadığı toprakları vatanlaştırma macerasını ve bu hususta verilen mücadeleleri çeşitli yönleriyle ele almak suretiyle vatan edebiyatımıza önemli eserler kazandırmışlardır.²⁵

Arap edebiyatının geneline bir göz attığımızda İbrâhim el-Ebyârî'nin *el-Vatanu fi'l-Edebi'l-Arabî* (Kahire, 1962) adlı eseri vatan kavramını edebî bir üslupla

²⁰ Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, 130.

²¹ Institut d'études politiques de Paris (Paris Siyasi Bilimler Akademisi) Paris merkezli Avrupa'nın önde gelen sosyal bilimler üniversitelerinden birisidir.

²² Nihad Sami Banarlı, *Yahyâ Kemâl'in Hâtıraları* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997), 25.

²³ Ahmet İhsan Kaya & Mehmet Emin Kalgı, “Ömer Seyfettin'in İlk Namaz Hikâyesi'nde Çocuk ve İnanç Tasavvuru,” *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi* 7, no. 15 (2021): 250-259.

²⁴ Diyarbakır Gezgince, “Diyarbakır,” erişim 25 Nisan 2024, <https://www.instagram.com/reel/C2SL7MYIDnQ/>.

²⁵ İsmail Hidroğlu, “Edebiyatımızda Vatan,” erişim 25 Nisan 2024, http://gulercinkoleji.com/4537/ogretmen_makaleleri/edebiyatimizda-vatan.

anlatmaktadır. Ele aldığımız hikâyede ise kahraman Ğassân görünse de onu asıl teşvik edip yönlendiren annesidir.

Hikâyede iki zamanın yaşandığını görüyoruz; biri şu anda yaşanan zaman diğeri ise geçmiş. Bir anlamda; o içinde yaşanılmayan vatana, o köye, portakal ve zeytin bahçelerine dönme umudunun verdiği sevinç, diğer taraftan vatana dönüşün gerçekleşmesinin zorluğunun verdiği keder bir arada bulunmaktadır. Tüm bağırıışları, feryatları ve sloganları Ğassân'a, Filistin'e giden yolu açan zafermiş gibi görünse de bu zafermiş gibi görünen çığlıkları havada bırakan bir başka zorluk bulunmaktadır. Baba tek başına aileyi geçindirememektedir. Bu nedenle Ğassân'ın annesine ve kardeşlerine yardım etmesi gerekmektedir. Şimdiki zaman için mücadele eden Ğassân geçmişin zaferini elde etmek için de çareler düşünmektedir. Nihayet hikâyenin asıl karakteri olan Ğassân, kadın eşyaları ve hırdavat satan bir dükkânda iş bulabilmektedir.

Bu hikâyeye “zaman karışımının bir hikâyesi” de diyebiliriz. “Yeniden Filistin bizim olsa!” düşüncesi hikâyeye hâkim bir düşüncedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Bir Şehit Mezadı adlı hikâyesinde olduğu gibi burada da duyular değil, duygular ve düşünceler söz konusudur.²⁶ Hikâyede Filistin sorunu üst hikâyedir, diğer bölümler ise alt hikâye olarak değerlendirilebilir.

Ğassân'ın bir yandan duygusal dünyası da devam etmektedir. Bir Filistinli olan Zeyn, onun çocukluğunun, gençliğinin arkadaşıdır. O, onun umutları ve umutsuzluklarının ortağıdır. Ğassân'ın en mesut anları Zeyn'le zaman zaman Beyrut sahillerinde hiç kimseye aldırmadan yapmış olduğu gezilerinde geçirdiği zamanlardır. Zeyn'siz bir Ğassân ve Ğassân'sız bir Zeyn düşünülemezdi.

Bu birlikteliklerde konuşan sadece Ğassân'dır. Zeyn ise sadece dinlemekle yetinir. Ğassân, ona hep annesinin zihnine yerleştirmiş olduğu dünyayı anlatırdı. Esasen tüm anlatışların arkasında hem bir intikam hem de bir özlem duygusu yatmaktadır. Ancak Ğassân'ın Zeyn ile geçirdiği mesut anlar vatana gidecek yolun nasıl açılacağı düşüncesi ile karmaşık bir mahiyet almaktadır. Yaşadığı tam anlamıyla bir aşktır. Her ne kadar seven insanların dünyaya bakış tarzları farklı olsa da Ğassân'ın dünyası Filistin davasıdır. Annesinin zihnine adeta nakşettiği köyü, portakal ve zeytin bahçeleri aklına gelince -ki bunlar hep aklındadır- dünya, uçakları yakalayıp parmakları arasında parçalayacak kadar güç kazandığı başka bir dünya oluvermektedir.

Bu arada Ğassân'ın kişiliği; kendi kimliğini bulma ve Filistin davasına hizmet etme arasında bir bocalama yaşamaktadır. Önce dava için ateşli yazılar yazan ve bu yazıları sayesinde Ğassân'ın dikkatini çeken *Biz Araplar* adlı gazetenin sahibi Hasan Muheysin Bey'in yönlendirmesiyle terör eylemlerine bulaşmış ancak sonradan bu eylemlerin sonuçsuz olduğunu ve gerçek bir çözüm getirmediğini hatta daha sonra

²⁶ Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, 96.

kullanıldığını fark etmiştir. Ğassân, bu merhalede bir kimlik arayışı içinde olup ikilemler yaşamıştır.

Hasan Muheysin'in aracılığıyla gizli örgütün kendisine vermiş olduğu görev üzerine Bakan Fehûme ed-Densûrî'nin evinin önüne bakanı korkutmak amacıyla *Biz Araplar* gazetesine sarılı patlayıcı maddeler atmış, daha sonra kendisine verilen ikinci bir görev çerçevesinde bir Arap elçiliğinin bahçesine yine patlayıcı maddeler bırakmıştır. Üçüncü görev olarak da bakanlığın düşürülmesine yönelik olarak Ğassân, geniş çaplı gösteriler düzenlemiş ve nihayet hükûmet düşürülmüştür. Ğassân "*Beyrut'ta hükûmetleri kuran ve düşüren bendim.*" diyerek²⁷ Beyrut'ta hükûmetleri kendisinin kurduğuna ve düşürdüğüne inanmaya başlamıştır. Burada ister istemez aklımıza tümgüçlülük (omnipatance)²⁸ kavramı gelmektedir. Psikolojik savunma mekanizmaları arasında görülen tümgüçlülük kısaca; duygusal çatışmalar ve sıkıntılarla baş edebilmek için kişinin kendisinde birtakım üstün güçlerin olduğuna inanıp öyle davranmasıdır.

Ğassân, hükûmetin düşmesinden sonra bakan olan Hasan Muheysin Bey'le ayaküstü görüşmelerde kandırıldığını sezmiş bundan dolayı da bir güven bunalımı ve hayal kırıklığı yaşamıştır. *Biz Araplar* adlı gazetenin kapatıldığını duyması üzerine "*Gazetenin kapatılması meseleyi (Filistin davasını) kapatmak anlamına geliyor...ve...*" diyerek²⁹ üzölmüş, Hasan Muheysin Bey, "*Artık gazete ve örgüte ihtiyacımız yok. Devletin tüm güçleri elimizde. Onları amacımızı desteklemek için kullanacağız.*" diyerek onu teskin etmiştir.³⁰ Bu durum karşısında Ğassân, zafer için çıktığı yolda yenilgiye uğradığını hissetmiş ve hayat karşısında bedbin bir tavır sergilemeye başlamıştır. Kendisine Hasan Muheysin Bey'in sekreteri tarafından her ay maaş verileceği söylenmiş ve sekreter kendisini durdurup 300 lirayı uzatınca "*Paranızı almayacağım. Siz hainsiniz, hainsiniz!*" diye bağırarak³¹ bir öfke patlaması yaşamıştır.

Hasan Muheysin Bey, Ğassân'ın aciz durumundan faydalanmış, bir anlamda şahsi çıkar sağlamıştır. Bir ara hain diye nitelendirdiği Hasan Muheysin'i öldürmeyi düşünen Ğassân'ın yapabileceği tek şey ve elindeki tek silah kendisine yapılan haksızlığa isyan etmektir. Yaşadığı hayal kırıklıkları ve yönlendirilmeler nedeniyle Ğassân, umutsuzluğa kapılmış, içsel çatışmalar yaşamış, kendi kimliğini ve değerlerini sorgulamaya başlamıştır.

Ğassân, Hasan Muheysin'in bakan olmasının arkasında yatan ana etkenin kendisi olduğuna inanmaktadır. Zeyn, bu zor dönemlerinde Ğassân'ın tek teselli kaynağıdır; ona çekmiş olduğu sıkıntılarını, hayallerini, gelecekte beklentilerini ve belki de Hasan Muheysin'in kendisini nasıl tuzağa düşürdüğünü anlatır. Yukarıda da adı geçen *Köyünü Kaybeden Kadın* adlı hikâyede hikâyenin kahramanı nasıl ki "*Ben*

²⁷ Abdölkuddüs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 83.

²⁸Bursa Psikiyatri, "Tümğüçlölük ve Değersizleştirme," erişim 5 Temmuz 2024, <https://www.bursapsikiyatri.com/makale.php?id=693>.

²⁹ Abdölkuddüs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 84.

³⁰ Abdölkuddüs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 84.

³¹ Abdölkuddüs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 84.

köyüme gitmek istiyorum. Bana bir yol gösterin. Yahut da gidenler varsa, onlara katıverin... Ben gayri yalnız yola çıkamam; halim kalmadı..." diye dertleniyorsa³² Ğassân da Hasan Muheysin'in kendisine takındığı tavırdan sonra Zeyn'e sesli bir şekilde dertlenmektedir.

Zaman zaman da Ğassân'ı sustuğu yerden tanıyabilmekteyiz. Tıpkı Cibran Halil Cibran'ın söylediği gibi "*Bir insanı sustuğu yerlerden tanıyabilirsiniz.*"³³ Dünyaya Ğassân'ın gözleriyle bakacak olursak "*Bir insan en çok kimin yanında susuyorsa, aslında en çok onunla konuşmak istiyordur.*"³⁴ sözünü hatırlamamız mümkün değildir. Ğassân, gerçek dünyasını kucaklamak isterken Zeyn ile zaman zaman yürüse de ona her şey yabancıdır.

Ğassân'a Hasan Muheysin Bey'in "*Seni örgüte üye yapabilmek için bir sınavdan daha geçmen lazım.*" demesi üzerine³⁵ Ğassân'ın "*Beni kanımla sınavın.*" cevabı³⁶ onun davaya giden yolu açabilmek için her şeyi göze aldığını göstermektedir. Burada Ğassân'nın bu ifadesi bizi absürdizm akımının öncülerinden Albert Camus'un (1913-1960) delirmeden yaşayabilmek için önerdiği üç şarttan biri olan³⁷ "*Sürekli isyan etmeliyiz.*" şartına götürmektedir. Ölümle karşı karşıya kaldığımızda bile yenilgiyi asla kabul etmemeliyiz. Albert Camus, delirmeden yaşamak için isyan etmeliyiz demektedir; Ğassân ise vatana gidecek yolu eğer kolaylaştırıcaksa isyanın sonucunda ölüm göze alınmalı düşüncesindedir. Yine Ğassân'nın zikri geçen sözü bizi tekrar Albert Camus'un "*Anlamsız hayatta anlamlı bir eylem yapmak gerekir.*" sözüne götürmektedir.³⁸

Göhler'e göre (1990) göçmenlerin yaşadıkları duygular şu şekilde sıralanmaktadır:³⁹

- 1) Yabancılık duygusu
- 2) Yalnızlık duygusu
- 3) Boşluk duygusu
- 4) Özlem duygusu
- 5) Kişilik sorunu

³² Uç, "Yakup Kadri'nin Hikâyeleri," 124.

³³ E-Motivasyon, "Bir İnsanı Sustuğu Yerlerden Tanıyabilirsiniz," erişim 11 Temmuz 2024, <https://www.e-motivasyon.net/bir-insani-sustuğu-yerlerden-taniyabilirsiniz-halil-cibran.html>.

³⁴ Cafrande, "Chuck Palahniuk," erişim 11 Temmuz 2024, <https://www.cafrande.org/chuck-palahniuk-aforizmalar>.

³⁵ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 81.

³⁶ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 81.

³⁷ Melike Üzücek, "Albert Camus ve Absürdizm: Hayatın Bir Anlamı Var mı?," erişim 12 Mart 2024, <https://www.matematiksel.org/albert-camus-ve-absurdizm-hayatin-bir-anlami-var-mi/>.

³⁸ Robert C. Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre* (New York: Oxford University Press, 2006), 34.

³⁹ M. Zeki Ilgar & Semra Coşkun Ilgar, "Göç ve Göçmenliğin Psikolojik Yansımaları (Vatansız Vatandaş Olmak)", *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*, ed. Kadir Canatan & Mehmet Birinci (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2015), 167-169.

- 6) Köksüzlük sorunu
- 7) Anavatandaki değer yargılarının aşağılanması
- 8) Aşağılık duygusu
- 9) Anadilinin aşağılanması
- 10) Kuşkuculuk
- 11) Kırgınlık
- 12) Suçluluk duygusu
- 13) Ön yargı geliştirme

Ğassân bir göçmen olarak hemen hemen tüm bu duygularla boğuşmaktadır. Onun için o da anlamsız gelen hayatta anlamlı bir eylemin peşinde olmuştur.

Ğassân'ın hayatındaki dönüm noktalarından biri de, Hasan Muheysin Bey'in yönlendirmesiyle gizli bir örgüte duyduğu sempati ve bu örgüt aracılığıyla gerçekleştirdiği eylemlerdir. Bu süreç, onun şahsi idealleri ve dış dünyanın gerçekleri arasındaki çatışmayı göstermektedir. Ğassân'ın içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi çalkantılar, karakterinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Ğassân, Zeyn olmadığı zamanlarda kendi halinde yürüyen, başı öne eğik bir kişiliğe bürünmüştür. Hikâye kahramanı daha önce hayata, davaya giden yolu açabilmek için büyük umutlarla bakmış ancak zihnine yerleşen aldatılma hem de çok değer verdiği bir kişi tarafından aldatılma duygusu onun ruh halini değiştirmiştir.

“Artık bağırıyordum. Doğrusu bağırabilecek gücüm de yoktu. Sadece konuşmakla yetiniyordum. Herhalde zihnim bağırıp çağırmanı kaldıramıyordu. Aklım hep şüphyle, zanla, bazen de şerle ve büyük korkuyla, tekrar kandırılma korkusu ile doluyordu.” ifadeleri⁴⁰ ile daha önce sloganlar atan, bağırıp çağıran, davaya giden yolu açabilmek için bombalı eylemlerde bulunan bir kişiliğin gözünde dünyanın artık boş ve anlamsız olduğunu anlamaktayız.

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Ğassân'ın basit bir araba kazası sonucu tanıştığı Siham ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Bu ilişki, Ğassân'ın hayatına yeni bir boyut getirmiş ancak sonunda onun için daha fazla hayal kırıklığına neden olmuştur. Siham ile yaşadıklarından Ğassân'ın kişisel hayatındaki karmaşık duygusal durumları ile beklentileri arasında kalmaktan çektiği sıkıntıları anlayabiliyoruz.

Siham'la bu tesadüfi karşılaşma, onun düşüncelerini ve eylemlerini yeniden değerlendirmesine belki de yeni bir yola doğru ilerlemesine yol açmıştır. Hasan Muheysin'inden dolayı umutları kırılmış, hayalleri dumura uğramış kişilik, birden yeniden hayat bulmuşçasına ortaya çıkmıştır. *“Arkamda durup bana şaşkın şaşkın bakan Zeyn'e aldırış etmedim. Artık Zeyn'e aldırış etmiyordum. Daha önemli şeyler*

⁴⁰ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 85.

vardı.” cümlesinden⁴¹ anlaşıldığı gibi daha önce Beyrut sahillerinde kimseye aldırmandan el ele gezdiği Zeyn, artık önemsiz hale gelmiştir. Bir anlamda bir ilişki karmaşasına tanık olmaktadır.

Ğassân, umutlarını ve hayallerini Siham ile olan ilişkisine bağlamış ancak kısa süren bir beraberlikten sonra Siham'ın gerçek kimliği ve niyetleri hakkında giderek daha fazla şüphe duymaya başlamıştır. Bu ilişki, Ğassân'ın hayatında yeni bir döneme işaret ederken aynı zamanda onun zihninde büyük bir kafa karışıklığına ve hayal kırıklığına neden olmuştur.

Ğassân, Siham'ın adeta sahte maddi zenginlik şovları ve lüks yaşamı karşısında insani ve vicdani değerleri ile idealleri arasında bir çatışma yaşamıştır. Cadillac gibi lüks sembollerle çevrili bir yaşam tarzı, vatan hasreti ve vatanına geri dönme arzusu ile yanıp tutuşan Ğassân'ın iç dünyasında büyük bir karmaşa oluşturmuş hatta Ğassân maddi ve manevi değer yargıları arasında bocalamıştır:⁴² *"Ona az kalsın fakir varoş mahallesindeki evimize giden yolu tarif edecektim ama kendimi tuttum. İlk kez evimi ve ailemi insanlardan gizlemek istediğimi hissettim. Evim ve ailem benim için bir utanç vesilesiydi sanki."*

"Siham'a sahip olursam arabaya da sahip olabilirdim. Siham'a sahip olursam sadece arabayı değil tüm servetine ve milyonlarına da sahip olacaktım. Ve bu milyonlarla bir gerilla ordusu kurabilir, orduyu toplarla, uçaklarla donatabilir ve Muheysin Bey gibilere ihtiyaç duymadan vatanıma gidecek yolu açabilirdim." şeklindeki iç konuşması Ğassân'ın iç dünyasının sadece bir bölümünün yansımadır. Diğer taraftan daha önce hiç görmediği göstermelik de olsa kendisine hediye edilen tabiri caizse “servet”, okuyucuyu sonradan görme bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Sonradan görme *"Yeni imkânlar, yeni şartlar, yeni şeyler karşısında insanın afallaması, özünden sapması, geçmişini inkâr edercesine aşağılık kompleksine kapılması ve kendisinden beklenmeyen hatalar yapması"* olarak tanımlanabilir.⁴³ Bir anlamda Ğassân'ın, davası uğruna uzun süre mücadele ederek edindiği ilkeler, ona âdeta hediye edilen lüks Cadillac karşısında sarsılmıştır.

Ğassân, gösteriş budalası Siham'ın gerçek niyetini anladığında büyük bir öfke ve en önemlisi de hayal kırıklığıyla karşı karşıya kalmıştır: *"Günler sonra anladım ki Siham'ın bu lüks Cadillac'tan ve insanların arasında giydiği pahalı elbiselerinden başka bir şeyi yoktu."*⁴⁴ İşte bu noktadan sonra Ğassân, çaresizliğe doğru adım attığının farkına varmıştır. Siham'ın Cadillac marka arabası okuyucunun zihninde hem bir zenginlik sembolü olarak görülmekte hem de ona karşı duyulan algıyı da yönlendirmektedir. Araba, Siham'ın çevresindeki dünya ile irtibatını sağlayan en önemli araçtır. Bu yüzden de çevresinde hem dikkatleri çekmekte hem de saygınlık

⁴¹ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 90.

⁴² Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 87.

⁴³Ramazan Erdem, “Sonradan Görmeler,” erişim 17 Nisan 2024, <https://haberajandane.com/Article/sonradangormeler/dXDCv86ZEj5wRWPkau4J>.

⁴⁴ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 95.

kazanabilmektedir. Siham karakteri bu olayların farkında olup çıkan fırsatları çok iyi değerlendirebilmektedir.

Siham'ın toplum nezdindeki konumu da sadece sahip olduğu arabaya bağlıdır. Ğassân karakteri ile olan münasebetlerinde kendisinde tanık olduğumuz zengin görünme arzusu Cadillac marka arabanın önemini açıklamaktadır. Hikâyede - aşağıdaki diyalogta da görüleceği gibi-Cadillac, hem bir konfor ve lüks simgesi hem de sosyal kabul aracı olarak kullanılmıştır:⁴⁵

Siham: Sen beni zengin mi zannettin? diye sorar.

Ğassân: “Doğrusu evet.” cevabını verir.

Ğassân'ın bu cevabına karşılık Siham şunları söyler: “Bu, Cadillac sayesinde oldu. Eğer Cadillac'ın olmasaydı hatta evim ipek ve altınla da dayalı döşeli olsaydı benim zengin olduğumu düşünmeyecektin. İnsanların gözüne “önemli” olan görünür. Görüntü! Ğassân, görüntü!... Anladın mı!... İnsanların dışardan gördükleri önemlidir. İçerde olanın önemi yoktur.”

Ğassân, Siham'ın kendisini kullandığını fark ettiğinde, öfkesi doruğa ulaşmış ve ilişkilerindeki tüm bağları koparmaya karar vermiştir. Bu karar, Ğassân'ın karakterinde önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Ğassân'ın yaşadığı karmaşık duygular, okuyucuya insan doğasının karmaşıklığını ve toplumsal baskıların etkilerini anlamaya yönelik derin düşünceler sunmaktadır. Ğassân'ın hikâyesi, bireyin toplum içindeki yerini, kişisel kimlik arayışını ve vatanına olan özlemi üzerinden evrensel temalara değinmektedir.

Metnin sonunda, Ğassân'ın içsel çatışmaları ve hayal kırıklıkları onu büyük bir umutsuzluğa sürüklemiştir. Yalnızlık ve kaybolmuşluk duygularıyla boğuşurken, karanlık bir gelecekte ve içsel çatışmalarından kurtulma umuduyla arabasına sığınmıştır. Hikâyenin ana teması da yazarın hikâyeyi bağladığı son cümlesidir:⁴⁶

“Umutsuzca sınırlarım bozuldu. Garaj kapısına doğru yöneldim. Cadillac'ın kapısını açtım ve kendimi içine attım. Uyumadan önce güldüm.”

Yazarın ifadesiyle de anlıyoruz ki gülme eylemi mutluluğun bir göstergesi olmayıp bazen ağlamak için bir hazırlıktır.⁴⁷

Kim bilir İhsan Abdülkuddûs bu cümle ile belki de “Doğrusu güldüren de O'dur, ağlatan da!”⁴⁸ ayetine telmihte bulunmak istemiştir.

SONUÇ

İhsan Abdülkuddûs'ün “Dava Cadillac'ın İçinde Uyuyor” adlı hikâyesinin tahlili, bireyin kimlik arayışının yanı sıra coğrafi ve politik gelişmelerin, koşulların kişiler

⁴⁵ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 95.

⁴⁶ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*, 97.

⁴⁷ Abdülkuddûs, *en-Nisâ' lehunne Esnân Beydâ'*, 97.

⁴⁸ Necm Suresi, (53/43).

üzerindeki etkisini ele almış ayrıca yıllardır çözümsüz bir sorun yumağı halinde olan Ortadoğu'nun ve özellikle Filistin'in tarihî-siyasi çalkantılarının, hikâyeler ve iç çatışmalar üzerinden nasıl anlaşılabilirliğini ortaya koymuştur. Bu Filistin hikâyesi ile Arap dünyasının kendi iç kavgaları ve meseleleriyle bu arada pek çok davayı feda eden tavırları arasında Filistin meselesinin dikkate alınacak düzeyde yeri olmadığı tespit edilmiştir. “Dava Cadillac’ın İçinde Uyuyor” adlı hikâyede Sihâm ve onun yaşam tarzı, Arap dünyasını anlatabilecek en anlamlı örnek olarak karşımıza çıkmıştır. Okuyucu, bölgesel çatışmaların ve siyasi dengesizliklerin, bireylerin hem kimlik sarsılmasına/bunalımına hem güven kaybına neden olduğu ayrıca yaşam tercihlerine nasıl yön verdiği ile ilgili bilgi sahibi olmuştur. Bu ve benzeri edebî çalışmalar, bölgesel çatışmalar ve bunların doğurduğu psikolojik ortamların yanı sıra siyasi istikrarsızlıkların bireylerin hayatları üzerinde bıraktığı izleri iyi anlayıp değerlendirmemizi sağlamış ve sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abdülkuddûs, İhsan. *en-Nisâ' Lehunne Esnân Beydâ'*. Kahire: Metâbiu'l-Ahbâr, ts. Atlas, Meryem İlayda. “İmparatorluğun En Hazin Mirası: Ortadoğu.” (Erişim: 9 Mart 2024), <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2014/08/28/impatorlugun-en-hazin-mirasi-ortadogu>.
- Banarlı, Nihad Sami. *Yahyâ Kemâl'in Hâtıraları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997.
- Bursa Psikiyatri, “Tümgüçlülük ve Değersizleştirme.” Erişim 5 Temmuz 2024. <https://www.bursapsikiyatri.com/makale.php?id=693>.
- Cafrande. “Chuck Palahniuk.” Erişim 11 Temmuz 2024. <https://www.cafrande.org/chuck-palahniuk-aforizmalar>.
- Campell, Robert B. *Contemporary Arab Writers*. 2 cilt. Beyrut: Orient Institut, 1996.
- Çıkar, Mehmet Şirin & İnan, Rafet. “İhsan Abdülkuddûs'un Len E'îşe fi cilbâbi ebî Adlı Romanı.” *Folklor/Edebiyat* 1, no. 53 (2008): 149-155.
- Çinkılıç, Recep. “İhsan Abdülkuddûs'un Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği.” *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, no. 2 (2015): 167-223.
- Diyarbakır Gezgince. “Diyarbakır.” Erişim 25 Nisan 2024. <https://www.instagram.com/reel/C2SL7MYIDnQ/>.

- Ebu'l-Fettûh, Emîre. *İhsan Abdülkuddûs Yetezekker*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1982.
- E-Motivasyon. “Bir İnsanı Sustuğu Yerlerden Tanıyabilirsiniz.” Erişim 11 Temmuz 2024. <https://www.e-motivasyon.net/bir-insani-sustugu-yerlerden-taniyabilirsiniz-halil-cibran.html>.
- Erdem, Ramazan. “Sonradan Görmeler.” Erişim 17 Nisan 2024. <https://haberajandanet.com/Article/sonradangormeler/dXDCv86ZEj5wRWPkau4J>.
- Heddâre, Muhammed Mustafa. *İhsan Abdülkuddûs ve Ezmetü'l-Kıssa*. Kahire: Mecelletü Devha, 1978.
- Hıdıroğlu, İsmail. “Edebiyatımızda Vatan.” Erişim 25 Nisan 2024. http://gulercinkoleji.com/4537/ogretmen_makaleleri/edebiyatimizda-vatan.
- İlgar, M. Zeki & İlgar, Semra Coşkun. “Göç ve Göçmenliğin Psikolojik Yansımaları (Vatansız Vatandaş Olmak)”, *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*. ed. Kadir Canatan & Mehmet Birinci. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2015: 167-169.
- Kaplan, Mehmet. *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Kaplan, Mehmet. *Büyük Türkiye Rüyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976.
- Karabulut, Mustafa. “Esir Şehrin İnsanları Romanı Üzerine Bir İnceleme.” *Erdem Dergisi*, no. 54 (2009): 127-135.
- Karaman, M. Lütfullah. “Filistin.” *DİA*. 13:89-103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Millî Savaş Hikâyeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1981.
- Kaya, Ahmet İhsan & Kalgı, Mehmet Emin. “Ömer Seyfettin’in İlk Namaz Hikayesi’nde Çocuk ve İnanç Tasavvuru.” *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi* 7, no.15 (2021): 250-259.
- Solomon, Robert C. *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Tuğral, Hatice. “İhsân Abdülkuddûs’un Sukûb Fi’s-Sevbi’l-Esved Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019.
- Uç, Himmet. “Yakup Kadri’nin Hikâyeleri.” *İlmi Araştırmalar*, no.19 (2005): 149-163.
- Üzücek, Melike. “Albert Camus ve Absürdizm: Hayatın Bir Anlamı Var mı?.” Erişim 12 Mart 2024. <https://www.matematiksel.org/albert-camus-ve-absurdizm-hayatin-bir-anlami-var-mi/>.

Vikipedi. “İsrail-Filistin Çatışması.” Erişim 30 Haziran 2024.
https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0srail-Filistin_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.

VOA Türkçe. “Gazze’de 6 Ayın Bilançosu: Ölüm ve Yıkım.” Erişim 4 Mayıs 2024.
<https://www.voaturkce.com/a/gazze-hamas-israil-savas-6-ay/7559658.html>.

Yalçın, Fatih Mehmet. “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme.” Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2019.

تداولية ألفاظ القرآن الكريم في اللغة التركية بين التأثير والتأثر دراسة وصفية نقدية

Kuran-ı Kerim Lafızlarının Türkçede Bağlam ve İletişime Göre Kullanımı: Etkilenme ve Etkileme Üzerine Eleştirel Deskriptif Bir İnceleme

The Pragmatics of Some Quranic Words in the Turkish Language Between Influencing and Being Affected: A Descriptive and Critical Study

Khattab KHATTAB *

ملخص

جاء هذا البحث مُجَسِّدًا لظاهرة لغوية شائعة؛ وهي التغير الدلالي للفظ العربي القرآني، وحد ذلك في المقالة أن يكون اللفظ العربي المتداول من الألفاظ المُستعملة في القرآن الكريم التي شاع استعمالها لدى المُتلقِّي، وللفظ المتداول حالات ثلاث، إما أن يحتفظ ببنيته ودلالته، أو يتأثر في أحدهما أو فيهما معًا، ويساعد على ذلك عدم وجود قاعدة صابغة لذلك النقل، إضافة إلى أنه لا حدود لغوية بين الدول في ظل العولمة الإلكترونية. ودعانا إلى الوقوف على تلك الظاهرة أن لها علاقة قوية بألفاظ استعملها القرآن الكريم، ثم تأثرت دلالة تلك الألفاظ ومبناها بعد انتقالها إلى بلد أعجمي، فتولدت من ذلك فكرة هذه الدراسة التي تُجسِّد الظاهرة وتُفصل أركانها بعرضها على المستويات اللغوية الأربعة (المُعجمي والصوتِي والصرفي والتركيبي) وهدف البحث: رصد ظاهرة تداول اللفظ القرآني وتأثره وتأثيره مبنًى أو معنًى في اللغة التركية. واعتمدنا في هذه المقالة على المنهج الوصفي التحليلي ثم النقدي، فجاءت الدراسة في مبحثين، الأول: التداولية اللغوية وأثر الإسلام فيها، والأخير: محاور التداولية اللغوية، وفيه جعلنا الكلمات القرآنية المتداولة في اللغة التركية في محورين، المحور الأول- التداولية الآمنة، أي تداول اللفظ مع اتِّفاق المبنى والمعنى، والثاني- التداولية المُلحنة، أي تداول اللفظ مع افتراق المبنى أو افتراق المعنى أو افتراقهما معًا، وكان لهذا المحور صورًا متعدِّدة. أهمية الدراسة: تساعد الدراسة في حلِّ المُشكلات اللفظية والدلالية لألفاظ القرآن الكريم المتداولة في اللغة التركية من حيث رصد الظاهرة ووصفها ثم تحليلها بغرض تقويم مبنى تلك الألفاظ لتتفق مع اللفظ القرآني مبنى ومعنى.

كلمات مفتاحية: التداولية اللغوية، المستويات اللغوية، المبنى والمعنى، التداولية الآمنة والمُلحنة، التطور الدلالي.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye.

E-mail: khattab.khattab@omu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8284-399x>

Submission/Başvuru:
23 Mayıs/May 2024

Acceptance/Kabul:
30 Kasım/November 2024

Citation/Atfı:
KHATTAB, Khattab. "Kuran-ı Kerim Lafızlarının Türkçede Bağlam ve İletişime Göre Kullanımı: Etkilenme ve Etkileme Üzerine Eleştirel Deskriptif Bir İnceleme." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 209-242.

Öz

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'de geçen Arapça kelimelerin anlam değişimini konu edinen yaygın bir dilsel olguyu ele almaktadır. Makalede, Kur'an-ı Kerim'de kullanılan ve okuyucular arasında yaygın bir biçimde bilinen Arapça kelimeler incelenmiştir. Bu kelimeler üç farklı durum sergileyebilir: ya hem anlamını hem de yapısını muhafaza eder, ya anlam veya yapı bakımından etkilenir, ya da hem anlam hem yapı açısından değişikliğe uğrar. Söz konusu değişimi etkileyen temel unsurlar arasında, bu aktarımı düzenleyen belirli bir kuralın bulunmaması ve küreselleşme çağında ülkeler arasında dilsel sınırların ortadan kalkması yer almaktadır. Araştırmanın problemi, bu olgunun sadece genel Arapça kelimelerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in kelimeleriyle güçlü bir ilişkisinin olduğunu tespit etmemizdir. Bu olguyu inceleme gerekliliği, Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kelimelerin yabancı dillere geçiş sürecinde anlam ve yapı bakımından değişikliğe uğradığının gözlemlenmesidir. Bu durum, çalışmanın temel amacını oluşturan fenomenin tespit edilmesine ve dört dilsel düzeyde (leksikolojik, fonetik, morfolojik ve sentaktik) ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesine zemin hazırlamıştır. Araştırmanın amacı, Arapça kelimelerin Türk sözlüğünde özellikle sokak Türkçesinde dolaşımdaki Kur'an kelimelerinin yapısal ve anlamsal kullanımını düzeltmek için dilbilimsel ve dini çözümler bulmaktır. Bu çalışmada iki ana konuyu ele alınmıştır: Dilbilimsel dolaşım ve dilbilimsel dolaşımın yönleri. Bu iki eksen üzerinde dolaşan Kur'an kelimelerini şu şekilde sıralanmıştır: Birinci Eksen - Güvenli Dolaşım: Kelimenin yapısı ve anlamıyla birlikte herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılması İkinci Eksen - Yanlış / Hatalı Dolaşım: Kelimenin yapısının farklılaşması, anlamının farklılaşması veya ikisinin birden farklılaşması. Bu eksenin çeşitli görünüşleri detaylı olarak incelenecektir. Çalışma, Türk dilinde kullanılan Kur'an-ı Kerim kelimelerinin fonetik ve semantik sorunlarının çözülmesine, bu olgunun izlenmesine, tanımlanmasına ve daha sonra bu kelimelerin yapısını Kur'an kelimeleriyle yapı ve anlam bakımından tutarlı olacak şekilde düzeltmek için analiz edilmesine yardımcı olmak bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil pragmatikliği, dilbilimsel seviyeler, yapı ve anlam, güvenli ve belirgin pragmatikler, anlamsal evrim.

Abstract

This research embodies a common linguistic phenomenon, which is the semantic change of Arabic Quranic words. The focus of this research will be on the commonly used terms from the vocabulary of the Quran, which have become prevalent among recipients. I have identified four cases for these terms. The first case is the commonly used term that has retained its structure and meaning. The second case is the term whose structure has been affected without impacting its meaning. The third case is the term whose meaning has been affected without altering its structure. The last case is the term that has been affected both structurally and semantically. The reason for these changes is the absence of a definitive rule for the transfer of words from one language to another. Additionally, the boundaries between countries are not linguistically beneficial, especially in the era of electronic globalization. What led me to investigate this phenomenon is that it was not only related to general Arabic terms, but also had a strong connection to the words used in the Quran. Furthermore, the meaning of these words was influenced after they were transferred to a foreign country. This posed the problem that sparked the idea for this study, which embodies the phenomenon and details its components by presenting it at four linguistic levels (lexical, phonological, morphological, and syntactic). The aim of the research is to monitor the phenomenon of the transfer and usage of Quranic terms and their impact on the Turkish language, in addition to analyzing the reasons for their influence, whether structural or semantic. I approached this study in two aspects: linguistic circulation and the influence of Islam, and the axes of linguistic circulation. In this regard, I categorized the circulating Quranic words into two axes as follows: The first axis - Safe Circulation: It is circulation of a term with agreement between structure and meaning. The second axis - Modified Circulation: It is circulation of a term with divergence in structure, meaning, or both. This axis will be detailed extensively in the study. The importance of the study is that it helps to solve the verbal and semantic issues of Quranic terms used in the Turkish language through observing, describing and then analyzing the phenomenon with the aim of evaluating the structure of these terms so that they can conform to the Quranic terms in both form and meaning.

Keywords: Linguistic pragmatics, linguistic levels, structure and meaning, safe and modified circulation, semantic evolution.

Extended Abstract

Speech is composed of small sound units that are organized into two paths: consonants and vowels, each of which has distinctive features that distinguish it from others. For example, the sound of "ṣād" is distinct from the sound of "sīn", and the sound of "ḍāl" is distinct from the sound of "zāy", and so on. Despite broad similarities between them, such as the place of articulation or proximity, and agreement on most features, differences in some features lead to independent phonemes, where one cannot replace the other functionally. For instance, the word "zall" is distinct in meaning from the word "dhill", and the word "mathalan" differs from "masalan", and "sābit" differs from "thābit" in structure and meaning.

This variation occurs within one language or what can be metaphorically termed as local variation. However, if it becomes international, it falls into a word used between two different languages. In this case, Arabic words are transferred to a non-Arabic-speaking country lacking some Arabic articulations or letters, which puts the people of that country in a dilemma. They either distort the pronunciation to match their accustomed articulations, or they develop their articulations while preserving the structure of the word. Most people tend towards distortion, making "ayn" into a "hamza", "hā" into "h", "dhād" into "dh", "thā" into "s", "ḍāl" into "z", "ṣād" into "s", and they merge "tā" into a sound between "ḍād" and "ḍāl", and "zā" into "z". They incline "wāw" towards the sound of "fā", while specialists, such as those studying the Quran or its sciences, in every Arabic or foreign country strive for mastery to maintain the structure of the word.

This is regarding the structure, and perhaps it is acceptable to excuse the difficulty due to the heaviness arising from Arabic letters not existing in their language. What is unacceptable is distortion in meaning, especially with words used in the Quran with one meaning and used in the host language with another, leading to confusion in understanding the Quran. For example, the word "jazā" is repeated thirty-nine times in the Quran, sixteen times with the meaning of reward and the rest with the meaning of punishment. However, its meaning in Turkish is punishment, known only as such among the general populace. Thus, when someone hears the verse "Those are the companions of Paradise, wherein they will abide eternally as compensation for what they used to do", the common meaning leads to contradiction in the listener's mind due to "jazā" being understood as punishment!

Research faced the problem of the absence of a specialized source for Arabic words used in the Quran and circulating in the Turkish language, despite the

existence of some general studies that investigate the phonetic evolution of Arabic words in Turkish as a phenomenon, without addressing Quranic words specifically. Furthermore, those studies are far from the core of this study and its objective.

After reviewing similar articles with the same title as this one, I found that the researchers' aim is to establish a guideline for translating the meanings of the Quran to avoid errors. They provided several examples to illustrate the confusion between words with multiple meanings, which affects the interpretation of Quranic verses when translating their meanings. Consequently, they mentioned one result of their research, which is the necessity of translating the meanings of the Quran accurately to ensure a correct understanding of the Quran among Turkish speakers. To achieve this, translators must have the proper translation tools and a full command of both Turkish and Arabic languages. It is possible that one of the researchers' goals is solely to observe the phenomenon of semantic change in some Arabic words, as these articles repeatedly address this topic in their content.

Therefore, this article differs in structure, meaning, and purpose. It addresses the phenomenon comprehensively, covering about a hundred Quranic words under multiple branches extending from the four levels of language: the lexical level, the morphological level, the phonetic level, and the syntactic level. I have identified four cases for these terms. The first case is the commonly used term that has retained its structure and meaning. The second case is the term whose structure has been affected without impacting its meaning. The third case is the term whose meaning has been affected without altering its structure. The last case is the term that has been affected both structurally and semantically. The reason for these changes is the absence of a definitive rule for the transfer of words from one language to another. Additionally, the boundaries between countries are not linguistically beneficial, especially in the era of electronic globalization.

The research also differs in studying the changes that occur in the word at both the structural and semantic levels and attempting to address the deficiencies resulting from linguistic performance associated with the context of word usage. This aspect is referred to in modern linguistics as pragmatics, an interdisciplinary science present in all scientific disciplines. The essence of linguistic pragmatics is the use of language in the context of communication, along with studying the changes that occur in the structure or meaning of words when they are used, whether locally or globally. The focus here is on the latter, the meaning, in this article.

It also explains the reasons that led to structural or semantic distortion of some words during their usage in the Turkish language, presenting solutions in the form

of results and recommendations. These results are directed to language experts and decision-makers in the Turkish Language Society.

One of the most important reasons leading to distortion was the neglect of some Arabic language letters by recipients from speakers of foreign languages due to the limitations of the articulatory system in producing them and giving them their characteristics. This led to the descent into a shared space of a letter common to both languages, close in articulation and characteristics. As a result, the meaning of many words changed when used in the foreign language, causing confusion in understanding some words of the Quran.

Collecting those words from the Turkish dictionary and comparing them with Quranic words was not easy. Nevertheless, it helped me to extract - for example - about a hundred Quranic words used in Turkish society. This process took a considerable amount of time and effort, and no human endeavor is free from deficiencies or shortcomings.

تداولية ألفاظ القرآن الكريم في اللغة التركية بين التأثير والتأثير دراسة وصفية نقدية

مُقدِّمة

يأتلف الكلام من وحدات صوتية ضغرى تنتظم في مسلكين هما: الصوامت والصوائت، ولكل منها ملامح خاصة تميزها عن غيرها، فصوت الصاد مختلف عن صوت السين فالأول مطبوق والثاني منفتح، وصوت الذال مختلف عن صوت الزاي، والثاء عن السين والصاد عن الدال أو الزاي، والطاء عن الزاي وهكذا، مع أن بينهما جوامع عريضة كاتحاد المخرج أو قربه، واتفاق معظم الصفات، ولكن اختلاف بعض الصفات يؤدي إلى فونيمين مستقلين لا يقوم أحدهما مقام الآخر من وجهة وظيفية، فكلمة "زل" مبيّنة في دلالاتها لكلمة "ذل"، وكلمة "مثلا" تفارق كلمة "مسلا"، وكلمة "سابت" تفارق كلمة "ثابت" مبنية ومعنى.

هذا الذي ذكرنا في لغة واحدة، أو كما نسميه مجازاً اختلافاً محلياً، أما إذا صار دولياً فيقع في لفظية متداولة بين لغتين مختلفتين، فتنقل اللفظة العربية إلى بلد غير عربي مفتقد لبعض مخارج أو حروف اللغة المتداولة؛ فيكون أهل البلد بين ضرورتين، إما أن يحرفوا بنية اللفظ ليتوافق مع المخارج التي اعتادوا عليها، أو يطوروا مخارجهم حفاظاً على بنية اللفظ، فيميل أكثر العامة إلى التحريف، فيجعلون العين همزةً والحاء هاءً أو خاءً والصاد طاءً أو دالاً والثاء سيناً، والذال زايًا، والصاد سيناً، ويُميلون الطاء إلى صوت بين الضاد والذال، والطاء زايًا، ويُميلون الواو إلى صوت الفاء، وأما الخاصة كالحفظة لكتاب الله أو المختصون بعلمه في كل بلد عربي أو أجنبي، فيجتهدون ليصلوا إلى درجة الإتقان حفاظاً على بنية اللفظ.

هذا من ناحية المبنى، ولعل ذلك مقبولاً بالتماس العذر بسبب النقل الناشئ عن الأحرف العربية التي لا توجد في لغته، وأما الذي لا يقبل هو التحريف في المعنى خاصة الألفاظ المستعملة في القرآن الكريم بمعنى ما والمستعملة في اللغة المضيفة بمعنى آخر يؤدي إلى الارتباك في الفهم الصحيح للقرآن الكريم، فعلى سبيل المثال كلمة: جزاء، وقد تكررت في القرآن الكريم تسعاً وثلاثين مرة، منها ست عشرة مرة بمعنى المكافأة، والبقية بمعنى العقوبة، ولكن معناها في اللغة التركية العقاب، ولا يُعرف لها غير هذا بين العامة، فإذا سمع أحدهم قول الله تعالى: ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأحقاف/14)، فيؤدي المعنى الشائع إلى التناقض في ذهن السامع بسبب كون الجزاء في اللغة التركية يعني العقوبة!

وقد واجه البحث مشكلةً عدم وجود مصدرٍ -على حدٍ علمي- مختصٍ بالألفاظ العربية المستعملة في القرآن الكريم والمتداولة في اللغة التركية، على الرغم من وجود بعض الدراسات المكرورة العامة التي ترصد ظاهرة التطور الصوتي للفظ العربي في اللغة التركية كظاهرة موجودة فحسب، ودون تخصيص الألفاظ القرآنية بجانب من بحوثهم، بخلاف مقالاتنا هذه، كما أن تلك المقالات بعيدة عن صلب هذه الدراسة وهدفها، ومن تلك الدراسات على سبيل المثال: بحث هبة فتحي المستكاوي المعنون ب: اتجاهات التغيير اللغوي للألفاظ

العربية في اللغة التركية الحديثة، وهي دراسة في الوطن العربي عُنت بجانب النظري لظاهرة التطور الصوتي في اللغة التركية¹.

وكذلك دراسة هاني رمضان المعنونة ب: الألفاظ العربية في المعجم التركي: دراسة لغوية، وفي هذه الدراسة رصد الباحث ظاهرة التطور الدلالي لبعض الألفاظ العربية في المعجم التركي متبعا المنهج الوصفي، ولم يذكر أثر هذا التطور في مبنى الكلمة ومعناها كما لم يتناول أثر هذا التطور في الألفاظ القرآنية ومعانيها².

وغيرها من المقالات أو الكتب العامة التي تهدف إلى رصد ظاهرة أو محاولة حصر الألفاظ العربية في المعجم التركي، وهي تختلف في مباحثها ومعناها وهدفها عن هذه المقالة، ولا يوجد أقرب إلى تلك المقالة إلا مقالة معنونة ب:

Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri

وبعد الاطلاع على تلك المقالة، وجدنا أن هدف الباحث هو وضع ضابطٍ لمترجمي معاني القرآن الكريم لتجنب الوقوع في خطأ، وقد ذكر بضعة أمثلة لبيان اللبس بين الكلمات متعددة المعاني مما يؤثر في معنى الآية القرآنية حال ترجمتها معناها؛ ومن ثم ذكر نتيجة واحدة لبحثه وهي: وجوب ترجمة معاني القرآن ترجمة صحيحة من أجل فهم القرآن الكريم فهماً صحيحاً لدى الناطقين باللغة التركية، ولكي يمتلك المترجم أدوات الترجمة الصحيحة يجب عليه الإلمام الكامل باللغتين التركية والعربية³.

وبناءً على ما سبق فإن هذه المقالة مختلفة مبنى ومعنى وهدفًا؛ إذ تناولنا فيها الظاهرة مُفصَّلة بجمع نحو مئة وعشرين لفظة قرآنية مُستعملة في اللغة التركية، وجعلناها تحت محاور متعددة مُبينًا الأسباب التي أدت إلى التحريف النبوي أو المعنوي خلال تداول استعمالها في اللغة التركية، ثم وضع حلول في صورة نتائج وتوصيات، وهي نتائج موجَّهة إلى أهل اللغة وأصحاب القرار في المجمع اللغوي التركي.

ولم يكن جمع تلك الألفاظ من قاموس التركي ومقارنتها بالألفاظ القرآنية من السهولة بمكان، إلا أنه أعانني على ذلك حفظي لكتاب الله مُستخرجاً -على سبيل المثال- نحو مئة وعشرين كلمة قرآنية مُستعملة في المجتمع التركي، وقد استغرق الأمر وقتاً وجهداً كبيرين، ولا يخلو عمل بشري من قصور أو نقص.

¹ هبة فحي المستكاوي، "اتجاهات التغير اللغوي للألفاظ العربية في اللغة التركية الحديثة"، مجلة كلية التربية في العلوم الإنسانية والأدبية 25، عدد 4 (2019): 59.

² هاني رمضان، "الألفاظ العربية في المعجم التركي: دراسة لغوية"، مجلة البحوث الدينية في العلوم الدينية 20، عدد 2 (2020): 1226.

³ Zekeriya Pak, "Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, no.24 (2004): 91.

1. التداولية اللغوية وأثر الإسلام فيها

1.1 التداولية اللغوية

التداولية علمٌ متداخلٌ في جميعِ الفنونِ العلميّةِ، ولذا خصّصناه بالوصفِ هنا، وملخصُ المقصودِ بالتداولية اللغوية استعمالُ ألفاظِ اللغةِ في ضوءِ السياقِ والتواصلِ⁴، وتُعرفُ التداوليةُ بعلمِ (البراغماتيقا) pragmatics، وهو علمٌ يبحثُ في الربطِ بين اللغةِ ومتداوليها من البشرِ، فيخرجُ باللغةِ من كونها مفرداتٍ معجميةً إلى كونها لغةً استعماليةً تداوليةً مع منح المجتمعِ سلطةً تركيبيةً دلاليةً موظفةً لتلك المفرداتِ المعجميةِ ومتجاوزةً بذلك حدَّ النحوِ والصرفِ مع دراسةٍ ما يعتري اللفظةَ من تغييرٍ على المستوىِ البنيويّ أو الدلاليِ حال تداولها سواءً كان تداولاً في إطارِ اللغةِ الواحدةِ في حدِّ ذاتها أو مع غيرها، فالدراساتُ التداوليةُ يُعَوّلُ عليها حديثاً في عدةِ مجالاتٍ لغويةٍ ولسانيةٍ، والثاني هو المعنيّ في هذه المقالة، وقد يَنبُجُ عن التداولِ تطوُّرٌ دلاليٌّ فيكونُ التغييرُ من بابِ رُقيِّ الدلالةِ أو ما يُسمّى بالتغيّرِ المُتسامي فتتطوّرُ المعاني العاديّةُ أو الضعيفةُ إلى معانٍ قويّةٍ أو شريفةٍ، أو التغييرِ المتداني، فتتغيرُ دلالةُ اللفظِ إلى معانٍ دائرةٍ بين التضييقِ والتخصيصِ، فمن ذلك استعمالُ القرآنِ الكريمِ لبعضِ الألفاظِ المُستعملةِ عربياً قبلَ نزوله نحو: رسول، فكانت تعني المرسل، ثمَّ شُرفَ معناها لتدلّ على الواحدِ من رُسلِ الله، ومنه قولُ الله تعالى: (أَمَّنِ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ) ﴿البقرة 2/285﴾، أو قد يكونُ من بابِ توسيعِ الدلالةِ وشيوعِها، نحو كلمةِ: السُّفرةِ، فكانت تعني بعضَ الطّعامِ الذي يحمله المسافرُ، ومن هذا المعنى كانت تُسميها، ثمَّ أصبحتُ تدلّ اليومَ على المائدةِ وما عليها من أصنافِ الطّعامِ⁵، أو من بابِ تخصيصِ الدلالةِ أو تضييقِها نحو كلمةِ الحجِّ؛ فكانت تعني القصدَ، فيقال: حجَّ إلينا فلانٌ، أي قَدِمَ، وحجبتُ فلاناً، أي: قصدته، ومعانٍ أخرى، ثمَّ تخصصتْ لتكونَ في قصدِ مكةَ للُسكِّ وحجِّ البيتِ الحرامِ خاصةً⁶، ومنه قولُ الله تعالى: (قُلْ هِيَ مَوَاقِئُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) ﴿البقرة 2/187﴾.

وأيضاً كلمةُ: الصومِ، فكانت تعني الإمساكَ عن الكلامِ أو الطّعامِ أو غيرهما، ومنه قولُ مريمَ -عليها السلام-: (إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْماً فَلَنْ أَكْلَمَ الْيَوْمَ بُسْماً) ﴿مريم 19/26﴾ ثمَّ تخصصتْ لتكونَ في الإمساكِ عن الطّعامِ من الفجرِ حتّى غروبِ الشَّمسِ⁷، ومنه قولُ الله تعالى: (ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) ﴿البقرة 2/187﴾، ومنها كلمةُ: الجاليةِ وهم أهلُ الدِّمةِ، فيقال استعملَ فلانٌ على الجاليةِ، ولزمهمُ هذا الاسمُ؛ لأنَّ

⁴ لمن أُرَادَ التبسطُ في موضوعِ التداولية يُنظر: سعود صحراوي، التداولية عند علماء العرب دراسة تداولية لظاهرة الأفعال الكلامية في التراث اللساني العربي (بيروت: دار الطليعة، 2005)، وجواد ختام، التداولية أصولها واتجاهاتها (عمان: دار كنوز، 2016).

⁵ محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب (بيروت: دار صادر، د.ت)، مادة: سفر، 4: 367.

⁶ ابن منظور، لسان العرب، مادة: حجج، 2: 230.

⁷ ابن منظور، لسان العرب، مادة: صوم، 12: 351.

النَّبِيِّ أَجْلَى بَعْضِ الْيَهُودِ مِنَ الْمَدِينَةِ، فَسُمُوا جَالِيَةً لِلزُّومِ الْأَسْمِ لَهُمْ، وَإِنْ كَانُوا مَقِيمِينَ بِالْبِلَادِ الَّتِي أُوطِنُوهَا⁸،
ومنه قول الله تعالى: (وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا) ﴿الحشر 59/3﴾.

1.2 أثر الإسلام في التداولية اللغوية

قد أثر الدين الإسلامي في اتساع التداولية اللغوية، فأدى إلى انزياح بعض الألفاظ عن دلالاتها إلى الحد الذي صار فيه القرع أضلاً، والأصل فرعاً؛ نحو: الصلاة، فأصلها الدعاء، ثم أصبحت تدل على هيئة مخصوصة من العبادة مفتوحة بالتكبير مُختتمة بالتسليم⁹، وإذا ما ذُكرت بالمعنى الأول في سياق ما، فإن المرء قد يقع في اللبس؛ إذ إن الخاطر لا يُسرَّح إلا إلى المعنى الشرعي في الأعم الغالب، ومثل الصلاة الزكاة، والتيمم، والوضوء، والقنوت، وغير ذلك¹⁰.

وكما أثر في انزياح الألفاظ عن أصولها، خصصها في بعض الأحيان بأسلوب لافت لانتباه المتلقي، ومنه قول الرسول صلى الله عليه وسلم - سَمَى الْفَأْرَةَ فُوسِيقَةً، وفي حديثٍ آخَرَ: "خَمْسُ فَوَاسِقٍ يُقْتَلَنَ فِي الْحَلِّ وَالْحَرَمِ"، والفواسقُ عند ابن قتيبة: الفأرة، والعقرب، والجذأة، والغراب الأبقع، والكلب العقور¹¹.

فمعنى الفسق العصيان والخروج عن أمر الله تعالى، والأصل في ذلك أن العرب تقول إذا خرجت الرطبة من قشرها فسقت، وهذا هو الملمح الجامع بين دلالة الفسق لغةً وشرعاً، فالخروج هو الجامع هنا، ويظهر أن العود على المعنى اللغوي يُؤدِّن باللبس، ولعلَّ مُبتَغَى المصنِّعين في غريب الحديث الذين أثبتوا مثل هذه الأحاديث هو التنبيه على المجال الدلالي الذي استعملت فيه الكلمة في سياقها ليُرْفَع اللبس الواقع، أو لما قد يحتمل أن يكون، فالفأرة فُوسِيقَةً، وهي تصغير فاسقة، وكأنها إنما سُميت فُوسِيقَةً لِحُرُوجِهَا مِنْ جُحْرِهَا عَلَى النَّاسِ وَإِفْسَادِهَا¹²، كما تخرج الرطبة من قشرها فتعدو فاسقةً وقد بين الرَّمْخَشْرِي أَنَّ هَذِهِ الْحَيَوَانَاتِ الْخَمْسَةَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ فَوَاسِقٌ عَلَى وَجْهِ الْاِسْتِعَارَةِ لِاَلْحَقِيقَةِ لِحُبْثِنَّ، أَوْ لِحُرُوجِهِنَّ عَنِ الْخُرْمَةِ فِي الْحَلِّ وَالْحَرَمِ¹³.

وكما كان للإسلام أثر كبير في تطوُّر الدلالة، كذلك كان له دور كبير في نشر اللغة العربية وتأثير جميع الشعوب المسلمة بلغته العربية، فكان من الصعب الفصل بين المصطلحات الإسلامية العالمية - إن صحَّ التعبير - والمصطلحات المحلية لكل شعب على حدة، وامتدَّ التأثير متجاوزاً المصطلحات الإسلامية إلى الحياة الثقافية والاجتماعية، فاستبدلت معظم الشعوب المسلمة الحروف العربية بأحرفها القديمة، فصارت

⁸ ابن منظور، لسان العرب، مادة: جلو، 14: 149.

⁹ ابن منظور، لسان العرب، مادة: صلا، 14: 464.

¹⁰ أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، غريب الحديث، فهرسة. نعيم زرزور (بيروت: دار الكتب العلمية، 1988م)، 1: 58.

¹¹ ابن قتيبة، غريب الحديث، 1: 58. وجار الله محمود بن عمر الرَّمْخَشْرِي، الفائق في غريب الحديث، تج. علي البجاري ومحمد

أبو الفضل إبراهيم (بيروت: دار الفكر، 1993م)، 3: 116.

¹² مجد الدين أبو السعادات ابن الأثير، النهاية في غريب الحديث والأثر، تج. أحمد الزاوي ومحمود الطناحي (بيروت: دار الفكر،

1963م)، 3: 446. وينظر: ابن منظور، لسان العرب، مادة: فسق، 10: 308.

¹³ الرَّمْخَشْرِي، الفائق، 3: 116، وينظر: ابن منظور، لسان العرب، مادة: فسق، 10: 308.

الكتابة الرسمية لمعظم الشعوب الإسلامية بالحرف العربي، واستعاروا أيضًا بعض المصطلحات اللغوية الخاصة نحوًا وصرفًا وعروضًا.

2 محاور التداولية اللغوية

تنوعت التداولية اللغوية لتكون في ستة محاور على النحو الآتي:

2.1 المحور الأول- التداولية الأمانة باتفاق المبنى والمعنى

قضية اتفاق المبنى والمعنى من القضايا المهمة التي أشار إليها إمام النحو -سيبويه- وجعل كل ما خالف ذلك من باب التطور الدلالي أو المشترك اللفظي أو المعنوي، فقال:

"إعلم أن من كلامهم اختلاف اللفظين لاختلاف المعنيين، واختلاف اللفظين والمعنى واحد، واتفاق اللفظين واختلاف المعنيين"¹⁴، ثم تجول اللفظ القرآني في المجتمعات المسلمة الناطقة بغير اللغة العربية مثبتاً ما ذهب إليه سيبويه، ولكن من الألفاظ القرآنية ما حافظ على صفاته ومخارجه ومعناه حتى وإن كتبت بالحرف اللاتيني، وذلك نحو: رسولٍ وقرآنٍ وأذانٍ وكتابٍ وجنةٍ جهنمٍ، وغيرها، فعلى الرغم من انتقال الكلمة إلى لغة أخرى وكتابتها بالحرف اللاتيني إلا أنها ما زالت محافظةً على صوتها ومعناها، ومن ذلك على سبيل المثال لا الحصر من الألفاظ القرآنية المستعملة مجتمعيًا¹⁵:

اللغة العربية	اللغة التركية
الله	Allah
إله	İlah
آدم	Adem
رسول	Resul
قرآن	Kur'an

¹⁴ أبو بشر عمرو بن عثمان سيبويه، كتاب سيبويه، تح. عبد السلام هارون، ط. 3. (القاهرة: مكتبة الخانجي، 1988م)، 1: 24. وانظر في المضمون المشابه: أبو الحسين أحمد بن فارس، الصحاح في فقه اللغة العربية ومسائلها وسنن العرب في كلامها، تح. عمر الطباع (بيروت: مكتبة المعارف، 1993م)، 206-207.

¹⁵ اعتمدت في تفسير معاني الكلمات التركية على عدة معاجم من أهمها:

Osman Düzgün, *Türkçe-Arapça, Arapça- Türkçe, Karşılıklar Kılavuzu* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020).

سهيل صبان بن شيخ إبراهيم حقي، معجم الألفاظ العربية في اللغة التركية (الرياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، عمادة البحث العلمي 2005).

Kitap	كتاب
Ebeveyn	أبوين
İkram	إكرام
Elim	أليم
İmsak	إمساك
Burhan	برهان
Cihat	جهاد
Rızık	رزق
Risale	رسالة
Cennet	جنة
Cehennem	جهنم
Ezan	أذان
Müezzin	مؤذن
Ensar	أنصار
Hücre	حجرة
İmam	إمام
İntikam	انتقام
Emanet	أمانة

ففي الأمثلة السابقة كلمات عربية مستعملة في القرآن الكريم ومتداولة في اللغة التركيبية دون تغيير في مورفيماتها (The Morpheme) أو فونيماتها (The Phoneme)، كما حافظت على معناها القرآني والاجتماعي بعد انتقالها، ولا يلاحظ التباين في الملامح التمييزية النطقية للكلمتين إلا من خلال تضيق الدلالة أو توسيعها في بعض الكلمات، ولهذه الملامح قيم وظيفية مختلفة تميز أزواجاً من الفونيمات فيختلف المعنى باختلاف المبنى¹⁶.

¹⁶ لمزيد من بسط القول في الفروق المعنوية المبنية على "الملاح التمييزية" انظر:

2.2 المحور الثاني: التداولية المُلحنة

قصدنا بالتداول المُلحن انتقال اللفظة واستعمالها استعمالاً يُغَيِّرُ في المبنى أو المعنى أو فيهما معاً، واللحن عبارة عن تغيير صوتي أو دلالي يطرأ على اللفظة القرآنية نتيجة لتداولها واستعمالها في مجتمع غير عربي، فقد تخصص بعد شيوخ واتساع أو تتغير دلالتها عن أصل وضعها واستعمالها لدى العرب، ومن خلال الكلمات التي وقف عليها البحث وجدنا لهذا المحور أربع صور:

2.2.1 الصورة الأولى - افتراق المبنى وافتراق المعنى (التغير في الفونيمات)

تتداول الكلمة مُنقلةً إلى مجتمع غير عربي، فيتعدّر على الناطق بغير العربية نطق بعض حروفها بسبب قصور الجهاز النطقي عن الوصول إلى مخرج الحرف أو تحقيق صفاته، فيميل الناطق إلى حين قريب من مخرج الحرف المتعدّر نطقه، فيقع اللحن في مخرج الحرف أو صفته، ومن ذلك على سبيل المثال:

حرف الخاء

تكررت الخاء في القرآن الكريم نحو إحدى وخمسين وثمانئة وألف مرة (1851 مرة)، ومن تلك الكلمات القرآنية ما هو مستعمل مجتمعيًا، فينطق هاءً، ذلك أن فونيم الخاء يخرج من أقصى الحنك الخلفي جهة الحلق، وهو أقرب إلى الحلق منه للحنك، ومعلوم أن مخرج الحلق مهملاً في النظام الصوتي التركي، ولذا ينتقل به المتعلم التركي فيلفظه من مخرج الهاء القريب منه¹⁷ ولعل الاتفاق في معظم الصفات، والتقارب بين المخارج كان مسوغاً لإبدال الخاء هاءً¹⁸.

مثال: أخلاق Ahlak، خرطوم Hortum وغيرهما.

الهاء	الهاء	الحاء
أقصى الحلق وهي أدخل من الهمزة.	أدنى الحلق من جهة الفم من أعلى الجدار الخلفي للحلق فوق مخرج الغين.	المخرج
رخو، مهموس، مستقل، منفتح.	رخو، مهموس، مستعل، منفتح.	الصفات

R. H. Robins, *General Linguistics*, 4th Ed, Longman (New York: Longman Linguistics Library, 1989), 139.

¹⁷ سهل ديرشوي، أثر اللغة الأم في تعلم اللغة الثانية - دراسة تطبيقية على متعلم العربية من الناطقين بالتركية وفق المنهج التحليلي التقابلي (أنقرة: دار إلهيات للنشر، 2022م)، 69.

¹⁸ أبو الأصبح الساماتي الإشبيلي ابن الطحان، مخارج الحروف وصفاتها، تح. محمد يعقوب التركستاني (مكة المكرمة: رسائل من التراث، 1984)، 79-93.

حرفُ الضَّادِ

تَكَرَّرَتِ الضَّادُ فِي الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ سِتًّا وَتَسْعِينَ وَمِئَتَيْنِ وَأَلْفَ مَرَّةٍ (1296 مرة)، وَأَمَّا مَخْرَجُهَا فَمِنْ بَيْنِ أَوَّلِ حَافَةِ اللِّسَانِ وَمَا يَلِيهَا مِنَ الْأَضْرَاسِ مَعَ اسْتِطَالَةِ اللِّسَانِ، وَلَيْسَ شَيْءٌ مِنْ حُرُوفِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ مُشْتَرَكًا مَعَهَا فِي مَخْرَجِهَا¹⁹.

الحروف المُلبسة بالضاد في اللُّغة التُّركيَّة:

- الزَّاي، نُطِقَتِ الضَّادُ فِي التُّرْكِيَّةِ زَايًّا، وَبَيْنَ الْحَرْفَيْنِ فَرْقٌ كَبِيرٌ فِي الْمَخْرَجِ وَكَذَلِكَ الصِّفَاتُ، فَلَا مُسَوِّغَ لِإِبْدَالِ الضَّادِ زَايًّا أَوْ حَرْفِ زَايٍ مُشَمًّا بِالظَّاءِ!

مثال: ضَعْف: Zaaf، ضَرَر: Zarar، ضَرُورَة: Zaruret، ضَمِير: Zamir

وَالزَّاي هُوَ الصَّوْتُ الْأَشْهُرُ الْمَسْمُوعُ فِي تَرْكِيَا وَالْهِندِ وَبَاكِسْتَانِ فِي نَطْقِ الضَّادِ بِسَبَبِ اسْتِطَالَةِ الضَّادِ إِلَى مَا قَبْلَ أَطْرَافِ الْأَسْنَانِ دُونَ رَفْعِ حَاقَتِي الْأَسْنَانِ أَوْ أَحَدِهِمَا.

- الظَّاءُ، نُطِقَتِ الضَّادُ ظَاءً، وَالظَّاءُ أَقْرَبُ إِلَى الضَّادِ مِنَ الزَّايِ، لِاتِّحَادِ الصِّفَاتِ بَيْنَ الضَّادِ وَالظَّاءِ إِلَّا فِي صِفَةِ اسْتِطَالَةِ، وَسَبَبُ اللَّبْسِ بَيْنَ الضَّادِ وَالظَّاءِ عِنْدَ غَيْرِ النَّاطِقِينَ بِالْعَرَبِيَّةِ هُوَ زِيَادَةُ اسْتِطَالَةِ الضَّادِ مَعَ الْإِعْتِمَادِ عَلَى طَرَفِ اللِّسَانِ دُونَ حَاقَتِيهِ، فإِصَالُهَا إِلَى أَطْرَافِ الْأَسْنَانِ حَيْثُ حِيْزُ مَخْرَجِ الظَّاءِ يُوْدِي إِلَى إِخْرَاجِ الضَّادِ ظَاءً.

مثال: الأَرْض: Arz، الأَرْضِي: Arazi، حَيْض: Hayız

- الدَّال، نُطِقَتِ الضَّادُ دَالًّا بِسَبَبِ الضَّغْطِ عَلَى مُقَدِّمَةِ اللِّسَانِ عِنْدَ نَطْقِ الضَّادِ، فَخَرَجَتْ دَالًّا مَفْخَمَةً،

مثال: ضَلَالَة: Dalalet

نقد وتحليل

مَخْرَجُ الضَّادِ، الضَّادُ حَرْفٌ مُسْتَطِيلٌ وَلِذَا اتَّصَلَتْ بِمَخْرَجِ اللَّامِ، وَكَانَتْ رِخَاوَتُهَا سَبَبًا فِي اسْتِطَالَتِهَا وَكَمَا أَنَّ الْإِطْبَاقَ هُوَ الْمَفْرُقُ بَيْنَ الضَّادِ وَالسَّيْنِ، وَالظَّاءِ وَالذَّالِ، أَوْ الزَّايِ، وَالظَّاءِ وَالذَّالِ، كَذَلِكَ لَوْلَا الْإِطْبَاقُ وَالاسْتِطَالَةُ لَخَرَجَتِ الضَّادُ مِنَ الْكَلَامِ، لِأَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ مَوْضِعِهَا غَيْرَهَا²⁰. وَبِنَاءٍ عَلَى مَا سَبَقَ، فَإِنَّهُ لَا مُسَوِّغَ لِلخَلْطِ بَيْنَ الضَّادِ وَحُرُوفِ الظَّاءِ أَوْ الزَّايِ أَوْ الدَّالِ، لِأَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ هَذِهِ الْأَحْرَفِ وَلَا غَيْرِهَا مِنْ مَوْضِعِهَا، فَالضَّادُ مِنْ بَيْنِ أَوَّلِ حَافَةِ اللِّسَانِ وَمَا يَلِيهَا مِنَ الْأَضْرَاسِ²¹.

وَفِي هَذَا الْجَدْوَلِ اخْتِصَارٌ لِمَخْرَجِ الضَّادِ وَأَشْهُرِ الْحُرُوفِ الْمُلْبَسَةِ بِهَا وَهُوَ الزَّايُّ عِنْدَ النَّاطِقِينَ بِغَيْرِهَا.

¹⁹ ابن الطحان، مخارج الحروف وصفاتها، 79 - 93

²⁰ سيبويه، كتاب سيبويه، 4: 457.

²¹ سيبويه، كتاب سيبويه، 4: 432 - 436.

الزاي	الضاد	الحدّ
تخرجُ من مُنتهى طرف اللسان مع أسفل الصفحة الداخلية للثنايا السفلى حيث يصطدمُ الهواء الخارجُ الحاملُ للصوت بالثنايا العليا والسفلى.	تخرجُ من أقصى حافة اللسان اليمنى أو اليسرى أو منهما معاً مع ما يحاذيها من الصفحة الداخلية للأضراس العليا، وقد تشاركُ كل الحافة إلى منتهاها في إخراجها	المخرج
رخو، مجهورٌ، مُستقل، مُنفتح، مُصمت.	رخو، مجهورٌ، مستعلٍ، مطبق مستطيل مُصمت.	الصفات

وعلى النحو السابق تمّ الخلط بين الناء والسين، والدال والزاي، والخلط بين الحاء والهاء، والعين والهمزة، ومواطنه كثيرة في القرآن الكريم، وسأجدول بعضاً منها على النحو الآتي:

نموذج للكلمة القرآنية في اللغة التركيبية	اللفظة القرآنية المُستعملة اجتماعياً	موطنُ اللحنِ الجليّ (الخلطُ بين الأخراف)
Mecuc	مأجوج	الهمزة
Ahlak	أخلاق	الحاء
Arazi	أراضي	الضاد
İrs	إرث	الطاء
Zaaf	ضعف	الضاد والعين
İftira	افتراء	الهمزة
Evliya	أولياء	الهمزة
Tecil	تأجيل	الهمزة
Tarih	تاريخ	الحاء
Sevap	ثواب	السین والطاء

نموذج للكلمة القرآنية في اللغة التركية	اللفظة القرآنية المستعملة اجتماعيًا	موطن الحن الجلي (الخلط بين الأحراف)
Cuma	جُمعة	العَيْنُ
Haşa	حاشا	الحاء
Hücre	حُجرة	النَاءُ
Hudut	حُدود	الحاء
Harem	حَرَم	الحاء
Hadis	حَدِيث	الحاء والنَاءُ
Harf	حَرْف	الحاء
Halim	حَلِيم	الحاء
Hekim	حَكِيم	الحاء
Helal	حَالِل	الحاء
Hayız	حَيْض	الحاء والصادُ
Hortum	حُرطوم	الحاء
Huşu	حُشوع	الهاء والعَيْنُ
Halk	حَلْق	الهاء والقافُ
Def	دَفْع	العَيْنُ
Zikir	ذِكْر	الدَّالُ
Rucu	رُجوع	العَيْنُ
Rüku	رُكوع	العَيْنُ
Tağut	طاغوت	الطاءُ والنَاءُ

موطنُ اللحنِ الجليِّ (الخلطُ بين الأحرَفِ)	اللفظةُ القرآنيَّةُ المُستعملةُ اجتماعيًّا	نموذجٌ للكلمةِ القرآنيَّةِ في اللغةِ التركيبيةِ
الطَّاءُ والتَّاءُ	طَبِق	Tabak

وللخلط بين هذه الأحرَفِ صوتيًّا -في غير القرآن الكريم- مُسوغاؤه من حيث المخرج والصفات، فالسَّينُ والتَّاءُ والدَّالُ والزَّاي والظَّاءُ والطَّاءُ والتَّاءُ حروفٌ تخرجُ من طرفِ اللِّسانِ وبينها تقاربٌ في الصِّفاتِ، أما الخاءُ والحاءُ والعَيْنُ والهمزةُ والهاءُ فكلُّ منها يخرجُ من الحلقِ، فالعينُ والحاءُ تخرجانِ من وسطِ الحلقِ، والهمزةُ والهاءُ تخرجانِ من الحيزِ الأدنى للحلقِ وهو أقصى الحلقِ، وبينَ أحرفِ الحيزينِ صفاتٌ متقاربةٌ على النحو الآتي²²:

الحرف	المخرج	الصفات
الهمزةُ	أقصى الحلقِ مخرجاً، فالهمزةُ في أوَّلِ الصدرِ وآخرِ الحلقِ وفوقَ الألفِ، وهي صوتٌ لا يعتمدُ على اللِّسانِ أو على شيءٍ من أجزاءِ الفمِّ.	مَجْهُورٌ، شَدِيدٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مُصمِتٌ.
الهاءُ	أقصى الحلقِ فويقَ الألفِ وتحتَ الهمزةِ، وهي صوتٌ لا يُعتمدُ على اللِّسانِ أو على شيءٍ من أجزاءِ الفمِّ.	مهموسٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مُصمِتٌ.
العَيْنُ	وسطُ الحلقِ في الحيزِ الأوسطِ فوقَ	مَجْهُورٌ، رِخْوٌ، وَقِيلَ مُتَوَسِّطٌ بَيْنَ الشَّدَةِ وَالرِّخَاوَةِ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ،

²² ابن الطحان، مخارج الحروف وصفاتها، 79.

الصفات	المخرج	الحرف
وهي حرفٌ مُصمِتٌ.	الهمزةُ والهاءُ.	
مَهْمُوسٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	وَسَطُ الحَلْقِ فِي الحَيِزِ الأَوْسَطِ فَوْقَ الهمزةُ والهاءُ.	الحاءُ
مَجْهُورٌ، رِخْوٌ، وَقِيلَ مُتَوَسِّطٌ بَيْنَ الشَّدَّةِ والرِّخَاوَةِ، مُسْتَعْلٍ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	أدنى الحَلْقِ، الحَيِزُ الأَدْنَى إِلَى الفَمِّ	الخاءُ
مَجْهُورٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ لَهُ صَفِيرٌ بسببِ انْفِرَاجِ طَرَفِ اللِّسَانِ عَنِ أَصُولِ الثَّنَائِيَا العُلْيَا.	مِمَّا بَيْنَ طَرَفِ اللِّسَانِ وَفَوْقِ الثَّنَائِيَا.	الزَّايُ
مَجْهُورٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	مِمَّا بَيْنَ طَرَفِ اللِّسَانِ وَأَطْرَافِ الثَّنَائِيَا مَخْرُجُ الطَّاءِ وَالذَّالِ، وَالثَّاءِ	الذَّالُ
مَهْمُوسٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	مِمَّا بَيْنَ طَرَفِ اللِّسَانِ وَأَطْرَافِ الثَّنَائِيَا مَخْرُجُ الثَّاءِ.	الثَّاءُ
مَجْهُورٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	مِمَّا بَيْنَ طَرَفِ اللِّسَانِ وَأَطْرَافِ الثَّنَائِيَا مَخْرُجُ الطَّاءِ.	الطَّاءُ
مَهْمُوسٌ، رِخْوٌ، مُسْتَقِلٌّ، مُنْفَتِحٌ، وهي حرفٌ مصمِتٌ.	مِمَّا بَيْنَ طَرَفِ اللِّسَانِ وَفَوْقِ الثَّنَائِيَا مَعَ	السين

الصفات	المخرج	الحرف
وهي حرف مصمت له صفيّر.	التفريج بينهما مخرج السين.	

فيلاحظ من خلال الجدول السابق أنّ السبب في اللبس بين الحروف لدى الناطقين بغيرها هو اتّحاد المخرج أو قربه مع تقارب الصفات؛ إذ ينزل المتكلم إلى حيز الصوت المتفق مخرجاً والمتقارب في الصفات من الأحرف الموجودة في لغته الأم فيجعل الظاء: زايًا، والثاء: سينًا، والحاء: هاءً أو خاءً في بعض الأحيان، والحاء: هاءً، ويجعل العين همزةً في أول الكلمة أو وسطها ثم يسقطها كلياً في آخر الكلمة لتقلّ همزة أو العين صوتياً لأنّ الآخر موضع تخفيف.

2.2.2. الصوره الثانيه- اتفاق المعنى وافتراق المبني (التغير في الفونيمات)

تغيير حرف أثناء تلاوة القرآن الكريم أو إلباسه بغيره، وكذلك تحميل الكلمة معنى غير مناسب للآية الكريمة غير جائز بإجماع الأمة، فتلاوة القارئ: ﴿غير المغضوب﴾، في قوله تعالى: ﴿غير المغضوب عليهم﴾ (الفاحة 1/7) غير جائز، فتغيير حرف الصاد إلى الظاء في جميع القرآن نحو الألف وغيرها غير جائز، وعدم جواز مبني على أنه من باب الخطأ في قراءة الحرف القرآني حتى وإن لم يتغير المعنى، فإذا كان تغيير الحرف ورداً في قراءة قرآنية فليس من باب الخطأ في شيء، نحو تلاوة القارئ: السراط أو الزراط، في قوله تعالى: اهنا الصراط، فهذا جائز لقراءة الرسول بها جميعاً، فتلاوة القارئ: (اهنا السراط أو الزراط) جائز لقراءة الرسول بها جميعاً²³، بخلاف تلاوة القارئ: (أولئك أصحاب الجنة خالدين فيها جزاء بما كانوا يعملون) (الأحقاف 46/14) وفهم (جزاء) على أنها عقاب كما هو مستعمل في الشارع التركي؛ فهذا غير جائز.

أما تلاوة القارئ لقول الله على لسان سارة زوج إبراهيم عليه السلام: ﴿عجوز عقيم﴾ (الذاريات 51/29)، وفهم عجوز على أنها امرأة قبيحة على المشهور في الشارع التركي فهو معنى غير مقبول، وغير ذلك من أمثلة اتفاق المعنى وافتراق المبني (الفونيم).

اللفظة العربية	اللفظة التركية	الشاهد القرآني
قائل	Kail	

²³ أحمد بن موسى بن العباس التميمي أبو بكر بن مجاهد البغدادي، السبعة في القراءة، تج. شوقي ضيف، ط. 2. (مصر، دار المعارف، دت)، 106.

اللفظة العربية	اللفظة التركيبية	الشاهد القرآني
مشتق على اسم الفاعل من قال، وهو من القول. ²⁴	الراضي، الخاضع، المقتنع المؤمن الفاهم.	(قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ ﴿١٢/١٠﴾ (يوسف 12/10))
قاسم	Kasim	
مشتق على اسم الفاعل من الفعل قَسَمَ، ولها استعمالات كثيرة في اللغة العربية من أشهرها القسمة واليمين. ²⁵	اسم علم على الشهر العاشر من أشهر السنة.	(تَلَّكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَى ﴿٥٣/٢٢﴾ (النجم 53/22))
مَسَل	Masal	
المعنى بالسَّين في اللغة العربية: اسم لمجرى الماء في الأرض، ومن معانيه: ماء المطر، والخيانة ويُجمع على أمسلة ومُسل ومُسلان ومسائل ²⁶ .	الحكاية أو القصة	(إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٣/٥٩﴾ (آل عمران 3/59))
عجوز	Acuze	شاهد من القرآن
لها في العربية سبعون معنى، من أشهرها استعمالاً هو الاستعمال القرآني بمعنى المرأة الأيسر أو كبيرة السن، وتكرر ذلك في أربعة مواضع في القرآن الكريم، ولا يقال: عجوزة،	يُستعمل وصفاً في اللغة التركيبية على المرأة القبيحة. وليس من استعمالاتها العربية وليس لائقاً بالاستعمال القرآني.	(قَالَتْ يَوِّلَتِيْٓ أَيْدِيْ وَأَنَا عَجُوْرٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيْبٌ ﴿١١/٧٢﴾ (هود 11/72)) (إِلَّا عَجُوْرًا فِي الْغَابِرِيْنَ ﴿٣٧/١٣٥﴾ (الصافات 37/135)) (فَأَقْبَلَتْ أَمْرَأَتُهُ فِي صِرَّةٍ فَصَكَتْ

²⁴ ابن منظور، لسان العرب، مادة: قول، 11: 573.

²⁵ ابن منظور، لسان العرب، مادة: قسم، 12: 478.

²⁶ ابن منظور، لسان العرب، مادة: مسل، 11: 623.

الشاهد القرآني	اللفظة التركيبية	اللفظة العربية
وَجَهَّهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿الذاريات (51/29)﴾		كما لا يقال للرجل: عجوزٌ إلا مجازاً ²⁷ .
	Meftun	مفتون
﴿إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾ (البروج 85/10)	العاشقُ المُبتلى المُعجب	الفتنُ الإحراقُ بالنار، ومنه قوله تعالى: ﴿يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ﴾ (الذاريات 51/13) أي: يُحرقونَ ويُعذبونَ ومنه: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُفْتُونُ﴾ أي المُعذبُ بالنار، ويُقصدُ به الاختبارُ ²⁸ .
	Nasir	ناصر
﴿حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعُفٌ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا﴾ (الغاشية 88/17)	ما يتشكّل على الجلد من بقعة قاسية بسبب الاحتكاك ويكون في اليد أو الرجل	اسمُ فاعلٍ من نصرَ، وتدورُ مادةُ نصرَ حولَ الإعانةِ ²⁹ .

2.2.3. الصورة الثالثة: تخصيصُ المعنى واتفاقُ المبنى

تُوضعُ الكلمةُ في الأصلِ لمعنى واحدٍ ثمَّ يتسعُ استعمالُها اللغويُّ تبعاً للحاجةِ الحياتيةِ، وفي حالِ تداوليةِ اللفظِ في مجتمعٍ آخرٍ غيرِ ناطقٍ بنفسِ اللّغةِ، فالأصلُ أن تتنقلَ بدلالاتها، ولكن قد يضيقُ استعمالُ الكلمةِ ويُخصَّصُ لمعنىٍ مختلفٍ عما وضعتُ له؛ فهذا مما يستلزم التوقُّفَ عندهِ خاصةً إذا كانت اللفظةُ لفظةً قرآنيةً، ومن ذلك ما يأتي:

²⁷ ابن منظور، لسان العرب، مادة: عجز، 5: 369.

²⁸ ابن منظور، لسان العرب، مادة: فتن، 13: 321.

²⁹ ابن منظور، لسان العرب، مادة: نصر، 5: 210.

الشَّاهِدُ الْقُرْآنِيُّ	اللفظة التُّرْكِيَّةُ	اللفظة العَرَبِيَّةُ
(إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿النصر 110/1﴾	Fatih	فتح فَتَحَ ضِدَّ أَغْلَقَ، وَمِنْهُ فَتَحَ الْبَابَ، وَتُسْتَعْمَلُ مَجَازًا بِمَعْنَى النَّهْرِ وَكَذَلِكَ أَوَّلِ الْمَطْرِ، وَنَصَلَ السَّهْمَ، وَالْحُكْمَ بَيْنَ الْخُصُومِ، وَالنَّصْرَ ، وَافْتِتَاحَ دَارِ الْحَرْبِ، وَتُجْمَعُ عَلَى فُتُوحٍ. ³⁰
	Keyf	كيف
(أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿الغاشية 88/17﴾	يُنطَقُ بِالتُّرْكِيَّةِ عَلَى الْأَصْلِ العَرَبِيِّ بِسَاكِنَيْنِ فِي آخِرِهِ، وَمَعْنَاهُ بِالشَّعُورِ بِالرَّاحَةِ وَالْمِزَاجِ وَالصَّحَّةِ وَالفَرَحِ وَالسُّكْرِ وَهَكَذَا.	تُسْتَعْمَلُ فِي الاسْتِفْهَامِ عَنِ الأَحْوَالِ، حَسَنَةً أَوْ سَيِّئَةً حَقِيقَةً أَوْ مَجَازًا عَلَى سَبِيلِ التَّعْجِبِ وَالتَّوْبِيخِ، وَالأَخِيرُ أَكْثَرُ اسْتِعْمَالِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ، وَالكَيْفُ فِي اللُّغَةِ الْقَطْعُ، وَالأَصْلُ فِيهِ: كَيْفُ، وَخَرَكَ آخِرَهُ لِلسَّاكِنَيْنِ. ³¹
	Küfür	كفر
(إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ كَفَرُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿النساء 4/137﴾	السُّتْمُ وَالسَّبُّ وَالكَلَامُ البَدِيءُ	الكُفْرُ فِي الْأَصْلِ ضِدُّ الإِيمَانِ، وَأَصْلُهُ بِالْفَتْحِ كَفَرُ، مَصْدَرٌ كَفَرَ أَي: سَتَرَ الحَقَّ وَجُحُودُ النِّعْمَةِ. ³²
	Mücadele	مجادلة

³⁰ ابن منظور، لسان العرب، مادة: فتح، 2: 536.

³¹ ابن منظور، لسان العرب، مادة: كيف، 9: 312.

³² ابن منظور، لسان العرب، مادة: كفر، 5: 144.

الشاهد القرآني	اللفظة التركية	اللفظة العربية
(قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿المجادلة 58/1﴾)	الحربُ والنِّضالُ والمصارعةُ والمنافسةُ، وفيه اكتفاءٌ من المادةِ بِمُشْتَقِّ واحدٍ، وإهمالٌ باقي مشتقاتِ الكلمة.	التفاوضُ بين طرفين من أجلِ المنازعةِ والمغالبةِ وهو مذمومٌ إلا في دَحْضِ باطلٍ وإظهارِ حقٍّ، ولها معانٍ أُخرى ³³ .

2.2.4 الصورة الرابعة- افتراق المعنى واتفاق المبنى

وهذه الصورة من الصور العجيبة لتداولية اللفظ القرآني، فينتقل اللفظ كما هو ثم يتطور استعماله وتتغير دلالاته ليصبح بمعنى مختلف عن أصل وضعه في لغته الأم، وليس فرعاً من فروعهِ، ويُسمى هذا النوع من الألفاظ بـ "النظائر المخادعة" وفي ذلك دلالة على سلطة المجتمع على اللغة وليس العكس، ومن ذلك الآتي:

الشاهد القرآني	اللفظة التركية	اللفظة العربية
(وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ ﴿الحاقة 69/34﴾)	Miskin	مِسْكِين
	الكسولُ، ولم تُستعمل في اللغة الأصل بهذا المعنى، وإن كان ثمة علاقة بين السكون والكسل، ولكن الاستعمال القرآني أولى بها، وفي الحديث: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِيناً وَأَمْتِنِي مِسْكِيناً واحشرنِي في زمرَةِ المساكين.	السَّكُنُ: كُلُّ مَا يُسْكَنُ إِلَيْهِ وَيُطْمَأَنُّ بِهِ مِنْ أَهْلِ وَغَيْرِهِ؛ وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: (جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ سَكَنًا) ﴿الأنعام 6/96﴾ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ: يَدُورُ مَعْنَى الْمَسْكَنَةِ عَلَى الْخُضُوعِ وَالذَّلَّةِ وَقَلَّةِ الْمَالِ وَالْحَالِ السَّيِّئَةِ ³⁴ .
	Ceza	جزاء

³³ ابن منظور، لسان العرب، مادة: جدل، 11: 103.

³⁴ ابن منظور، لسان العرب، مادة: سكن، 13: 211.

اللغة العربية	اللفظة التركيبية	الشاهد القرآني
المكافأة على العمل أو العقاب على الخلل وهي مصدر الفعل جزي وتُستعمل في الخير والشر على سوا ³⁵ .	عاقب، وشاع استعمالها في اللغة التركيبية في الشر دون الخير مما خصها بالعقاب.	(وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ أَحْسَنُ وَنَسْفُو لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا) (الكهف 88/51)
زل	Zul – zillet	
الانزلاق الحسي أو المعنوي فيقال: زل أي وقع، وزل فأخطأ. ويقال: زل الرجل إذا مر سريعاً زلت الدراهم: نقص وزنها الأزل: صغير العجز زلزل القوم: صرفوا عن الاستقامة، وأوقع في قلوبهم الخوف والحذر ³⁶ .	تُنطق زُل وزِلَة، ومعناه في التركيبية يدور حول الهوان، فهو بمعنى ذلّ بالذال في العربية، وسبب الإبدال صوتياً القرب في الصفات والمخرج.	(فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (البقرة 2/209)
عفو	Af	

³⁵ ابن منظور، لسان العرب، مادة: جزي، 14: 144.

³⁶ ابن منظور، لسان العرب، مادة: زل، 11: 306.

الشاهد القرآني	اللفظة التركيبية	اللفظة العربية
(خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿٧/١٩٩﴾ (الأعراف)	الصفح والمغفرة تنطق كما كُتبت بفتح الأول وسكون الثاني مع نطق الواو في آخرها في اللغة العربية وحذفها في اللغة التركيبية مع استعمال أحد معانيها في اللغة التركيبية وفي اللغة الأم أكثر وأوسع استعمالاً.	الأصل فيه: التَّزَكُّ، ومن معانيه الصفح والمغفرة والفضل والزيادة، والمحو، والمال الحلال الطيب، وأجمل كل شيء، وغير ذلك من المعاني. ³⁷
(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْتَفِعٌ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمْ بِمَا كَفَرُوا كَانُوا كَارِهِينَ ﴿٢/٢١٧﴾ (البقرة)	Mahrum	محروم
(بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٥٦/٦٧﴾ (الواقعة)	المسكين أو الفقير	كل من لا حظ له مما ينفعه في الدنيا والآخرة. ³⁸
(وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٥١/١٩﴾ (الذاريات)		

وقد توضع الكلمة في الأصل لمعنى ثم يتعدّد استعمالها اللغوي في حال تداولها في مجتمع آخر غير ناطق بنفس اللغة، وذلك تلبية للحاجة الحياتية، ومن ذلك ما يأتي:

الشاهد القرآني	اللفظة التركيبية	اللفظة العربية
(وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا	Misafir	مسافر

³⁷ ابن منظور، لسان العرب، مادة: عفو، 15: 73.

³⁸ ابن منظور، لسان العرب، مادة: حرم، 12: 119.

اللغة العربية	اللفظة التركيبية	الشاهد القرآني
اسم فاعلٍ من سافرَ، والسَّفَرُ هو الارتحالُ من مكانٍ إلى آخرَ، ومنه السُّفرةُ أي طعامُ المسافرِ، ثُمَّ أُطْلِقَ فيما بعدُ على كُلِّ أنواعِ الطَّعامِ الموجودِ على المائدةِ ³⁹ .	الصَّيْفُ، وَالرَّحَالَةُ السَّائِحُ تُنطِقُ فِي الْعَرَبِيَّةِ بضمِّ الْأَوَّلِ وكسْرِ الثَّالِثِ وفي التُّرْكِيَّةِ بكسْرِ الْأَوَّلِ والثَّالِثِ مع استعمالِ أحدِ معانيها في اللُّغَةِ التُّرْكِيَّةِ وفي اللُّغَةِ الْأُمِّ أَكثَرُ وَأَوْسَعُ استعمالاً.	كَاتِبًا فَرِهَانَ مَعْبُوضَةً ﴿٢٨٥﴾. (البقرة 2/283)
كرسي	Kürsü	
الشَّيْءُ الْعَظِيمُ الَّذِي يُعْتَمَدُ عَلَيْهِ وَيُجْلَسُ عَلَيْهِ (اللسان)، ثُمَّ استعملته العامة في كل ما يُجْلَسُ عليه، واستعمل بمعنى الْعِلْمِ وَالْمَنْبَرِ ⁴⁰ .	كل ما يرتفع عن الأرض، من منبر وتخت ومنصة وسرير أو المقام والوظيفة والتخصص العلمي	(وَبِشْرٍ كُرْسِيَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴿٢٥٥﴾. (البقرة 2/255) (وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ ﴿٣٤﴾. (ص 38/34)

3. المحور الثالث: تداولية مشتقات الكلمة العربية

قد ينتقل أحد مشتقات الكلمة دون أصل الكلمة أو باقي مشتقاتها فيدل على معناه المستعمل في لغته الأم، وأشهر ذلك تداولية هو اسم الفاعل والمصدر.

أما اسم الفاعل فنحو كلمة مُتَبَسِّمٍ، Mütebessim اسم فاعلٍ من تبسّم، فاستعملت اللُّغَةُ التُّرْكِيَّةُ اسمَ الفاعلِ من الأصلِ العربيِّ تبسّم، ثُمَّ استعملَ المصدرُ باللواحقِ التُّرْكِيَّةِ لتغييرِ الدَّلَالَةِ نحو: Tebessüm.etmek.

ومنها كلمة مُشْتَرِي Müşteri، اسم فاعلٍ من الفعلِ اشْتَرَى، ولم يُستعمل في اللُّغَةِ التُّرْكِيَّةِ غيرُ اسمِ الفاعلِ من مادّةِ اشْتَرَى، وَيَعْنِي الزَّبُونُ الدَائِمُ، فَلَمَّا كَانَ اسمُ الفاعلِ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ مُشْتَقًّا مِنَ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ، وَفِيهِ دَلَالَةٌ الْاسْتِمْرَارِيَّةِ الْمُلَازِمَةُ لِمُضَارَعِهِ، انْتَقَلَتِ الْاسْتِمْرَارِيَّةُ إِلَى الْفِعْلِ الْمُسْتَعْمَلِ فِي اللُّغَةِ التُّرْكِيَّةِ.

³⁹ ابن منظور، لسان العرب، مادة: سفر، 4: 367.

⁴⁰ ابن منظور، لسان العرب، مادة: كرس، 6: 194.

وأما تداولية المصدر في اللغة العربية فكثيرة، ومنها مصدرُ الفعلِ جادل، فتقول: مُجادلةً، وقد نُقلَ المصدرُ وحده دونَ الفعلِ وباقي مُشتقاته إلى اللغة التركية mücadele مع الاكتفاء ببعض معانيه، ومن ذلك أيضاً: معاشرته، Muâşeret، وقد يُتوسَّع في نقل الكلمة فتنتقل بصورتها أو بالنسبة إليها أو بجمعها نحو كلمة: جزءٌ وجُزئي وجُزئيات ففي التركية: cüz- cüzi- cüziyyat.

4. المحور الرابع: افتراق المعنى وافتراق المبنى باستبدال حرفٍ منه بعد تداوله

قصورُ الجهازِ النطقي عن الوصول إلى مخرج حرفٍ ما يؤدي إلى محاولة النزول إلى حيزِ الحرفِ الأقربِ إلى الحرفِ المُستصعبِ، وليست هذه هي المشكلة، وإنما المشكلة في أن لبسَ المخرج يؤدي في كثيرٍ من الأحيان إلى التباس معنى الكلمة بكلمةٍ أخرى بنفس الأحرف الجديدة نحو: كلمة ذُل بالذال، فإذا نُطقت: زُل بالزاي Zül تغير معناها تماماً في العربية إلى الانزلاق، ومنه أيضاً كلمة (مُتَل)، فإذا نُطقت (مُتَل) بالسين Masal تغير معناها في اللغة العربية إلى مجرى الماء، ومنه أيضاً كلمة (أذَى)، فتغيير حرفِ الذال إلى زاي لُفُصُورِ اللسان عن الذال، فُطِطت في التركية Eza، وأزى الشيءُ أزيًا بالزاي تعني انضمَّ بعضه إلى بعضٍ، وأزى الحيوانُ أي اكتنَزَ لحمًا، كما في الجدول الآتي:

الشاهد القرآني	اللفظة التركية	اللفظة العربية
(إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) ﴿آل عمران 3/111﴾	Masal	مَثَل
	الحكاية أو القصة	المعنى بالسين في اللغة العربية: اسم لمجرى الماء في الأرض، ومن معانيه: ماء المطر، ويجمع على أميعة ومُسل ومُسلان ومَسائل ⁴¹ .
	Eza	أزى
(لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَدَىٰ) ﴿آل عمران 3/111﴾	إلحاق الضرر بالنفس أو الغير.	المعنى بالزاي: أزى الشيءُ أزيًا بالزاي تعني انضمَّ بعضه إلى بعضٍ، وأزى الحيوانُ أي اكتنَزَ لحمًا،

⁴¹ ابن منظور، لسان العرب، مادة: مسل، 11: 623.

	وأزى المال نقص، والإزاء المحاذاة والمقابلة، وغيره ⁴² .

فالبس الصوتي بين حرفي الزاي والذال وحرفي السين والتاء في الأمثلة السابقة أدى إلى فساد المعنى، وقد انصب اهتمام العرب على إصلاح المعنى حتى وإن أدى ذلك إلى مخالفة القاعدة والعود إلى الأصل، ومن ذلك على سبيل المثال: القالب المتردد في دلالاته بين الجنسين: المذكر والمؤنث في نحو فَعول وفَعيل ومِفْعال،: امرأة معطار، ورجل صبور، وفتاة قتيل، فاطراخ الموصوف يؤدي إلى اللبس لا محالة، فكان مخالفة القاعدة أولى لإزالة اللبس، فتقول: رأيت صبوراً، رأيت صبوراً، مررت بقتيل، ومررت بقتيلة. فانبثى على هذا إدخال المورفيم "التاء"⁴³، فإذا جرد عن الوصفية تدخل التاء عليه، ومن ذلك الذبيحة والنطيحة.

5. المحور الخامس - تداولية الجمع والمثنى بانفراد المعنى

قد تتغير دلالة الكلمة المجموعة أو المثناة عند تداولها في لغة أخرى فتدل على المفرد في اللغة المستضيفة، نحو كلمة تجار Tüccar فهي على صيغة جمع التكسير وتُنطق: تُجَار، ولكن المراد بها في التركية المعنى المفرد وهو ما يؤديه في العربية اللفظ (تاجر)، ومنها جمع المؤنث السالم: آفات Afet؛ فيراد بها في اللغة التركية: آفة واحدة، وكذلك المثنى ومنه كلمة: (مُسلمان)؛ فهي على صورة المثنى نطقاً، والمراد بها في اللغة التركية: مُسلم واحد.

6. المحور السادس - تداولية التراكيب

لم تتوقف التداولية على الألفاظ المفردة، وإنما تجاوزتها إلى التراكيب، فكان للاقتانات اللفظية والتراكيب النحوي ملحظ مهم في فهم المعنى وتعيينه فارتياباً كلمة بأخرى ارتباطاً يُقننه العرف وتقره العادة اللغوية هو أساس هذا المحور، فبين التركيبين: مات الملك، ومات الصمير، بينهما فرق جوهري لا يوضحه إلا الاقتانات اللفظية، ففي الأول يفهم معنى مات على وجهين: الحقيقة أو المجاز، ولا يصح فهم الثاني إلا على وجه المجاز؛ إذ إن الموت لا يكون إلا لذي حياة، والقرينة اللفظية هي السبيل الوحيد لفهم ذلك، وظهر أثر ذلك بانتقال بعض الجمل من اللغة العربية إلى اللغة التركية تأثراً بتراكيب القرآن الكريم، وهو نوعان:

⁴² ابن منظور، لسان العرب، مادة: أزي، 14: 32.

⁴³ موفق الدين ابن يعيش، شرح المفصل (بيروت: عالم الكتب، د.ت)، 5: 102. وجمال الدين ابن هشام، أوضح المسالك إلى ألفية

ابن مالك، تح. محمد محيي الدين عبد الحميد (بيروت: المكتبة العصرية، 1996)، 4: 259.

6.1 تداولية أمانة

قد لا تجدُ بعضُ التراكيبِ ما يسدُّ مسدّها في اللّغةِ التّركيّةِ، فتنتقلُ كما هي في لغتها الأمّ، وهي تراكيبٌ قليلةٌ نحو: الحمدُ لله، فلا يقابلُ الحمدَ في كل اللغاتِ لفظٌ يودّي معناه المفهوم من اللّغةِ العربيّةِ، فهي كلمةٌ تحمّلُ بين ثنايا حروفها جميع أنواع التّناء على الله بما هو أهله، وهو مقلوبُ مدح، والفرقُ بينه وبين المدح أن المدح يكون لمن كان أهلاً له أو لم يكن أهلاً له، ولا يوجد في اللسان التركي أو غيره ما يودّي المراد منه في العربيّة، فنقل كما هو.

6.2 تداولية غير أمانة

التداولية غير الأمانة عبارة عن نقل الجملة مع تغيير معناها، نحو قولك: إن شاء الله، والتي تعني في العربيّة: إن أراد الله فعلت وإلا فلا، وتُتطّق على سبيل التّأدب مع الله حتّى وإن كان الأمرُ محقّق الوقوع وعلى ذلك قوله تعالى في سورة الكهف: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا - إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (الكهف 17/23-24)، ولكن inşallah في التّركيّة تعني تمنّي حدوث الأمر؛ فتُفهم على أنها دعاء ليحصل الأمر.

من خلال العرض السابق:

نلاحظُ تداول بعض الألفاظ بين اللّغات، وهذه الألفاظ تتأثّر من حيث المورفيماّت والفونيمات، وبناءً على هذا التّأثّر تتعدّد لها الدلالات، فيلتبس معناها بغيرها نحو كلمة: مسكين، وكلمة: جزاء وغيرهما من الأمثلة السابقة، وقد تُصاب اللفظة بلحن صوتي نحو كلمة إبريق وفي التّركيّة: إبريك ibrik، وكلمة أشاء في التّركيّة esna وتُتطّق أسنا، وأدنى تغيير يصيب الكلمة يكون بتغيير حركة نحو: توبّة وفي التّركيّة: tövbe فتضمّ التاء.

وقد تحافظ الكلمة على صوامتها وصوائتها دون تغيير فيها نحو كلمة: (إله) في التّركيّة ilah، و (آدم) ففي التّركيّة: adem وتُتطّق نطقها العربيّ، ونحو كلمة: أني أي حالي فهي بالتّركيّة: ani، وكلمة أبوين فهي في التّركيّة: ebeveyn، وإكرام تُكتب وتُتطّق ikram، وكلمة: أليم تُكتب وتُتطّق: elim، وإمساك تُكتب وتُتطّق: imsak، وبرهان Burhan، وجهاد cihad، ورزق rızık، ورسالة risale.

فالسبب الرئيس للانحراف الصوتي الحاصل في المورفيماّت أو الفونيمات هو قصور الجهاز النطقي عن إخراج الحرف العربيّ من مخرجه مع إعطائه حقه ومستحقّه، وقد حصرنا تلك الأحرف المُلبسة لدى الناطقين بغير العربيّة في أحد عشرة حرفاً عربياً، ولا يصح لغوياً ودينياً التهاون في إخراج أحدها من مخرجه أو عدم إعطائه حقه من الصّفات، وإنما ينبغي التّدريب عليها حفاظاً على مبنى الكلمة القرآنيّة ومعناها، وهذه

الحروف وإن كانت عربيّة إلا أنّ مقامها قد شُرّف لاستعمال القرآن لها في تراكيبه وألفاظه، وإتقان قراءة القرآن واجبٌ بإجماعٍ على كلّ مُستطيعٍ، وهذه الحروف على النحو الآتي⁴⁴:

الحرف	عدد كلمات القرآن الكريم المشتملة عليه	الأحرف المُلبسة به في اللسان التركي
الثاء	1095	السين
الحاء	2776	الهاء
الخاء	1851	الهاء
الذال	3140	الزاي
الضاد	1605	السين
الضاد	1296	الذال والزاي
الطاء	1063	الثاء والذال
الطاء	745	الزاي
العين	4390	الهمزة
الغين	1023	الألف
القاف	3751	الكاف

وقمت بالحصص السابق ليكون دليلاً على ضرورة معالجة التغيرات الصوتية التي نشأت عن انتقال الكلمة القرآنية إلى اللغة التركية من باب ورتل القرآن ترتيلاً، وهذا يدعو إلى العناية بتلك الأحرف والتدريب على إخراجها من مخرجها وإعطائها حقها ومستحقها، كما تدعو الدراسة إلى زفد حروف الهجاء التركية بأحرف تؤدّي أصوات الحروف العربية من أجل تيسير قراءة القرآن الكريم وفهم آياته على الوجه الأكمل، وليس ذلك بدعا، ففي اللغة الإنجليزية قصور في سبعة أصوات لديها (سبعة أحرف)، وقد تلاقوا ذلك بإضافة حروف KH للحاء GH للغين TH للثاء TH للذال SH للشين CH تشا PH للفاء، ولعل ذلك من أسباب عالميتها، كما أنّ زفد المعجم التركي بالكلمات القرآنية مع استعمالها بالمعنى المراد ضرورة دينية، فضلاً عن إعلاء شأن المعجم التركي وخلوده لاشتمال كلماته على الألفاظ القرآنية صحيحة المبنى والمعنى كما هي في

⁴⁴ ابن الطحان، مخارج الحروف وصفاتها، 79 - 93.

اللغة العربية، ويشجع على ذلك ما شهدناه من مرونة اللغة التركيبية وتعايشها مع الكثير من الكلمات الدخيلة المتركة، وليس بكثير على لغة ينتمي أهلها إلى الإسلام، بل كانوا وما زالوا حُماةً للدين الحنيف؛ فضلاً عن مرونتها في تأثرها وتأثيرها، ليس بكثير على اللغويين الأتراك المحاولة الجادة لدراسة إدخال الكلمات القرآنية كما هي إلى المعجم التركي مع المحافظة على لفظها ومعناها القرآني.

الخاتمة

توصلنا من خلال هذه الدراسة إلى نتائج عديدة من أهمها:

- للقرآن الكريم أثر كبير في تداول ألفاظ اللغة العربية المستعملة في اللغة التركيبية، ويدعو هذا التداول المجمع اللغوي التركي إلى دراسة تلك الظاهرة والنظر في كيفية حلّ مشكلاتها من حيث تقويم مبنى الألفاظ ومعناها لتتوافق مع اللفظ القرآني مبنى ومعنى.
- يقبل التطور الدلالي أو البنيوي سواءً باتساع الدلالة أو تضيقها أو تخصيصها أو شيوعتها شرط عدم تحريف اللفظ مبنى ومعنى عما وُضع له، خاصة إذا كان هذا التحريف مؤدياً إلى الفهم الخاطئ لكتاب الله لدى عامة المسلمين المستعملين للفظ ذاتها تواصلياً فيما بينهم.
- تعددت محاور تداول اللفظ القرآني من حيث اتفاق المبنى والمعنى، أو افتراق المبنى واتفاق المعنى، أو العكس، وتجاوزت آثار التداولية اللغوية الألفاظ المفردة إلى بعض التراكيب والجمل، فانتقلت كاملة ثم استعملت بمعنى مختلف عن معناها في اللغة الأم (اللغة الأصل)، مما يعزز الاهتمام بهذه الظاهرة ودراستها لغوياً في ألفاظ اللغة العربية عامة والقرآن الكريم خاصة.
- كان من أهم الأسباب المؤدية إلى التحريف هو إهمال بعض أحرف اللغة العربية وهي حروف: التاء والحاء والخاء والدال والذال والصاد والضاد والطاء والظاء والعين والغين والقاف، فإهمال تلك الأحرف أبجدياً عند المتلقي من أهل اللغة الأجنبية سبب مباشر لقصور الجهاز النطقي عن إخراجها من مخرجها وإعطائها صفاتها، وقد أدى هذا إلى النزول إلى حيز حرف مشترك بين اللغتين قريب في المخرج والصفات؛ فتغيرت دلالة كثير من الكلمات حال تداولها في اللغة الأجنبية، فحدث اللبس في فهم بعض ألفاظ القرآن الكريم.
- الأحرف الملبسة لدى الناطقين بغير العربية من الحروف القرآنية أحد عشر حرفاً عربياً سبق ذكرها، وإخراجها من مخرجها وإعطائها حقها من الصفات واجب عند قراءة القرآن الكريم لكل قادرٍ على تعلمها؛ فهو من باب المعلوم من الدين بالضرورة، قال محمد بن الجزري في النشر نقلاً عن الإمام نصر الشيرازي: "حسن الأداء فرض في القراءة، ويجب على القارئ أن يتلو القرآن حق تلاوته" فكان

ذلك مدعاةً إلى مراعاة تلك الأحرف للكلمات المُتداولة مبنًى ومعنى، خاصةً الكلمات المُستعملة في القرآن الكريم⁴⁵.

- تُعدُّ هذه المقالة لبنةً لمُعجمٍ لألفاظ القرآن الكريم المُستعملة في اللغات الأجنبيةَّة المتأثرة باللغة العربيَّة ودراسيتها دراسةً وصفيَّةً نقديةً تقويميةً، ويكون المُعجمُ المقترحُ على مثال أحد الجداول الموجودة في المقالة إضافةً إلى تحليل التغيُّر الدلالي من حيث المبنى والمعنى اتفاقاً وافتراقاً، مع الوقوف على الأسباب الصوتية أو المعجمية أو التركيبية أو الدلالية المؤدية إلى التطوُّر، مع معالجة الخلل المتسبب في تغيُّر المعنى الأصلي المراد من الكلمة القرآنية إن وُجد.

- تالفت اللغة الإنجليزية ما عجزت عنه حروفها المفردة؛ فركبت مجموعةً من الأحرف لإصدار الأصوات التي عجزت عن أدائها نحو إضافة حرفٍ إلى آخر مثل: KH للحاء GH للغين TH للتاء TH للذال SH للشين CH تشا PH للفاء، ويرى الباحث أن هذا من قبيل المرونة التي تُحسبُ للغة الإنجليزية، والتي أهلتها لتكون لغةً عالميةً، ولا شك أن اللغة التركيَّة أكثر مرونةً لتأثرها بكثيرٍ من اللغات الأخرى؛ فتأسياً بذلك ينبغي رُفدُ الحروف التركيَّة ببعض التركيبات الحرفية على غرار اللغة الإنجليزية لتتمكن من أداء أصوات حروف: التاء الحاء والحاء والذال والذال والصاد والصاد والطاء والطاء والعين والغين والقاف، وكذلك إثراء المُعجم التركيِّ بألفاظ القرآن الكريم التي لا توجد فيها، والتدريب على استعمالها بالمعنى المراد لتصبح جزءاً من مفردات اللغة التركيَّة.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

المصادر والمراجع

ابن الأثير، مجد الدين أبو السعادات. *النهاية في غريب الحديث والأثر*. تح. أحمد الزاوي ومحمود الطناحي. بيروت: دار الفكر، 1963م.

ابن الجزري، محمد بن محمد بن يوسف. *النشر في القراءات العشر*. تح. علي الضباع. بيروت: دار الكتب العلمية، (د ت).

---

⁴⁵ محمد بن محمد بن يوسف شمس الدين ابن الجزري، *النشر في القراءات العشر*، تح. علي الضباع، (بيروت: دار الكتب العلمية، د. ت)، 2.

- ابن الطحان، أبو الأصبغ السماتي الإشبيلي. *مخارج الحروف وصفاتها*. تح. محمد يعقوب التركستاني. مكة المكرمة: رسائل من التراث 1984م.
- ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس. *الصاحبي في فقه اللغة العربية ومسائله وسنن العرب في كلامها*. تح. عمر الطباع. بيروت: مكتبة المعارف، 1993م.
- ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس. *فتيا فقيه العرب*. تح. حسين محفوظ. دمشق: المجمع العلمي، 1958م.
- ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم. *غريب الحديث*. صنع فهارسه نعيم زرزور. بيروت: دار الكتب العلمية، 1988م.
- ابن مجاهد، أحمد بن موسى بن العباس التميمي أبو بكر. *السبعة في القراءات*، تح. شوقي ضيف، ط2 (مصر، دار المعارف، د.ت)، 106.
- ابن منظور، أبو الفضل محمد بن مكرم. *لسان العرب*. بيروت: دار صادر، د.ت.
- ابن هشام، جمال الدين بن هشام. *أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك*. تح. محمد محيي الدين عبد الحميد. بيروت: المكتبة العصرية، 1996م.
- ابن يعيش، موفق الدين. *شرح المفصل*. بيروت: عالم الكتب، د.ت.
- حقي، سهيل صبان بن شيخ إبراهيم. *معجم الألفاظ العربية في اللغة التركي*. الرياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، عمادة البحث العلمي 2005م.
- ختام، جواد. *التداولية أصولها واتجاهاتها*. عمان: دار كنوز للمعرفة والنشر، 2016م.
- ديرشوي، سهل. *أثر اللغة الأم في تعلم اللغة الثانية، دراسة تطبيقية على متعلم العربية من الناطقين بالتركية وفق المنهج التحليلي التقابلي*. أنقرة: الطبعة الأولى، 2022م.
- الزمخشري، جار الله محمود بن عمر. *الفائق في غريب الحديث*. تح. علي البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم. بيروت: دار الفكر، 1993م.
- سيوييه، أبو بشر عمرو بن عثمان. *كتاب سيوييه*. تح. عبد السلام هارون. ط3. القاهرة: مكتبة الخانجي، 1988م.
- صحراوي، سعود. *التداولية عند علماء العرب دراسة تداولية لظاهرة الأفعال الكلامية في التراث اللساني العربي*. بيروت: دار الطليعة، 2005م.

المراجع الأجنبية

- Düzgün, Osman. *Türkçe-Arapça, Arapça- Türkçe, Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Kramsky, J. *The Phoneme An Introduction to the History and Theories of A Concept*. Willhelm, Fink Verlag, Munchan, 1974.
- Robins, R. H. *General Linguistics*. 4th. Ed. Longman, New York, 1989.

Kaynakça/References

- İbnü'l-Ethir, Mecdüddın Ebü's-Saadat. *en-Nihaye fî Gharibi'l-Ĥadıs vel-ether*. Thk. Aĥmed ez-Zavi ve Maĥmüd et-Ṭanaĥi. Beyrut: Darü'l-Fıkr, 1963 m.
- İbnü'l-Jezeriy, Shemseddin Ebü'l-Khayr İbnü'l-Jezeriy, Muĥammed bin Muĥammed bin Yüsuf. *en-Neşr fi'l-Qıraati'l-Aşr*. THK. Ali ed-Ḍabbaa. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, T.y.
- İbnü't-Ṭaĥhan, Ebü'l-Aşbag es-Sematiy el-İshbili. *Makharicü'l-Ĥuriif ve Şıfatüha*. Thk. Muĥammed Ya'küb et-Türkistanî. Mekke el-Mukerreme: Resail mine't-Turath, 1984.
- İbn Faris, Ebü'l-Ĥüseyn Aĥmed bin Faris. *es-Şaĥibî fî Fıkhı'l-Lughati'l-Arabiyye ve Mesailiha ve Sünenu'l-Arab fî Kelamiha*. Thk. Umer et-Ṭıbbā. Beyrut: Mektebetü'l-Maarif, 1993.
- İbn Faris, Ebü'l-Ĥüseyn Aĥmed bin Faris. *Fitiya Fakıhi'l-Arab*. Thk. Ĥüseyn Maĥfüz. Dımaşq: el-Mecmau'l-İlmî, 1958.
- İbn Quteybe, Ebü Muĥammed Abdullah bin Müslim. *Gharbü'l-Hadith*. Şuni Feharisihı Naim Zerzur. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1988.
- İbn Manzür, Ebü'l-Faḍl Muĥammed bin Mukarrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dar Sadır, T.y.
- İbn Hisham, Cemalüddin bin Hisham. *Evdahü'l-Mesalik ila Elfıyyeti İbn Malik*. Thk. Muĥammed Muĥyiddin Abdülĥamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996.
- İbn Yaiş, Muvaffakuddin. *Şerĥu'l-Mufaşşal*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, T.y.
- Ĥakkı, Suheyl Şaban bin Şeykh İbraĥim. *Mucemü'l-Elfazi'l-Arabiyye fi'l-Lughati't-Turkiyye*. Riyad: Camiati İmam Muĥammed bin Şüüd el-İslamiyye, 'İmadetü'l-Baĥsi'l-İlmî, 2005.
- Khitam, Cevad. *et-Tedavuliyye Uşülüha ve İtticahatuha*. Amman: Dar Kunüz li'l-Ma'rife ve'n-Nashr, 2016.

Dirshevi, Sehl. *Etheru'l-Lughati'l-Ümm fi Teallumi'l-Lughati'th-Thaniyye, Diraset'üt- Taṭbikiyye ala Müteallimi'l-Arabiyyeti minen Naṭikine bi't-Turkiyye viṣṣu'l-Menhecu't-Taḥlilî et-Tuqabilî*. Anqara: el-Ṭabatil-Üla, 2022.

ez-Zemakhsheri, Carullah Maḥmüd bin 'Umer. *el-Faiqu fi Gharibi'l-Hadith*. Thk. Ali el-Becavi ve Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrahim. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1993.

Sibavayh, Ebü Bişr Amr bin Osman. *Kitabu Sibavayh*. Thk. Abdü's-Selam Harûn. T.3. Qahire, Mektebetü'l-Khancı, 1988.

Şahravi, Saüd. *et-Tedavuliyye İnde'l-Ulemai'l-Arab Dirasetü't-Tedavuliyye li Zahirati'l-Efali'l-Kelamiyye fi't-Turathi'l-Lisani'l-Arabî*. Beyrut: Darü't-Ṭalıa, 2005.

Türk-İslam Karşıtlığı Ekseninde Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak İliyyâ Ebû Mâdi'nin “Erzurum’un Düşüşü” Adlı Şiiri *İliyyâ Ebû Mâdi's Poem Called “Fall of Erzurum” as A Political Propaganda Tool on the Axis of Anti-Turk-Islam*

Muhammet Emin UZUNYAYLALI*

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.

E-mail: me.uzunyaylali@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5413-0463>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Muhammet Emin UZUNYAYLALI,
Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.

Submission/Başvuru:
11 Temmuz/July 2024

Acceptance /Kabul:
03 Aralık/December 2024

Citation/Atıf:
UZUNYAYLALI, Muhammet Emin.
“Türk-İslam Karşıtlığı Ekseninde Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak İliyyâ Ebû Mâdi'nin “Erzurum'un Düşüşü” Adlı Şiiri.”
Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) 7, no. 2 (2024): 243-263.

Öz

Sanatın siyasi bir propaganda aracı olarak kullanılmasının tarihi kökleri kadim devirlere uzanmaktadır. Sanatçılar, sanatlarını icra ettikleri çağların politik ve toplumsal realitelerinden etkilenmiş dolayısıyla hem millî ve dinî kökenleri hem de siyaseten yer aldıkları tarafların bir gereği ve sonucu olarak fikrî ve hizbî aidiyetlerinin zeminlerinden beslenerek bu yapılara ilişkin imgelemelere yaptıklarında sıkça başvurmuşlardır. Düşünce ve edebiyat birlikteliğinin en görünür olduğu sanat formlarından biri de şüphesiz şiirdir. Lübnanlı Ortodoks Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve Meccer edebiyatının öne çıkmış isimlerinden olan İliyyâ Ebû Mâdi'nin, I. Dünya Savaşı yıllarında 1914 yılı Kasım ayından başlayarak 16 Şubat 1916 tarihine kadar devam eden ve Erzurum'un düşmesiyle sonuçlanan Rus taarruzlarını işlediği ve bu işgalden duyduğu memnuniyeti dile getirdiği “Erzurum'un Düşüşü” adlı şiiri bahse konu minvalde şekillenen propaganda ve taraftarlık ürünü siyasî şiir örneklerinden biridir. İliyyâ Ebû Mâdi'nin bu şiiri, sadece tarihi olayları anlatan bir betimleme değil, aynı zamanda dönemin siyasi atmosferini ve toplumsal tepkilerini de yansıtan önemli bir örnektir. Şair bu eserinde, bir taraftan dini-mezhepsel bir ortak payda zemininden hareketle Ruslar özelinde gurur ve zafer duygularını beslerken diğer yandan da politik bir propaganda aracı olarak şiiri kullanmıştır. Ayrıca İliyyâ Ebû Mâdi'nin “Erzurum'un Düşüşü” şiiri, sanatın politik ve dinî aidiyet duygularıyla etkili bir şekilde harmanlanarak tarihi olaylara nasıl bir bakış açısı getirdiğini gösteren önemli bir örnek olmanın yanı sıra hem dönemin siyasi atmosferini anlamak hem de sanatın toplumsal ve siyasi mücadelelere nasıl katkıda bulunduğunu kavramak noktasında önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışmada, söz konusu şiirin yazıldığı çağın politik yapısı göz önünde bulundurularak tarihi ve edebî zeminde bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum'un Düşüşü, İliyya Ebû Mâdi, Ruslar, Propaganda.

Abstract

The historical roots of the use of art as a political propaganda tool go back to ancient times. Artists were influenced by the political and social realities of the eras in which they practiced their art, therefore they frequently used imagery related to these structures in their works, nourished by both their national and religious origins and their intellectual and factional affiliations as a necessity and result of the parties they were politically involved in. One of the art forms in which the unity of thought and literature is most visible is undoubtedly poetry. İliyyâ Ebû Mâdi, who was born into a mostly Lebanese Orthodox Christian family and is one of the prominent figures of Mahjar literature, wrote about the Russian attacks that started in November 1914 during World War I and continued until 16 February 1916, resulting in the fall of Erzurum. His poem "The Fall of Erzurum", in which he expresses his satisfaction with the occupation, is one of the examples of political poetry that is a product of propaganda and advocacy shaped in this manner. This poem by İliyyâ Ebû Mâdi is not only a description of historical events, but also an important example that reflects the political atmosphere and social reactions of the period. In this work, the poet, on the one hand, nourishes the feelings of pride and victory of Russians, based on a religious-sectarian common denominator, and on the other hand, uses poetry as a political propaganda tool. In addition, İliyyâ Ebû Mâdi's poem "The Fall of Erzurum" is an important example showing how art brings a perspective to historical events by effectively blending it with political and religious feelings of belonging, as well as it offers important clues both to understand the political atmosphere of the period and how art contributes to social and political struggles. The aim of the study is to evaluate the poem in question on historical and literary grounds, taking into account the political structure of the age in which it was written.

Keywords: The Fall of Erzurum, İliyyâ Ebû Mâdi, Russians, Propaganda.

Extended Abstract

The Caucasian front expanded into the Eastern Anatolia region during World War I. The second and third armies of the Ottoman Empire encountered Russia's Caucasian Army on this front. Since the beginning of the war, Russia's only target has been Erzurum and all its offensive movements have been carried out in line with this target. Erzurum was actually occupied on February 16, 1916, as a result of the Russian attacks that started in November 1914 with strong and large armies, including Armenian groups, in order to capture Erzurum.

After the Sarıkamış operation, Russian forces took advantage of the exhausted state of the Ottoman Empire, which had soldiers on many fronts and was about to run out of power, since January 1916. They were successful in this occupation movement as a result of many different economic and military factors being in their favor. The fact that a large portion of the male population residing in Erzurum and armed with weapons was fighting on various fronts or in captivity or was martyred at the mentioned dates not only made the job of the Russian forces easier, but also caused the population structure of the city to evolve into a texture specific to women, children and the elderly. After this date, Erzurum went through a heavy period of captivity due to the difficult conditions it was in.

Îlîyyâ Ebû Mâdî (d.1957), who describes the occupation process of Erzurum, whose historical background is briefly summarized, in his poem titled “The Fall of Erzurum” and expresses his satisfaction with the Russian occupation of Erzurum, which was subjected to pain, plunder and genocide, in the said poem, belongs to an Orthodox Christian family of Lebanese Arab origin. The traditional belief of Russians is Orthodox Christianity. Orthodox Christianity, which was accepted as the official religion of the state by Prince Vladimir of Kiev in 988, was supported as the state religion and its spread was encouraged throughout the Tsarist period. The Russian Orthodox Church has had an important and influential position throughout Russian history in shaping the state ideology and determining state policies. Therefore, due to religious and sectarian reasons, although Îlîyyâ was of Arab origin, he felt closer to the Russians and was happy and proud of their military success.

It is possible to see the fact that co-religionism and sectarian ties have an effective and unifying effect among its members in the example of Îlîyyâ because Lebanon came under Ottoman rule in 1516 with Yavuz Sultan Selim Khan’s campaigns in Egypt and Syria, and was administered under the name of Beirut Province for centuries. Although he was a member of a family that lived as a non-Muslim Ottoman subject in the Lebanese lands governed by the Turks until the Ottoman Empire’s participation in World War I (1914) and the subsequent collapse of the Sinai and Palestine Front (1918), Iliyâ, the subject of the study, as can be seen in his poem “The Fall of Erzurum”, he sided with Orthodox Russia and openly declared that he was happy with what they did to the Muslim Turkish people, despite all their inhumane practices.

The fact that Îlîyyâ was a poet belonging to the Mahjar school is also effective in this regard because it is known the criticisms of Mahjar writers made in the context of the turbulent, complex, political and social conditions of the last periods of the Ottoman Empire, and the themes they dealt with around issues such as the inadequacy of reforms, centralism and oppression. Mahjar members also questioned the modernization and westernization efforts of the Ottoman Empire and stated that these processes were superficial and did not provide real changes.

Mahjar literature, in parallel with the rise of Arab nationalism, also discussed the issues of identity and nationality of Arabs, who were subjects of the Ottoman Empire. This idea, which developed as a kind of separatist thought against the Ottoman Empire, also caused the development and spread of Arab nationalism. Themes such as human rights, freedom and justice, which members of Mahjar literature emphasize in the context of universal values, can be evaluated as a reaction to the administration of the late Ottoman Empire.

As a result, it can be seen that İliyyâ's feelings of love towards the Russians and anger towards the Muslim Turks in his poem "The Fall of Erzurum" were shaped in the crucible of complex religious, historical, cultural and political factors. It is also understood that the concepts of Turkophobia and Islamophobia, which are still felt today, have always existed throughout the historical process and are waiting on guard like a chronic disease that relapses when conditions arise. Since both the cultural, economic and political effects of the non-Muslim world have a dominant structure on a global scale, the elements that are recessive, weak and fragile compared to them cannot escape the whirlpool of the dominant vortex, evaluate their past on a more realistic basis and determine their positions. Therefore, just like in the poem "The Fall of Erzurum", the truths exist together with propaganda product artistic tools consisting of sloganistic discourses, veiled with imagery.

Türk-İslam Karşıtlığı Ekseninde Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak Îliyyâ Ebû Mâdî'nin “Erzurum’un Düşüşü” Adlı Şiiri

GİRİŞ

I. Îliyyâ Ebû Mâdî'nin Hayatı

Ortodoks Hristiyan bir ailenin ferdi olarak 1889 yılında Lübnan'da Bekfeyâ'ya bağlı Muhaydise köyünde dünyaya gelen Îliyyâ Ebû Mâdî, ilk öğrenimini Bekfeyâ'da Hristiyan okulunda tamamlamıştır. Akabinde amcası ve abisinin Mısır'da ticaretle meşgul olması sebebiyle İskenderiye'ye gitmiş (1901) ve on yıl sürecek Mısır macerası böylece başlamıştır. Mısır'da bulunduğu yıllarda ağabeyinin dükkânına gelen şair ve ediplerden etkilenmiş ve on yedi yaşına geldiğinde kendisi de şiir yazıp gazete ve dergilerde yayımlatmaya başlamıştır.

Toplumsal, siyasi ve dini içerikli şiirleri *ez-Zuhûr* isimli dergide yayınlanmıştır. Îliyyâ'nın siyasetle ilgilendiği yönünde duyular alan babası, devrin çalkantılı ve kaotik durumu sebebiyle Îliyyâ'ya yönelecek olası bir tehlikeyi bertaraf etmek için onu, 1912 yılında Amerika'daki abisinin yanına göndermiştir. Amerika'nın Ohio eyaletinde ticaretle uğraşan büyük abisinin yanında beş yıl çalıştıktan sonra Îliyyâ, artık ticareti bırakıp tamamen sanat ve edebiyatla meşgul olması gerektiği yönünde bir karar alarak 1916 yılında New York'a gitmiştir. New York'da kısa bir süre *el-Mecelletü'l-'Arabîyye* ve ardından *el-Fetât* dergilerini, daha sonra da *Mir'âtü'l-Ğarb* gazetesini çıkarmıştır.¹

Îliyyâ, daha sonra kendisi gibi Lübnan asıllı olan Hristiyan şairler Cibrân Halil Cibrân ve Mihâil Nuayme'nin 1920 yılında kurduğu *er-Râbitatu'l-Kalemiyye* derneğine üye olmuştur. Böylece Îliyyâ, Lübnan başta olmak üzere Suriye, Filistin ve Ürdün'den Kuzey ve Güney Amerika'ya göç eden Araplar'ın, Amerika kıtasında temsil ettikleri Arap edebiyatı² alanında (Mehcer) tanınan bir sima olmuştur. Kendi çıkardığı *Mir'âtü'l-Ğarb* gazetesinin başyazarlığını 1929 yılında bırakmış akabinde aylık dergi şeklinde yayımlanan *es-Semîr*'i kurmuş ve 1936 yılında bu dergiyi günlük gazete haline getirmiştir. 1919 yılında *Dîvânu Îliyyâ Ebû Mâdî* adlı ilk şiir antolojisini New York'ta çıkarmıştır. 1927'de *el-Cedâvil*, 1940 yılındaysa *el-Hamâil*

¹ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yazıcı, “Lübnanlı Şair İlyâ Ebû Mâdî ve Şiiri (1889-1957),” *Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999), 231-248; Şükran Fazlıoğlu, “Ebû Mâdî, İliyyâ,” *DİA*, c. Ek-1 (Ankara, 2020), 366-367; Nâdirâ Cemil es-Serrâc, *Şuarâu Râbitati'l-Kalemiyye* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1957), 290.

² Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yazıcı, *Mehcer Edebiyatı, DİA*, c. 28 (Ankara: 2003), 364-367.

adlı divanlarını yayımlamıştır. İliyyâ Ebû Mâdi, 13 Kasım 1957 yılında kalp rahatsızlığı sebebiyle tedavi gördüğü hastanede ölmüştür.³

II. Erzurum'un İşgali (1916) Süreci

I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Kafkas Cephesi'nde meydana gelen önemli muharebeler ve Sarıkamış Harekâtı (1914-1915) sonrasında asıl hedefleri Erzurum'u işgal etmek olan Rus kuvvetleri, 1916 yılı ocak ayından itibaren Erzurum'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Kafkas cephesi, I. Dünya Savaşı süreciyle birlikte Doğu Anadolu bölgesi içlerine kadar genişlemiştir. Osmanlı Devleti'nin 2. ve 3. orduları, Rusya'nın Kafkas Ordusu'yla bu cephede karşılaşmıştır. Savaşın bidâyetinden itibaren Rusya'nın tek hedefi Erzurum olmuş ve tüm taarruz hareketlerini bu hedef doğrultusunda yapmıştır. Erzurum'u elde edebilmek amacıyla, içinde Ermeni gruplarının da bulunduğu güçlü ve büyük ordularla 1914 yılı Kasım ayından itibaren başlatılan Rus taarruzları sonucunda 16 Şubat 1916'da Erzurum fiilen işgal edilmiştir.⁴

Sarıkamış harekâtı sonrası 1916 yılı ocak ayından itibaren, birçok cephede askeri bulunan ve artık gücü tükenmek üzere olan Osmanlı Devleti'nin bitâp durumundan istifade eden Rus kuvvetleri, ekonomik ve askeri birçok farklı âmilin de lehlerine olması neticesinde bu işgal hareketinde muvaffak olmuşlardır. Erzurum'da ikamet eden ve eli silah tutan erkek nüfusun büyük bir kısmının bahse konu tarihlerde muhtelif cephelerde muharip yahut esarete veya şehit düşmüş olmaları Rus kuvvetlerinin işini kolaylaştırmanın yanı sıra şehrin nüfus yapısının kadın, çocuk ve ihtiyarlar özeline hasır olmuş bir dokuya evrilmesine de sebep olmuştur. Erzurum, bu tarihten sonra içerisinde bulunduğu zorlu şartlar sebebiyle ağır bir esaret devresi geçirmiştir.⁵

İliyyâ Ebû Mâdi'nin "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde yer alan aşağıdaki beyitler bahse konu bu tarihî durumu teyit eder niteliktedir. Şairin, genç kızlar ve çocukların durumuna üzülmür bir tavırla Erzurum'un nüfus yapısına değindiği ilgili beyitleri şöyledir:

هَبُّوا الرِّجَالَ لِأُمْرٍ أَخَذْتُمْ حَدًّا   فَمَا الَّذِي جَحَّتِ الْعُدْرَاءُ وَالطِّقْلُ؟

Dağıttılar erkeklerini palavralarının sonucu bir durum dolasıyla,

³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim el-Eşter, *İliyyâ Ebû Mâdi el-'Amâlu'-Şi'riyyetu'l-Kâmile* (Kuveyt: Muessetu Câizet-i Abdilazîz, 2008), 7-68.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Yüksel, "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no.37 (Erzurum 2008): 259-287.

⁵ Yüksel, I. Dünya Savaşı'nda, 259-287.

*Öyleyse nedir sebep olan? Çocukların ve genç kızların bu kötü durumuna?*⁶

İlîyyâ ile aynı dönemde yaşamış II. Meşrutiyet döneminin Türk asıllı şair, yazar ve gazetecilerinden olan Süleyman Nazif'in⁷ (ö.1927) Sebilürreşâd⁸ mecmûasının 15. sayısında yer alan "Fuzûlî-i Bağdadî'den Nef'î-i Erzurûmî'ye" başlıklı şiirinde yer alan beyitler de Erzurum'un işgal yıllarındaki bahse konu trajik durumunu, nüfus yapısı özelinde değerlendirmeye müsait ifadeleri içermektedir. Süleyman Nazif'in ilgili mısralarıysa şöyledir:

Kahraman Erzurûm'un evlâdı,

Canlı bir kalasıydı İslâm'in;

Kalacaktır müebbeden yâdı,

Safha-i hâtırında eyyâmın

Kadın, erkek, çoluk çocuk, ne kadar,

Hak yolunda şehîdi var burada:

Bir muazzam hazîredir dağlar,

*Kaldı bir ordu her harâb ovada!..*⁹

1917 yılındaki Bolşevik ihtilaliyle Rusya'daki Çarlık rejiminin çökmesi, Rusların işgal ettikleri bölgeleri boşaltmasına sebep olmuştur. Bu aşamadan sonra Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Ermeniler Rusların terk ettikleri bölgelere yerleştirilmiştir. Böylelikle Rus işgali sonrasında kimsesiz kalan Erzurum, Ermenilerin eline düşmüştür. Erzurum merkez ve havâlisinde Ermeni çeteleri soykırım faaliyetlerine girişmiştir. Bu sıkıntılı süreç, I. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir'in emrindeki birliklerini 10 Ocak 1918'de Erzincan, Erzurum ve Sarıkamış yönüne sevki ve Türk ordusunun 12 Mart 1918 yılında Erzurum'u düşman işgalinden kurtarmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰

Tarihi arka planı kısa bir şekilde özetlenen Erzurum'un işgali sürecini "Erzurum'un Düşüşü" başlıklı şiirinde işleyen, acı, yağma ve soykırıma maruz kalan Erzurum'un Rus işgaline uğramasından duyduğu memnuniyeti bahse konu şiirinde

⁶ İlîyyâ Ebû Mâdî, *Dîvânü İlîyâ Ebû Mâdî* (Beyrut: Dâru'l-'Avde, ts.), 537; el-Eşter, 434.

⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Alaettin Gövsa, *Süleyman Nazif Hayatı, Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Nükteleri* (1933) (İstanbul: Dorlion Yayınları, 2024).

⁸ Geniş bilgi için bkz. Adem Efe, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslâmcılar ve Modernleşme: 1908'den 1924'e" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2002), 99-101.

⁹ *Sıratülmüstakim- Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri*, ed. M.Ertuğrul Düzdağ, Kültür Yayınları Dizisi No. 218/15, Bağcılar Belediyesi, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2019), 15:100.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir, *Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu* (İstanbul: Kapra Yayıncılık, 2021).

dile getiren İliyyâ Ebû Mâdî (ö.1957), Lübnanlı Arap asıllı Ortodoks Hristiyan bir aileye mensuptur. Rusların geleneksel inancı da Ortodoks Hristiyanlıktır. 988 yılında Kiev Knezi Vladimir tarafından devletin resmi dini olarak kabul edilen Ortodoks Hristiyanlık, Çarlık dönemi boyunca devlet dini sıfatıyla desteklenmiş ve yayılması teşvik edilmiştir. Devlet ideolojisinin şekillenmesi ve devlet politikalarının belirlenmesi hususlarında Rus Ortodoks Kilisesi Rus tarihi boyunca önemli ve etkin bir konuma sahip olmuştur.¹¹ Dolayısıyla İliyyâ, dini ve mezhepsel sâikler sebebiyle Arap asıllı olmasına rağmen kendini Ruslara daha yakın hissetmiş ve onların askeri başarılarına sevinmiş ve iftihar etmiştir.

Dindaşlık ve mezhep bağının, mensupları arasında etkin ve birleştirici bir tesire sahip olduğu hakikatini İliyyâ örneğinde görmek mümkündür. Zira Lübnan, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır ve Suriye seferleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve yüzyıllar boyunca Beyrut Vilâyeti adı altında idare edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması (1914) ve akabinde Sina ve Filistin Cephesi'nin çöküşüne (1918) dek devam eden süreçte Türkler tarafından yönetilen¹² Lübnan topraklarında gayrimüslim Osmanlı tebaası olarak yaşayan bir ailenin ferdi olmasına rağmen İliyyâ, çalışmanın konusu olan "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde görüleceği üzere Ortodoks Rusya'dan yana taraf olmuş ve bütün insanlık dışı uygulamalarına rağmen onların Müslüman Türk ahaliye yaptıklarından mutluluk duyduğunu açıkça beyan etmiştir.

Arap asıllı mutasavvıf ve melâmî meşrebin önemli temsilcilerinden İbnu'l-Fârid'in¹³ (ö. 632/1235) dizelerinde mâkes bulan bahse konu dindaşıktan kaynaklı taraftarlık bağının ne denli etkin dini ve hizbi bir aidiyeti ifade ettiğini İliyyâ örneğinden üzerinden okumak mümkündür. İbnu'l-Fârid'in ilgili dizeleri şöyledir:

نَسَبٌ أَقْرَبُ فِي شَرِّعِ الْمَوْتَى   بَيْنَنَا مِنْ نَسَبٍ مِنْ أَبِوَيْ

Aramızdaki (dindaşlık) muhabbetinden kaynaklı kardeşlik bağı, aynı babalardan gelen bir soya mensup olma halinden daha yakındır.¹⁴

¹¹ Liaison Şahin, "Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı 1," *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* III, no.2 (İstanbul, 2016): 27.

¹² Geniş bilgi için bkz. Philip K. Hitti, *Lebanon In History From The Earliest Time To The Present* (Newyork: Macmillan Company, 1957).

¹³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Gays Muhammed Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zirikli ed-Dimaşkî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Huseyn Esed, Şuayb el-Arnâûdî vd., (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), XXII: 368.

¹⁴ İbnu'l-Fârid Ebû Hafis (Ebu'l-Kâsım) Şerefu'ddîn Umer b. Alî b. Murşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî, *Dîvân*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 19.

Îlîyyâ'nın "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde gözden kaçmayan diğer bir önemli ayrıntı ise Ermenistan'a yaptığı vurgudur. Şairin konuyla ilgili beyitleri şöyledir:

أَمَّنْتُ ((أَرْمِينِيَّةَ)) بِمَا تُحَاذِرُهُ   فَلَنْ تَعْيِيَتْ بِمَا الْأَوْغَادُ وَالسَّفَلُ

*Ermenistan'ı kurtarıp emin kıldın karşı karşıya olduğu tehlikelerden,
Asla bozgunculuk yapamayacak orada artık alçaklar ve adiler!¹⁵*

Îlîyyâ, söz konusu beyitlerinde, Ermeniler tarafından "Batı Ermenistan" olarak nitelenen ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis kentlerini kapsayan altı iline¹⁶ (ولايات/vilâyât-ı sitte) atıf yapmıştır. Şair, ilgili beyitlerde, Erzurum'un işgaliyle Ermenistan'ın güvenliğinin sağlandığını ve böylece Apostolik Kilisesi'ye¹⁷ mensup Ortodoks Ermenilerin, hâmleri Ruslar sayesinde artık Müslüman Türklerden zarar görme ihtimalinin kalmadığını ifade etmiştir. Îlîyyâ'nın, mezhep aidiyeti ve dindaşlık paydasında Ermenileri de müdafaa ettiği ve Ruslara karşı beslediği hissiyatının Ermeniler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yanı sıra Lübnan'ın, Ortadoğu'daki Ermeni toplulukları için tarihi olarak diasporik bir merkez üssü¹⁸ olduğu hakikati de göz önünde bulundurulduğunda şairin bu refleksi daha anlamlı bir zemine oturmaktadır.

Îlîyyâ'nın "Erzurum'un Düşüşü" şiiriyle ilgili tarihi arka plan göz önünde bulundurularak uzun uzadıya yorumlar yapılabilir. Ancak şairin konuyla ilgili hissiyatı, Türkofobik ve İslâmofobik olarak nitelenebilecek duyguları dizelerinde kendini açık etmektedir. Dolayısıyla bu aşamada çalışmanın konusu şiirin tercümesinin sunulmasının yeterli olacağı düşünülmüştür.

¹⁵ Îlîyyâ Ebû Mâdi, *Dîvânu İliyâ Ebû Mâdi* (Beyrut: Dâru'l-'Avde, ts.), 537; el-Eşter, *İliyyâ Ebû Mâdi*, 434.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Kürşat Kurtulgan, "Vilayet-i Sitte'de Demografik Yapı ve Aşiretler (1927-1970)," *Journal of General Turkish History Research* 6, (2024):241-256.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Çelik, "Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası ve Lübnan Ermeni Diasporası", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3, no.3 (2017): 321-341.

¹⁸ Çelik, *Kavramsal Olarak Diaspora*, 330.

III. "Erzurum'un Düşüşü"¹⁹ Şiiri ve Tercümesi

سُقُوطُ أَرْضِ رُزُومَ

(بَحْرُ الْبَسِيطِ)

وَقُلْ كَمَا قَالَتِ الْأَنْبَاءُ وَالرُّسُلُ
مَا أَجْمَلَ الرُّسُلَ فِي عَيْنِي وَمَا نَقَلُوا
حَتَّى تَرَانِي كَأَنِّي شَارِبٌ ثَمَلُ
إِنَّ الْمَلِيحَةَ لَا يُزْرِي بِهَا الْعَطْشُ
وَكُلُّ قَوْلٍ، إِلَيْهِمْ يَنْتَهِي، عَسَلُ
أَوْ ذِكْرٍ قَائِدِهِمْ أَوْ ذِكْرٍ مَا فَعَلُوا
إِذَا تَنَكَّبَ عَنْهَا الْعَارِضُ الْهَطْلُ
إِذَا كَفَهَرَ السُّجَى وَاحْتَارَتِ الْمُقْلُ
وَبَطَّشْتَهُمْ بِالْأَعْيَادِي، يُضْرَبُ الْمَثَلُ
مِنْ حَوْلِهِ الْجُنْدُ وَالْعَسَالَةُ الذُّبْلُ
وَلَا يَدُومُ لِمَنْ عَادَاهُمْ أَمَلُ
أَيُّ الدِّمَاءِ بِهَا فِي الْأَرْضِ تَنْهَمَلُ
أَهْلًا تَنْهَمَلُ.....
يَزُلُّ عَنِ صَفْحَتَيْهِ الْحَادِثُ الْجَلَلُ
تَحْتَتِ الْعَجَاجَةَ لَا يَبْدُو لَهَا قُبْلُ
عَنْ جَانِبَيْهِ وَحَرُّ الطَّعْنِ مُنْصَلُ
لَكِنَّهُ فِي مَيَادِينِ السُّوَعَى زُحْلُ
وَكُلُّ رَأْيٍ سِوَى آرَائِهِ زَلْلُ!
مَا لَمْ تُشْفِئْهُ أُمَّتُكَ وَلَا دَوْلُ
فِيهِ، وَلَكِنْ لَهَا مِنْ حَوْطَا رَجَلُ
أَنَّ الْأُلَى وَتَرُّوا آبَاءَهُمْ غَفْلُ
تَضَيَّقُ عَنْهُ فِجَاجُ الْأَرْضِ وَالسُّبْلُ
وَأَنَّكَ الْبَدْرُ فِي الْأَفْلاكِ تَنْتَقِلُ

أَعِدْ حَديكَ عِنْدِي أُيُّهَا الرَّجُلُ
قَدْ هَاجَ مَا نَقَلَ الرَّأوُونَ بِي طَرْبًا
فَاجْمَعِ رَوَايَاتِهِمْ وَأَمَلًا بِحَا أُذُنِي
دَعْ زُخْرُفَ الْقَوْلِ فِيمَا أَنْتَ نَاقِلُهُ
فَكُلُّ سَمْعٍ إِذَا قُلْتَ ((السُّلَافُ)) فَمُ
لَا تَسْتَقِي السَّرَاحَ إِلَّا عِنْدَ ذِكْرِهِمْ
هُمُ الْمَسَامِيحُ يُثْسِي الْأَرْضَ جُودُهُمْ
هُمُ الْمَصَابِيحُ تَسْتَهْدِي الْعُيُونَ بِهَا
هُمُ الْعُرَاةُ بُنُو الصَّيْدِ الْعُرَاةُ، بِهِمْ
قَوْمٌ يَبِيْتُ الضَّعِيفُ الْمُسْتَجِيرُ بِهِمْ
فَمَا يُلِيمُ بِمَنْ صَافَقَهُمْ أَلَمُ
تَدْرِي الْعُلُوجُ إِذَا هَزُّوا صَوَارِ مَهُمْ
أَيُّطَلِبُ السُّرُوكِ أَنْ تَغْلُو أَهْلًا تَنْهَمُ
((وَالْعُرُنْدِيُّ)) رَأْيٍ مِثْلُ صَارِيهِ
الْمُقْبِلُ الصَّادِرُ، وَالْأَبْطَالُ نَاكِصَةُ
وَالْبَابِيَةُ التُّغْرُ، وَالْأَشْجَالُ طَائِرَةُ
سَعْدُ السُّعُودِ عَلَى السُّوَالِ طَالِعُهُ
فِي كُلِّ سَمْعٍ سِوَى بَنَارِهِ فَلَلُ
يَا ابْنَ الْمُلُوكِ الْأُلَى قَدْ شَادَ وَاجِدُهُمْ
وَقَائِدَ الْجَيْشِ مَا لِلرَّيْحِ مُنْفَرَجُ
تَوَهَّمُ السُّرُوكِ لَمَّا حَانَ حَيْنُهُمْ
حَتَّى طَلَعْتَ مِنْ ((الْفَوْقَاسِ)) فِي لَجِبِ
فَأَذْرَكُوا أُمَّتَهُمْ نَامُوا عَلَى غَرَرِ

¹⁹ Divân, 533-538; el-Eşter, İliyyâ Ebû Mâdi, 429-435.

كَأَنَّهُ اللَّيْلُ فَوْقَ الْأَرْضِ مُنْسَدِلٌ
 وَيَهْتَـدِي بِالصَّبْرِ لَيْلِ الْفَارِسِ الْبَطْلُ
 عِنْدَ الصِّدَامِ ، وَلَا فِي زُنْدِهِ شَلْلٌ
 فِي كَفِّهِ خَلْدٌ ، فِي خَلْدِهِ الْأَجَلُ
 كَأَنَّهَا الشَّاعِرُ الْمُطْبُوعُ يَرْتَجِلُ
 هِيَ الصَّوَاعِقُ إِلَّا أَهْمَهَا شُعْلُ
 وَلَا يُنْتَجِي الْخُصُونُ الصَّخْرَ وَالرَّيْلُ
 وَالذُّعْرُ يُبْعِنُ فِيهِمْ كَيْفَمَا انْفَتَلُوا
 لَيْثٌ يُقَطِّعُ بِالْفَصَّالِ مَا وَصَلُوا
 لَوْ كَانَ فِي وَسْعِهِمْ إِمْسَاكُهَا بِجَلْوِ
 حَتَّى طَلَعَتْ فَلَا حِصْرَ وَلَا رَجُلُ
 كَمَا يَفِرُّ أَمَامَ الْفُشْعِمِ الْحَجَلُ
 إِذَا التَّقَى الْأَسْدُ الصِّرْعَامَ وَالْوَعْلُ؟
 لَكِنْ حَمَى صَدْرَهُ وَقَسَعَ الظُّبَى ، الْكَفْلُ
 هُبُوحُ السَّرِيحِ وَلَا خَيْلٌ وَلَا إِبِلُ
 مَعَهُ وَمَا رَكَّضَتْ قُدَامَهُ الْفَالُ
 كَذَلِكَ يَمْسُحُ عَيْنَ الْخَائِفِ الْوَجَلُ
 لِأَتْرِهِ وَأَيْبِهِ التُّكُّلُ وَالْهَبْلُ
 وَيَصْرُخُ ((الْعَوْتُ)) لَا إِمَّا وَسُوسَ الْفُفْلُ
 فِي جَسْمِهِ سَقَمٌ ، فِي عَقْلِهِ دَخَلُ
 مَا يَصْنَعُ الطَّبُّ فَيَمْنُ دَاوُهُ الْحَبْلُ؟
 فِي وَجْهِهِ ، عِنْدَ ذِكْرِ الْحَيْبَةِ ، الْحَجَلُ
 كَأَنَّهُ نَاسِكٌ فِي الْقَفْرِ مُعْتَزِلُ
 وَلَا تُرَوِّحُ عَنْهُ الْأَعْيُنُ الشُّجَلُ
 وَيَنْكَأُ الْجُرْحُ فِي أَحْسَنَائِهِ الْعَدْلُ
 ضَاقَتْ بِهِ ، مِثْلَمَا ضَاقَتْ بِذَا ، الْحَيْلُ
 عَلَى النَّوَائِبِ ، لَا مَرَّتْ بِكَ الْعِلُّ

يَا يَوْمَ صَبَّحْتُهُمْ وَالنَّفْعُ مُعْتَكِرٌ
 لَيْلٌ يَسِيرٌ عَلَى ضَوْءِ السُّيُوفِ بِهِ
 بِكُلِّ أَرْوَغٍ مَا فِي قَلْبِهِ خَوْرٌ
 وَكُلِّ مَنْجَرِدٍ فِي سَرِّجِهِ أَسْدٌ
 وَكُلِّ رَاعِفَةٍ بِالْمَوْتِ هَادِرَةٌ
 سَوْدَاءُ تَفْذِفُ مِنْ فُوهَاتِهَا جِمَمًا
 لَا تَحْفَظُ الدِّبْنَ مِنْهَا جِسْمٌ لَا بِسَهَا
 فَالْبَيْضُ تَأْخُذُ مِنْهُمْ كَيْفَمَا انْفَتَلَتْ
 وَكَلَّمَا وَصَلُوا مَا انْبَثَّ بَاغَتُهُمْ
 فَأَسْلَمُوا ((أَرْضُ رُومًا)) لَا طَوَاعِيَّةٌ
 كَمْ حَوَّطُوهَا وَكَمْ شَادُوا الْخُصُونَ بِحَا
 وَقَرَّ قَائِدُهُمْ لَمَّا عَرَضَتْ لَهُ
 وَمَنْ يَشَاكُ بِأَنَّ الْوَعْلَ مِنْهُ زِمٌ
 لَمْ يَقْصِرِ الرُّمُحُ عَنْ إِذْرَاكِ مُهَجِّتِهِ
 تَعَلَّمِ الرِّكْضَ حَتَّى لَيْسَ تَلْحَقُهُ
 يُخَالُ مِنْ رُغْبِهِ الْأَطْوَادُ رَاكِضَةٌ
 وَيُجَسِّبُ الْأَرْضُ قَدَمَاتِهَا مَنَاكِبُهَا
 وَبَاتَ ((أَنْوَرُ)) فِي ((يَلْدِي)) مُحْتَبَةٌ
 يَطِيرُ ، إِنْ صَارَتْ الْأُبُوبُ ، طَائِرُهُ
 فِي جُفْنِهِ أَرْقُ ، فِي نَفْسِهِ فَرَقُ
 فِي وَجْهِهِ صُفْرَةٌ حَارَ الطَّبِيبُ بِهَا
 لَمْ يَبْقَ فِيهِ دَمٌ كَيْفَمَا يُجْمَعُهُ
 يَطُوفُ فِي الْقَصْرِ لَا يَلْوِي عَلَى أَحَدٍ
 لَا يَهْجَعُهُ الْمُلُوكُ تُنْسِيهِ هُوَاجِسُهُ
 يَرِيدُ وَحْشَتَهُ إِعْرَاضُ عُدُوِّهِ
 إِذَا تَمَّتْ جَيْشِ الْبُرُكِ مُنْدَجِرًا
 يَا كَاشِفَ الضُّرِّ عَمَّنْ طَالَ صَبْرُهُمْ

وَكُلُّهُمْ أَلْسُنٌ تَدْعُو وَتَبْتَهُ ل
 نَشَرْتِ، بَعْدَ الرَّدَى، أَرْوَاحَ مَنْ قُتِلُوا
 لَمْ يَشْخِجُوا لِلرَّوْعَى سَيْنًا وَلَا صَقَلُوا
 خَانُوا الْبِلَادَ بِمَا قَالُوا وَمَا عَمِلُوا
 مَتَى أَسَاءَ إِلَى ذِي الْمِخْلَبِ الْحَمَلِ؟
 فَمَا الَّذِي جَنَبَ الْعَذَاءَ وَ الطَّفْلَ؟
 وَجَدُّكُمْ، كَلَّمَا شَبَبْتُ، وَعَعَى، ((تُعَلِّ))؟
 إِنْ تَحْمِلُوا عَنْهُمْ الرِّيرَ الَّذِي حَمَلُوا
 فَلَنْ تَعْيَبْتَ بِهَا الْأَوْغَادَ وَالسَّفْلَ
 فَأَصْ بَحُوا وَهَلَمْ عَنْ ظَنِّهِمْ شُعْلُ
 عَلَى الْمَهَنِّدِ، بَعْدَ اللَّهِ، يَتَكَلُّ
 كَمَا هُمْ نُورُ الْأَفْصَاقِ أَوْ هَلْ
 نَارُ الْجَحِيمِ وَلَوْ فِي حَرِّهَا اغْتَسَلُوا
 وَ((طَلَعَتْ)) بِرِدَاءِ الْخَوْفِ مِثْلَ
 وَفِي مَضَى اجْعَلِ الْأَرْزَاءَ وَالغِيَا
 ثَلَاثَةً: أَنْتِ وَالرَّيْرَانُ وَالْأَسَلُ؟
 جَيْشٌ بِعَيْرِ سِلَاحٍ إِسْمُهُ الْوَهْلُ
 فَلَنْ يَعْيَشَ لَهُمْ نَسْلٌ إِذَا نَسَلُوا
 وَشَاحَ نَاشِئُهُمْ مِنْ قَبْلِ بَكْتِهِمْ
 كَمَا ظَفِرَتْ بِهِمْ وَالْعُمُرُ مُقْتَبِلُ
 فَكُلُّ رَيْحٍ، خَلَا ((أَسَانَةَ)) جَنِيلُ
 وَرُوحُ جَدِّكَ فِي الْفِرْدَوْسِ تَحْتَفِلُ!..!

أَطْلَقْتَهُمْ مِنْ قُودِ الظُّلَمِ فَانْطَلَقُوا
 لَوْ كَانَ يَنْشُرُ مَيْتًا غَيْرَ بَارِيهِ
 بَعَى عَلَيُّهُمْ عَلْوَجَ التُّرْكِ بَعِيهِمْ
 خَانُوهُمْ وَأَدَاعُوا أَمَّهُمْ نَقَرُ
 يَا لَطَعَامِ! وَيَا بَهْتَانَ مَا زَعُمُوا
 هُبُوا الرِّجَالَ لِأَمْرِ أَخَذْتُوا حَدَثًا
 أَجَدُّكُمْ، كَلَّمَا جَوَّ خَلَا، ((أَسَدُ))
 قَدْ جَاءَ مَنْ يَمْنَعُ الصَّعْفَى وَيُرْغِمُكُمْ
 أَمْنَتِ ((أَمِينِيَا)) بِمَا تُحَادِزُهُ
 ظَنُّوكَ فِي شُعْلٍ حَتَّى دَهَمْتَهُمْ
 مَرَّقَتِ جَمْعُهُمْ تَمْرِيْقُ مُقْتَدِرِ
 فَهُمْ شَرَاذِمُ خَيْرِي لَا يَنْطَامَ لَهَا
 أَلْبَسْتَهُمْ نَوْبَ عَارٍ لَا تُطَهِّرُهُ
 ((جَاوِدُ)) فَوْقَ فِرَاشِ الدُّلِّ مُضْطَجِعُ
 أَسَدٌ تَقْرُ جُنُوبَ فِي مَضَى اجْعَلِهَا
 وَتَعْرِفُ الْأَمْنَ أَنْزَاحَ تُرْوَعُهُهَا
 لَوْ لَمْ تُقَاتِلْهُمْ بِالْجَيْشِ قَاتَلْتَهُمْ
 أَجْرِيَتْ خَوْفَ الْمَنِيَايَا فِي عُرُوقِهِمْ
 قَدْ مَاتَ كَهْلُهُمْ مِنْ قَبْلِ مَيْتَتِهِ
 وَقَدْ ظَفِرَتْ بِهِمْ وَالرَّأْسُ مُشْتَبِعُ
 فَتُحَّ حَلَّكَتِ الدُّنْيَا بِهِ فَرَحَا
 الشُّعْبُ مُبْتَهَجٍ، وَالْعَرَشُ مُعْتَبِطُ

Ey adam! Sözüünü yanımdayken bir daha yinele!

Ajansların aktardığı ve ulakların söyledikleri gibi söyle!

Râvilerin aktardıkları neşeden coşturdu beni,

Ne güzel elçiler ve ne güzel haberler benim gözümde onlar ve ilettikleri.

Aktardıklarını bir araya topla ve kulağıma doldur hepsini,

Ki göresin beni keyiften kör kütük sarhoş olacak kadar içen gibi!

Yaldızlı sözlerle süsleme yapmayı bırak aktardığın şeylerde,

Ziyeti yok diye bakılmaz ki dilbere kem gözle.

Sen “Ruslar” deyince her işitilen;
İçinden bal akan bir ağızdır; onlarla ilgili tüm sözleri kulağa getiren,
Şarap dindiremez susuzluğumu Ruslar anılmadıkça,
Komutanları yahut yaptıkları anlatılmadıkça,
Yeryüzünü cömertlikleriyle dirilten hoşgörü abideleridir onlar,
Uzaklaşınca oradan ufku kaplayan yağmur yüklü bulutlar.
Gözlerin kendilerine bakarak doğru yönü aradığı yıldızlardır onlar,
Bastırınca zifiri karanlık şaşırınca bakışlar,
Onlar cengaverlerdir ve cengaverlerin oğulları da onlarla beraberdir,
Düşmanları kaskıvrak yakalayışlarıysa dilden dile gezinir,
Öyle bir millet ki; onların himâyesine sığınan garibanlar,
Etraflarında keskin mızrakları titreşen bir ordu varken akşamlar,
Onlara karşı samimi olanlara dert uğramaz,
Düşmanlık edenlerinse yaşama ümidi kalmaz.
Türkler hilallerini yüceltmeyi mi arzuluyorlar?
Hilalleri.....²⁰
Grandük hanedanının²¹ kılıçları misali bir hükümü var,
Bütün mühim olaylar iki tarafı da keskin kenarlarından kayar.
Kahramanlar, atlarının geleni karşılayan öne çıkmış göğüslerini görünce cayar,
Toz duman altında onların erlik mahalleri olmaz aşikâr.
Arzuların üzerine doğan baht yıldızları topluluğudur onlar,
Cenk meydanlarındaysa Zuhâl yıldızı olurlar.
Grandük hanedanın keskin kılıcından gayri bütün kılıçlarda körlük var,
Hükümünden gayri bütün hükümlerdeyse hatalar.
Ey, yüce kralların oğlu; Slavların birliğini tesis eden,
Hiçbir krallık ve devletten kendisine destek verilmemesine rağmen.
Ey orduların komutanı! Rüzgarlar bulamadı içeri sızmak için bir gedik,
Uğultuları etrafta yankılanırken.
Vakti geldiğinde Türkler zannettiler ki;
İntikam aldılar babalarından gafil bir haldeyken,
Doğunca sen Kafkaslardan gelen kalabalık bir ordunun içerisinde güneş gibi,
Dağlar arasındaki geniş ovalar ve yollar onlara dar geldi.
Türkler, tehlikelerin kucagında uyumuş olduklarının farkına vardılar,
Senin yıldızların arasında parlayan bir dolunay olduğunu anladılar.
Hey gidi, ortalık toz dumanken Türklere sabah erkenden baskın yaptığın o gün!
Sanki gece yeryüzünün üzerine salınmış bir perde gibiydi o gün.
Öyle bir gece ki; kılıçların parıltıları yürütüyordu onu,

²⁰ İlgili beytin acuzu (ikinci şatırı) divanda yer almamaktadır. İslâm'ın sembolü olan Hilal'e karşı hakaret içeren ifadeler barındırıyor olması sebebiyle sansürlenmiş olması ihtimal dahilindedir. Bkz. el-Eşter, *İliyyâ Ebû Mâdi*, 430.

²¹ Batı Avrupa özelinde, genellikle Cermen ülkelerinde taşra krallarına verilen bir unvandır. Grandük ünvanı, 1328'de Moskova'da bulunan IV. Ivan tarafından ilk defa kullanıldıktan sonra, 1547 yılında Rus imparatorunun “Çar” ünvanını alması akabinde Rus çarlarının ve imparatorlarının oğullarına ve torunlarına verilen bir unvana dönüşmüştür. Grandük Rus hanedanını niteleyen bir soyluluk unvanıdır. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *AnaBritannica* (İstanbul: Ana Yayıncılık,1988), 10:6.

*Kahraman süvariler yollarını kılıçların şakırtılarıyla buluyordu.
Atıldılar bütün cüretleriyle kalplerinde korku olmaksızın,
Çarpışma anında dirseklerinde takatsizlik olmaksızın.
Atlarının eyerlerinden inenlerin hepsi birer aslandılar,
Ellerinde vardı; ucunda ölüm taşıyan keskin kılıçlar.
Burunlardan dökülen kanların tümü ölüm sebebiyleydi,
Ruslar, (öldürme işinde) doğaçlama şiir söyleyen doğuştan şairler gibiydi,
Ağızlarından alev kusan karartılar misali,
Alevleriyse ateş saçan şimşeklerdi.
Zırh koruyamaz o ateşten, kuşattığı bedeni,
Sert kayalar ve kum alaşımı kurtaramaz kaleleri.
Erlikleri alındı onlardan, nasıl olduysa uzaklaştı cesaretleri,
Her halükârda kaçışıp savuştular, korku kapladı içlerini.
Zapt ettikçe Ruslar, taarruzu bırakmadılar,
Eriştiği her yeri keskin dişleriyle paramparça eden aslanlar.
Erzurum'u gönülsüzce teslim ettiler,
(Türklerin) Ellerinde tutmaya güçleri yetse cimrilik ederdiler.
Nice surlarla etrafını çevirdiler, nice kaleler inşa ettiler orada,
Ne bir kale kaldı ne de adam sen oraya varınca.
Sen üzerine saldırdığında kaçtı liderleri,
Süzülerek ileri atılan kartalın önünden kaçan av gibi.
Kim şüphe duyar ki ceylanın mağlup olacağından,
Karşılaşınca yırtıcı aslan ile ceylan,
Geri durmadı mızraklar Türklerin kanına azmetmekten,
Ancak sırtlarını döndüler, kılıç darbeleri göğüslerine ateş düşürecekken,
Koşmayı öğrendiler artlarından kimse yetişemez, öyle ki;
Ne atlar ne develer ne de rüzgarların sert eseni,
Beraberlerinde dağlar da koşuyor zannedilir korkudan kaçarlarken,
Önlerine top gülleleri düşmeyi sürdürürken,
Sanılır ki yeryüzü omuzlarını silkeliyor,
Adeta o, dehşet saçan korkulu gözlerini belertiyor.
"Yıldız"²² da saklanmış, "Enver"²³*

²² Yıldız Sarayı, İstanbul Beşiktaş'ta Marmara kıyısından kuzeye doğru uzanan büyük bir bahçe ve koruluk içinde yer alan bir saray kompleksidir. İlk olarak Sultan III. Selim, annesi Mihrişah Sultan için inşa ettirmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde ise Osmanlı Devleti'nin ana sarayı olmuştur ve bu dönemde Yıldız Sarayı, Osmanlı yönetiminin merkezi haline gelerek Bâb-ı Âli'yi gölgede bırakmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Önder, *Türkiye Müzeleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999), 229.

²³ Asıl adı İsmail Enver olan Enver Paşa (d. 1881, İstanbul), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin askeri kanadının önde gelen isimlerinden biriydi. I. Dünya Savaşı'nda 1914'te Ruslara karşı başlattığı Sarıkamış Harekâtı başarısız olunca İstanbul'a döndü. 1918'de İttihat ve Terakki'nin çöküşüyle Almanya'ya geçti. Sonrasında Sovyetler'e karşı Özbekistan'da Basmacı hareketini destekledi. 1922'de bir Rus saldırısında şehit oldu. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa," *DİA*, c.11 (İstanbul,1995), 261-264; Emin Şekip Aslan, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları* (Samsun: Samsun İl Matbaası,1948); Ali Bademci, *Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917-1934)* (İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975).

Geberesice, anası ve babası ona ağlayasica,
Kapılar tıkırdasa korkudan yüreği hopluyor,
“İmdat” diye çığlık atıyor korkudan, gel gör ki kilitler gıcırıyor.
Gözlerinde uykusuzluk, ruhunda huzursuzluk,
Bedeninde hastalık, aklında bozukluk,
Yüzünde bir sarılık var doktorlar ona şaşar,
Derdi delilik olana tıp ne yapar?
Kan kalmıyordu ki damarlarında toplansın yüzünde,
Yaşadıkları fiyasko ve utançtan bahsedildikçe.
Sarayın içinde döner durur kimse bakmaz ona,
Issızlara çekilen çöldeki bir münzevi adeta.
Ne saltanatın görkemi kaygılarını unutturabilir,
Ne de çayır güzeli gözler onu rahatlatabilir.
Ziyaretçilerinden yüz çevirişi artırıyor yalnızlığını,
Azarlamalar, kaşıtıp kanatır bağrındaki iyileşmemiş yaralarını.
Türk ordusunun bozgunu ortaya çıkınca,
Çıkış yollarının daralışı gibi ruhu daraldı onun da.
Ey sıkıntıları gideren, felaketler karşısında sabrı tükenenlerden,
Uğramasın sana dert keder,
Zulüm prangalarından azat ettin onları da özgürleştiler,
Onların hepsi de yalvarıp yakaran diller gibiydiler.
Şayet ölüleri diriltmezse yaratandan gayrısı,
Sen diriltirsin ölümlerinden sonra katledilmiş ruhları.
Onlara zulmetti namertçe Türklerin zalimleri,
Savaşmak için bilemediler kılıçlarını ne de giderdiler paslarını.
(Rusların) Sayılarının az olduğu haberini yayarak ihanet ettiler onlara,
Söyledikleri ve yaptıklarıyla (Türkler) hıyanet ettiler vatanlarına.
Ey alçaklar koşun yardıma! Ey gerçek sanılan iftira!
Ne zaman görülmüş kuzuların zarar verdiği tuttuğunu koparan pençenin sahibi
kartala?
Dağıttılar erkeklerini palavralarının sonucu bir durum dolasıyla,
Öyleyse nedir sebep olan? Çocukların ve genç kızların bu kötü durumuna?
(Ey Türkler!) Dedeleriniz; ortalık süt limanken mi aslan kesilirlerdi,
Yoksa onlar harp patladığında tilkilik mi ederlerdi?
Geldi zafiyetleri engelleyen,
Ve mecbur kalarak omuzlarınıza yüklendiğiniz boyunduruğu indiren.
Ermenistan'ı kurtarıp emin kıldın karşı karşıya olduğu tehlikelerden,
Asla bozgunculuk yapamayacak orada artık, alçaklar ve adiler!
Meşgul olduğunu zannettiler, onlara aniden baskın verdin sen,
Sabahladılar seninle ilgili zanları onları oyalarken.
Darmadağın ettin birliklerini muktedirce bir parçalayışla,
Keskin kılıçlara ve ardından dayanarak Allah'a.
Onlar düzenleri bozulmuş sersem birliklerdiler,
Sanki boşluklarda uçuşan sinekler yahut toz taneleri gibiydiler.
Utanç elbisesini giydirdin onlara, temizleyemez onu,

*Cehennem ateşi; hârında yıkansalar bile!
"Cavid"²⁴ rezillik yatağına uzanmış boylu boyunca,
"Talat"²⁵ korku sıtmasına tutulmuş baştan ayağa.
Yanları yataklarında rahat ediyor mu acaba?
Yerleşmişken döşeklerine felaketler ve dikenler?
Korkuttuğun ruhlar huzuru tanır mı?
Üç şey: sen, ateşler ve keskin kılıçların uçları.
Ordunla birlikte onlarla savaşımsaydın,
Adı korku olan silahsız bir ordu iflahını kesecekti onların,
Damarlarında ölümlerin korkusunu akıttın,
Bu türlü bir korkuyu asla yaşayamayacak çocukları; yürüse de soyları.
Cesetlerinden önce öldü hepsinin ruhları,
Gençleriyse kocamadan ihtiyarladı.
Bozguna uğrattın onları dehşetten saçları ağarmışken,
Zafer kazanmıştın onlara karşı akılları başlarına gelmişken.
Öyle bir zafer ki dünyayı coşturdu sevinçten,
"Asitane"²⁶ dışında neşe var her evde,
Halk²⁷ keyifli, taht²⁸ ise memnun halinden
Dedelerinin ruhları da kutlama yapıyor cennette.*

²⁴ Selanik doğumlu Cavid Bey (d.1875), Dönme camiasından tüccar Recep Nâim Efendi'nin oğludur. Eğitimi Selanik ve İstanbul'da tamamladıktan sonra çeşitli kamu görevlerinde bulundu. 1908'de İttihat ve Terakki'nin Selanik mebusu olarak meclise girdi, 1912'de yeniden seçildi ve 1918'de Çanakkale mebusu oldu. 1909'da Maliye Nâzırlığı'na atandı ancak muhalefet nedeniyle görevine başlayamadı. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde bu görevi üstlendi. 1918'de İttihat ve Terakki'nin düşüşüyle birlikte kabineden ayrıldı. Ayrıca, pozitivist yayın organı Ulûm-i İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası'nın müdürlüğünü yaparak maliye alanında eserler verdi. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), Murat Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı* (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013); Nazmi Eroğlu, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008); Selim İlkin, "Cavid Bey, Mehmed," *DİA*, c.7 (İstanbul 1993), 175-176.

²⁵ Talat Paşa (d.1874, Edirne), genç yaşlarda Jön Türk düşüncesiyle tanışmış ve 1908 İhtilali'nde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri olarak 1908-1918 döneminde siyasette etkin olmuştur. Edirne Mebusu olarak 1908'de meclise girmiş, sırasıyla Dahiliye Nazırlığı, Posta ve Telgraf Nazırlığı yapmış, 1917'de ise sadrazam olmuştur. 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedildikten sonra, Talat Paşa, Enver ve Cemal paşalarla birlikte Almanya'ya geçmiştir. 1921'de Berlin'de Ermeni kökenli Soghomon Tehliryan tarafından gerçekleştirilen suikast sonucu öldürülmüştür. Katili, Alman mahkemesince suçsuz bulunup serbest bırakılmıştır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: Dorlion Yayınları 1987); Enver Bolayır, *Talat Paşa'nın Hâtıraları* (İstanbul: Güven Yayınevi, 1946); M. Şükrü Hanioğlu, "Talat Paşa," *DİA*, c. 29 (İstanbul 2010), 502-503.

²⁶ Farsça'da "kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı" gibi anlamlara gelen (آستان) âstan kelimesinden türemiş olan Âsitane ismi, Osmanlı devrinde bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi olan tam teşekküllü tekkeler için kullanılmıştır.²⁶ İliyyâ'nın "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde yer alan "Âsitâne" sözü ile kastedilense Hilâfet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin payitahtı (başkenti) olan İstanbul'dur. Geniş bilgi için bkz. M. Baha Tanman, "Âsitâne," *DİA*, c.3 (İstanbul, 1991), 485-487.

²⁷ Ortodoks Rus ve Ermeni halkları kastedilmiştir.

²⁸ Rus hanedanı kastedilmiştir.

SONUÇ

I. Dünya savaşı yıllarında Rus imparatorluğunun Kafkasya Cephesi'ndeki ilerleyişi sonucunda 16 Şubat 1916'da fiilen işgal edilen Erzurum, Osmanlı Devleti'nin hem Kafkasya'daki pozisyonunu zayıflatmış hem de Anadolu topraklarını, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli merkezlerinden biri olan Erzurum'un düşmesiyle dolaylı olarak Rus tehlikesiyle yüz yüze getirmiştir.

12 Mart 1918 tarihinde son bulan bu işgal süresince yaşananlar, Erzurum'un Müslüman ve Türk ahalisinin hatıratında yıllar boyu unutulmayacak kötü anılar olarak yer etmiştir. Bu meşum devre dönem edebiyatına da yansımış, Erzurum'un işgal süreci ve akabinde yaşananlar devrin Türk asıllı şair ve yazarları tarafından şiir ve nesir özelinde dillendirilmiştir. Kimi zaman yaşanan trajedileri ifade eden kimi zamansa vatan, millet duygularını hamasî bir bağlamda işleyerek yıkılan motivasyonu tekrar ayağa kaldırmak maksadına mebni bir üslupla kaleme alınmış olan bu eserlerin birçoğunda Rus mezâliminden çarpıcı kesitler ve Erzurum ahalisine reva görülen vahşet canlı birer vesika misali tavsif edilmiştir.

Erzurum'un işgaliyle ilgili telif edilen manzum ve mensur eserler arasında bilhassa şiirin, sarsıcı gücü ve muhataplarına duygusal bağlamda müessir olan potansiyeli sebebiyle önemli bir payesi olduğunu söylemek mümkündür. Zira tarihi şiir ile kayda geçirme geleneğinin, milli bir bilinç oluşturma noktasında edebiyatın toplumsal sorumluluk alanına giren görevlerinden biri olduğu söylenebilir. Öte yandan şiirin tarih boyunca; ideolojileri yaymak, hedefleri ve mesajları hedef kitleye ulaştırmak ve destekçi bir taban oluşturmak maksadıyla siyasi bir propaganda aracı olarak kullanılması da edebiyatın yabancı olmadığı bir durumdur. Totaliter yahut demokratik bütün rejimler şiirin bu gücünden faydalanmış ve bazen halkı teşvik bazen de muhalifleri bastırmak için dini, milli ve politik unsurları içeren şiirleri kullanmışlardır.

Ancak bahse konu minvalde şekillenen hizipçi, ideolojik ve siyasi propaganda ürünü şiirler, üslup ve içerik bakımından estetik değerlerden ziyade tarafgir mesajları öne çıkaran, övgü-yergi açısından abartılı ifadeler barındıran ve hadiseleri tezvir edilmiş bir bağlam içerisinde sunan yapıları sebebiyle manipülatif olmak ve gerçekleri çarpıtmak yönündeki eleştirilen odağında yer almaktan kurtulamamışlardır.

İliyyâ Ebû Mâdî'nin "Erzurum'un Düşüşü" şiiri de bu minvalde şekillenmiş dini ve mezhepsel bir aidiyetin abartılı taraftarlığı ve yine dinî-siyasî gerekçeler zemininde kurgulanan; ben ve biz'in dışındakilerin olumsuz görülmesi ve değersizleştirilmesi sürecini ifade eden ve öteki' ne duyulan öfkeyi yansıtan açık bir örnektir.

Ruslar ve Lübnan özelinde Arap Hristiyanlar farklı coğrafyaların farklı milletleri olmalarına rağmen İliyyâ'nın, "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde görüldüğü üzere Hristiyanlık özelinde dindaşlık bağının ve Ortodoks mezhebi paydasındaki güçlü birlikteliğin bir sonucu olarak aynı tarafta yer alan; sevinçleri, hüznüleri, emelleri ve amaçları ortak bir topluluk görüntüsü vermektedirler. Elbette bu durumun aynı dinin müntesibi olmak dışında farklı tarihi gerekçeleri de bulunmaktadır. Doğu Ortodoks Hristiyan geleneği yelpazesi altında konumlanan Ruslar ve Hristiyan Araplar, Rus Ortodoks Kilisesi ve Ortodoks Arap toplulukları arasında politik, sosyal ve kültürel faktörler bağlamında tarih boyunca şekillenen duygusal bağlar gözden kaçırılmaması gereken diğer amillerdir.

Öte yandan Lübnan tarihinde, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır ve Suriye seferleriyle başlayıp, Sina ve Filistin Cephesi'nin çöküşüne (1918) dek devam eden Osmanlı hâkimiyeti; Müslüman Türk egemenliği devresi bulunmaktadır. Osmanlı idaresi döneminde Lübnan'daki gayrimüslimlerin deneyimlerinin, her açıdan olumlu olduğu söylenemez. Bu devrede özellikle siyasi veya toplumsal çalkantı zamanlarında, gayrimüslim toplulukları bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. Dolayısıyla, Lübnan'daki gayrimüslimlerin Osmanlı devletine bakış açılarının dönemsel deneyimler, kişisel veya toplumsal faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. İliyyâ'nın, Rus yanlısı tavrının da bu bağlamda değerlendirilmesi şairin taraftarlık hislerinin daha anlaşılır bir düzlemde ele alınmasına olanak sağlayabilir.

Ancak, Emevî asrından başlayarak Arapların alternatifi olarak ön plana çıkan ve Abbâsî hilâfetiyle birlikte hanedânın çekiç gücü olarak genel kurmay düzeyinde kuşaklar boyunca hilâfet ordularına komuta edip fetih sancağını yeni ufuklara taşıma misyonunu üstlenen Türkler, Tolunoğulları, İhşidiler, Memlukler, Zengiler, Eyyûbîler, Selçuklular ve Osmanlı Devleti ile İliyyâ'nın doğduğu topraklarda zarfları farklı mazrufları aynı Türk idareleri olarak etkili bir temsil profili ortaya koymuşlardır. Bahse konu tarihi zeminin bölge ahalisinde Türkofobi'nin hissi altyapısını oluşturduğu söylenebilir. Buna bir de temelleri Ortaçağ'da ki Haçlı Seferleri ile atılan İslâmofobi ve Osmanlı Devleti'nin özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'ya yayılması ve devrin küresel dengelerinde etkili bir unsur oluşu eklenince İliyyâ Ebû Mâdî'nin "Erzurum'un Düşüşü" şiirindeki duyguları ve öfkesi daha anlamlı bir zemine oturmaktadır.

İliyyâ'nın, Mehcer ekolüne mensup bir şair oluşu da bu hususta etkilidir. Zira Mehcer edebiyatçılarının, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan çalkantılı, karmaşık siyasi ve toplumsal koşullar bağlamında yaptıkları eleştiriler, reformların yetersizliği, merkezîyetçilik ve baskı gibi konular etrafında işledikleri temalar bilinmektedir.

Mehcer edebiyatı, Arap milliyetçiliğinin yükselişine paralel olarak Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Arapların, kimliği ve milliyeti konularını da ele almışlardır. Osmanlı Devleti'ne karşı bir tür ayrılıkçı düşünce olarak gelişen bu fikir Arap milliyetçiliğinin de gelişmesine ve yayılmasına sebep olmuştur. Mehcer edebiyatı mensuplarının evrensel değerler bağlamında vurgu yaptıkları insan hakları, özgürlük ve adalet gibi temalarda Osmanlı'nın son dönemlerindeki idaresine bir tepki sadedinde değerlendirilebilir.

Netice itibarıyla, İliyyâ'nın, "Erzurum'un Düşüşü" şiirindeki Ruslar'a karşı muhabbet ve Müslüman Türklere karşı öfke hislerinin karmaşık dini, tarihi, kültürel ve siyasi faktörler potasında şekillendiği görülmektedir. Günümüzde halen varlığı hissedilen, Türkofobi ve İslamofobi kavramlarının tarihsel süreç içerisinde her zaman var olduğu ve şartlar oluştuğu zaman depreşen kronik bir hastalık misali tetikte beklediği de anlaşılmaktadır. Gayrimüslim dünyanın küresel çapta hem kültürel hem ekonomik hem de siyasi etkileri dominant bir yapı arz ettiğinden onlara nispetle resesif, zayıf ve kırılğan durumdaki unsurlar, hâkim girdabın anaforundan kurtularak geçmişlerini daha gerçekçi bir zeminde değerlendirip mevzilerini belirleyememektedirler. Dolayısıyla tıpkı "Erzurum'un Düşüşü" şiirinde olduğu gibi hakikatleri, tezvirat ile perdelenmiş, sloganik söylemlerden oluşan propaganda ürünü sanatsal araçlarla bir varoluş mücadelesi sanat zemininde bugünde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu durum tarafların buldukları mevzilere göre değişen bir bakış açısını ilzam etmekte ve hakikat bütün çıplaklığıyla gösterilememekte ve görülememektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Aslan, Emin Şekip. *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*. Samsun: Samsun İl Matbaası, 1948.

Bademci, Ali. *Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917–1934)*. İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975.

- Bardakçı, Murat. *İttihadçı'nın Sandığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Bolayır, Enver, *Talât Paşa'nın Hâtıraları*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1946.
- Çelik, Mehmet. "Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası ve Lübnan Ermeni Diasporası". *Tarih ve Gelecek Dergisi*. (2017): c.3, s.3, 321-341.
- Ebû Mâdi, İliyyâ. *Dîvânü İliyyâ Ebû Mâdi*. Beyrut: Dâru'l-'Avde, ts.
- Efe, Adem. "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslâmcılar ve Modernleşme: 1908'den 1924'e." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2002.
- el-Eşter, Abdülkerîm. *İliyyâ Ebû Mâdi el-'Amâlu's-Şi'riyyetu'l-Kâmile*. Kuveyt: Muessetu Câizeti Abdilazîz, 2008.
- Eroğlu, Nazmi. *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2008.
- es-Serrâc, Nâdir Cemil. *Şuarâu Râbitati'l-Kalemiyye*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1957.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. Thk.Huseyn Esed, Şuayb el-Arnâudî vd. 25 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Ebû Mâdi, İliyyâ". *DİA*. (Ankara 2020). c. Ek-1: 366-367.
- Fazlıoğlu, Şükran. *Arap Romanında Türkler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Gövsâ, İbrahim Alaettin. *Süleyman Nazif Hayatı, Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Nükteleleri (1933)*. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2024.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Talat Paşa." *DİA*. 39:502-503 İstanbul: 2010.
- Hanioğlu, M.Şükrü. "Enver Paşa." *DİA*. 11:261-264 İstanbul: 1995.
- Hıttı, Philip K. *Lebanon In History From The Earliest Time To The Present*. Newyork: Macmillan Company, 1957.
- İbnu'l-Fârid, Ebû Hafs (Ebu'l-Kâsım) Şerefuddîn Umer b. Alî b. Murşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî. *Dîvân*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İlkin, Selim. "Cavid Bey, Mehmed." *DİA*. 7:175-176 İstanbul: 1993.
- Karabekir, Kâzım. *Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu*. İstanbul: Kapra Yayıncılık. 2002.
- Komisyon. *Ana Britannica*. 32 cilt. İstanbul: Ana Yayıncılık, 1988.

- Komisyon. *Sırâtülmüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri*. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. Kültür Yayınları Dizisi No. 218/15, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2019.
- Kurtulgan, Kürşat. “Vilayet-i Sitte’de Demografik Yapı ve Aşiretler (1927-1970).” *Journal of General Turkish History Research* 6, (2024): 241-256.
- Önder, Mehmet. *Türkiye Müzeleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- Şahin, Liaisan. “Rusya Federasyonu’nun Etnik ve Dinsel Yapısı 1.” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (İstanbul, 2016): 15-32.
- Tanman, M. Baha. “Âsitâne.” *DİA*. 3: 485-487. İstanbul: 1991.
- Yazıcı, Hüseyin. “Lübnanlı Şair İlyâ Ebû Mâdî ve Şiiri (1889-1957).” *Prof. Dr. Nihad M. Çetin’e Armağan*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999.
- Yazıcı, Hüseyin. “Mehcer Edebiyatı.” *DİA*. c. 28, Ankara: 2003. 364-367.
- Yüksel, Mevlüt. “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İlk İşgal Günleri.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 37 (Erzurum, 2008): 259-287.

Cinema of Egypt (1927-1970) *Mısır Sineması (1927-1970)*

Mustafa AYDIN * & Aysel ERGÜL KESKİN**

*Prof. Dr. Lecturer at Istanbul Topkapı University, Department of Foreign Languages, İstanbul, Türkiye.

E-mail: mustafaaydin@topkapi.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7640-7470>

**Prof. Dr. Lecturer at Istanbul Aydın University, Faculty of Education, Arabic Language Teaching Programme, İstanbul, Türkiye.

E-mail: ayselergulkeskin@aydin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1326-8124>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Aysel ERGÜL KESKİN,
Prof. Dr. Lecturer at Istanbul Aydın University, Faculty of Education, Arabic Language Teaching Programme, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

30 Eylül/September 2024

Acceptance /Kabul:

30 Kasım/November 2024

Citation Atfı/:

AYDIN, Mustafa ve Aysel ERGÜL KESKİN. "Cinema of Egypt (1927-1970)." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 105-132.

Öz

Sinema, kitlesel popülaritesi ve geniş izleyici kitlesine ulaşması nedeniyle sanatsal tür olarak farklı bir özgünlüğe sahiptir. Sinema tarihinde "Arap sineması" ele alındığında bu alanda en büyük ve en önemli rol Mısır sinemasına aittir. Mısır film endüstrisi, Arap dünyasında türünün en güçlü ve en etkili endüstrisi olmuş ve öyle olmaya da devam etmektedir. Orta Doğu'da sinema filmleri üreten tek ülke olmasıyla bilinen Mısır sineması, "Arap dünyasının Hollywood'u" olarak adlandırılmıştır. Mısır sinemasının başlangıç tarihi hakkında farklı görüşleri sürdürülmektedir. Bazı sinema tarihçilerine göre başlangıç tarihi Lumière Kardeşlerin kısa filmlerinin İskenderiye'de gösterildiği 1896, bazılarının göre Mısır sinemasının ilk kısa belgesel filminin yapım yılı olan 1907, bazılarının göre ise Mısır sinemasının ünlü kadın yönetmeni ve oyuncusu Azîze Emîr'in yönettiği ve senaryosunu yazdığı "Leylâ" adlı ilk uzun metrajlı filmin yapım tarihi olan 1927 yılıdır. Çoğunlukla toplumsal ve ekonomik sorunları ele almak suretiyle Mısır toplumunun aynası haline gelen Mısır sineması kimi zaman yeni yazılan senaryolarla kimi zaman başka ülkelerin filmlerinden ve zaman zaman edebi eserlerden yapılan uyarlamalarla öne çıkmıştır. Mısır sineması, toplumsal değişimleri takip ederek bunları ileri düzeyde bir sanat diliyle ifade etme becerisine sahip sinema eğitimi almış yönetmenler, senaristler ve oyuncular yetiştirme safhasına gelinceye kadar önemli aşamalardan geçmiştir. Bu çalışmada kendine özgü tarzı, tavrı, dili, üslubu ve zengin sözcük dağarcığı ile dünya sinema tarihinde önemli bir yere ve kimliğe sahip Mısır sinemasının, 1927 yılından 1970'li yıllara kadar olan dönemdeki gelişim sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır sineması, film yapımcılığı, Arap sineması, altın çağ, Stüdyo Mısır, sihirli fener, 1952 Mısır Devrimi.

Abstract

Cinema has a distinct originality as an artistic genre due to its mass popularity and ability to reach a wide audience. When "Arab cinema" is considered in the history of cinema, the biggest and most important role in this field belongs to Egyptian cinema. The Egyptian film industry has been and remains the most powerful and influential of its kind in the Arab world. Known for being the only country in the Middle East that produces feature films, Egyptian cinema has been called the "Hollywood of the Arab world". There are different opinions about the beginning date of Egyptian cinema. According to some film historians, the start date is 1896, when the Lumière Brothers' short films were shown in Alexandria; and according to some, it is 1907, the year the first short documentary film of Egyptian cinema was made; according to others, it is the year 1927, the year of production of the first feature-length film, "Leila", directed and scripted by Azîza Amîr, the famous female director and actress of Egyptian cinema. Egyptian cinema, which has become a mirror of Egyptian society by mostly addressing social and economic issues, has sometimes come to the fore with newly written scripts, sometimes with adaptations from films of other countries and sometimes from literary works. Egyptian cinema has gone through important stages until it has reached a level where it can produce directors, screenwriters and actors who have received cinema education, can follow social changes and can express them with a developed artistic language. This study aims to examine the development process of Egyptian cinema, which has an important place and identity in the history of world cinema with its unique style, attitude, language, style and rich vocabulary, from 1927 to the 1970s.

Keywords: Cinema of Egypt, film production, Arab Cinema, golden age, Studio Mısır, magic lantern, Egyptian Revolution of 1952.

Cinema of Egypt (1927-1970)

INTRODUCTION

Although a younger art form than theatre, cinema's influence on the Arab peoples of the Middle East and North Africa cannot be underestimated. From the impression created by the magic lantern, the precursor of cinema, in Egypt in the mid-19th century, one can guess the positive attitude of the local population towards cinema. Two tourists talk about the effects of the magic lantern and one of them mentions how fascinated the spectator is by it. This statement of his was supported by another British tourist who said:

*"When I was in Egypt in 1853, I had a magic lantern with me. The Arabs were very pleased with this. They had never seen anything like it before. One evening I was with a rather aristocratic audience at the house of Mustafa Aga, our honorary consul in Luxor. There was the district administrator, two or three sheikhs, the school principal, and a few others. Mustafa liked the magic lantern so much that he made me leave it to him. In return he gave me a large burial vault that could hold four wooden vases."*¹

The relations of the Arab peoples with Western Europe and America increased at the beginning of the 19th century. Great interest was aroused in Western technical achievements. From 1903 onwards, curious readers of the major Egyptian monthly newspapers of those days asked the editors questions such as the technical characteristics of cinematography, the origins of cinema, the state of development of cinema in various countries, the possibilities of synchronisation, etc., which were often difficult for the editors. Interest in cinema grew even more rapidly during the war years, as well as in the years immediately preceding the First World War. In Egypt and Syria, not only short announcements about cinema but also long articles written locally or translated from the world press were transmitted. However, such announcements and articles reached only a very small part of the population. In any case, enough curiosity was aroused that the public almost completely abandoned shadow plays and flocked to see first silent and then sound films brought to Egypt. Pathé² thus brought many silent films to Egypt, and its activities between 1904 and

---

¹ John Gadsby, *My Wanderingp. Being Travels in the East in 1846-47, 1850-51, 1852-53* (London: Stereotype Edition, 1857), 351.

² Pathé or Pathé Frères is the name of various French businesses founded and first operated by the Pathé Brothers in France, starting in 1896. In 1901, it abandoned the sale of phonographs and accelerated film production. Charles Pathé made his first feature film, *Les Misérables*, in 1904, accessed 25.03.2024, <https://sinemanaintincagi.blogspot.com/>

1911 attracted great attention. From 1908 onwards, short films were screened at least twice a week in Alexandria and Cairo, and a little later in Port Said, Ismailiyya and Suez. However, the impact of the films brought in to entertain the Allied troops stationed in the Middle East was significant. The centre of these forces was concentrated in Egypt and a large number of cinema halls were built for their entertainment. The influx of foreign films and the establishment of cinema halls were among the reasons that made Egypt the centre of the Arab film industry.³

The Beginning of Cinema of Egypt

Before there was a film industry in Egypt, there was a film audience. As early as 1908, there were 11 cinema halls in the country. By early 1917 their number had grown to eighty. This was an indication of the growing interest of Egyptian audiences in the new invention. Not only the audience but also the journalists of the period showed great interest in this new structure. In their writings, they discussed the technical aspects of film production. The interest of the intellectual minority led to the emergence of film clubs and film magazines.

Initially, cinema documented real-life scenes, such as the famous French black and white short documentary film *"Workers Leaving the Factory (La Sortie de l'Usine Lumière à Lyon)"* from 1895. Later, filmmakers began to adapt short stories to produce short films in the form of theatre performances. Many directors began to show interest in international classics that could be adapted into short films. When cinema began in Egypt, short silent films similar to Shakespeare's plays were made, but most of them were lost. Film historians and Egyptian film critics differ on the exact date of the first cinematographic exhibition in Egypt. While some consider the Lumière Brothers' cinema show in Alexandria on 6 January 1896 as the birth of cinema in Egypt, some place the beginning of cinema in 1907 with the short documentary film about Khedive Abbas II of Egypt's visit to the al-Mursi Abu'l-'Abbas Institute in Alexandria and Some date it to 1927, when Azîza Amîr 's "Leila" was made, the first feature-length film of Egyptian filmmaking financed by local capital. 28 November 1896 the first cinematographic screening in Cairo was organised by Henry Dello-Strologo, the Lumière Brothers' Italian representative in Egypt. Various venues in Alexandria and Cairo hosted some of the earliest known screenings of the world's first short film directed by the French Lumière Brothers. Film demonstrations were organised without interruption and received wide coverage in the newspapers of the period. It attracted the attention of different segments of the society and the place where the films were shown started to be called "cinema film

---

³ J. M. Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema* (London and New York: Routledge Library Editions: Society of The Middle East, Philadelphia University of Pennsylvania Press, 1969), 156-157.

exhibition" or "moving photograph". In the advertisements in the newspapers of the period, it was stated that the performances were open to the public between 16.00 and 23.00, and that local and foreign women were given a two-hour show every Friday between 16.00 and 18.00. Tickets were priced according to children and adults. The success of the first shows led to the opening of several small cinema halls in different neighbourhoods of Cairo and Alexandria. The proliferation of these cinema halls led to competition among non-Egyptian cinema owners. For example, a movie theatre owner created a competitive environment by offering a free lottery ticket for every movie ticket in order to attract more spectators to the cinema. The Lumière Brothers were not content with exporting their films, they also dared to make films outside France. On 9 March 1897, they sent their cameramen Eugene Promio and Francis Delie to Egypt to make the first shots. In addition to promoting new films in Egypt, Promio announced that he was going to shoot authentic Egyptian scenes to be shown all over the world. These first shots included the family of the Italian consul, cityscapes, important places and monuments. On 3 April 1897, Cairo's first real cinema opened in the house of Halim Pasha. The Lumière Brothers could not benefit from the cinema industry for a long time. In 1906, the French Pathé Company and the Italian Irpanora companies entered the Egyptian market. In 1907, more cinemas opened in Cairo and Alexandria. Lumière, Pathé, Mondial, Irpanora, Cosmos, Olympia, Saint-Clair, Ideal and Aziz/Dorès were the best known of these theatres. In 1911, when the first decree of the law regulating the opening of cinemas in Egypt was issued, there were eight cinemas in Cairo and three in Alexandria, all regularly showing European or American films. From the beginning, Egyptian cinema was a means of entertainment. For those who worked in it, mostly non-Egyptians, it was also a means of getting rich quickly. The French and Italians dominated the Egyptian cinema market for a long time, with Lumière and Pathé films imported or shot on location to entertain the masses and encourage the locals. In 1912, Leopoldo Fiorello, an Italian living in Egypt, introduced Arabic subtitles to accompany the dialogue of foreign films on transparent slides projected on a small screen placed next to the big screen. The subheadings were written on transparent glass and made visible by mounting a magic lantern. Such new inventions, together with local scenes, contributed as a novelty to the cinema competition between cinema owners to attract audiences, initially foreigners and soon Egyptians.⁴ The enthusiastic participation of the public in these shows caused some foreigners to show more interest in the cinema industry. After a period of repetition of

---

⁴ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," (Doctoral Thesis, The University of Leeds Department of Arabic and Middle Eastern Studies, 2002), 12-14, 17-18; https://www.bibalex.org/alexcinema/films/Early_Filmp.html (The Early Years of Documentaries and Short Films in Egypt (1897-1939), accessed 18.04.2024; <https://goldenglobep.com/articles/century-egyptian-cinema/>, accessed 26.05.2024; Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024 <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>; <https://rawi-publishing.com/articles/startupcity>, accessed 12.07.2024.

foreign shows, audiences became bored and gradually began to leave the cinemas. In 1912, De Lagarne, the owner of the French cinema in Alexandria, who was disturbed by this, brought a camera and a photographer from France to produce local scenes in accordance with the Lumière movement. De Lagarne's aim was to increase attendance at his cinema. When his initiative was successful, other cinema owners started to make short films to attract the attention of the audience. De Lagarne's initiative and many others like it gradually turned into ordinary news films. However, newsreels were not enough for the Egyptian audience in the cinema halls where European and American films were shown. The audience's need for a cinema of its own and the producer's expectation of financial success led to the creation of the first Italian-Egyptian Cinematographic Company on 30 October 1917, managed by Italians and financed by the Banco di Roma. The company was owned by the famous photographer Umberto Dorés, owner of the Saint and Dorés Cinematography in Alexandria. The aim of the company was to make short fiction films. This was a giant step forward in the history of cinema of Egypt. The company opened a studio in Alexandria in 1917. He made two films in the first two years. However, the fact that the two films were produced, directed, and acted exclusively by Italians played an important role in their failure. The audience showed more interest in the newsreels than in the films of the Italian-Egyptian company. The bankruptcy of the company caused Banco di Roma to withdraw from the venture. When the company was liquidated, his studio was not used and most of his equipment was sold to the Italian cameraman Alvisè Orfanelli. Foreigners have now realised that Egyptian audiences are not keen on foreign films, neither in terms of style nor subject matter. Until then, they had made films with foreign capital, foreign actors, and foreign technical staff. Orfanelli was one of the first to realise the reason behind the collapse of this company. Instead of giving the enthusiastic Egyptians the cold shoulder or exploiting them as before, using them as extras, he decided to approach them. The young Italian, who wanted to win the support of audiences eager to see their favourite actors on the big screen, used the famous Egyptian theatre groups of the time for film productions. Their theatre works were represented in cinematic form. Orfanelli limited European expertise only to technical subjects such as cameramen and film directors. This method of Egyptian actors and foreign technicians dominated Egyptian cinema for a long time. Orfanelli's strategy was well received by the public and audiences were happy to see theatre stars on screen.⁵

Between 1917 and 1926, despite the lack of film equipment, attempts to make films greatly increased. Various local theatre groups started film production. The first regular Egyptian newsreel film was launched. The Egyptians were the first among the Arabic-

---

⁵ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s-1960s)," 19-20; https://www.bibalex.org/alexcinema/cinematographers/Alvisè_Orfanelli.html; Jane Gaffney, "The Egyptian Cinema: Industry and Art in Changing Society," *Arab Studies Quarterly* 9, No.1 (Winter 1987): 54. <https://www.jstor.org/stable/41857918>

speaking peoples to start their own film production. This happened in 1917 at the height of the war. After several short films, all silent, were produced and presented in Alexandria, the feature-length silent film "*al-Bahr Biyidhak lîh?*"⁶ was made as a bolder initiative. This film was a comedy starring some Egyptian theatre stars of the time. The well-known comedian Ali al-Kassâr starred in the lead role. Despite being a mediocre film at the beginner level, it was a great success. These early experiments stirred emotions and the emergence of cinema took on a deeper meaning, generating greater enthusiasm than in other countries. Cinema clubs began to appear one after the other. The members enthusiastically exchanged views on mastering the technique of film acting.

Work on Egyptian short films began in 1919 and continued until 1926. These films were about 30 minutes long, and although they were not films in the strict sense of the word, but were shot as theatre productions, they represented the first attempts at real Egyptian filmmaking. In addition to short films produced, directed and shot by non-Egyptians, various small feature films and documentaries were made with the participation of Egyptian actors from 1919 onwards. Orfanelli's method of foreign technical expertise, combined with the direct involvement of Arabs in acting, helped to excite Arabs towards cinema, this new art form. For the Egyptians, the post-war period was regarded as a phase of experimental training and preparation. They had a tendency to imitate Europeans in this new type of art, which they found quite attractive. The Egyptians were the first among Arabic-speaking countries to start their own film production. Inspired by Orfanelli's rule, some Egyptian actors followed the same path, seeking foreign technical assistance for the production of their feature films. For example, Najîb al-Rîhânî, famous for his role in *Keshkesh Bek*, hired many foreigners to direct his films. Foreigners proved to be the driving force in the Egyptian film industry. Egyptian pioneers such as al-Rîhânî and Azîza Amîr sought foreign technical assistance for their productions.⁷ However, it was not until 1925 that serious, well-planned attempts were made to make films in Egypt under the guidance of some foreigners, notably American experts. About two years later, the preparations led by Vedâd Orfi resulted in four films. The first and best of these films was "*Leila*" (1927) starring Azîza Amîr. The costs were modest. This simple film, most of the scenes of which were shot on the streets of Cairo, was not a real film, but a play photographed and even divided into acts. These shortcomings did not prevent the film from having a six-week run. 16 November 1927, due to the success of the screening of this feature film, it is considered to be the beginning of true Egyptian cinema. The brothers Ibrahim and Badr Lama, founders of the Mînâ

⁶ In Arabic, colloquially, "*al-Bahr Biyidhak lîh?*" (meaning "Why is the Sea Laughing?") For information about the film, see https://www.bibalex.org/alexcinema/cinematographers/Alvise_Orfanelli.html, accessed 15.09.2024.

⁷ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 21-22.

Film Club, had shown the less successful feature film "*Qubla fî al-Sahrâ*' " (1927) three or four months earlier. Later in 1929, the films "*Ghâdat al-Sahrâ*' " and "*Bint al-Nîl*" were shot. Cinema in Egypt was born in the hands of an Egyptian woman. Azîza Amîr, who presented "*Leila*", the first feature-length film of Egyptian cinema, on the big screen in 1927, was the producer and lead actress of this film. In 1929, another woman, Assia Dagher, produced and starred in the film number "7" in the history of Egyptian cinema. "*Ghâdat al-Sahrâ*' " was released on the first day of May 1929 and ranked seventh in the list of Egyptian feature films. However, when the Lama Brothers made their first film "*Qubla fî al-Sahrâ*' " in Alexandria in 1927, it was a sign of the growing interest in the silver screen. The scripts of these films took their material from Egyptian or Arab history, as well as from everyday life, following the examples of Arab theatre. The warm reception of these silent films by the public encouraged Youssef Wahbî, a famous theatre artist, to experiment with sound films. Thus, he took the Arab film "*Awlâd al-Zawât*" (1932), in which he played the leading role, to Paris for synchronisation. The film was an adaptation of one of his successful plays for which he wrote the screenplay.⁸

When the Lama brothers Ibrahim and Badr, originally from Bethlehem, decided to return to Palestine from Chile in 1924, they fell in love with the city when they landed in Alexandria. The brothers, who were keen on film production, founded their own film production company, Condor Film (Kûndûr Fîlm), in 1926. In imitation of American Western films, they began to make films about the desert life and adventures of Arabs. Films about adventure, desert life, and racehorses had a noticeable impact on Egyptian audiences. The audience showed the same positive reaction and enthusiasm to the presentation of national heroes in newsreels as it did to the presentation of Arab costumes and traditions in the films of the Lamas. Experienced writers, directors, and actors from many theatre groups soon realised that it was impossible to ignore this new cinema competitor. They wrote, directed, and acted in scripts influenced by Rudolf Valentino's films. The younger brother Badr played the lead role in the film "*Qubla fî al-Sahrâ*' ". In 1930, they founded the Lama Studio in Cairo. In 1941, they made a historical film with a weak script called "*Salâhuddîn al-Ayyûbî*". In 1963, Youssef Chahine directed the magnificent film

⁸ Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 158-159; Cûrc Sadûl, *Târîhu's-Sînemâ fî'l-Âlem*, Trans. İbrahim el-Kilânî, Fâyiz Kem Nakş (Beirut: Menşûrât 'Uveydât, 1968), 523-524; <https://www.alqabap.com/article/409817>, accessed 09.08.2024; Khémaïs Khayati, "Les fondements culturels du cinéma égyptien", À propos du cinéma égyptien, *Les dossiers de la cinémathèque* 13, Juillet 1984, accessed 03.03.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/les-fondements-culturels-du-cinema-egyptien/>; Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)", A propos du cinéma égyptien, *Les dossiers de la cinémathèque* 13, Juillet 1984, accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>

"*Al-Nasser Salah Ad-Dîn*". Youssef Chahine was born in Alexandria to a Lebanese father and a Greek mother. Both Alexandria and Cairo featured prominently in his films. Youssef Chahine studied editing in Hollywood and then returned to Egypt to concentrate on directing. He gained legendary status in the Arab film industry. His first two films, "*Bâbâ Amîn*" (1950) and "*Ibn al-Nîl*" (1951), signalled the great influence of Elia Kazan on the young director. His greatest success was the film "*Bâb al-Hadîd*" (1958), in which he portrayed a railway station over a twenty-four-hour period through the eyes of Kanâvî, a schizophrenic character skilfully played by Chahine himself. Chahine became known in 1953 with the beginning of Omar Sharif's international career. Omar Sharif appeared in the film "*Sira' fî al-Wâdî*" (1954) directed by Youssef Chahine.⁹

In 1934, the largest Arab film company was established near Cairo and named "Stûdyû Mısır" (Studio Mısır). The Egyptian Studio had an important role in the history of high-quality film production in Egypt. He contributed to the promotion of Egypt's leading position in the field of art and proved that it deserves to be the capital of art in the East.¹⁰ Numerous cinema halls were built in cities and towns. In 1929, an American Consular report stated that there were fifty cinema halls throughout Egypt. In 1949 there were one hundred and ninety-four cinema halls. In 1952, the number of cinema halls increased to three hundred and fifteen. Seventy-six of these were open-air cinemas. The significant increase in the number of viewers, especially in the cities, was due to the fact that the average Arab film appealed to the temperament and tastes of the easily entertained, music-loving Egyptian city dwellers. In fact, both the state and the people united to give Arab cinema this chance.¹¹ The emergence of the film industry in Egypt was due to the important role played by the Egyptian economist and intellectual Mohamed Tal'at Harb in establishing "*Stûdyû Mısır*".¹² Egypt was the first country to produce cinema films and thus assumed the leading role in the Arab world. Egyptian cinema films, and especially commercial films, have established themselves with Arab audiences in each country and provided a model for these audiences to evaluate later Arab films.

⁹ Bernard Sabella, "Christian Contributions to Art, Culture and Literature in the Arab-Islamic World," *Secular Nationalism And Citizenship in Muslim Countries (Arab Christian in the Levant)*, Ed. Kail C. Ellis, (USD: Villanova University, 2018), 101; Marisa Farrugia, "*The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)*," 25; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," *African Arts* 2, No. 1, (1968): 52 and 71; Bidâyâtu's-Sinemâ fî Mısır kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî, accessed 17.08.2024, <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>

¹⁰ <https://elcinema.com/person/1052809/>, accessed 19.08.2024.

¹¹ Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 160.

¹² Mustafa el-Masnâvî, "Târihu's-Sineme'l-'Arabiyye (Medâhil li'l-Fehm ve't-Tefsîr)," *es-Sineme'l-'Arabiyye: Târihuhâ ve Mustakbeluhâ ve Devruhe'n-Nahdavi* (Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2014), 93; Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 23.

What is noteworthy here is that Arab films that differ from the Egyptian commercial model are not accepted by the Egyptian audience in the same way. This is because this model has shaped the audience and caused Arab cinema not to open up to other creative styles. Moreover, the priority of the Egyptian film's release in the Arab world and the accompanying distribution and screening structures in Egypt created a closed structure for later Arab films. For this reason, in Egypt, as in other Arab countries, film festivals were the only place where Arab films released outside the Egyptian commercial model could be seen. On the other hand, the presence of Egyptian, American, and Indian films in Arab cinema halls, as well as French films in the Maghreb countries, created a readiness for diversity in the audience.¹³

In Egypt, the government was twice as interested in the film industry. Cinema is one of the state's sources of cash. The government has finalised its indirect taxation through taxes on medium- and high-priced tickets. A semi-official Chamber of the Film Industry, Ğurfetu *Sinâ'ati's-Sînemâ* was composed of representatives of film studios, producers and owners of large theatres. It took initiatives for the coordination and development of various branches of the film industry. It has made efforts to contact similar institutions abroad for film distribution. Many Egyptian films have been shown in Iraq, Syria, Lebanon, Jordan, North Africa, Iran, Israel and Cyprus, and distributed among Arab communities in France, the United States, Brazil, and other South American States. Four years after the presidential council of the Internazionale d'Arte Biennale recognised cinema as an art (1932), Egypt participated in the Venice Film Festival with the film "*Vidâd*" (1936) and the following year with a documentary. Thus, Egypt was the only Arab country to participate in this festival before the Second World War. The Egyptian government naturally encouraged participation in international film festivals for reasons of foreign trade and national prestige. In 1946, the Cannes Film Festival screened "*Dunyâ*" by the pioneer of Egyptian cinema, Mohammad Karîm, and another Egyptian director, Youssef Wahbî, was appointed as a member of the jury. In 1952, the festival screened "*Leyle Ğarâm*" (1951) directed by Ahmad Badrhân from the pioneer generation and "*Ibn al-Nîl*" (1951) directed by Youssef Chahine from the third generation. Egypt's biggest success at the Venice Film Festival came in September 1951 with the film "*Ibn al-Nil*", written and directed by Youssef Chahine. The Berlin Film Festival presented the 1952 film "*Zeinab*", based on the famous novel "*Zeinab*" by Mohammad Hussein Heikal about life in the countryside and starring Râkiye Ibrahim and Yahyâ Chahine. In New Delhi, Egyptian films were repeatedly screened and praised. Egyptian cinema reached its heyday in the 1950s, especially in 1954, 1955 and 1956, when four masterpieces were shown. These

¹³ Mustafa el-Masnâvî, "Târihu's-Sîneme'l-'Arabiyye (Medâhil li'l-Fehm ve't-Tefsîr)," 95.

include: "*al-Wahsh*" by Salâh Abû Seyf (1954), "*Sira' fî al-Wâdî*" directed by Youssef Chahine (1954), "*Hayât aw Mawt*" by Kamal al-Sheikh (1954) and "*Shabâb al-Imra'a*" by Salâh Abû Seyf (1956). The international success of the Egyptian film industry was revealed at Cannes, where two melodramatic films, "*al-Wahsh*" by Salâh Abû Seyf and "*Sira' fî al-Wâdî*" by Youssef Chahine, were screened. Both films dealt with social issues, including the struggle of peasants against landlords. Salâh Abû Seyf's "*Bidâya wa Nihâya*" (1960) participated in the Moscow International Film Festival. Henry Barakât's film "*al-Harâm*" (1965) was nominated for the Palme d'Or at the 1968 Cannes Film Festival. The Egyptian government helped young directors and actors and organised film competitions. Government control was not only political and social, but sometimes also religious. Sometimes they also used the censorship mechanism to prevent foreign states from being offended or to prevent films from being made that would harm Egyptian interests. The new regime in Egypt, which began on 23 July 1952 when the armed forces took over, did not loosen its control of film in any way. The issue of film censorship in Egypt, imposed by the monarchy and maintained by the republic, has been one of the most debated topics by film critics. Some critics wanted Arab cinema to be true to life and reality, while others disliked its tendency to depict only the most current events. Critics accused the producer, director and supporting cast of each film of incompetence without offering constructive advice for the future. When talking about the development of Arab cinema, the following points come to the fore: Although it started much later than Arab theatre, Arab cinema has made remarkable progress, especially in Egypt. The development of Arab cinema has come to the fore more with its quantitative values rather than its qualitative values. The criticism is mainly about the plot, with artistic and technical problems taking a back seat. Except for a small Europeanised upper class, the general public was very interested in Arab cinema. People in rural areas were less likely to go to the cinema than those in urban areas. Both groups, however, enjoyed tear-jerking social films with a musical character.¹⁴

Despite the fact that Egypt's colloquial Arabic is different from that of other countries, Arabic-speaking films shot in Egypt have been successful by adapting to the mind-set of the people in the Middle East. Egyptian films were very popular in Syria and Lebanon. About half of the cinema-goers flocked to Egyptian films. This

---

¹⁴ Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 161-163, 165-171; <https://www.festival-cannep.com/en/2011/egyptian-films-at-the-festival-de-cannes/>, accessed 16.03.2024; Egyptian Cinema, accessed 19.03.2024 <https://www.scribd.com/document/318934544/Egyptian-Cinema-History>; <https://goldenglobep.com/articles/century-egyptian-cinema>, accessed 26.05.2024; Bidâyâtu's-Sînemâ fî Misr kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî, accessed 17.08.2024 <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>

situation is remarkable considering the competition from foreign countries, especially the United States of America. Egyptian films were often shot in the wonderful landscapes of Lebanon. For example, the film "*Mısırî fi Lubnân*"¹⁵ (1952), starring Kamâl al-Shinâwî, Nûr al-Hudâ and Lûlâ Sidqî.¹⁶

The monopoly of Egyptian films in the Middle East has even attracted the attention of Hollywood financiers. It reached its peak during the Second World War due to the inability of Italian and German cinema to compete. Despite wartime restrictions, six new studios began operating during the war years, bringing the total number to eighteen. Due to increasing profits, the film industry became highly commercialised, and more emphasis was placed on quantity than quality. After covering all expenses, the big film companies bought new machines with part of their profits. The largest of these companies is *Stûdyû Mısır*, founded in 1934. The second is the *Celâl Studio* near Cairo, named after its founder. The directors were foreigners at first, but later became Egyptians. There was very little Arabic literature on production and directing. Most of the Egyptian directors had little or no specialised training as they had moved from acting to directing. It was customary for a producer to have his own artistic director and lead actor. The persistent demands of film critics for specialisation did not change this practice much. This attitude was one of the main factors that delayed the development of the Egyptian film industry. By the end of 1953, there were about forty film directors in Egypt. These directors tried to direct various films for a long time. A significant number of these failed due to lack of artistic and technical knowledge. Some of them succeeded. Among them are Youssef Wabhî, who studied in Italy, Ahmad Badrhân, a director of musical films, and Mohammad Karîm.¹⁷

Actors and Film Types in Egyptian Cinema

Since the Arab film industry was particularly developed in Egypt, the most famous Arab stars were also based in Egypt. Even the actors in films shot in Lebanon or elsewhere in the Middle East were mostly of Egyptian origin or had been educated there. In 1936, with the spread of sound cinema, films in the genres of farce, melodrama, and musicals began to be made. In these films, the actor and theatre director Youssef Wabhî, the comedian Najîb al-Rîhânî and the singers Umm Kulthûm, Mohammad 'Abd al-Wahhâb, Farîd al-'Atrash, Esmâhân, Shâdiya, Sabâh

¹⁵ <https://elcinema.com/work/1004829/>, accessed 27.09.2024.

¹⁶ Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 171-172, 179.

¹⁷ Jane Gaffney, "The Egyptian Cinema: Industry and Art in Changing Society," 55, 59, accessed 13.05.2024, <https://www.jstor.org/stable/41857918>; Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 180-185.

and Leila Murâd collaborated. Youssef Wahbî is the most famous of these actors. He almost completely abandoned the theatre and spent huge sums of money on the production and management of Arab films. At the same time, he attached great importance to writing scripts and starring in his own films. In fact, his connection with Arab cinema dates back to his early childhood. This tireless master, admired by audiences, has been one of the pioneers of local themes and local actors, which is the main point of Arab cinema, even though he thinks that actors should study abroad and gain experience like him. While many Arab players based their talents on imitating certain foreign stars, Youssef Wahbî tried for years to develop a style based on Egyptian character. One of the famous artists of the period was Mohammad Salman. Salman, a Lebanese from a poor peasant family, left his country at the age of twenty-five and came to Cairo. He was known for his loud voice and successful acting in various Egyptian melodramas. The Lebanese melodies he sang in his films, which travelled as far as Brazil, were considered a valuable service to his country and in 1952 he was awarded by the Lebanese government. Even more recognisable among the artists is the famous comedian Ismail Yâsin, who has a unique ability to make the most absurd situation endearingly believable. Among the cinema actresses, Leila Murâd and Shâdia deserve to be mentioned. Born into a family of Turkish origin, Shâdia was a cabaret singer who quickly rose to prominence on the silver screen. Starting her acting career in 1947 with her role in the film "*al-'Aql fi'l-Ijâza*", Shâdia appeared in forty films over the next four years, most of which she starred in. Her most important characteristic was a good voice, a beautiful face and elegant acting. The Lebanese actress Nûr al-Hudâ stands out mostly with her character acting in her portrayals on the silver screen. Not only did she have an excellent voice in the parts where she sang, but she managed to add a touching tone to every role she played. As a charming young girl, Nûr al-Hudâ was perfectly suited to play the traditional role of the innocent-looking, music-loving girl facing life. In addition, another innocent-looking Egyptian actress is Fâten Hamâma.¹⁸

The themes of Arab cinema were not very different from those of Arab theatre. The most interesting common feature of many feature films is the musical score. This situation, which suited the taste of the audience, often made the film more pleasing to the ear than to the eye. There were two basic structures of thematic interpretation in Arab cinema. The first is realism, which requires a real, albeit exaggerated, depiction of everyday life, and the second is non-realism, which sees cinema as an art and wants it to depict the most fantastic situations while being

---

¹⁸ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," Tuesday 7 Apr 2020, accessed 25.04.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>; Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 189-190.

thought-provoking. Realistic films are probably preferred because, in general, simple and natural characters are easier to understand. Therefore, films with a simple structure attracted a larger audience. The themes of Arab feature films are classified as farce, historical play, melodrama, drama, comedy, and political films. The farce genre was as popular as stage comedy among the rural masses and the less educated urban classes, probably because of their technical potential. An example of this is "*Lu'be al-Sitt*" an Egyptian romantic comedy drama film starring Tahiyya Kâriyûkâ, Bishâra Wâkim and Najîb al-Rîhânî, which was screened at the Cannes Film Festival at the end of 1946. Among historical films, the film "*Habbâba*" (1944), which perfectly presents life and etiquette in the palace of Caliph Yazid II, has a special place. The film depicts the silent progression of the caliph's lover Habbâba, amidst the dancing and musical entertainment in the palace, towards her tragic end amidst the endless rivalries between the ruler's family and the courtiers. Some historical films showed a deep longing and sincere enthusiasm for the past. Important films such as "*Salâhuddîn al-Ayyûbî*" (1941) successfully highlighted glorious periods in Islamic history. On the other hand, melodramas were probably the most popular films. There was a thrilling flow of events, often of an overly emotional nature, causing breath-taking and tear-jerking jolts. Some of the best examples of melodrama are the 1951 film "*Lailat Gharâm*", the 1952 films "*Zaman al-'Ajâ'ib*", "*Ke's al-Azâb*" and "*al-Ustâ Hasan*". Most of the dramas dealt with contemporary family life in Egypt, social relations and class conflicts. The 1944 film "*Ibn al-Haddâd*", the 1946 films "*Sirru Abî*" and "*'Awdat al-Kafîle*", the 1952 films "*Nâhid*" and "*al-Masâkîn*", and the 1954 film "*Kidtu Ahdimu Baytî*". As a result of Youssef Wahbî's not insignificant efforts, films with social content calling for reform became a favourite among audiences. Such films had a significant impact on education and social changes of large masses of people.¹⁹ In the field of comedy, Arab cinema had made better progress than Arab theatre. For example, the 1947 film "*Abû Halmûs*", written by Najîb al-Rîhânî and Bedî' Hayrî and starring Najîb al-Rîhânî, Hasan Fâyik, Zûzû Shekîb, is an important comedy film. In addition, the theme of the 1948 Egyptian musical comedy film "*Anber*", starring famous actors such as Anwar Wajdí, Leila Murâd, Ismail Yâsîn, is noteworthy. On the other hand, films with political themes were also made. Cinema played an active role in Egypt's political struggle with Great Britain and films such as "*Kilû 99*" (1955) were made.²⁰

Golden Age of Cinema of Egypt

¹⁹ Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 197-200.

²⁰ Bidâyâtu's-Sînemâ fî Mısır kemâ Hakâhâ Jalâl Sharqâvî, accessed 17.08.2024, <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>; Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 201.

Cinema entered the Arab world early. In the last years of the 19th century, a large number of photographers from the Lumière Foundation travelled to Algeria, Tunisia, Egypt, Palestine, Syria and Lebanon, returning in the second half of the 19th century with dozens of photographs. After the First World War, many films were made at low costs in the Arab world by European or North American film-makers, who were attracted above all by its exotic nature, its folklore, the beauty of its ancient monuments and the possibility of collecting many scenes in one place. French film producer Marcel Vandal directed four silent films between 1926 and 1928. In 1928, he made "*Miyâh al-Nîl*", the first French sound drama film in Egypt. Although nearly a hundred feature films were made in the Arab world between 1919 and 1930, they were made exclusively by Western filmmakers and actors. The roles of the Arabs were played by the Westerners. For example, the Irish-American Rex Ingram played the role of a Tunisian man in the 1924 film "*al- 'Arabî*". However, in the following years, silent feature films directed and starring Arabs were made in Tunisia (1924), Egypt (1927) and Syria (1928).²¹

Sound cinema was born in Egypt, and for the first twenty-five years it developed and spread almost entirely there. Literary Arabic was used only in historical films. The spoken language was the Cairo dialect. Egyptian words and expressions spread throughout the Arab world through cinema, radio and television.²² On 16 November 1927, the first Egyptian feature film, "*Leila*", produced and starring Azîza Amîr, was released. Nevertheless, the fact remains that Egyptian cinema was born ten years before this date. However, all the films before "*Leila*" were actually immature experiments. The film industry, which went through several phases, was initially based on artists seeking fame and adventure, and brave pioneers who were small company owners. The films up to that time were adaptations of foreign plays made by foreigners and had little to do with the life of the Egyptian people.²³

Between 1927 and 1930, more than twelve silent Egyptian films were made. These silent films include Stephan Rûstî's "*Keshkesh Bek*" (1931), Togo Mizrahî's first film in Cairo, "*al-Kukâyîn*" (1930), and most importantly, "*Zeinab*" (1930), directed by Mohammad Karîm. The first attempts at sound films were Shukrî Mâdî's "*Tahte Daw al- Qamar*" (1930), followed by "*Unshûdat al-Fu'âd*" (1932) shot in Paris by Italian director Mario Volpe. These films failed. The first success came with

²¹ Cûrc Sadûl, *Târîhu's-Sînemâ fi'l- 'Âlem*, 513-514, 516.

²² <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>, accessed 22.07.2024; Biğâliye Ahmad, "Mikyâsu's-Sîneme'l-'Arabiyye," *Dirâsât Sînemâ iyye (el-Muhâdaratu'l-Ûlâ)*, accessed 15.05.2024, <https://elearn.univ-oran1.dz/pluginfile.php/86636/course/overviewfiles/>

²³ Biğâliye Ahmad, "Mikyâsu's-Sîneme'l-'Arabiyye," accessed 15.05.2024, <https://elearn.univ-oran1.dz/pluginfile.php/86636/course/overviewfiles/>; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," p. 52.

the 1932 film "*Awlâd al-Zawât*", directed by Mohammad Karîm, who also acted in the film, based on a play by Youssef Wahbî. Between 1932 and 1939, about 80 films were made in Cairo and its then rival Alexandria, an average of 10 films a year. After 1935 this number increased to 13 films. In the same year, the first film "*Vidâd*" starring the famous singer Umm Kulthûm was released. The technical training of the director Ahmad Badrhân made the film completely different from the simple techniques of M. Karîm. "*Vidâd*" was a historical film about the events of the Mamluk period. The treatment of the subject mainly reflected the romantic attitude of the director and the famous poet-writer Ahmad Râmî.²⁴

In 1933, Mohammad Bayyûmî founded the first Egyptian Cinema Institute in Alexandria to train Egyptian students in cinema techniques free of charge. This cinema institute was financed by wealthy and influential Egyptians, including Prince Omar Tosun Pasha. Bayyûmî is regarded as the pioneer who laid the foundations of true Egyptian cinema. He was among the first Egyptians to receive European qualifications in cinema studies. In 1923, filming Sa'd Za'ğlûl's return from exile, Mohammad Bayyûmî directed his first short film, "*Barsûm Yabhath 'an Wazîfa*" (1923). He has worked in all areas of cinema, including documentary, fiction and journalistic activities. Bayyûmî was quite innovative and ambitious for his time. His goal was not to make a few films in the amateur category like many of his contemporaries, but to create an international Egyptian cinema. For him, the camera was the eye, witness, and memory of current events in Egypt.

Before 1926, short films were important initiatives in film production. These were very useful and instructive in giving experience and enabling both technicians and actors to practise their work. In a short five-year period (1926-1931), fourteen feature films were made, six in Cairo and eight in Alexandria. Well-known filmmakers, actors and actresses who pioneered the silent cinema era were Azîza Amîr, Vedâd Orfî, Ahmad Jalâl, the Lama brothers, Togo Mizrâhî, Mohammad Karîm, Assia Dagher, Fâtima Rushdî and Behiyye Hâfiz. The feature films of the silent era were mostly melodramas and Bedouin love affairs in the desert. The first Egyptian feature films with this model helped to emphasise cinematic stereotypes about Arabs and Bedouins in particular. The 1928 film "*Qubla fî al-Sahrâ*" is almost a remake of Ramon Novarro's "*The Arab*" (1924) or Rudolp Valentino's "*The*

²⁴ Cûrc Sadûl, *Târîhu's-Sînemâ fi'l-Âlem*, 523-524; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 54; Bidâyâtu's-Sînemâ fî Mısır kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî, accessed 17.08.2024, <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>; Jean Aleksan, *al-Sînemâ fi'l-Watani'l-'Arabî* (Kuwait: al-Majlis al-Wataniyya li's-Sekâfe wa'l-Funûn wa'l-Adâb, 1982), 26.

Son of Sheik" (1926). The same influences can be seen in the films "*Leila*" (1927) and "*Ghâdat al-Sahrâ*" (1928)²⁵.

"*Leila*" is the first feature film produced by actress and producer Azîza Amîr. Thus, as early as 1927, the feature film history of Egyptian cinema began with a female pioneer. "*Leila*" is considered by critics to be historically the first full-fledged Egyptian film for two reasons: First, previous attempts, which required less effort, were not taken into account. The second one was created and filmed by Egyptian stars and technicians with local investment capital. While cinema activities were in full swing under the leadership of Azîza Amîr in Cairo, the brothers Badr and Ibrahim Lama established their own company for cinema production under the name "Condor Films" in Alexandria in 1926. Their first film, "*Qubla fî al-Sahrâ*' ", shown in January 1928, was the second film in the history of Egyptian cinema. The Egyptian press criticised the Lama Brothers for limiting the roles of women in their films and considered the film "*Qubla fî al-Sahrâ*' " as a regression in Egyptian cinema, especially when compared to the film "*Leila*" in which Azîza Amîr appeared in many scenes. After the release of Azîza Amîr's "*Leila*" and Lama Brothers' "*Qubla fî al-Sahrâ*' ", Fâtima Rushdî entered the field of cinema. Another woman pioneer who followed in the footsteps of Azîza Amîr was the Lebanese actress Assia Dagher, who arrived in Egypt in 1923. Assia Dagher founded his own film company "Lotus Film" in 1927. His first film "*Ghâdat al-Sahrâ*' " was directed by Vedâd Orfî (1900-1953), who wrote the screenplay and played the lead role with Assia Dagher. After its release in Cairo, Assia took a copy of his film to Syria. The Syrian government recognised Assia's efforts in cinema and gave him a prestigious award. However, "*Zeinab*" (1930), directed by Mohammad Karîm (1896-1972), remained the most important silent film of all the productions of this period, considered to be representative of Egypt. This film was the first screen adaptation of an Arabic literary work in the history of Egyptian cinema, based on the novel of the same name by Mohammad Hussein Heikal. Like "*Leila*", this film was a peasant melodrama reflecting Heikal's intense romanticism, influenced by French literary romanticism, which was very popular among Egyptian intellectuals and middle classes in the interwar period. "*Zeinab*" dealt with the problems underlying the conditions of young women living in the rural tradition and the problem of young love in the face of economic difficulties. Before the production of "*Zeinab*" in 1918, Mohammad Karîm played a supporting role in two short films and then studied cinema in Europe in 1920. He went to Rome and Berlin to study film production and returned to Egypt

---

²⁵ Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)", accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 23-25.

in 1928, where he began work on "*Zeinab*". In this film, Mohammad Karîm has treated the problem superficially, stating that the main reason for the failure of love was economic and class problems from the beginning. Karîm's attitude essentially represented that of the Egyptian bourgeoisie of the time. This approach would largely dominate the Egyptian film industry in later years, defining the industry as the birth of the bourgeoisie and representing their attitudes and perspectives. In short, the films "*Leila*" and "*Zeinab*" were the beginning of both the Egyptian film industry and a movement called "*white telephone cinema*".²⁶

Turkish actor Vedâd Orfi was closely associated with the beginning of Egyptian cinema. During his long stay in Egypt, Orfi's main passion was film production. The economic boom in Egypt after the First World War made the cinema industry the best investment for quick gains and success. Unlike other pioneers of cinema, Vedâd Orfi's career was marked by setbacks and problems. Another important figure at the beginning of Egyptian cinema was Togo Mizrahî, who was born in Alexandria to a wealthy Jewish family of Italian origin. After completing his business education, Mizrahi travelled to Rome, France and Germany to visit cinema studios. In 1928, when he returned to Egypt, he bought a theatre in Alexandria. He transformed it into a film production studio and founded the film company *Shirkat al-Aflâm al-Misriyya*, where he wrote, produced and directed most of the films. His first silent film was "*al-Kûkâyîn*", released in 1930. Togo Mizrahî produced a number of films with the famous comedians Ali al-Kassâr and Fawzî al-Jazaerlî. These films were closer to the theatre, with exaggeration and comedy. In addition to the theatrical comedies that were filmed, Mizrahî also produced some musicals featuring famous singers such as Leila Murâd and Umm Kulthûm. In 1948, the activities of *Shirkat al-Aflâm al-Misriyya* came to an abrupt halt and Togo Mizrahî left Egypt.²⁷

When talking about the birth and growth of Egyptian cinema, it is worth mentioning the courageous efforts of the famous Egyptian economist and thinker Tal'at Harb (1867-1941) in 1924, who embraced this new art and tried to Egyptianise filmmaking by all possible means. Tal'at Harb was the dynamic force behind the establishment of the company "*Shirkat Mısır li't-Tamsîl wa al-Sînemâ*".

²⁶ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 25, 27-29; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 53-54; Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Landau, *Studies in the Arab Theatre and Cinema*, 158-159; Cûrc Sadûl, *Târîhu's-Sînemâ fi'l-Âlem*, 523-524; <https://www.alqabap.com/article/409817>, accessed 09.08.2024; Bidâyâtu's-Sînemâ fi Mısır kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî, accessed 17.08.2024, <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>

²⁷ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 29-30.

Shirkat Mısr li't-Tamsıl wa al-Sînemâ was a film production company founded in 1925 by Tal'at Harb. The company was founded as part of the Egyptianisation movement, which aimed to create new cultural formations in Egypt after the 1919 Revolution. The Egyptian cinema industry, born in the mid-twenties with the establishment of this company, became the oldest and largest film industry in the region. This choice was not a coincidence and Tal'at Harb was a person who recognised the importance of words and art as well as money. With the company he founded, he claimed that he could produce high quality Egyptian films with Egyptian themes, Egyptian literature and Egyptian aesthetics, which could be shown in Egypt and other Arab countries. Stûdyû Mısr is an Egyptian film studio founded in 1935 by economist Tal'at Harb. It is the leading Egyptian equivalent of Hollywood's major studios. So, this studio started working with a number of qualified Egyptian technicians who gained valuable experience by assisting foreign producers in many films for several years. Later, when World War II was declared, foreigners left Egypt and Egyptians finally had a chance to prove themselves. It should be noted that Stûdyû Mısr, which was financially dependent on Bank Mısr, was a step forward in improving the quality of film productions and creating a team of professionals. The second stage in the development of the cinema sector began with the opening of *Stûdyû Mısr* in 1935, which was one of the projects of the Shirkat Mısr li't-Tamsıl wa al-Sînemâ Company, which Tal'at Harb founded in 1925 as one of the Bank Mısr companies. With the existence of Stûdyû Mısr, the Egyptian film industry experienced a period of prosperity in which the number of cinema halls rose to over one hundred and the average film production increased from ten to twenty films per year in the four years after its opening. In the nine years until the end of the Second World War, 140 films were made during this period. After the Second World War, a new phase in the history of the film industry in Egypt began, as film production became easier and became a way to earn faster profits. For example, in the period between 1945 and 1951, the average film production increased to fifty films each year and the number of films reached 341. After the 1952 revolution, the average number of films per year increased to 60, and the increase continued at a rapid pace year after year.²⁸

---

²⁸ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 32-33 and 40; Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Biğâliye Ahmad, "Mikyâsu's-Sineme'l-'Arabiyye," *Dirâsât Sînemâ İyye (el-Muhâdaratu'l-Ûlâ)*, accessed 15.05.2024, <https://elearn.univ-oran1.dz/pluginfile.php/86636/course/overviewfiles/>; Dina Heshmat, *Egypt 1919: The Revolution in Literature and Film* (Edinburg: Edinburg University Press, 2020), 109; <https://goldenglobep.com/articles/century-egyptian-cinema/>, accessed 26.05.2024; Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024,

Egyptian film critic and writer Osama 'Asal states that "*Egypt is where people from all over the Arab world go to become stars and make a name for themselves*". The actresses and actors all became Egyptians as they learnt and adopted the local dialect. Some even became citizens. When a film was successful in Egypt, it was also successful in the Arab world. Big names were often compared to Hollywood stars. Hind Rostom was the Marilyn Monroe of Arabia, Rushdî Abâza was the Arab Clark Gable, Mahmoud al-Melejî was the Anthony Quinn of the East, Anwar Wajdî was the Arab Robert Taylor and Su'âd Husnî was the Cinderella of Egyptian cinema. Alexandria played a leading role in establishing the Egyptian cinema industry. The first cinematographers were amateurs experimenting with this new art form and were often a combination of scriptwriters, directors, actors and producers. The first studios and films belonged to Alexandria. As the art and industry developed, filmmakers gradually moved to Cairo, where there was a larger audience and the newly created Stûdyû Mısır provided sophisticated equipment.²⁹

In late 1931, the great theatre actor Youssef Wabhî announced the release of the first Arabic sound film, "*Awlâd al-Zawât*", in which Egyptian audiences would be delighted to see and hear Egyptian actors and actresses speaking in their own language. On 14 March 1932, "*Awlâd al-Zawât*" was released. The film was directed by Mohammad Karîm and produced by Ramses Film Company, owned by Youssef Wabhî. The story of the film was adapted from Youssef Wabhî's play of the same name. The film was about a character from the Egyptian aristocracy who abandons his belief in the values and traditions of his own country and adopts some of the lowly features of Western life.³⁰ Produced by Behnâ Brothers and directed by Mario Volpe and Stephan Rûstî, "*Unshûdat al-Fu'âd*" (1932) was, according to Egyptian film historian and critic Samir Farid, Egypt's first sound film since it was shot before "*Awlâd al-Zawât*". It was the first Egyptian film with lyrical music, and the songs were written by the famous writer 'Abbâs Mahmoud al-'Akkâd. "*Unshûdat al-Fu'âd*" was shown at the Diana Cinema on 24 March 1932, ten days after "*Awlâd al-Zawât*". The film featured the famous singer Nâdira and the famous actors George Abyad and Abdurrahman Rushdî. Both films were characterised by a lack of dynamism. It was mainly based on dialogue and songs, with no attention paid to visual effects. Its function was only aurally descriptive, the visual element was static. The success of "*Awlâd al-Zawât*" reflected the theatrical trend in the Egyptian film

---

<https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>; Jane Gaffney, *The Egyptian Cinema: Industry and Art in Changing Society*, 55; Jean Aleksan, *al-Sînemâ fi'l-Watani'l-'Arabî*, 21.

²⁹ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>

³⁰ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 34.

industry, and the failure of "*Unshûdat al-Fu'âd*" made it clear that traditional Arabic song could not sustain a film.³¹

In 1929, the arrival of American sound films dealt a blow to Egyptian cinema, but Egyptian filmmakers did not give up. The directors and actors went to Paris to work on their sound films, like the two films mentioned above. Until early 1932, sound recording was done abroad, which was very expensive. In 1932, a new trend in Egyptian cinema history began with the appearance of sound films in Egypt, starring famous Egyptian theatre actors and singers. Local producers realised that what could not be achieved in a short time in foreign films could be done in local films with Arabic songs and dances.³² The Egyptian musical owes its success to the actor, singer, and musician Mohammad 'Abd al- Wahnâb. 'Abd al-Wahnâb recorded his first film "*al-Warda al-Baydâ*" (1933) in Paris. This film was a huge success with profits exceeding even the best foreign films shown in Egypt. The film was only broadcast in Alexandria for about 56 weeks.³³ The success of the film made it clear that the future of sound films lay in songs. Among the famous cinema singers are Umm Kulthûm, Farîd al-'Atrash, 'Abdel Halîm Hâfez, Leila Murâd and Shâdia. Umm Kulthûm starred in six films between 1935 and 1948, which contributed greatly to her fame throughout the Arab world. In the second half of the 1940s, a new generation of actresses-singers emerged, among whom Farîd al-'Atrash's sister Esmahân was the brightest. The 1950s and 1960s were dominated by Farîd al-'Atrash and 'Abdel Halîm Hâfez. In most of his films, Farîd al-'Atrash was perfectly suited to the roles of the melancholic lonely young man who played the singer-composer. In the 1960s, cinema began to move away from the song and the song found its place in television. With the advent of the 1970s, the musical became more modernised and less used.³⁴

In the 1930s and 1940s, the cinema industry developed from silent films to sound films, with musicals making up the majority of productions. It was a period of light films, love, songs and mostly about the rich class and what their lives were like. From the late 1940s to the 1960s, Arab actors from all over the Middle East climbed the ladder to fame in Cairo in what is known as the golden age of Arab cinema. Between 1930 and 1936, small studios produced at least 44 feature films. In 1935,

³¹ Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 34; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 54.

³² Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 34-35.

³³ Khémaïs Khayati, "Les fondements culturels du cinéma égyptien," accessed, 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/les-fondements-culturels-du-cinema-egyptien/> ; <https://goldenglobep.com/articles/century-egyptian-cinema/>, accessed 26.05.2024,

³⁴ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 37, 39.

Stûdyû Mısır, financed by the industrialist Tal‘at Harb, emerged as a centre of cinematic creativity, producing many of Egypt's film classics and becoming the Egyptian equivalent of Hollywood's major studios, a role the company maintained for three decades.³⁵

The 1940s, 1950s and 1960s are generally considered the golden age of Egyptian cinema. In the 1950s, Egypt's film industry was the third largest in the world. "Hollywood of the East" and "Hollywood on the Nile" were the names given to the film industry in Egypt at that time. This industry had grown after World War II due to difficulties in obtaining American and European films. Films responded to the popular imagination, with many actors making careers out of playing strictly defined roles. In the words of one critic, "*If a mass-market Egyptian film does not have any of these prerequisites, it is a betrayal of the unwritten contract with the audience, and the consequences will show up at the box office.*"³⁶

Entrepreneur Anis Ebeid founded Anis Ebeid Film in 1940 as the first subtitling company in Egypt and the Middle East, bringing hundreds of American and world films to Egypt. He then entered the film distribution business. Until the late 1950s, it was difficult to distinguish between Egyptian, American, Italian and French films on a technical level. Egypt established a leading position as the capital of the Arab film world with the support of international stars such as the powerful Stûdyû Mısır, the young Omar Sharîf and Fâten Hamâma. The 1960s saw the emergence of a new generation of filmmakers, led by Hussein Kamal's "*al-Mustahîl*" (1965), "*al-Bustajî*" (1968) and "*Shi' min al- Khawf*" (1969), and Shâdî ‘Abdel Salâm's masterpiece "*al-Mûmyâ*" (1969). Some of these films did not make money at the time, but they were internationally recognised and have stood the test of time. The romantic relationships between the prominent stars of the silver screen may also have had a significant impact on the success of the industry at that time. This is because the romantic couples, the icons of classical Egyptian cinema, who starred in many of the films were either married or living their own love stories. For example, in the 1940s, the couple Anwar Wajdî and Leila Murâd and the films "*Leila fî al-Zalâm*" (1944) and "*Leila bint al-Fuqarâ*" (1945), Hussein Fawzî-Na‘ima ‘Âkef and the film "*Fatât al-Sîrk*" (1951) (Hussein Fawzî directed and produced nearly fifteen musicals starring ‘Âkef), The couple Shâdia and Salâh Zulfiqâr (Shâdia began her long career playing heavy melodramatic roles, such as the role of a simple girl who is seduced by a male protagonist and faces a series of tragedies and injustices) and in romantic comedies such as "*Karâmet Zawjatî*" (1967) and "*İfrît Merâtî*" (1968). Another

³⁵ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>

³⁶ <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>, accessed 22.07.2024.

immortal cinematic and romantic couple was Omar Sharif and Fâten Hamâma. They appeared together in many films such as "*Sirâ ' fî al-Wâdî*" (1954) and "*Nahr al-Hubb*" (1960). On the other hand, according to the well-known film critic Samîr Farîd, the golden age of Egyptian cinema was between 1933 and 1963. The state began to play a much greater role in the economy and society and used all the tools of the time, including films, to express the ideas that were developing within the population. The burgeoning film industry benefited from wider Arab markets. The distribution of the films provided political support for Egypt and its leaders at the time.³⁷

It was impossible for Egypt to establish a cinema industry without studios to shoot films. When Stûdyû Mîsr opened in 1935, it was literally the first Arab film studio not only in Egypt but also in the entire Arab world. The company's first film was "*Vidâd*" (1936), starring Umm Kulthûm. The huge facilities at Stûdyû Mîsr had a positive impact on Egyptian cinema. The majority of Egyptian films made before the 1939 film "*al-'Azîma*" directed by Kamâl Salîm were melodramas, comedies or Bedouin films. It depicted desert or palace scenes filled with songs and dances, while also representing aristocratic lifestyles.³⁸ *Al-'Azîma* can be considered the first manifestation of realistic Egyptian cinema with which the public could identify. This film marked the beginning of a new trend in Egyptian cinema, similar to the trend known as "Neo-realism" adopted by Italian filmmakers during and after the Second World War. During the period considered to be the artistic golden age of Stûdyû Mîsr, the school of realism emerged in cinema, which first appeared in Kamâl Salîm's "*al-'Azîma*" and Niyâzî Mustafa's "*al-Tabîb*" (1939) and "*Masna ' al-Zawjât*" (1941).³⁹

Before the war, the screens in Cairo and Alexandria were mostly monopolised by American and French films. But the war had completely changed the situation. The Egyptian cinema industry experienced a boom during and after the Second World War, partly due to the difficulty of obtaining European or American films from abroad. Of the thirteen cinema halls in Cairo, seven showed Arab films, five showed American films and one showed French films. In the suburbs, American films had

³⁷ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>

³⁸ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 40-41; Bidâyâtu 's-Sînemâ fî Mîsr kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî, accessed 17.08.2024, <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>

³⁹ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 43-44; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 54; Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>

completely disappeared. During the war period, Egyptian cinema was subjected to strict censorship. However, despite the harsh censorship restrictions and the tensions of war, directors such as Ahmad Badrhân, Niyâzî Mustafa and Henry Barakât emerged. Salâh Abû Seyf others managed to make good films such as "*Intisâr al-Shabâb*" (1941), "*Salâhuddîn al-Ayyûbî*" (1941), "*al-Sharîd*" (1942), "*Râbiha*" (1943), "*al-Sûq al-Sawdâ*" (1945). This period saw the rise of famous musicals and melodramas, as well as the promotion of new genres in Egyptian cinema. In the post-war period and until the 1952 Revolution, cinema in Egypt became the easiest and fastest way to make a fortune. The annual average of feature films produced increased from twenty to fifty. Other Egyptian film stars, such as Leila Murâd, Umm Kulthûm, Shâdia or Farîd al- 'Atrash, not only became famous during this period, but also earned huge profits. The majority of the films of this period were in fact stereotypical, and their predictable scenario hindered the progress of emerging artists and the search for creative productions. The established Egyptian film industry did not slow down with the July 1952 Revolution. On the contrary, from 1952 onwards, the average annual production of feature films reached sixty. The revolution of 1952, which saw the overthrow of King Farouk and the inauguration of Gamal 'Abdel Nasser as president, had a major impact on the sector. Nasser was a film fan and knew how to politicise it for his purposes. He nationalised the film industry. With the government providing financing, Egypt became the third largest film producer in the world. The 1952 Revolution did not immediately change the rules of film production. As before, the same type of films continued to flood the Egyptian and Arab markets. Hussein Sidqî's "*Yaskut al-Îsti'mâr*" (1952) and Ahmad Badrhân's "*Mustafa Kâmil*" (1952) were released. Ahmad Badrhân's 1955 film "*Allah Ma'anâ*" was one of the first films about the revolution. From 1954 onwards, since the army came to power, a series of films began in which the protagonist was always an officer. 'Izzeddîn Zulfîqâr's "*Rudda Kalbî*" (1957) is a good example. Later on, a mixture of films about the revolution and films filled only with patriotic sentiments, such as Mustafa al-Badawi's "*Dahâyâ al-Îqtâ'*" (1955), Niyâzî Mustafa's "*Sicn Abû Za'bel*" (1957) or Kamâl al-Sheikh's "*Ard al-Salâm*" (1957). The influence of the army officer was also reflected in the successful comedy film series *Ismail Yâsîn*, Starring Ismail Yâsîn who was the comedy star of the 1950s. "*Ismail Yâsîn fî al-Jaysh*" (1955), "*Ismail Yâsîn fî al-Bûlûs*" (1956), "*Ismail Yâsîn fî al-Ustûl*" (1957).⁴⁰

The most prominent artistic trend in Egypt is the realist movement, initiated by Kamâl Salîm and Kâmil al-Tilmîsânî in the 1940s and brought to its peak of maturity

⁴⁰ Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 47-51, accessed 26.05.2024, <https://goldenglobes.com/articles/century-egyptian-cinema/>

in the late 1950s and early 1960s by Salâh Abû Seyf, Tawfîq Sâlih and Youssef Chahine. After many years of absence due to fear of prohibition, "realism" reappeared in Egyptian cinema in 1953 in impressive numbers. The censorship rules of the revolution were more flexible. Therefore, it provided artists with a wider field of expression. Among the realistic films premiered from 1953 onwards are: Salâh Abû Seyf's "*al-Ustâ Hasan*" (1952), Youssef Chahine's "*Sira ' fî al-Wâdî*" (1954), Âtîf Sâlim's "*Ce 'alûnî Mucrimen*" (1954), Kamâl al-Sheikh's "*Hayât aw Mawt*" (1954). These films dealt with the exploitation of peasants by feudal landlords, the problems of poor people and class conflicts.⁴¹ Youssef Chahine directed the film "*Jamîla*" (1958), which tells the story of Algerian Jamîla Buheyrad, a famous figure in Algeria's struggle for independence, and "*al-Bâb al-Meftûh*" (1963), adapted by Henry Barakât from Latîfa al-Zayyât's novel of the same name, tells the story of Leila, a young girl from Cairo who decides to join the popular resistance in Port Said. Salâh Abû Seyf's adaptation of a story by Yusuf Idris, "*Lâ Waqt li'l-Hubb*" (1963), reveals the important role played by Fawziyya, a young teacher in Cairo, in the anti-British resistance of the early 1950s. These films systematically linked romantic and nationalist structures.⁴² The generation of Youssef Chahine and Tawfîq Salih was the generation of the Nasserist revolution of July 1952. His films reflected the ideology, slogans and achievements of this revolution. Abû Seyf represented a mixture of realism and naturalism, Kamal al-Sheikh mainly a mixture of mystery and suspense, while Henry Barakât represented the romantic side. However, Barakât's talents were fully realised when he turned to folklore and literature. "*Hasan wa Na 'îma*" (1959) was the first film he made using existing materials from the country's folklore and literature instead of adapting foreign materials. Barakât's handling of a simple story so close to the hearts of the audience with actors was his best performance.⁴³

Another new feature of Egyptian cinema that emerged in the late fifties was the combination of literature and cinema. In the 1950s, when a strong bond was established between cinema and the novel, the works of writers such as Tahâ Huseyn, Ihsân 'Abd al-Quddus, Najîb Mahfûz, Yahyâ Haqqî, Latîfa al-Zayyât, Youssef al-Sibâ'î and Youssef Idrîs were adapted for cinema. The contribution of great national writers such as Najîb Mahfouz and Ihsân 'Abd al-Quddus to film scripts was a rare

⁴¹ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 52; Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Jean Aleksan, *al-Sînemâ fî'l-Watani'l- 'Arabî*, 46.

⁴² Dina Heshmat, *Egypt 1919: The Revolution in Literature and Film*, 121.

⁴³ Samir Farid, "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)," accessed 15.04.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 52-55, 70-71.

chance at a time when no talented screenwriter had emerged in Egypt. In 1956, the Egyptian cinema took a close interest in the novels of Ihsân ‘Abd al-Quddus and adapted his famous novel "*Eyne ‘Umrî*" (1956) to the cinema, blending it with the psychological climate of the time. After "*Eyne ‘Umrî*", fourteen more films were made based on Abd al-Quddus' novels, inspired by the breath of freedom and expressing the hopes of the sixties. These films include "*al-Wisâdat al-Hâliye*" (1957), "*al-Tarîk al-Mesdûd*" (1958) and "*Ene Hurre*" (1959). Although ‘Abd al-Quddus's novels were essentially naturalistic, they always contained romantic elements that made him the writer of a teenager. Najîb Mahfouz continued to come to the forefront as a name who had established a close connection with cinema. The number of films for which he wrote the script or screenplay is over twenty-five. He also wrote many novels for filmmakers, although some of them were adaptations of novels written by other authors. Adapted from the novels of Najîb Mahfouz, the films blended realism and naturalism with a social mix and portrayed many characters who effectively expressed the difficulties faced by the middle class in Egypt from the 1919 Revolution to the mid-1980s. For the first time, the Egyptian middle class heard its own voice in cinema through the works of Najîb Mahfouz. "*Bidâya wa Nihâya*" (1960), "*al-Lıss wa'l-Kilâb*" (1962), "*al-Kâhire 30*" (1966), "*Qasr al-Shawq*" (1967), "*Mîrâmâr*" (1969) are some of Mahfouz's novels adapted for cinema. Although the association between literature and cinema strengthened especially in the 1960s, this relationship may have determined the fate of cinema. This is because this relationship, while implanting a literary mode of thought in some films, also restricted the design of other themes.⁴⁴ On the other hand, Hassan al-Imam, who directed one of Mahfouz's novels, "*Bayna al-Qasreyn*" (1964), established himself as a master of Egyptian melodrama.⁴⁵ After 1952, the mood changed. In the words of the film critic ‘Asel, Egypt and the Arab world have reinvented itself, ushering in a period in which the cultural and artistic scene has reached a remarkable level of creativity in every sense, with a new Pan-Arabism. Cinema also became more intellectual with the inclusion of well-known literary figures such as Nobel laureate Najîb Mahfouz. Laws were passed to support the film industry and to establish the Higher Institute of Cinema. Since its inception, Egyptian cinema has consistently presented remarkable films that have become milestones in the history of cinema.⁴⁶

⁴⁴ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 53-54; Jean Aleksan, *al-Sinemâ fi'l-Watani'l-'Arabî*, 56.

⁴⁵ Dina Heshmat, *Egypt 1919: The Revolution in Literature and Film*, 110; Ataa Elnaccash, "Egyptian Cinema: A Historical Outline," 70.

⁴⁶ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," Tuesday 7 Apr 2020, accessed 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>.

The political turmoil in Egypt following the overthrow of King Farouk in 1952 initially had little impact on Egyptian cinema. The nationalisation of the film industry by the Nasser regime in 1961 made room for both great directors and young artistic talents, leading to many great productions. In addition, by the end of the 1960s, when censorship was introduced in cinema, some professionals left Egypt. Following Egypt's defeat in the 1967 war, the country entered a phase of self-criticism and reassessment of the factors that led to the defeat. Egyptian cinema of the time produced films critical of the regime, such as *"al-Qadiyya 68"* (1968), *"Mirâmâr"* (1969) and *"al-'Ard"* (1970). Then the film industry began to decline.⁴⁷ The "heavy hand of the government" that accompanied the nationalisation of Egyptian cinema suppressed innovative tendencies. However, most of the 44 Egyptian films in the list of the 100 best Egyptian films of all time were made during this period. Noteworthy films include: *"Bâb al-Hadîd"* (1958), *"al-Ayd al-Nâ'ime"* (1963), *"Aghlâ min Hayâtî"* (1965), *"al-Bustajî"* (1968).⁴⁸

The regime of Gamal 'Abd al-Nasser was keen to encourage the production of cinema and therefore established national organisations and cinema clubs to enrich it. In 1956, cinema clubs were opened all over the country. From 1956 to 1962, it became common for Egyptian films to be shown at the Cannes Film Festival. In the following years, the participation of Egyptian films in international festivals decreased. In 1959, the Higher Institute of Cinema was established in Cairo for the study of filmmaking, directing, editing and art education. For the first time in the history of Egyptian cinema, the state started to produce its own films in 1963. In 1970, when Anwar Sadat succeeded Gamal 'Abdel Nasser, the state's film production was stopped. In the 1970s, after the sector was taken out of state control, the quality of films began to decline as films were produced cheaply in order to make higher profits. In addition to the 1952 Revolution, the history of Egyptian cinema was intertwined with other important political events such as the 1956 Suez War, the 1967 June War and the 1973 Arab-Israel War. 'Izzeddîn Zulfîqâr's *"Bûr Sa 'îd"* (1957) and Hasan al-Imâm's *"Hubb min Nâr"* (1958) are some of the best films about the Suez War. The 1967 defeat was a dominant theme in the 1970s in films such as *"al-Hawf"* (1972). However, the best film about the 1967 war was Ali 'Abdilhâlik's 1972 film *"Ughniya 'alâ al-Mamarr"* (1972). Youssef Chahine's film *"al-'Usfûr"* (1973) is one of the best films dealing with this subject.⁴⁹

⁴⁷ <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>, accessed 22.07.2024.

⁴⁸ Afif J. Arabi, "The History of Lebanese Cinema 1929 – 1979: An Analytical Study of The Evolution and The Development of Lebanese Cinema," (Doctoral Thesis, Ohio State University, 1996).

⁴⁹ Marisa Farrugia, "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)," 54-56; Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed, 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>; Magda Wassef, "Le cinéma égyptien au bout du

By the 1970s, Egyptian cinema tried to balance politics and entertainment with films such as the 1972 film "*Hallî Bâlek min Zûzû*" starring Su'âd Husnî, the Cinderella of Arab cinema.⁵⁰ After Egypt's victory in October 1973, war films were released, including "*al-Rasâse Lâtezâl fî Jaybî*" (1974) and "*al-Wefâ' al-'Azîm*" (1974), which depicted military victories. The 1970s and later saw the emergence of cinematic masterpieces such as Youssef Chahine's "*al-'Usfûr*" (1974), but for many, a more profit-driven commercial era began, bringing an end to the golden age of Egyptian cinema.⁵¹ Among the important films of the 1970s, we can mention "*Ghurûb wa Shurûq*" (1970), "*Sersere fawqa al-Nîl*" (1971), "*al-Rajul al-Âhar*" (1973), "*al-Rasâse Lâtezâl fî Jaybî*" (1974), "*Urîdu Hallen*" (1975), "*Shafîqa wa Mitwellî*" (1978), "*Iskandariya Lîh?*" (1979).⁵²

CONCLUSION

Cinema is unique as an artistic genre due to its mass popularity and reach to a wide audience. When the word "*Arab cinema*" is added to the history of cinema, the most important and biggest position belongs to Egyptian cinema. The film industry in Egypt was and remains the largest and most influential of its kind in the Arab world.

The history of Egyptian cinema, which is the largest of its kind in the Middle East and accounts for about three-quarters of the films in the Arab world, can be summarised as the emergence of cinema (1896-1926), the initial period (1927-1930), the golden age (1930-1970) and the modern period until today. In the period between 1926 and 1970, we aimed to examine Egyptian cinema's efforts to become a popular cinematographic creation, a competent, indigenous cinema capable of standing firmly on its own strength, and the structural changes that the Egyptian film industry underwent.

The beginning of the passion for cinema dates back to the late 19th century, when the first cinema film was shown in Alexandria in 1896. In 1896, various venues in Alexandria and Cairo hosted the world's first short film directed by the French Lumière Brothers. Beginning with the first cinema projection in Alexandria, Egyptian cinema was for decades the only country in the region with a film industry.

---

tunnel (1970-1980)," A propos du cinéma égyptien, *Les dossiers de la cinémathèque* 13, (Juillet 1984), accessed 21.03.2024, <http://collectionp.cinematheque.qc.ca/articles/le-cinema-egyptien-au-bout-du-tunnel-1970-1980>.

⁵⁰ <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>, accessed 22.07.2024.

⁵¹ Dina Al-Mahdy, "The golden age of Egyptian cinema," accessed 24.05.2024, <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>

⁵² <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>, accessed 22.07.2024.

After 1919, with the country's special political status, the British recognition of Egypt's independence and the new constitution, Egypt was now the most productive country in the Middle East in terms of cinema and the most developed media system.

Known for being the only country in the Middle East to produce feature films, Egyptian cinema has been called the "*Hollywood of the Arab world*". There are different opinions about the beginning of Egyptian cinema. According to some cinema historians, the beginning date is 1896, when the short films of the Lumière Brothers were shown in Alexandria, according to others it is 1907, the year of production of the first short documentary film of Egyptian cinema, and according to others it is 1927, the year of production of the first feature film titled "*Leila*", directed, produced and scripted by the famous female director and actress of Egyptian cinema, Azîza Amîr. Azîza Amîr, who has produced about twenty films, has inspired many female actresses in the film industry in Egypt to establish their own film production companies. Then, in 1932, sound films appeared on the scene and this ushered in what is considered the "golden age" of Egyptian cinema from the 1930s to the 1960s. Egypt made its first musical in 1933 with the film "*al-Warda al-Beydâ*' " directed by Mohammad Karîm and featuring the famous Egyptian singer Mohammad 'Abd al-Wahhâb. The musical film genre was on the rise and became famous in Egypt throughout the 1930s and 1940s. Egyptian cinema enjoyed its golden age in the 1940s, 1950s and 1960s. Hundreds of films were made during the golden age of Egyptian cinema, and many of these films are among the most important classic Egyptian films today. The 1939 film "*al-'Azîma*" by Kamâl Salîm is considered one of the most important films of Egyptian cinema. The 1958 film "*Bâb al-Hadîd*" directed by Youssef Chahine and the 1965 film "*al-Harâm*" directed by Henry Barakât and starring the artist Fâten Hamâma are among the most important films of the golden age. Many Egyptian films have achieved great success in the history of Egyptian cinema for decades and have played an important role in establishing Egypt as an internationally recognised film industry. As one of the largest film exporters in the region, Egypt has become an undeniable reference for popular culture in the Arab world. Between 1956 and 1970, politics significantly influenced the Egyptian film industry. The Egyptian censorship had some prohibitions on cinema. Many changes took place in cinema between these years. After these fluctuations, the Egyptian film industry was nationalised in 1966 and a balance between politics and entertainment was established in 1970.

Egyptian cinema has passed through important stages until it has reached the stage of producing directors, screenwriters and actors trained in cinema who are capable of capturing social transformations and expressing them in an advanced artistic language. The film productions, which were produced until both itself and its

audience reached a certain level of maturity, conquered the hearts of not only the Egyptian audience but also the entire Arab world. Egyptian cinema, which became a mirror of Egyptian society by mostly dealing with social and economic problems, sometimes with newly written scripts, sometimes with adaptations of other countries' films and sometimes with adaptations of literary works.

In this study, in which the development process of Egyptian cinema from 1927 to the 1970s is examined and evaluated in detail, we meet Egyptian cinema, which has an important place and identity in the history of world cinema with its own special language, style, expressions, rich vocabulary, unique style, and attitude.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Ahmad, Biğâliye. “Mikyâsu’s-Sîneme’l-‘Arabiyye.” *Dirâsât Sînemâ İyye (el-Muhâdaratu’l-Ûlâ)*. Accessed, 15.05.2024. <https://elearn.univ-oran1.dz/pluginfile.php/86636/course/overviewfiles/>.
- Al-Mahdy, Dina. “The golden age of Egyptian cinema.” Tuesday 7 Apr 2020, Accessed, 24.05.2024. <https://english.ahram.org.eg/News/366778.aspx>.
- Aleksan, Jean. *al-Sînemâ fi’l-Watani’l-‘Arabî*. Kuwait: al-Majlis al-Wataniyya li’s-Sekâfe wa’l-Funûn wa’l-Âdâb, 1982.
- Arabi, Afif J., “The History of Lebanese Cinema 1929 – 1979: An Analytical Study of The Evolution and The Development of Lebanese Cinema.” Doctoral Thesis, Ohio State University, 1996.
- Bidâyâtü’s-Sînemâ fi Mısır kemâ Hakâhâ Jalâl al-Sharqâvî. Accessed 17.08.2024. <https://web.archive.org/web/20220831174714/https://www.medinaportal.com/galal-el-sharqawy-history-of-cinema>.
- Egyptian Cinema. Accessed 19.03.2024. <https://www.scribd.com/document/318934544/Egyptian-Cinema-History>.
- el-Masnâvî, Mustafa. “Târîhu’s-Sîneme’l-‘Arabiyye (Medâhil li’l-Fehm ve’t-Tefsîr).” *es-Sîneme’l-‘Arabiyye: Târîhuhâ ve Mustakbeluhâ ve Devruhe’n-Nahdavî*, 85-101. Lebanon: Merkez Dirâsâti’l-Vahdeti’l-‘Arabiyye, 2014.
- Elnaccash, Ataa. “Egyptian Cinema: A Historical Outline.” *African Arts* 2, No. 1 (1968): 52-71.

- Farid, Samir. "Naissance et développement du cinéma égyptien (1922-1970)." A propos du cinéma égyptien, *Les dossiers de la cinémathèque* 13, Juillet 1984. Accessed 15.04.2024. <http://collections.cinematheque.qc.ca/articles/naissance-et-developpement-du-cinema-egyptien-1922-1970>.
- Farrugia, Marisa. "The Plight of Women in Egyptian Cinema (1940s- 1960s)." Doctoral Thesis, The University of Leeds, 2002.
- Gadsby, John. *My Wanderings. Being Travels in the East in 1846-47, 1850-51, 1852-53*. London: Stereotype Edition, 1857.
- Gaffney, Jane. "The Egyptian Cinema: Industry and Art in Changing Society." *Arab Studies Quarterly* 9, No.1 (Winter 1987): 53-75 <https://www.jstor.org/stable/41857918>
- Heshmat, Dina. *Egypt 1919: The Revolution in Literature and Film*. Edinburg: Edinburg University Press, 2020.
- Khayati, Khémaïs. "Les fondements culturels du cinéma égyptien." *Les dossiers de la cinémathèque* 13, (Juillet 1984): 5-20. Accessed 03.03.2024. <http://collections.cinematheque.qc.ca/articles/les-fondements-culturels-du-cinema-egyptien/>.
- Landau, J. M. *Studies in the Arab Theatre and Cinema*. London and New York: Routledge Library Editions: Society of The Middle East, Philadelphia University of Pennsylvania Press, 1969.
- Sabella, Bernard. "Christian Contributions to Art, Culture and Literature in the Arab-Islamic World." *Secular Nationalism And Citizenship in Muslim Countries (Arab Christian in the Levant)*, edited: Kail C. Ellis, 89-106. USD: Villanova University, 2018.
- Sadûl, Cûrc. *Târîhu's-Sînemâ fi'l-Âlem*. Translated by: İbrahim el-Kîlânî, Fâyiz Kem Nakş. Beirut: Menşûrât 'Uveydât, 1968.
- Wassef, Magda. "Le cinéma égyptien au bout du tunnel (1970-1980)." A propos du cinéma égyptien, *Les dossiers de la cinémathèque* 13, (Juillet 1984): 38-43. Accessed 21.03.2024. <http://collections.cinematheque.qc.ca/articles/le-cinema-egyptien-au-bout-du-tunnel-1970-1980>
- <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cinema-of-egypt>. Accessed 22.07.2024.
- <https://elcinema.com/person/1052809/>. Accessed 19.08.2024.
- <https://elcinema.com/work/1004829/>. Accessed 27.09.2024.
- <https://goldenglobes.com/articles/century-egyptian-cinema/>. Accessed 26.05.2024.
- <https://sinemaninaltincagi.blogspot.com/>. Accessed 25.03.2024.
- <https://rawi-publishing.com/articles/startupcity>. Accessed 12.07.2024.

<https://www.alqabas.com/article/409817>. Accessed 09.08.2024.

https://www.bibalex.org/alexcinema/cinematographers/Alvise_Orfanelli.html.
Accessed 15.09.2024.

https://www.bibalex.org/alexcinema/films/Early_Films.html (The Early Years of Documentaries and Short Films in Egypt (1897-1939). Accessed 18.04.2024.

<https://www.festival-cannes.com/en/2011/egyptian-films-at-the-festival-de-cannes/>. Accessed 16.03.2024.

دراسة وصفية للكتاب التمهيدي الأول من سلسلة اللسان في ضوء اللسانيات التطبيقية
Uygulamalı Dilbilim Işığında 'Silsiletü'l-Lisan' Serisi Hazırlık Kitabı
Üzerine Betimleyici Bir Çalışma
A Descriptive Study of *al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series*
in the Light of Applied Linguistics

Rabie Mohamed HEFNY *^{ORCID} & Ahmet Mustafa ZEKİ **^{ORCID}

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye.

E-mail:

rabiehohamedmohahefny@karabuk.edu.tr

^{ORCID} <https://orcid.org/0000-0003-0432-7898>

**Öğr. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Hazırlık Birimi, İstanbul, Türkiye.

E-mail: amahmed@29mayis.edu.tr

^{ORCID} <https://orcid.org/0000-0002-0328-5799>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Ahmet Mustafa ZEKİ,
Öğr. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu
Arapça Hazırlık Birimi, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

13 Temmuz/July 2024

Acceptance/Kabul:

07 Aralık/December 2024

Citation/Atıf:

HEFNY, Rabie Mohamed ve Ahmet Mustafa ZEKİ, "Uygulamalı Dilbilim Işığında 'Silsiletü'l-Lisan' Serisi Hazırlık Kitabı Üzerine Betimleyici Bir Çalışma." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 297-334.

ملخص

الكتاب ركيزة أساسية لأي منهج تربوي جيد، وهو المنطلق الصحيح لعملية تعليمية ناجحة، ولا يتسنى للقائمين على تعليم العربية للناطقين بغيرها أداء دورهم على الوجه الأمثل دون مراجعة دقيقة لكتبهم في ضوء المعايير العلمية والتربوية المعتمدة لتعليم اللغات، التي أرستها اللسانيات التطبيقية الحديثة، من ثم يعرض هذا البحث لسلسلة من أشهر السلاسل المستعملة في تعليم العربية في تركيا، ألا وهي سلسلة "اللسان"، وتكمن إشكالية البحث الرئيسة في أن سلسلة اللسان في ثوبها الجديد (الإصدار الثاني) لم تحل محتواها بشكل علمي يكشف عن مدى ملائمتها لتعليم العربية للناطقين بغيرها، ويسعى البحث لبيان مدى التزام الكتاب التمهيدي الجزء الأول بمعايير اختيار المحتوى المناسب للفئة المستهدفة، وإبراز نقاط القوة والضعف فيه، وتقديم توصيات تسهم في تقويم وعلاج أوجه القصور التي كشفت عنها التحليل. يتناول البحث الكتاب التمهيدي الجزء الأول من سلسلة "اللسان" بالوصف والتحليل والتقييم، حيث تبدأ بتجميع البيانات الخاصة بالسلسلة والكتاب موضع الدراسة، ثم تقوم بتحليلها وتفسيرها، ليتسنى لنا تقييمها في ضوء معايير موضوعية أرستها اللسانيات التطبيقية تسهم في تحسين الكتاب وتقويمه، مما يسهل على منتجي السلاسل التعليمية العربية الموجهة للناطقين بغيرها وضع محتوى كتبهم وفق احتياجات المتعلمين، والأسس العلمية الصحيحة، واعتمد البحث على المنهج الوصفي متخذاً من أسلوب تحليل المحتوى آلية لمعالجة الموضوع، وقد خلص البحث إلى نتائج نظرية وتطبيقية متعلقة بإعداد مناهج تعليم العربية للناطقين بغيرها، واختيار المحتوى المناسب لهم، ووقف عبر تحليله للكتاب على نقاط القوة والضعف فيه، وختم بتوصيات لتحسين جودته.

الكلمات المفتاحية: تعليم العربية، اللسانيات التطبيقية، تحليل المحتوى، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي الأول.

Öz

Kitap, iyi bir eğitim müfredatının temel taşı olup başarılı bir öğretim sürecinin doğru başlangıç noktasıdır. Arapçayı yabancı dil olarak öğretenlerin, modern uygulamalı dilbilim tarafından belirlenen ve dil öğretimine ilişkin bilimsel ve pedagojik ölçütlere dayalı olarak kitaplarını titizlikle gözden geçirmeden görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda, bu araştırma, Türkiye’de Arapça öğretiminde yaygın olarak kullanılan serilerden biri olan “Silsiletü’l-Lisan” başlıklı kitabı ele almaktadır. Araştırmanın temel sorunsalı, “Silsiletü’l-Lisan”ın ikinci baskısının (yeni versiyon) içeriğinin, Arapçayı yabancı dil olarak öğretmeye uygunluğunu ortaya koyacak şekilde bilimsel olarak analiz edilmemiş olmasıdır. Araştırma, bu hazırlık kitabının birinci cildinin, hedef kitleye uygun içerik seçimi kriterlerine ne ölçüde uyduğunu değerlendirmeyi, güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymayı ve içerdiği eksikliklerin giderilmesine katkı sunacak öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, hazırlık kitabı “Silsiletü’l-Lisan”ın birinci cildini betimleme, analiz ve değerlendirme yöntemiyle ele almaktadır. Araştırmada, öncelikle seriye ve incelenen kitaba ilişkin veriler toplanmış, ardından bu veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Bu analiz süreci, kitabın, modern uygulamalı dilbilimin ortaya koyduğu objektif kriterler ışığında değerlendirilmesini sağlamış ve kitabın geliştirilmesine yönelik öneriler sunmuştur. Böylece, Arapça öğretim serilerini hazırlayanların, kitap içeriklerini öğrencilerin ihtiyaçlarına ve doğru bilimsel temellere uygun şekilde hazırlamaları kolaylaştırılmıştır. Araştırma, betimleyici yöntemi benimsemiş ve içerik analizini bir inceleme aracı olarak kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Arapçanın yabancı dil olarak öğretimine yönelik müfredat hazırlama ve hedef kitleye uygun içerik seçimi konularında hem teorik hem de uygulamalı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, analiz süreciyle kitabın güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiş ve kitabın kalitesini artırmaya yönelik önerilerle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça öğretimi, uygulamalı dilbilim, içerik analizi, Silsiletü’l-Lisan, hazırlık kitabı birinci cilt.

Abstract

The book is a basic element of any good educational curriculum and it is the right starting point for a successful educational process. Those who teach Arabic to non-native speakers cannot effectively perform their role without an extensive review of their books, in light of the scientific and pedagogical standards for language teaching established by modern applied linguistics. This research presents one of the most popular series used in teaching Arabic in Turkey, which is Silsilat al-Lisan Series. The study deals with al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series by providing a description, analysis, and evaluation of the book. We begin by collecting data about the series and the book being studied, followed by an analysis and interpretation that allows us to assess it based on objective criteria derived from applied linguistics that contribute to the improvement and evaluation of the book presented to students subsequently. This enables designers to create Arabic educational series for non-native speakers, tailored to the learners' needs and based on correct scientific principles. The study used a descriptive approach, employing careful observation and attentive reading for analysis. The research concluded by providing theoretical and practical findings related to preparing curricula for teaching Arabic to non-native speakers and selecting appropriate content, by analysing al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series and identifying its strengths and weaknesses and concluded with recommendations to improve its quality.

Keywords: Teaching Arabic, Applied Linguistics, Content Analysis, Silsilat al-Lisan, al-Kitab al-Tamhidi.

Extended Abstract

The book is a basic element of any good educational curriculum and it is the right starting point for a successful educational process. Those who teach Arabic to non-native speakers cannot effectively perform their role without an extensive review of their books, in light of the scientific and pedagogical standards for language teaching established by modern applied linguistics. This research presents one of the most

popular series used in teaching Arabic in Turkey, which is Silsilat al-Lisan Series. The study deals with al-Kitab al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series by providing a description, analysis, and evaluation of the book. We begin by collecting data about the series and the book being studied, followed by an analysis and interpretation that allows us to assess it based on objective criteria derived from applied linguistics that contribute to the improvement and evaluation of the book presented to students subsequently. This enables designers to create Arabic educational series for non-native speakers, tailored to the learners' needs and based on correct scientific principles. The study used a descriptive approach, employing careful observation and attentive reading for analysis. The research concluded by providing theoretical and practical findings related to preparing curricula for teaching Arabic to non-native speakers and selecting appropriate content, by analysing al-Kitab Al-Tamhidi of Silsilat al-Lisan Series and identifying its strengths and weaknesses and concluded with recommendations to improve its quality.

These are the most important findings and recommendations of the research:

- This book is scientifically accurate and free of linguistic errors.
  - The content has taken into consideration the needs and preferences of the target group - the pre-beginner - in terms of artistic production and selection of topics, and the use of modern technical methods, which highlighted the strengths of the book's content.
  - Taking field (voices- texts) above-average percentages.
  - It deals with the themes of (training and evaluation - book annexes - vocabulary) which have medium percentages regarding their suitability to the proposed criteria.
  - The weakest parts of the book's content are in the following fields: (activities, language games, listening, writing, speaking, cultural aspects and reading)
  - There is a clear disconnect between the book's content and the target group's cultural needs.
  - The content of the book in its current form does not achieve the expected linguistic competencies for the target group. In order to evaluate the content of the book and to avoid the shortcomings that appeared through the previous analysis, the research recommends the following:
1. Restructuring the book so that it is categorised into units and units into lessons, devoting paragraphs in the introduction, a detailed definition of the book's units, the contained lessons, the linguistic and pedagogical foundations on which it is built, and the used symbols. Reconsidering the organisation of lesson contents

and the way they are handled, that language skills have special titles to facilitate the educational process and make it more organised.

2. Giving difficult sounds more attention when dealing with them, taking advantage of comparative studies between Arabic sounds and the sounds of other languages, and distinguishing between the term of (letter), i.e. its drawing, and the term of (sound), i.e. its pronunciation.
3. Choosing vocabulary appropriate to the language level, adopting a clear approach and plan in the distribution of words between units and lessons, avoiding the use of vocabulary in texts that have not been studied before, presenting the sensory over the abstract whenever possible, the sensory comes before the abstract if it is possible, and adopt the principle of coherence and sequencing of lessons.
4. Taking into account the principle of importance when choosing the topics of the book and include a topic of study.
5. Building structures based on a clear scientific formula that respects the nature of the target group and is followed by a variety of intensive exercises for practice.
6. Preparing intensive audio texts for listening skills, to train for listening comprehension.
7. Diversify speaking exercises and develop them as the language level progresses.
8. Using the texts of the book to develop reading skills in an optimal way; creating new texts from the vocabulary mentioned in previous lessons, increasing the number of reading texts in the book, and diversifying the exercises on them.
9. Addressing the skill of writing gradually in its different styles, showing its growth by the end of the level.
10. Taking into account the compatibility and balance between skills and language elements, according to the standards of the European Framework for Language Education, which the authors of the series accepted as a basis for its division and preparation.
11. Taking into account the criterion of gradation when addressing language elements and skills, so that the contents of the book and its units have a coherent identity and convergence, away from unjustified mutations.
12. Reducing the density of the language material to suit students at this level.
13. Increasing the number of Arab-Islamic culture examples, because it is the other side of the Arabic language, and avoiding images that represent non-Islamic and Arab culture, and being keen to choose images that express the dominant cultural

patterns of Arabs and the features of Arab civilisation in the past and present. Adding language games and activities to the book to increase the motivation to learn the Arabic language.

14. Intensify and diversify the exercises, and formulate them in a concise manner suitable for the language level of the students.
15. Preparing evaluative tests for students to measure linguistic readiness, diagnostic tests to identify their strengths and weaknesses, and achievement tests to measure their achievements during their studies.
16. Creating a search index for the electronic version to facilitate knowing the contents of the lesson without the need to open all the lessons to search for a specific text or a structure.
17. Creating a dictionary of vocabulary and structures in the book.

دراسة وصفية للكتاب التمهيدي الأول من سلسلة اللسان في ضوء اللسانيات التطبيقية

المقدمة

تقييم الأعمال العلمية وتقويمها نهج قويم في الحضارة العربية الإسلامية، نابع من قيمة النصح للأمة علماء ومتعلمين، ومن هذا المنطلق نشرع في تحليل محتوى الكتاب التمهيدي الأول من سلسلة "اللسان" المستعملة في تعليم العربية للناطقين بغيرها، فإسداء للنصح، وتيسيرا على المتعلمين يأتي هذا البحث للإجابة عن الأسئلة الآتية:

أ. ما مدى التزام الكتاب التمهيدي الجزء الأول بمعايير اختيار المحتوى المناسب للفئة المستهدفة؟

ب. أين تكمن نقاط القوة والضعف في الكتاب التمهيدي الجزء الأول من سلسلة "اللسان"؟

ج. ما التوصيات العلمية التي يُوصي بها لتقويم الكتاب، وتحسين جودته؟

واتخذت الدراسة من أسلوب تحليل المحتوى إطارا منهجيا لها، بغية التحليل العلمي الموضوعي للمادة التعليمية الواردة في الكتاب، وقد استهلكت الدراسة المبحث الأول بالحديث عن أدبيات أسلوب تحليل المحتوى، ثم نحت في المبحث الثاني منحىً تطبيقياً، عبر وصف منظم ودقيق لمحتوى الكتاب رقمياً، حولنا فيه المحتوى إلى أرقام ونسب وإحصائيات تقف بنا على نقاط القوة والضعف في محاور الكتاب، وفي المبحث الثالث اتجهت الدراسة وجهة تفسيرية للكتاب بغية تحليل النتائج الرقمية السالفة، والكشف عن أسبابها وخلفياتها، فحساب معدل التكرار للظواهر الواردة في الكتاب يحدد لنا مواقع التركيز والعناية، أو التهميش وعدم الاكتراث.

أهمية البحث:

تتبع أهمية البحث في تحليله لواحدة من أشهر سلاسل تعليم العربية، وأكثرها انتشارا في تركيا، ألا وهي سلسلة "اللسان"، فالسلسلة مستعملة في كليات الإلهيات، والعلوم الإسلامية بدولة تركيا، مما يكسب نتائج هذا البحث أهمية بالغة في تطوير كتب تعليم العربية بشكل عام، والسلسلة موضوع الدراسة بشكل خاص، بالإضافة التي يمثلها في الجانب النظري أو عند الممارسة التطبيقية عند الشروع في تصميم برامج لتعليم العربية للناطقين بغيرها، فالبحث يقدم نتائج كمية وكيفية، وتقسيरा علميا مستخلاصا من تحليل محتوى الكتاب.

الدراسات السابقة:

لم تُدرس سلسلة اللسان في إصدارها الثاني الحالي من قبل، لكن الدراسة استفادت لا ريب من التراكم المعرفي في مجال تحليل محتوى كتب تعليم العربية للناطقين بغيرها بشكل عام، لقد بنينا أساس تحليلنا على

ما توصلوا إليه من حقائق ونظريات ومعرفة علمية، مضيفين إلى ذلك ما جادت به قرائنا، فمن الدراسات العامة التي أفاد منها البحث:

- 1.دراسة (الناقة وطعيمة)¹ حيث عرض الباحثان-رحمهما الله- الأسس النظرية والتطبيقية لإعداد كتب تعليم العربية للناطقين بغيرها.
- 2.دراسة(طعيمة)² الجوانب التطبيقية لإجراءات تحليل الكتب لغويا، وثقافيا، وتربويا، وفنيا.
- 3.وثيقتا (جامعة أم القرى)³ و(المركز التربوي لدول الخليج)⁴ حيث عرضتا المعايير اللغوية والثقافية والتربوية والنفسية والفنية لإعداد الكتاب التعليمي.
- 4.دراسة (أحمد حسن)⁵ التي سعت إلى تحليل وتقييم كتاب اللغة العربية المقرر على طلاب مدارس الأئمة والخطباء، وقد أفاد البحث من هذه الدراسة وسائر الدراسات السابقة في بناء قائمة المعايير.
- 5.دراسة محمد أحمد خلف⁶ التي قارن فيها بين سلسلة اللسان الإصدار الأول وسلسلتي: " Face to face" و" Taveler " الإنجليزيتين.

المبحث الأول: تحليل المحتوى، الأسس والمفاهيم:

نتوقف في هذا المبحث عند المصطلحات التي سترد في ثنايا هذا التحليل.

أولا: تحليل المحتوى: هو أحد أهم أساليب المنهج الوصفي لدراسة النصوص، ويعرف بأنه: "أسلوب علمي يستهدف الوصف الموضوعي المنظم والكمي للمضمون الظاهر لمادة الاتصال"⁷، لذا سيضطلع الباحثان بترجمة

---

¹ محمود كامل الناقة، ورشدي أحمد طعيمة، الكتاب الأساسي لتعليم اللغة العربية للناطقين بلغات أخرى إعداده تحليله تقويمه (مكة المكرمة: جامعة أم القرى، 1983).

² رشدي أحمد طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية (مكة المكرمة: معهد اللغة العربية جامعة أم القرى، 1985).

³ عادل بانعمة، وآخرون، وثيقة بناء منهج تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها (مكة المكرمة: معهد تعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها جامعة أم القرى، 2016).

⁴ محمد رفعت، وآخرون، وثيقة المستويات المعيارية لتعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها (الشارقة: المركز التربوي للغة العربية لدول الخليج، 2018).

⁵ أحمد حسن، "تحليل وتقييم كتاب اللغة العربية المقرر على طلاب الصف السابع في مدارس الأئمة والخطباء"، مجلة كلية الإلهيات جامعة بينغول، عدد 19. (2022): 233.

⁶ محمد أحمد خلف، "دراسة تقويمية تحليلية مقارنة بين سلسلة اللسان الإصدار الأول وسلسلتي: Face to face" و" Taveler" الإنجليزيتين، "تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها الرؤى والتجارب"، تحرير. خالد حسين أبو عمشة (الأردن: كنوز المعرفة، 2015)، 305.

⁷ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 37.

محتوى الكتاب موضوع الدراسة إلى شكل رقمي عبر معايير محددة، كي ننقل بعدها لتحليل كيفي؛ لتفسير وتحليل النتائج، وكشف أسبابها.

ثانياً: المحتوى التعليمي: هو "المادة التعليمية، وما تشتمل عليه من خبرات تعليمية تستهدف إكساب المتعلمين الأنماط السلوكية المرغوبة من معلومات ومعارف ومهارات وطرق تفكير واتجاهات وقيم اجتماعية، بقصد تحقيق النمو الشامل للمتعلمين، وتعديل سلوكهم،⁸ والمحتوى التعليمي الذي نعني بدراسته هنا هو الكتاب التمهيدي الجزء الأول من سلسلة "اللسان".

ثالثاً: معايير اختيار المحتوى التعليمي: أصل استعمال المعيار لغة في الأمور الحسية، قال الخليل: "والعيار: ما عايرت به المكاييل، والعيار صحيح وافر تام، عايرته. أي: سويته عليه، فهو المعيار"⁹، ثم عُمد الاستعمال، فصار يطلق لفظ المعيار في غير المكاييل والموازين، ف"المعايير (Norms) تمثل القواعد الأنموذجية (Model Ruled) أو الأطر المرجعية أو الشروط، التي نحكم من خلالها أو نقيس عليها سلوكيات الأفراد، أو الجماعات، والأعمال، وأنماط التفكير، والإجراءات،¹⁰ ونقصد بالمعيار في هذا البحث مجموعة من الجمل الخبرية الموضحة للسلمات الجيدة التي ينبغي أن تتوافر في محتوى كتب اللغة العربية للناطقين بغيرها، وتعتمد الدراسة على (197) معياراً، حررت في عشرة مجالات رئيسية، هذه المعايير أعدت خصيصاً لتحليل كتب اللغة العربية للناطقين بغيرها، وقد نالت درجة عالية من الصدق والثبات، وحُكمت وجُربت من قبل، فمن أهم قوائم المعايير التي صممتها في ضوءها معايير هذا البحث معايير (طعيمة)¹¹ الجوانب التطبيقية لإجراءات تحليل الكتب لغويا، وثقافيا، وتربويا، وفنيا. والتي قامت بمراجعتها وتطويرها الباحثة (تنكو عين الرحمة) في رسالتها للماجستير.¹²

خامساً: آلية تطبيق التحليل وتقدير الدرجات: سنبدأ بتوزيع محتوى الكتاب على كل مجال من مجالات التقييم، ثم يعطى تقدير لكل معيار، ومن أجل الحصول على تقديرات كمية وكيفية منضبطة لتحليل الكتاب قام الباحثان باتباع طريقة (طعيمة)¹³ في إعطاء درجات لكل معيار على النحو الآتي:

⁸ صلاح عبد الحميد مصطفى، المناهج الدراسية عناصرها وأساليبها وتطبيقاتها (السعودية: دار المريخ للنشر، 2000)، 40.

⁹ الخليل بن أحمد الفراهيدي، معجم العين، تح. مهدي المخزومي، وإبراهيم السامرائي (بيروت: دار ومكتبة الهلال)، 2: 239.

¹⁰ حسن شحاتة، وزينب النجار، معجم المصطلحات التربوية والنفسية (القاهرة: الدار المصرية اللبنانية، 2003)، 285.

¹¹ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 109.

¹² تنكو عين الرحمة، "معايير تقويم كتب تعليم اللغة العربية لغير الناطقين دراسة وصفية تحليلية"، (رسالة ماجستير، الجامعة الإسلامية العالمية ماليزيا، 2013).

¹³ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 109.

وللحصول على النسبة المئوية العامة للكتاب قام الباحثان بتطبيق الخطوات الآتية:

- حساب الدرجة الأعلى للمعايير وهي: (2)؛ لأنها تمثل تحقق المعيار بشكل كامل.
- ضرب (2) في مجموع المعايير كاملة، والتي بلغت (197) معياراً، $2 \times 197 = 394$ ، وهذا الرقم (394) يمثل النهاية العظمى لكل المعايير.
- سنضرب مجموع الدرجات الفعلية التي حصل عليها الكتاب ($100 \times$)، ونقسم الناتج على (394) فنحصل على النسبة المئوية العامة لصلاحية الكتاب حسب المعايير المقترحة.

المبحث الثاني: قراءة وصفية للكتاب:

أولاً: مجال البيانات العامة:

اسم الكتاب	سلسلة اللسان الكتاب التمهيدي الجزء الأول.
المؤلفون	محمد عبس - عامر السباعي - محمد سعيد الأبرش - مؤمن العنان
المراجعة	بكري شيخ أمين - علي حمدالله - فخر الدين قباوة - مازن المبارك - محمود مصري - محمود بي.
الناشر	مركز اللسان الأم.
رقم الإصدار	الإصدار الثاني.
رقم الطبعة	الطبعة الخامسة عشرة.
مكان الصدور وتاريخه	أبو ظبي - الإمارات العربية المتحدة - يونيو 2022م
عدد الصفحات	139
أجزاء السلسلة	السلسلة مكونة من ثمانية أجزاء إضافة إلى كتابي التدريبات للمستوى التمهيدي.
عدد الدروس	الكتاب محل الدراسة مقسم إلى (13) درسا.
مدة التدريس	الدرس الواحد 4 ساعات، بواقع ساعتين أسبوعياً على مدار فصلين دراسيين، والمجموع الكلي لساعات التدريس 72 ساعة.
الفئة المستهدفة	أعدت السلسلة للراشدين من طلاب العربية الناطقين بغيرها.

جدول (1) بيانات الكتاب

تحليل النتائج السابقة:

- ينتمي مؤلفو الكتاب وفريق المراجعة إلى الجنس العربي، وهم من الأكاديميين والتربويين المشهود لهم بالكفاءة، ثم إن مركز إصدار الكتاب هو مدينة أبو ظبي العربية، وهذا ما أضفى على الكتاب الحس اللغوي العربي.
- جاء الكتاب التمهيدي الجزء الأول ضمن سلسلة عامة، ألا وهي سلسلة اللسان لتعليم العربية للناطقين بغيرها، ما يعني أنه خطاب تعليمي عام يتدرج في تمكين المتعلم من العربية في تنوع وتراكم دون أن يخدم غرضاً خاصاً بعينه.
- نستخلص من رقم الإصدار، والطبعة، وتاريخ النشر الدلالات الآتية:
  - أ. الحرص على تطوير الكتاب، وتحسين جودته عما كان عليه في الإصدار الأول.
  - ب. يعبر رقم الطبعة (15) عن مدى انتشار الكتاب، وتداوله بين الدارسين للعربية، حيث أضحي مرجعاً لدى فئات من متعلمي العربية من الناطقين بغيرها.
  - ج. تاريخ النشر يوحي بجدائة النسخة المعتمدة أساساً للدراسة، وكونها آخر ما استقر عليه مؤلفو السلسلة.
- جاء الكتاب التمهيدي الأول في (13) درسا، هكذا وسمها المؤلفون، لكنها في الواقع (13) وحدة، بكل وحدة درسان مشفوعان بمجموعة من التدرجات.

ثانياً: نتائج مجال العناصر اللغوية:

أ. عنصر الأصوات:

درجات التحليل			معايير التحليل	العناصر الفرعية
2	1	0		
√			1-يعالج الكتاب الأصوات الجديدة.	أ- الأصوات
	√		2-يتناول الكتاب الأصوات الصعبة.	
	√		3-يعرض الأصوات تدريجياً.	
	√		4-تساعد معالجة الأصوات على تمييزها والتعرف عليها.	
	√		5-يعالج الكتاب الحركات القصيرة والطويلة والتميز بينها.	
	√		6-يعالج الكتاب الظواهر الصوتية المختلفة.	
√			7-يربط الكتاب بين الرموز الصوتية ومعانيها بصور.	
√			8-يتضمن الكتاب تدريبات على التعرف الصوتي.	

√		9-يتضمن الكتاب تدريبات على التمييز الصوتي.
	√	10-يتضمن الكتاب تدريبات على التجريد الصوتي.
√		11-تساعد تدريبات الأصوات على نطقها وأدائها.
√		12-يتم التدريب على نطق الكلمات.
√		13-تشبع المفردات المفهومة في التدريبات الصوتية.

جدول (2) معايير عنصر الأصوات.

تحليل النتائج السابقة:

- أستفتح الكتاب بقسم خاص تناول الأصوات العربية كلها مرتبة ترتيباً ألفبائياً من الصفحة رقم (10)، ثم رتب بعد ذلك حسب المخارج، ابتداء من الشفتين، وانتهاء بالحلوق من الصفحة رقم (12).
- عالج الكتاب في هذا الاستفتاح الأصوات مفردة، ثم في مواضع مختلفة من الكلمة (أولها ووسطها وآخرها)، مصحوبة بصورة لتقريب معنى الكلمة للطلاب، وتعزيز الربط بين المنطوق والمكتوب المرئي، لتشكيل صورة ذهنية للحرف في أذهان الطلاب يسهل استحضارها عند سماعها.
- سَوَّى مؤلفو الكتاب بين الأصوات الصعبة والسهلة عند المعالجة، فلم نلاحظ فرقا يكر، إلا أنهم وضعوا بعض التدريبات الثنائية للأصوات المتشابهة، عدا ذلك لم يول الكتاب عناية بالغة بأصوات معينة تمثل صعوبة بالغة للطلاب، " كأصوات الإطباق، وأصوات الحلق، وتتشرك جميعها في أنها لا مقابل لها في اللغة التركية"¹⁴، وهي الأكثر صعوبة لدى أغلب الجنسيات غير العربية، وهذا ثابت في كثير من الدراسات العلمية.
- لم يراع الكتاب معيار التدرج مراعاة تامة في معالجته للأصوات، حيث أثقل على الدارسين غير العرب الذين لا عهد لهم بالعربية، بإيراد الأصوات كلها في الدرس الأول تحت مسمى الحروف.
- تناولت باقي دروس (الحروف) كل صوت على حدة، مشفوعاً بأربع مفردات، وسائر أشكال رسمها¹⁵، وفي هذا النهج السالف عقبات تعيق تعلم الطالب غير العربي النظام الصوتي للعربية، ونوجز هذه العقبات في النقاط الآتية:

¹⁴ هاني إسماعيل رمضان، معايير عناصر اللغة العربية للناطقين بغيرها، صعوبات الأصوات العربية للطلاب الأتراك دراسة تقابلية (إسطنبول: دار أكنم، 2019).

¹⁵ محمد عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، الإصدار الثاني، ط15 (أبو ظبي: الإمارات العربية المتحدة، مركز اللسان الأم، 2022)، 1: 12، 25.

- أ. الخلط بين الصوت والرسم، ومن ثم الجمع بين مهارتي النطق والكتابة للحرف، والأولى التفريق بين مصطلح (الحرف) أي رسمه، ومصطلح (الصوت) أي نطقه.
- ب. معالجة الصوائت والصوامت جملة واحدة فيه تشتيت لذهن الطالب ومشقة، وقد تواتر هذا النهج في دروس الكتاب كلها، حيث أتى المؤلفون بالصور الصوتية المختلفة للفونيم الواحد، وذلك لا يناسب "المستويات المبتدئة من تعلم اللغة، حتى لا يربك الدارس، ويتعذر عليه تثبيت النطق الصحيح للصوت"¹⁶.
- ج. أورد الكتاب (115) مفردة كأمثلة لهذه الحروف، وهذا مرهق للطالب ذهنياً ونفسياً.
- في مستهل الكتاب ذاك لم تُشفع الأصوات بتدريبات للتمييز والتجريد الصوتيين، واكتفى المؤلفون بتدريبات التعرف الصوتي، وهذا مناسب لطبيعة مستوى الطالب (المبتدئ).
- ركز الكتاب فيما بعد على تدريبات التمييز الصوتي عبر قوائم الثنائيات الصغرى، ليدرك الطالب الفرق بين الأصوات المتشابهة صفة أو مخرجا، صنع ذلك في أصوات (ذ، ظت، ط- س، ص).
- عالج الكتاب الصوائت في شكل أمثلة ثنائية للتمييز بين الحركة القصيرة والحركة الطويلة¹⁷.
- تشيع في الدروس التالية للاستفتاح السابق مفردات غير مفهومة في التدريبات الصوتية الثنائية، فجاءت كلمات لا معنى لها، وأخرى قاموسية مية غير مألوفة، وغامضة المعنى، صعبة بالنسبة للطالب المبتدئ، مثل: (مل)، (سبول)، (ببر)، ويمكن تلافي ذلك بإيراد كلمات أعلام، أو بانتزاع كلمات وجمل تشتمل على الأصوات المراد تعليمها من الحوار والفقرة القرائية التي دُرست؛ ليدرب الطلاب على نطقها، ثم يجرّد الصوت من هذه الكلمات والجمل بعدها، فينتظم بذلك عقد الكتاب، ويسهل على الطالب استيعاب الأصوات المقدمة عبر كلمات مفهومة الدلالة لديه.
- دُعِم الكتاب بالتسجيل الصوتي مما يتيح للدارسين سماع الكلمات، والتدريب على نطقها.
- أرجأ الكتاب معالجة جل الظواهر الصوتية إلى الكتاب التمهيدي الثاني، وبقيّة كتب السلسلة، باستثناء ظاهرتي التاء المربوطة، والتضعيف (الشدة)، وقد عالجهما بشكل جيد، وأردف مؤلفو الكتاب تعريفهم لظاهرة التضعيف بعدة تدريبات لترسيخ الشدة في ذهن الطلاب.
- د. عنصر المفردات:

الدرجات			المعايير	العناصر الفرعية
2	1	0		
		√	14-تناسب عدد المفردات الجديدة في الدرس.	

¹⁶ رشدي أحمد طعيمة، المرجع في تعليم اللغة العربية للناطقين بلغات أخرى (مكة المكرمة: جامعة أم القرى، 1986)، 2: 465.

¹⁷ عبس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 34، 44.

	√	15-توازن عدد المفردات بين الدروس.	ب- المفردات
√		16-تختار المفردات بناء على الشيوخ.	
	√	17-تناسب المفردات المستوى اللغوي المستهدف.	
	√	18-تُعرف المفردات الجديدة بوسائل متنوعة.	
√		19-تُستخدم المفردات الفصيحة فقط.	
	√	20-تستثمر المفردات المشتركة بين اللغتين العربية والتركية.	
	√	21-تتكرر المفردات بصورة جيدة.	
√		22-تعرض المفردات في سياقات جديدة.	
	√	23-تُعرض المفردات بتدرج مقبول.	

جدول (3) نتائج عنصر المفردات

تحليل النتائج السابقة:

- استهل مؤلفو الكتاب كل درس بقائمة من المفردات بها تفاوت ظاهر من درس لآخر، مجموع تلك المفردات والتعبيرات (350)، زد عليها ما ورد في درس الحروف من مفردات بلغ عددها (115)، فضلا عن المفردات الواردة في النصوص، وفي الجمل التدريبية نهاية كل درس، التي بلغ متوسطها 40 مفردة، وفي ذلك إجهاد لدارس حديث عهد بالعربية.

- لم يراع الكتاب مبدأ الأهمية دوما، فاختار أحيانا موضوعات لا تمثل حاجة ضرورية لدارس الكتاب التمهيدي، كحديثه عن الزرافة¹⁸.

- لم يلتزم الكتاب مبدأ التدرج في معالجة المفردات كما وكيفا، والأصل أن يُرتقى في تقديم الحصيلة اللغوية، حيث تبدأ قليلة وتتمو في كل درس، وهذا ما افتقده الكتاب فلا يتبع منهاجاً وخطاً في توزيع الكلمات، ففي الدرس التاسع مثلاً (31) كلمة، وفي الدرس الحادي عشر (21) مفردة، وفي درس التحيات والتعارف مثلاً كان بالإمكان الاقتصار على تحية (السلام عليكم)، وإيراد باقي التحيات في مواقف مناسبة بالدروس التالية، لكن المؤلفين جاءوا بخمس تحيات أخرى في الدرس الأول، وعند عرض مفردات الأسرة ذكروها طرّاً في درس واحد، فذكروا ابن الأخ وابن الأخت، وفي الدرس التاسع ذكروا الألوان، ولم

¹⁸ عبس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 149.

يكتفوا بالألوان الرئيسية، فذكروا: اللون البرتقالي، ودرجات الألوان، وفي الدرس الحادي عشر عالجوا الساعات وأتوا على كل حالتها جملة واحدة¹⁹.

- أورد مؤلفو الكتاب مفردات لم يدرسها الطالب من قبل، ففي الدرس (12) مثلاً وردت مفردات (الشتاء-الذئب-السحفاة-الثلج-الربيع-المطر)²⁰، ولم تتكرر المفردات التي دُرست أولاً بصورة جيدة في الدروس التالية.

- عُرِفَت المفردات الجديدة في الكتاب عن طريق الصورة، خاصة في النسخة الإلكترونية، وكذلك بعض تدريبات التوصيل، وتناول الكتاب المفردات في سياقات جديدة، وترك بعض المفردات دون تعريف²¹.

- راعى الكتاب مبدأ الشيوخ في جل المفردات الواردة وحرص على استخدام المفردات الفصيحة المعاصرة.

- لم يعتمد المؤلفون مبدأ الترابط والتسلسل بين الدروس عند اختيارهم لمفردات الدروس.

هـ. نتائج عنصر التراكيب:

الدرجات			المعايير	العناصر الفرعية
2	1	0		
√			24-تقدم التراكيب بناء على مبدأ الشيوخ.	ج- التراكيب
		√	25-عدد التراكيب الجديدة في الدرس الواحد مناسب.	
		√	26-توازن عدد التراكيب بين الدروس.	
		√	27-تدريبات التراكيب كافية.	
	√		28-تقدم التراكيب الجديدة بمفردات مألوفة.	
		√	29-مناسبة التراكيب للمستوى اللغوي للكتاب.	
√			30-يقدم النحو بطريقة وظيفية.	

جدول (5) نتائج عنصر التراكيب

¹⁹ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 88، 110، 134، 135.

²⁰ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 148.

²¹ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 73.

تحليل النتائج السابقة:

- التراكيب الواردة في الكتاب بنيت على مبدأ الشبوع، لكن لم يحدد مؤلفو السلسلة القائمة التي اعتمدت للإيفاء بهذا الغرض، وفاتهم ذكر بعض التراكيب الضرورية لهذا المستوى مثل: (تراكيب النهي - تراكيب النهي).
- افتقد الكتاب التناسب والتوازن في عرضه للتراكيب، سواء في الدرس الواحد، أو بين الدروس كلها، فلم يراعى المؤلفون طبيعة الفئة المستهدفة من الكتاب التمهيدي، الذين هم دون المستوى المبتدئ، وقد نجم عن ذلك غياب التدرج في معالجة التراكيب، والتدرج يقصد به "إدخال نواة التراكيب قبل التراكيب الموسع، ويقصد به عدم الإدخال في صورة من صور الموسعة قبل إدخاله في أبسط صورته".²²
- قدم مؤلفو الكتاب الضمائر المنفصلة كاملة، واسمي الإشارة (هذا-هذه) في الدرس الأول، ويتعذر على طالب في مستهل دراسته للعربية استيعاب درس يشمل ذلك القدر الهائل من التراكيب، زد فوق هذا ما تستلزمه الضمائر المنفصلة من حصيلة لغوية غزيرة لتوظيفها، وحصيلة الطالب بعد جد قليلة، وهذا ما اضطر المؤلفين إلى استخدام مفردات جديدة لم يدرسها الطالب قط، "إن الوضع الأمثل في تقديم المهارات اللغوية ألا نقدم للطالب مهارتين مختلفتين في وقت واحد، كأن ندرجه على تركيب جمل جديدة من كلمات لم يكن للطالب سبق عهد بها، فنضيف عليه صعوبتين: أحدهما: ضرورة فهم الكلمات الجديدة، والأخرى تركيب جمل جديدة"²³
- ونتج عن إيراد الضمائر المنفصلة في الدرس الأول ذكر لواحق التنثية للمذكر (ان) وعلامة التنثية مع الاسم المؤنث، والذي يتطلب تحويل التاء المربوطة إلى تاء مفتوحة، والجمع المذكر السالم (ون) والجمع المؤنث السالم(ات)، ويزداد الأمر تعقيدا مع جمع التكسير، وفي هذا إرهاب للطالب المبتدئ، ولا نعرف ما الهدف من تعليم الطلاب في هذه المرحلة كل هذه الضمائر دفعة واحدة، ثم لا نجد لها ذكرا في الدروس التالية، وكرر المؤلفون نفس النهج مع أدوات الاستفهام في الدرس الخامس.
- أوجز الكتاب في تدريبات التراكيب إجازا مخلا، فاكتفى بتدريبات اثنين على الدرسين الماضيين رغم كثافة المحتوى، وهذا دأبه في بقية الدروس.

- قدم مؤلفو الكتاب التراكيب النحوية بطريقة وظيفية تلائم متعلم العربية من الناطقين بغيرها.

ثالثا: نتائج مجال المهارات اللغوية:

أ. نتائج مهارة الاستماع:

²² محمود كامل الناقبة، تدريس القواعد في برامج تعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها (الخرطوم: المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، 1985)، 28.

²³ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 168.

الدرجات	المعايير			العناصر الفرعية
	2	1	0	
		√		أ- مهارة الاستماع
		√	31- يبدأ الدرس بمهارة الاستماع.	
		√	32- عدد النصوص المسموعة في الكتاب مناسب في كل درس.	
		√	33- تتم معالجة الاستماع بصورة منتظمة بين الدروس.	
	√		34- يدرّب الطالب على فهم المسموع.	
√			35- تتسق النصوص المسموعة مع موضوع الدرس.	
		√	36- تتسق النصوص المسموعة مع مهارات الدرس الأخرى.	
		√	37- عدد التمارين لكل نص مسموع كاف ومناسب.	

جدول (6) نتائج مهارة الاستماع

تحليل النتائج السابقة:

- يحتوي الكتاب على ستة تدريبات فقط أفردت لمهارة الاستماع، بداية من الدرس الثامن، حيث خصصت آخر صفحة لمهارة الاستماع، وهذا القدر من النصوص المسموعة غير كاف لفئة نريد لها التهيؤ السليم، والاستقبال الأمثل لنصوص العربية، التي هي أساس النمو اللغوي.
  - نجم عما سبق افتقاد الكتاب إلى التوازن بين مهارة الاستماع والمهارات الأخرى.
  - اتسقت نصوص فهم المسموع في تلك التدريبات مع موضوعات هذه الدروس، لكنها اقتصرت بالكثافة، فتراكمت الجمل، ولم يراع التدرج فيها، والصور المرافقة لها جاءت ملبسة، فمن نصوص الاستماع التي وردت في الدرس التاسع جملة (لبست ثوبا جديدا)، وثمة أربع صور يصح كتابة الجملة أسفلها.
- ب. نتائج مهارة المحادثة:

الدرجات	المعايير			العناصر الفرعية
	2	1	0	
		√		ب- مهارة المحادثة
			38- التدريب على المحادثة جاء عبر حوارات طبيعية.	
		√	39- عولجت مهارة المحادثة بصورة متدرجة.	
√			40- تتضمن التدريبات جملا متفرقة يرددها الطلاب.	
		√	41- عدد تدريبات المحادثة مناسب في كل درس.	
	√		42- عدد تدريبات المحادثة منتظم بين الدروس.	
	√		43- تتكامل تدريبات المحادثة مع موضوع الدرس.	
	√		44- تتكامل تدريبات المحادثة مع مهارات الدرس الأخرى.	

جدول (7) نتائج مهارة المحادثة

تحليل النتائج السابقة:

جاءت حوارات الكتاب طبيعية في أغلبها، وقد اشتمل الكتاب على (23) حواراً. -استفتحت كل وحدة بصور مناسبة للموضوع، يعقبها أسئلة عن محتواها، ودارس معرفته بالعربية تكاد تكون معدومة لا يمكنه الحديث عن تلك الصور، فكيف يكلف الدارس بالكلام عن شيء ليس لديه الكفاية اللغوية للتعبير عنه؟! تكرر هذا التدريب في الدرس الثامن بعنوان: (تحدث عن الصور الآتية، ثم اكتب الفعل المناسب لكل صورة)

لم تعالج مهارة المحادثة بصورة متدرجة، فكانت الحوارات طويلة ومركبة، والأولى أن تكون الحوارات بسيطة وتبدأ بجمل قصيرة، وأسئلة مغلقة.

-تدريبات المحادثة لم تكن مناسبة كما أو كيفاً، فقد التزم الكتاب بعد كل حوار بتدريب أعد الحوار مع زميلك، وثمة ثلاثة دروس خلت من أي تدريب على المحادثة، وهي (1-3-6)، باقي الدروس اقتصر على تدريب صغير بعد كل حوار أو نص لقياس الاستيعاب، باستثناء الدرس الثاني ورد فيه تدريب (اقرأ وتحدث)، وكذا الدرس (9)، إذ حوى تدريباً من تدريبات الأنماط.

-أفضى هذا النقص البالغ في تدريبات المحادثة إلى عدم تكاملها مع موضوع الدرس وباقي المهارات في سائر الكتاب، وسنرى ذلك جلياً عند تحليلنا لمهارتي القراءة والكتابة.

ج. نتائج مهارة القراءة:

درجات			المعايير	العناصر الفرعية
2	1	0		
√			45-تمكن النصوص الطالب من قراءة الحروف.	
	√		46-تمكن النصوص القرائية الطالب من تعرف الظواهر اللغوية.	
		√	47-عولجت مهارة القراءة بصورة متدرجة.	
	√		48-مستوى النصوص المقروءة يناسب المستوى اللغوي المستهدف.	
	√		49-تحقق النصوص أهداف القراءة في المستوى المستهدف.	
	√		50-عدد النصوص المقروءة في كل درس مناسب.	
	√		51-عدد النصوص المقروءة منتظم بين الدروس.	
√			52-تتضمن النصوص المقروءة المفردات المطلوب تدريسها.	
√			53-تتضمن النصوص المقروءة التراكيب المطلوب تدريسها.	

✓		54- تتسق النصوص المقررة مع موضوع الدرس.	ج- مهارة القراءة
	✓	55- تتكامل مهارة القراءة مع المهارات الأخرى.	
	✓	56- تمكن الطالب من تخمين معاني المفردات من خلال السياقات.	
	✓	57- عدد التدريبات لكل نص مقروء كاف ومناسب.	
	✓	58- عدد التدريبات منتظم بين الدروس.	
	✓	59- تتنوع التدريبات لتقيس مهارات مختلفة.	
	✓	60- تقيس التدريبات مستويات الفهم المختلفة.	

جدول (8) نتائج مهارة القراءة

تحليل النتائج السابقة:

-اشتمل الكتاب على (23) حواراً و(6) نصوص سردية، وقد افتقدت هذه الحوارات والنصوص للتدرج، ونعني به الانطلاق "من مستوى الحرف، فالكلمة، فالجملة البسيطة (مبتدأ وخبر/ فعل وفاعل غالباً)، ثم الجملة المركبة، ثم قراءة الفقرة، ثم قراءة النصوص الطويلة." ²⁴

لم تُستثمر نصوص الكتاب في تنمية مهارة القراءة على الصورة المثلى، فاكتفى مؤلفو الكتاب بتوجيهات نحو: (استمع وأقرأ-أقرأ وتحديث)، وكان بإمكانهم إنشاء نصوص جديدة مستخدمين المفردات التي وردت في الدرس أو الدروس السابقة في سياقات مختلفة لها علاقة بموضوع الدرس، ثم نطلب من الطلاب قراءتها، أو الاستماع إليها، أو التحدث بها وكتابتها، ووضع أسئلة على هذه النصوص، فتكون القراءة حينئذ مهارة متناغمة مع مهارة الاستماع والتحدث والكتابة، وخدمة لعناصر اللغة الثلاثة التي حوّاها الدرس.

-خلت دروس كاملة في الكتاب من التدريب على مهارة القراءة، وهي: (الدرس الأول، والثاني، والثالث، ونصف الرابع من الكتاب)، وبقيت الدروس احتوت على تدريب واحد فقط لقياس الاستيعاب، وهكذا افتقر الكتاب للتدريبات الكافية والمتنوعة التي تنمي لدى الدارس مهارة القراءة.

د. نتائج مهارة الكتابة:

الدرجات			المعايير	العناصر الفرعية
2	1	0		
		✓	61- يُدرّب الكتاب على ما قبل الكتابة.	
		✓	62- يُدرّب الدارس على كتابة الحروف العربية منفصلة ومتصلة.	

²⁴ عبد الرحمن بن إبراهيم الفوزان، إضاءات لمعلمي اللغة العربية لغير الناطقين بها (تركيا: دار تاكين، 2013م)، 223.

√		63- يُدرب الدارس على كتابة الحروف بالحركات القصيرة والطويلة.	د-مهارة الكتابة
√		64- يُدرب الدارس على الظواهر اللغوية المختلفة.	
√		65- يُدرب الدارس على كتابة الكلمات والجمل.	
	√	66- يعالج الكتاب مهارة الكتابة بصورة متدرجة.	
√		67- يُدرب الدارس على الكتابة الآلية.	
√		68- يُدرب الدارس على الكتابة الإبداعية.	
	√	69- تدريبات الكتابة تناسب المستوى اللغوي المستهدف.	
√		70- تدريبات الكتابة تحقق أهداف المستوى اللغوي المستهدف.	
√		71- تحقق تدريبات الكتابة أهداف الدروس.	
	√	72- تتكامل مهارة الكتابة مع المهارات الأخرى.	
	√	73- عدد تدريبات الكتابة في كل درس مناسب.	
√		74- عدد تدريبات الكتابة منتظم بين الدروس.	
√		75- يعالج الكتاب المهارات الأربع.	
	√	76- يعالج الكتاب المهارات اللغوية بصورة متكاملة.	

جدول (9) نتائج مهارة الكتابة.

تحليل النتائج السابقة:

- لم يُدرب الكتابُ الدارسين على ما قبل الكتابة؛ لذا يُباغت المعلمُ بأخطاء من طلاب هذا المستوى في أساسيات الخط العربي، كالكتابة من اليمين لليساار مثلا.
- خصص الكتاب درسا مستقلا في مفتحه لبيان أحوال رسم الحروف العربية في مواقع الكلمة المختلفة، مبرزا إياها باللون الأحمر، وهي إلى الأصوات أقرب؛ إذ قرنت في النسخة الإلكترونية بنطقها، وليس تحتها مساحة للكتابة.
- لم يردف الكتاب الدرس الأول بدروس مستقلة للكتابة في نهاية كل وحدة، وترك الطالب الذي لم يدخل في المستوى المبتدئ بعد دون تدريب على كتابة الحروف العربية منفصلة ومتصلة، لكنه شرع في تدريب الطالب على كتابة الجمل دفعة واحدة، حيث أرفق بكل درس تدريبا بعنوان: (اكتب ما

يأتي تحت الصورة المناسبة)، ومثل هذا التدريب لا ينمي القدرة على الكتابة، لأن الطالب مجرد ناقل للجملة²⁵.

- عالج الكتاب كتابة الحروف والحركات داخل الكلمات، فقد ورد في كل درس سؤال تحت عنوان "اكتب ما تسمع"، يهدف إلى التدريب على كتابة الكلمات، وهو يعد تدريباً إملائياً في الحقيقة.
- عالج الكتاب ظاهرتين من الظواهر الكتابية في هذه المرحلة، ألا وهما: التاء المربوطة، والشدة، كما مر بنا في الحديث عن الظواهر الصوتية.

لم يستوف الكتاب أساليب التدريب على الكتابة الآلية، ولا حرج عليه إن كانت غايته مراعاة مستوى الطالب، لكن هذه الغاية منتقبة؛ لأنه جاء في الدروس التالية بتدريبات على الكتابة الإبداعية، وهي الأصعب، حيث أمر الطالب في الدرس (12) قائلاً: "اكتب خمس جمل تصف فيها الصورة"، وفي الدرس (13) أمره أن يصف بيته الذي يسكن فيه بست جمل، وأنى له ذلك في مثل هذا المستوى؟!

لم يعالج الكتاب العناصر والمهارات اللغوية كلها بصورة متكاملة، وفق معايير الإطار الأوربي لتعليم اللغات الذي ارتضاه أساساً في تقسيمه وإعداده، ولم يأخذ بأسس إعداد الكتب التعليمية للناطقين بغير العربية، خذ مثلاً درس العائلة الذي خصص لتناول صوت الظاء، ومفردات العائلة، وتدريبات نحوية على إسناد الفعل المضارع إلى ضمائر الملكية، هل حقق هذا الدرس التكامل بين عناصر اللغة الثلاث، ومهارتها الأربع؟ اللهم لا، ففي التركيب لم نجد أثراً للأفعال اللصيقة بالحقل المعجمي لألفاظ القراءة²⁶، وهذا عين ما حدث في معالجة الأصوات، فكانت أمثلتها مختلفة عما ورد في مفردات الدرس، أما في تدريبات مهارة الكتابة فقد جاءت متسقة مع مهارة المحادثة والقراءة في الدرس.

يؤخذ على الكتاب عدم التوازن في عرض المهارات الأربع، وغياب العدد الكافي والمناسب والمتنوع في تدريباتها، ولن يستقيم الاتصال الشفهي أو الكتابي لدى الدارس إلا بتكامل عناصر اللغة ومهارتها.

رابعاً: نتائج مجال الجوانب الثقافية:

الدرجات			المعايير
2	1	0	
	√		77-يلائم المحتوى الثقافي مستوى الدارسين اللغوي.
√			78-يناسب المحتوى الثقافي عمر الدارسين.

²⁵ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 35، 45، 53، 63، 75، 85، 95.

²⁶ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 93.

√			79-ملاءمة المحتوى الثقافي لمستوى الدارسين التعليمي.
		√	80-يقدم الكتاب الثقافة العربية والإسلامية.
		√	81-يحتوي الكتاب على المفردات الإسلامية الشائعة.
		√	82-يحتوي الكتاب على نصوص متعددة من الثقافة الإسلامية.
	√		83-يخلو الكتاب من المخالفات الدينية.
	√		84-يقدم الكتاب نماذج من الثقافة المحلية.
√			85-يقدم الكتاب نماذج للثقافة العالمية.
	√		86-يقدم نماذج لثقافة الماضي والحاضر والمستقبل.
		√	87-المحتوى الثقافي يلي حاجات الدارسين.
	√		88-تتنق النصوص مع المفاهيم الإسلامية.
		√	89-يهتم الكتاب بعرض نماذج وشخصيات إسلامية.

جدول (10) نتائج مجال الثقافة.

تحليل النتائج السابقة:

- المحتوى الثقافي للكتاب يفوق قليلا مستوى الدارسين اللغوي، فهو موجه لفئة لم تدرس العربية من قبل، ومع هذا أثقل عليهم بإيراده عددا من المفاهيم الثقافية التي لا تناسب مستواهم اللغوي (ما قبل المبتدئ)، أما من حيث المستوى التعليمي والعمري للدارسين فهو مناسب لهم، فأكثر الدارسين للكتاب من الراشدين وكبار السن المنتظمين في الجامعات.

- المفردات التي تحمل مضمونا ثقافياً إسلامياً عربياً في الكتاب ضئيلة جداً، وليس صحيحا تقليل الجرعة الثقافية الإسلامية إلى هذا الحد، أو تكثيفها وتقديمها بطريقة مباشرة في الكتاب التمهيدي؛ كلا الأمرين مرفوض؛ لأن المستهدفين من الكتاب هم (ما قبل المبتدئ)، وقد يكون منهم غير المسلمين، أو من يحمل موقفا سلبيا من الدين الإسلامي، وتجنب نكر ما يمت للإسلام والعروبة بصلة مرفوض كذلك، لأن اللغة وعاء الثقافة، ولا غناء لمتعلم العربية عن معرفة ثقافة أهلها، فالنسيج العربي الإسلامي مائل في الحياة اليومية في المجتمعات العربية الإسلامية، فالإسلام ليس فلسفة ولا هو تاريخ، وإنما هو نظام يؤمن معتقوه بأنه متكامل ينظم علاقة الإنسان بالطبيعة بالكون في كلياته وجزئياته، وينعكس هذا الإيمان في السلوك البسيط، والمعقد للمجتمعات العربية الإسلامية²⁷، الثقافة الإسلامية العربية ضئيلة في الكتاب، سواء في الجوانب المادية، كالأدوات، والسكن، والملبس، والشراب، أو الجوانب المعنوية، كالأفكار،

²⁷ محمد عمارة، الثقافة الإسلامية في كتب تعليم العربية لغير الناطقين بها (باكستان: الجامعة الإسلامية العالمية، 1990)، 7.

والاتجاهات، والعادات، والفنون، والعلوم، وانظر إلى الحوارات الواردة في درس النشاطات اليومية، فهي شاهد على ذلك،²⁸ هل يتصور أن يمر يوم على وافد إلى البلاد العربية دون أن يستمع إلى الأذان، أو يشاهد المساجد، أو يتعرف على العادات العربية عند تناول الطعام والشراب؟ إن موضوعات الكتاب والمفردات الواردة به محايدة، لا يمكن أن تصطبغ بصبغة معينة، رغم أن حاجة الدارسين ماسة للتعرف على الثقافة الإسلامية العربية عبر النصوص والتعبيرات، والمفردات التي تحمل بُعداً ثقافياً نحو: (إن شاء الله- الله أكبر - مكة المكرمة- المدينة المنورة- المسجد الأقصى- القرآن الكريم- الوضوء- المسجد- الصلاة- رمضان- عيد الفطر- الصدق- الأمانة... إلخ).

- يحسب للكتاب خلوه من المخالفات الصريحة لتعاليم الإسلام، إلا بعض الصور التي تصدر ثقافة غير إسلامية وعربية، مثل تشبه الرجال بالنساء في لبس الأساور، وظهور بعض النساء متبرجات²⁹، وقد يحتج للكتاب، بأنه يقدم وصفاً للثقافة السائدة في المجتمعات العربية والإسلامية، وهذا صحيح إلى حد ما، كي لا يستشعر الطالب الأجنبي بأن ثمة فجوة ضخمة بين ما يتعلمه من قيم إسلامية، وما يعايشه على أرض الواقع العربي المعاصر، والحل حينئذ أن تنتوع الصور، ولتكن النسبة الكبرى لما يتفق مع القيم الإسلامية؛ لأنها الأصل من ناحية، والأغلب في الواقع من ناحية أخرى.

- يصلح الكتاب للتدريس في بيئات متعددة، سواء أكانت هذه البيئة لها صلة وثقى بالثقافة العربية الإسلامية أم لا، يعضد من ذلك وجود نصوص ثقافية معاصرة، مثل الدرس السادس، فمضمونه عن وسائل الاتصال المعاصرة، وأورد الكتاب نماذج للثقافة العالمية، ومن هذه الصور ما غلب عليه الطابع الغربي الأوربي، كما في الصور الافتتاحية لدرسي التعارف والملابس.

خامساً: نتائج مجال نصوص الكتاب:

الدرجات			المعايير
2	1	0	
√			90-تشبع في الكتاب النصوص الحوارية.
		√	91-طول الحوارات والقطع مناسب للمستوى اللغوي.
	√		92-يتوازن طول النصوص بين الدروس.
√			93-تعرض حوارات الكتاب المواقف اليومية.
	√		94-حوارات الكتاب منطقية وطبيعية.

²⁸ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 100، 103.

²⁹ عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 27، 89.

✓		95-ترتبط النصوص باهتمامات الدارسين وخبراتهم.
✓		96-تعكس النصوص قيما أخلاقية سليمة.
✓		97-توظف النصوص المفردات والتراكيب المستهدفة في الدرس.
✓		98-تخلو النصوص من المفردات أو التراكيب الغريبة عن الدرس.
✓		99-تخلو النصوص والحوارات من الحشو الزائد.
✓		100-تتصف نصوص الكتاب بالاجاذبية والتشويق والتنوع.
✓		101-يتدرج طول النصوص والحوارات مع تطور المستوى.
✓		102-المعلومات التي تضمنتها نصوص الكتاب صحيحة ودقيقة.
✓		103-تتسم النصوص بصدق المحتوى وصحته العلمية.

جدول (12) نتائج مجال نصوص الكتاب.

تحليل النتائج السابقة:

- اشتمل الكتاب على (23) حوارا و(6) نصوص سردية، أكثرها مناسب للمستوى اللغوي للدارسين، وبعضها يفوق مستواهم اللغوي، وحجم النصوص لم يكن متوازنا واتسم بعضها بالحشو³⁰.

-معظم النصوص منطقية وطبيعية تعرض المواقف اليومية، وتحظى باهتمامات الدارسين وخبراتهم في هذا المستوى، إلا في الدرس (12) المخصص للحديث عن صفات الزرافة: ودرس (الحاسوب)، ولم يفرد الكتاب الدراسة بوحدة من وحداته، رغم أن الطلاب أحوج ما يكونون إليها، وهي البيئة الألفق بهم، ويتعاملون معها يوميا.

³⁰عبس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 103.

بعض النصوص اشتملت على مفردات جديدة، لم تدرج في بداية الدرس، ولم يدرسها الطالب من قبل كما تبدى لنا في محور المفردات، والأولى استعمال المفردات التي درست من قبل، وتدويرها وتكرارها لترسيخها في أذهان الدارسين الجدد، أو تقليل عدد المفردات؟ فالعبرة بالكيف؟ وليس بالكم.

سادسا: نتائج مجال الأنشطة والألعاب اللغوية:

الدرجات			المعايير
2	1	0	
	√		104-تتضمن الدروس أنشطة تعليمية.
	√		105-يتوازن عدد الأنشطة بين الدروس.
		√	106-تتنوع الأنشطة بين الفردية والجماعية.
		√	107-تعزز الأنشطة النمو اللغوي للدارسين.
		√	108-تتضمن الدروس ألعابا لغوية.
		√	109-تتنوع الألعاب اللغوية من درس إلى آخر.
		√	110-ترتبط الألعاب اللغوية بموضوع الدرس.
		√	111-يتوازن عدد الألعاب اللغوية بين الدروس.
		√	112-تتميز الألعاب بالجاذبية والتشويق.
		√	113-بناء الألعاب يخلو من الأخطاء.
	√		114-ترتبط الأنشطة والألعاب بموضوع الدرس.
		√	115-تساعد الأنشطة والألعاب على تحقيق أهداف الدرس.
		√	116-تناسب الأنشطة والألعاب عمر الدارسين ومستواهم اللغوي.
		√	117-لغة التعليمات في الأنشطة والألعاب سهلة الفهم.

جدول (13) نتائج مجال الأنشطة والألعاب اللغوية

تحليل النتائج السابقة:

- خلا الكتاب من الأنشطة التعليمية، والألعاب اللغوية، عدا توجيه الدارسين لتبادل الحوار بينهم، وثقفة من التوصيات التي وردت في دليل المعلم لممارسة بعض الألعاب اللغوية، وهذا يؤدي لضعف التواصل بالعربية بين المتعلمين، والتواصل هو الهدف الأسمى من اللغة، ووظيفتها الاجتماعية

الكبرى، وما يتيح للدارسين تحقيق هذا الهدف كثافة الأنشطة والألعاب اللغوية التي تقوي العلاقة بينهم وبين معلمهم، وتعمل على تعزيز عملية التعلم، وتطور المهارات اللغوية التي يمتلكونها، ثم إن هذه الأنشطة والألعاب تثير علاوة على هذا اهتمام متعلمي اللغة للعملية التعليمية، وتدفعهم للاستمرارية في عملية التعلم، وتطبيق ما درسوه، وتربي فيهم قيم التعاون والتنافس.

سابعاً: نتائج مجال التدريبات والتقييم:

التحليل			معايير التحليل
2	1	0	
	√		118- عدد التدريبات مناسب في كل درس.
	√		119- عدد التدريبات متوازن بين الدروس.
	√		120- ترتبط التدريبات بموضوع الدرس.
√			121- تشجيع في الكتاب التدريبات النمطية.
	√		122- تشجيع في الكتاب تدريبات المعنى.
	√		123- تشجيع في الكتاب التدريبات الاتصالية.
	√		124- تعليمات التدريبات مناسبة وبسيطة.
√			125- تم إعطاء أمثلة لتأدية التدريبات.
		√	126- يتضمن الكتاب وحدات للمراجعة.
	√		127- يقدم الكتاب أساليب تقييم متنوعة.
		√	128- يشتمل الكتاب على عدد كافٍ من اختبارات التحصيل.

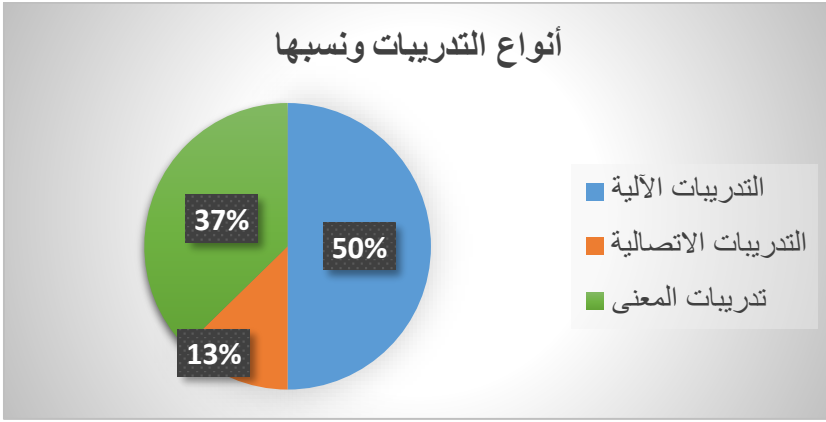
جدول (14) نتائج مجال التدريبات والتقييم

تحليل النتائج السابقة:

- التدريبات في الكتاب لم تأت على وتيرة واحدة كما ونوعاً، ومتوسط التدريبات في كل وحدة

(10) تدريبات، توزعت على النحو الموضح في الرسم الآتي:

جاءت نسبة التدريبات الآلية في الكتاب مناسبة لطبيعة الفئة المستهدفة، أما تدريبات المعنى فهي ضعيفة، وأولى بمؤلفي الكتاب أن يزيدوا من نسبتها، ويخفصوا من نسبة التدريبات الاتصالية؛ لأنها أعلى من مستوى طلاب هذا المستوى، ونظرا لأهمية تدريبات المعنى لقياس الاستيعاب، إن تنوع التدريبات ومناسبتها ضرورة في ظل تنوع المهارات والعناصر اللغوية من جهة، وتفاوت قدرات الدارسين من جهة أخرى، لقد استنتج المؤلفون كل درس بسؤالهم الاتصالي المعتاد: ماذا ترى في الصورة؟ مردفين إياه بسؤال أصعب، وقدرة الطلاب اللغوية لن تسعفهم للإجابة عن مثل هذه الأسئلة.

- جاءت بعض تعليمات التدريبات غير مناسبة للمستوى اللغوي للدارسين، فقد صيغت طويلة نسبيا مما يستعصي فهمها على الدارس في المستوى التمهيدي إلا بمعونة المعلم.
- لم يشتمل الكتاب على وحدات للمراجعة؛ لأنه أفرد للكتاب التمهيدي بجزئيه كتابا مستقلا للتدريبات، حوى أساليب تقييم متنوعة ومكثفة، وافتقد الكتاب إلى اختبارات التحصيل، التي يمكن أن نقيس بها مدى التحصيل المعرفي للطلاب بعد الانتهاء من دراسة الكتاب.

ثامنا: نتائج مجال ملحقات الكتاب:

الدرجات	المعايير			
	2	1	0	
			✓	129- يتضمن الكتاب معجما بمفردات الكتاب.
			✓	130- يتضمن الكتاب معجما بتركييب الكتاب.
			✓	131- يقدم الكتاب قائمة بالمراجع.
✓				132- يتضمن الكتاب دليلا للمعلم.
✓				133- يقدم دليل المعلم معلومات كافية عن المنهاج.

✓			134- يرسم دليل المعلم الخطة اليومية والفصلية.
✓			135- يسهل استخدام دليل المعلم.
	✓		136- يقدم دليل المعلم توجيهات نحو تطبيق الأنشطة.
		✓	137- يعين الدليل على توظيف طرائق التدريس.
	✓		138- يتكامل دليل المعلم مع كتاب الطالب.

جدول (16) نتائج مجال ملحقات الكتاب

تحليل النتائج السابقة:

- لم يرافق الكتاب معجماً بمفرداته أو بتركيبه، وللدارس المبتدئ حاجة ماسة إليهما، كي يحافظ على سلامة لغته، ويكشف له عن معاني الألفاظ المجهولة أو الغامضة، ويضبط له المفردة ضبطاً صحيحاً في أصلها وتصريفها.
- تشمل السلسلة على دليل للمعلم يحوي بين دفتيه معلومات كافية عن المنهاج، وكيفية سير الدرس، والوقت الذي سيدرس فيه، وطريقة تقديمه، ومزود كذلك بتوجيهات للمعلم عن كيفية تطبيق الألعاب اللغوية.
- دليل المعلم غير متوفر إلا ورقياً، ويصعب الحصول عليه؛ لأنه غير موجود في أماكن بيع السلسلة، من ثم يعتمد المعلم على خبرته التدريسية في أثناء التعليم، وقد هيا غياب بعض المصاحبات وضعف دليل المعلم الطريق لاجتهادات المعلمين التي تصيب حيناً، وتخطئ أحياناً.

تاسعا: نتائج إخراج الكتاب والأحكام العامة:

الدرجات			معايير التحليل	العناصر الفرعية
2	1	0		
✓			139- حجم الكتاب مناسب.	
✓			140- عدد الصفحات بين الدروس منتظم.	
✓			141- ترقيم الصفحات والعناوين منظم وواضح.	
✓			142- كثافة الصفحات مناسبة.	

✓		143- حجم الحروف مناسب للمستوى اللغوي للطلاب.	أ- إخراج الكتاب	
✓		144- نسخة الكتاب ملونة وجذابة.		
✓		145- الغلاف من الورق المقوى المتين.		
✓		146- سمك أوراق الكتاب مناسب للكتابة.		
✓		147- نوع الورق مريح للعين.		
✓		148- تناسب الصور أعمار الطلاب.		
✓		149- تتسم صور الكتاب بالتناسق في اللون والنوع.		
✓		150- الصور متناسقة من حيث حجمها وعدد عناصرها.		
	✓	151- تحقق صور الكتاب الأهداف التي وضعت لأجلها.		
✓		152- تتسم الصور بالوضوح والبساطة.		
	✓	153- الصور متفقة مع القيم الإسلامية.		
✓		154- عدد الدروس مناسب للخطة الزمنية لتدريسها.		ب- أحكام عامة
✓		155- المادة التعليمية تناسب أعمار الدارسين.		
	✓	156- يتطور محتوى الكتاب مع تطور المستوى اللغوي.		
✓		157- ضبط الكلمات مناسب للمستوى اللغوي للطلاب.		
✓		158- يخلو الكتاب من أخطاء الضبط.		
✓		159- يخلو الكتاب من الأخطاء اللغوية.		
✓		160- يتوازن تقديم الشخصيات بين التذكير والتأنيث.		
✓		161- تسير الدروس بمنهجية منظمة.		
✓		162- ترتبط الدروس بموضوع الوحدات.		
✓		163- يخلو الكتاب من اللغة الوسيطة.		
✓		164- تلتزم نصوص الكتاب بعلامات الترقيم.		
✓		165- تتعكس طريقة تدريس المؤلفين في الكتاب.		
	✓	166- يشتمل الكتاب على مقدمة توضح فلسفته وطريقته.		
		167- يراعي الكتاب الفروق الفردية بين الدارسين.		
	✓	168- يركز الكتاب على الطالب أكثر من المعلم.		
✓		169- يسمح الكتاب بإبداء آراء الطلاب.		
	✓	170- يسمح الكتاب بتسمية الإبداع.		
✓		171- يركز الكتاب على تعليم اللغة لا على تحليلها ووصفها.		
✓		172- طُوِرَ الكتاب عن إصداره الأول.		

جدول (17) نتائج مجالي إخراج الكتاب والأحكام العامة

تحليل النتائج السابقة:

- الإخراج العام للسلسلة جيد للغاية، سواء النسخة الورقية أو الإلكترونية³¹، والملاحظ أن القائمين على السلسلة قد أولوا إخراج الكتاب في شتى نواحيه الفنية قدرا كبيرا من الاهتمام، وهذا يحمدهم لا ريب، فلإخراج الجيد دور كبير في جذب الدارسين للكتاب، وتحفيزهم على عملية التعلم.
- من المؤشرات الدالة على عدم مراعاة الكتاب للفروق الفردية بين الطلاب ضعف التنوع في أساليب التدريس، وكثافة المادة المقدمة، فغابت تدريبات (تمثيل الأدوار، القصة، العصف الذهني، حل المشكلات... إلخ)، وجاءت مادة الكتاب فوق قدرات واستعدادات طلاب هذا المستوى بشكل عام، والأوفق أن تقدم عناصر اللغة ومهارتها بما يناسب متوسط قدرات هذه الفئة، ثم تُميز ذوي المستوى الأعلى منهم بإدراج بعض الأنشطة الإضافية المناسبة لقدراتهم.
- المفترض أن تعبر صور الكتاب عن المعنى الذي سيقته له، وعن الأنماط الثقافية الغالبة لدى العرب، وعن ملامح الحضارة العربية في الماضي والحاضر، وألا تخالف القيم الإسلامية، وهذا ما افتقد كثيرا في الكتاب³².
- يشتمل الكتاب على مقدمة موجزة توضح منهج السلسلة وأهدافها ومميزاتها، وثمة أمور كثيرة أغفلتها هذه المقدمة منها: التعريف المفصل بوحدة الكتاب، وما تضمنته من دروس، موجهاً السلسلة، أي الأسس اللسانية والتربوية التي بنيت عليها، الرموز المستخدمة في الكتاب.

عاشرا: نتائج مجال التقنيات المصاحبة:

الدرجات			المعايير
2	1	0	
√			173-يحتوي الكتاب على روابط خاصة للنصوص الصوتية.
√			174-تسجيلات النصوص الصوتية صحيحة لغويا.
√			175-النصوص الصوتية ذات جودة عالية تقنيا.
		√	176- يحتوي الكتاب على روابط تتصل بمصادر ومراجع إضافية.
		√	177-يحتوي الكتاب على روابط لمشاهد مصورة (الواقع المعزز).

³¹ طالع الرابط التالي: <https://mothertongue.ae/mtbooks-home-arabic>.

³² عيس وآخرون، سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي، 1: 89، 102.

		✓	178-النصوص المصورة ذات جودة عالية لغويا.
		✓	179-النصوص المصورة ذات جودة عالية تقنيا.
✓			180-يرتبط الكتاب بموقع إلكتروني داعم للكتاب.
		✓	181-دليل المعلم متوفر على الموقع إلكترونيا وقابل للتحميل.
✓			182-كتاب الطالب متوفر على الموقع إلكترونيا وقابل للاستخدام.
✓			183-يتوفر كتاب تفاعلي للطالب على الموقع يسمح بالتدريس عن بعد.
✓			184-يسمح الكتاب التفاعلي بإظهار الصوتيات والإجابات.
✓			185-يتوفر كتاب النشاط على الموقع بصيغ إلكترونية قابلة للتحميل.
✓			186-يحتوي الموقع على كتاب إضافي للتدريبات.
	✓		187-يحتوي الموقع على كتاب مسموع.
✓			188-يحتوي الموقع على تدريبات وتطبيقات على الأنشطة.
		✓	189-يحتوي الموقع على خرائط ذهنية ورسوم إنفوجرافيك.
✓			190-يقسم المحتوى على شكل دروس تفاعلية على الموقع.
✓			191-يتضمن الموقع أسئلة على محتوى الدروس.
✓			192-يتضمن الموقع إجابات للأسئلة.
		✓	193-يقدم الموقع تعزيزات صوتية أو بصرية لإجابات الطلاب.
		✓	194-يتضمن الموقع عروضاً تقديمية للدروس.
		✓	195-يتضمن الموقع اختبارات على الوحدات والدروس.
		✓	196-يتضمن الموقع مرئيات إضافية للدروس.
✓			197-يقدم الموقع شروحا مسجلة لدروس الكتاب.

جدول (18) نتائج مجال التقنيات

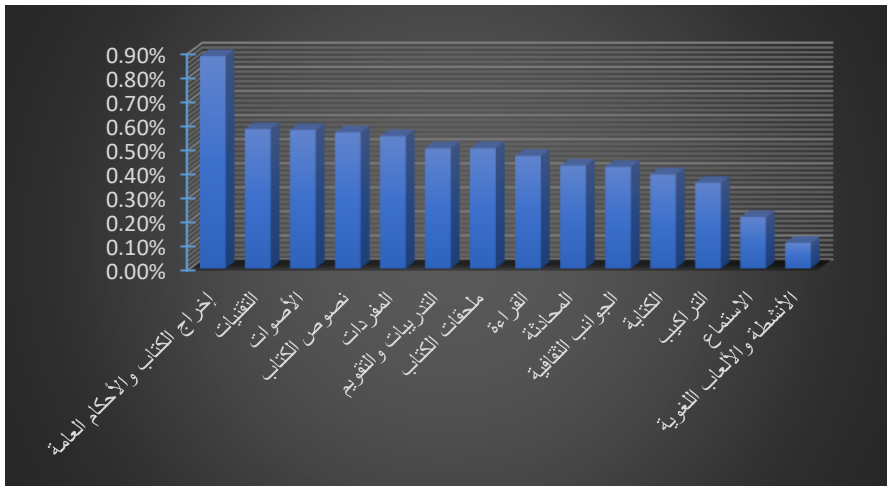
تحليل النتائج السابقة:

- مرفق بالكتاب قرص صوتي يحتوي على نصوص وحوارات وتدريبات الكتاب، وقد رمز في الكتاب إلى هذه المقاطع الصوتية، والكتاب له نسخة إلكترونية تعمل على الحاسب باسم المستخدم والرقم السري، وهذه الخاصية متاحة فقط للعاملين في المؤسسات التعليمية، وليس للأفراد المستقلين، كما أن هذه النسخة غير قابلة للتحميل على حواسيب الطلاب، لكنها تُفتح لهم داخل الموقع فقط.
- كل دروس الكتاب مسجلة صوتيا، وجودة الصوت عالية، وصحيحة لغويا، لكن الكتاب الإلكتروني لا يحتوي على أي روابط لمشاهد مصورة.

- دليل المعلم متوفر ورقيا فقط.
- تمتاز نسخة كتاب الطالب الإلكترونية بأنها تفاعلية، مما يتيح تدريس الكتاب عن بعد.
- كتاب المستوى التمهيدي الأول له كراسة تدريبات، وهي متاحة على الموقع بصيغة إلكترونية تفاعلية، وتحتوي على تدريبات يُسمح بإظهار إجاباتها، ولا يحوي الموقع أي عروض تقديمية للدروس، ولا يتضمن اختبارات على الدروس.

المبحث الثالث: قراءة تفسيرية للكتاب:

أسفر تحليل الكتاب عن النتائج الكلية الآتية:

هذه النسب المتباينة تقف وراءها أسباب وخلفيات عدة، ولها مظاهر متشابكة، نباشر الآن بيانها:

- مكن القوة الأبرز في الكتاب جاء من مجال إخراجها وأحكامه العامة، فقد حصل على 88.2%، ما يعني أن هذا الجانب موافق لسमत كتاب اللغة العربية الجيد الموجه للناطقين بغيرها، ومرد ذلك إلى ثلاثة أمور:

الأول: خبرة مركز اللسان الأم، الذي تأسس منذ عام 2005، كمركز متخصص في تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها، ويقوم على إعداد مناهجه ثلة من الأكفاء في مجال الإخراج الفني، الذين استفادوا من التقنيات الحديثة لإخراج الكتاب في ثوبه القشيب هذا.

الثاني: الإنفاق المالي، فالمركز الناشر للكتاب تابع لدولة الإمارات العربية المتحدة، التي تخصص ميزانيات ضخمة لمثل هذه المشاريع، لكن الإسراف في هذه النواحي الفنية جعل ثمن الكتاب باهظا، فقد بلغ ثمن الكتاب التمهيدي (الجزء الأول) (11) دولارا تقريبا، وسعر السلسلة كاملة (87) دولارا تقريبا، وقد يصد غلاء ثمن

الكتاب قطاعاً معتبراً من الدارسين عن شرائه، من ثم لزم الموازنة بين جودة الإخراج وملاءمة الثمن، "فالإخراج وسيلة إلى غاية، ومن اللازم أن تتكافأ الوسيلة مع الغاية شرفاً وقدرًا"³³.

الثالث: اهتمام القائمين على السلسلة بهذا الجانب، فما حاز على تلك النسبة المرتفعة إلا لكونه محط اهتمامهم.

- طابق مجال التقنيات المعايير المطلوبة بنسبة 58%، وقد استثمر القائمون على السلسلة التقنيات الحديثة، وهذه التقنيات تؤدي إلى درجات إنجاز متقدمة في تعليم اللغات الثانية، فالكتاب من هذا الجانب يمثل مرحلة متطورة في تعليم العربية للناطقين بغيرها، ويعد فرصة للتعليم الذاتي، لما يمتاز به من سهولة الاستعمال ويسره. حاز عنصر الأصوات على 57.6% من المعايير المقترحة، وتلك نسبة فوق المتوسطة، وخلفياتها تعود إلى أن مؤلفي الكتاب سوا بين الأصوات الصعبة والسهلة عند المعالجة، ولم يراعوا معيار التدرج، ولم تحظ تدريبات التجريد الصوتي بعناية كبيرة.

- طابقت نصوص الكتاب 56.6% من المعايير المقترحة للكتاب الجيد المعد لتعليم العربية للناطقين بغيرها، فانصفت أغلب نصوص الكتاب بالجاذبية والتنوع، والسبب في ذلك التزام مؤلفي الكتاب لغة الحياة العربية المعاصرة العملية الأقرب للاستخدام في نصوصه، واعتمادهم في تقسيم موضوعاته على تصنيف (Dewey Decimal System) في تقسيم مواضيع المعرفة البشرية، فمعظم النصوص منطقية وطبيعية، تعرض المواقف اليومية، وتحظى باهتمامات الدارسين وخبراتهم.

- حظيت محاور (المفردات-التدريبات-الملحقات) نسبة متوسطة ما بين 50% إلى 55% وهذا يعكس عدم الاكتراث بمبدأ التكاملية في المعالجة، وغلبة النمطية في هذه المحاور، هذا إجمالاً، أما الأسباب التفصيلية فتمثل فيما يلي:

أ. لم يلتزم الكتاب مبدأ التدرج في معالجة المفردات كما وكيفا، ولم توظف المفردات على النحو الأمثل، وأهم المؤلفون مبدأ الترابط والتسلسل بين الدروس، فلا توظف المفردات التي وردت في الدروس السابقة في الدروس اللاحقة، وهذا التوظيف المستمر من شأنه تثبيت المفردات في أذهان الدارسين وتنشيطها.

ب. افتقد الكتاب إلى اختبارات التحصيل جملة، ولم يكن عدد التدريبات مناسباً في كل الدروس، ولم يتسم بالتنوع، وتعلم اللغة من وسائله الجوهرية تكوين عادات سليمة "في تعلم اللغة بما يمر به تكوين أية عادة من مراحل حتى تثبت عند صاحبها، ويصعب بعد ذلك تغييرها، ولا تثبت العادة عند الإنسان إلا بكثر الممارسة، وتعليم العربية يهدف في المقام الأول إلى إكساب الدارسين مجموعة من المهارات اللغوية... والتدريبات اللغوية من أهم أشكال النشاط التربوي، التي تستهدف تثبيت هذه المهارات"³⁴.

ج. غياب معجم للمفردات والتراكيب الواردة بالكتاب أفضى إلى خلل بين عند تدريس الكتاب، فالمعاجم من الأدوات الرئيسة في اكتساب اللغات عامة، فلا غناء لمتعلم اللغة الأجنبية عن معجم يزوده بما يطلبه من معارف لغوية وثقافية عن اللغة التي يتعلمها، والعربية أحوج في تعلمها وتعليمها للمعاجم من بين سائر

³³ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 111.

³⁴ طعيمة، دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية، 229.

اللغات؛ نظراً لأنها لغة اشتقاقية، وذات تاريخ عريق في التصنيف المعجمي واستثماره في التعلم، والمعجم المطلوب هنا معجم خاص بمفردات الكتاب وتراكيبه.

- أثبت البحث أن محاور (الجوانب الثقافية-مهاراة المحادثة-مهاراة القراءة) حازت نسباً أقل من المتوسطة ما بين 42% إلى 46%، وتشير هذه النسبة إلى جملة من الدلالات والأسباب هي:

(1) نصوص الكتاب لم تطابق المعايير المقترحة بشكل مرضٍ في مهارة القراءة؛ لأن النصوص المقروءة الواردة بالكتاب كانت غير مناسبة للمستوى اللغوي المستهدف، ولم تحقق تلك النصوص الهدف المنشود الذي ابتغاه مؤلفو السلسلة، حين قرروا في مقدمة السلسلة أن هدفهم منها أن يتقن الدارس "القراءة الجيدة لكل ما يعرض له"، وقد افترق الكتاب للتدريبات الكافية والمتنوعة، التي تنمي مهارة القراءة لدى الدارس.

(2) لم تعالج مهارة المحادثة بصورة متدرجة، ولم تشفع بتدريبات مناسبة كما أو كيفاً، ما أفضى إلى عدم تكامل مهارة المحادثة مع موضوع الدرس، وباقي المهارات في سائر الكتاب، رغم أن مؤلفي السلسلة جعلوا من أهدافهم تمكين الطالب من التحدث بطلاقة، إلا أن تلك الغاية لم تتحقق عملياً للأسباب السالفة.

(3) همش الكتاب الثقافة العربية الإسلامية، مع أن الكثرة الكاثرة ممن يتعلمون العربية دوافعهم دينية، حيث أثبتت الدراسات التي أعدت حول الدوافع الأساسية لتعلم العربية، أن تعلم الإسلام والاستزادة من معرفة الحضارة الإسلامية حصل على نسبة 86%، و98% من بين الأسباب، لكون اللغة العربية لغة الإسلام، ومن يتعلمها لأغراض أخرى يهمله كذلك فهم الثقافة العربية الإسلامية؛ لإجادة التواصل مع أهلها، فالثقافة واللغة صنوان لا يفترقان، ولعل سعي المؤلفين إلى استقطاب شرائح غير مسلمة لتعلم العربية، وجعل الكتاب صالحاً للبيئات غير الإسلامية هو ما دفعهم لهذا المسلك.

- كشف البحث أن مهارة الكتابة لم تتسق معاييرها بالكتاب مع المعايير المقترحة إلا بنسبة 39.1%، ومصدر ذلك الخلل غياب التدرج في المعالجة، وضعف التدريبات الكتابية، وعدم مناسبتها للمستوى اللغوي المستهدف.

- جاء عنصر التراكيب في الكتاب موافقاً للمعايير المقترحة بنسبة 35%، ومرجع هذا التذني أن الكتاب لم يراع طبيعة الفئة المستهدفة من الكتاب التمهيدي، الذين هم دون المستوى المبتدئ، وما تقتقر إليه تلك الفئة "ليس هو كثرة القدر المقدم من النحو قدر ما هو حسن التنظيم وطريقة العرض"³⁵، وأسهم في ضعف هذا الجانب أيضاً غياب التدريبات المكثفة على كل تركيب، التي يتمكن بها الدارس من تثبيت التراكيب في ذهنه، "إنّ تدريس القواعد النحوية لا ينتج نتيجة مرجوة إذا لم نتبعه بتدريبات كافية، وإنّ فهم الطالب للقواعد النحوية لا يكفي لتكوين السلوك اللغوي، وإنّ السلوك اللغوي عادة يكتسب من خلال تدريبات وتطبيقات كثيرة ومستمرة"³⁶.

- مهارة الاستماع في الكتاب لم تتسق مع المعايير المقترحة إلا بنسبة 21.4%، وتهميش مهارة الاستماع وعدم استثمارها في الكتاب يشي بعدم إدراك القائمين لأمرين مرتبطين ببعضهما إلى حد كبير، ألا وهما:

³⁵ طعيمة، المرجع في تعليم اللغة العربية للناطقين بلغات أخرى، 2: 643.

³⁶ جودت الركابي، طرق تدريس اللغة العربية (الرياض: دار الفكر، 1986)، 182.

الأول: التفريق بين مهارة الاستماع وتدريب الإملاء، فلا يتسنى لنا أن نعد تدريبات الإملاء نصوصا للتدريب على مهارة الاستماع؛ لأن فهم المسموع "مهارة لغوية ذهنية أدائية، تتشكل لدى التلميذ نتيجة تعرضه لنصوص وقصص مختلفة وتدريبات مصاحبة في مواقف محددة ومضبوطة، تمكنه من الإصغاء الواعي للرسائل الصوتية المتلقاة".³⁷ وهو أمر مفقود في تلك النصوص.

الثاني: حاجة متعلم اللغة المبتدئ إلى تدريبات وأنشطة إثرائية خاصة بالاستماع ومهامه.

- أبرز البحث أن مجال الأنشطة والألعاب اللغوية لم يحظ باهتمام مؤلفي الكتاب، إذ لم تتسق معايير هذا المجال بالكتاب مع المعايير المقترحة إلا بنسبة 10.7%، وغياب الأنشطة والألعاب التعليمية من المنهج مؤذن بعزوف المتعلم عن دراسة اللغة العربية، "قالنشاط مكون أساسي من مكونات المنهج، وإهماله يعد هدما للمنهج ذاته"³⁸، ومن أشكاله الحوار والمناقشة، ويطبق فرديا وثنائيا وجماعيا.

الخاتمة:

نهض هذا البحث بتحليل محتوى الكتاب التمهيدي الأول من سلسلة اللسان عبر ثلاث مراقب، الأولى: نظرية تمهيدية عن أسلوب تحليل المحتوى وأدبياته، الثانية: تطبيقية تقييمية تصف المحتوى رقميا، والمراقبة الثالثة: تفسيرية تحليلية تفحص الأسباب والخلفيات والمظاهر، وقد خلص البحث إلى النتائج الآتية:

أولاً: اتسم محتوى الكتاب بالدقة العلمية، وخلوه من الأخطاء اللغوية.

ثانياً: راعى المحتوى حاجات وميول الفئة المستهدفة-ما قبل المبتدئ- من حيث الإخراج الفني واختيار الموضوعات، واستعمال الأساليب التقنية الحديثة، وتلك أبرز نقاط القوة في محتوى الكتاب.

ثالثاً: حاز مجالاً: (الأصوات-نصوص الكتاب) نسبة فوق المتوسطة.

رابعاً: نالت محاور (التدريب والتقييم-ملحقات الكتاب- المفردات) نسبة متوسطة من حيث مطابقتها للمعايير المقترحة.

خامساً: أشد حلقات محتوى الكتاب ضعفاً وقصوراً كائن في المجالات الآتية:(الأنشطة، والألعاب اللغوية، الاستماع، التراكيب، الكتابة، المحادثة، الجوانب الثقافية، القراءة).

سادساً: ثمة انفصال جلي بين محتوى الكتاب والحاجات الثقافية للفئة المستهدفة.

سابعاً: لا يحقق محتوى الكتاب بشكله الراهن الكفايات اللغوية المنتظرة للفئة المستهدفة، فقد وافق الكتاب المعايير المقترحة بنسبة 52%.

³⁷ أكرم عادل البشير، وفتحي محمود أحمدية، وعيسى خليل الحسانات. "أثر التعلم المتمركز في تحسين مهارات الاستيعاب السمعي باللغة العربية لدى طلبة المرحلة الأساسية الدنيا"، مجلة العلوم التربوية والنفسية، 15، عدد 19، (2014): 495-521.

³⁸ أحمد اللقاني، تطوير مناهج التعليم (القاهرة: عالم الكتب، 1995)، 196.

التوصيات:

تقويما لمحتوى الكتاب، وتلافيا لأوجه القصور التي تبنت عبر التحليل السابق يُوصي بالآتي:

1. إعادة هيكلة الكتاب بحيث يصنف إلى وحدات، ودروس، وتخصيص فقرات في المقدمة للتعريف المفصل بوحدات الكتاب، وما تضمنته من دروس، والأسس اللسانية والتربوية التي بنيت عليها، والرموز المستخدمة فيه، مع إعادة النظر في تنظيم محتويات الدروس وطريقة تناولها، بحيث تحمل المهارات اللغوية عناوين خاصة؛ لأن ذلك يسهل العملية التعليمية، ويجعلها أكثر تنظيماً.
2. إعطاء الأصوات الصعبة مزيد اهتمام عند المعالجة، والاستفادة من الدراسات التقابلية بين أصوات العربية وأصوات اللغات الأخرى، والتمييز بين مصطلح (الحرف)، و (الصوت)، واستعمال مفردات مفهومة في التدريبات الصوتية.
3. اختيار مفردات مناسبة للمستوى اللغوي، واعتماد منهج وخطة واضحة في توزيع الكلمات بين الوحدات والدروس، وعدم استعمال مفردات في النصوص لم تدرس من قبل، وتقديم الحسي على المجرد ما أمكن، واعتماد مبدأ الترابط والتسلسل بين الدروس عند اختيار مفردات الدروس.
4. مراعاة مبدأ الأهمية عند اختيار موضوعات الكتاب، وإدراج موضوع عن الدراسة.
5. بناء التراكيب على أساس مصفوفة علمية واضحة تراعي طبيعة الفئة المستهدفة، وتردف بتمارين متنوعة مكثفة للتدريب عليها.
6. إعداد نصوص صوتية مكثفة خاصة بمهارة الاستماع، للتدريب على فهم المسموع.
7. تنوع تدريبات المحادثة، وتطويرها مع تقدم المستوى اللغوي.
8. استثمار نصوص الكتاب في تنمية مهارة القراءة على الصورة المثلى؛ بإنشاء نصوص جديدة من المفردات التي وردت في الدروس السابقة، وزيادة عدد النصوص القرائية، وتنوع التدريبات عليها.
9. معالجة الكتابة بأساليبها المتنوعة تدريجياً، بحيث يلاحظ نموها مع نهاية المستوى.
10. مراعاة التكامل والتوازن بين المهارات والعناصر اللغوية، وفق معايير الإطار الأوربي لتعليم اللغات الذي ارتضاه أصحاب السلسلة أساساً في تقسيمها وإعدادها.
11. مراعاة التدرج عند معالجة عناصر اللغة ومهاراتها، كي تكون لمحتويات الكتاب ووحداته هوية مترابطة، بينها تقارب بعيداً عن الطفرات غير المسوّغة، وتخفيض كثافة المادة اللغوية بما يناسب طلاب هذا المستوى.
12. تقديم الثقافة الإسلامية العربية الأساسية، التي ترد في سياقها الطبيعي، وفي صورة غير مباشرة؛ لأنها الوجه الآخر للغة العربية، وتجنب الصور التي تُصدر ثقافة غير إسلامية وعربية، والحرص على اختيار الصور المعبرة عن الأنماط الثقافية الغالبة لدى العرب، وعن ملامح الحضارة العربية في الماضي والحاضر.
13. إضافة ألعاب وأنشطة لغوية للكتاب؛ لزيادة دافعية تعلم العربية، وتكثيف التدريبات وتنويعها، وصياغتها صياغة موجزة مناسبة للمستوى اللغوي للدارسين، وإعداد اختبارات تقييمية للطلاب لقياس الاستعداد اللغوي، وأخرى تشخيصية للوقوف على نقاط الضعف والقوة لديهم، وثالثة تحصيلية لقياس ما حصلوه أثناء دراستهم.

14. توفير دليل المعلم إلكترونياً.

15. تعزيز إجابات الطلاب في النسخة الإلكترونية، وتزويد الموقع بعروض تقديمية للدروس، ومقاطع

مصورة.

16. عمل فهرس للنسخة الإلكترونية؛ لتسهيل معرفة محتويات الدرس دون الحاجة لفتح كل الدروس للبحث

عن نص معين أو تركيب ما.

17. عمل معجم للمفردات والتراكيب الواردة في الكتاب.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

المصادر والمراجع

البشير، أكرم عادل، وفتحي محمود أميدة، وعيسى خليل الحسنات. "أثر التعلم المتمازج في تحسين مهارات الاستيعاب السمعي باللغة العربية لدى طلبة المرحلة الأساسية الدنيا"، *مجلة العلوم التربوية والنفسية*، 15، عدد 19، (2014): 495-521.

بانعمة، عادل وآخرون. وثيقة بناء منهج تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها. مكة المكرمة: معهد اللغة العربية لغير الناطقين بها. جامعة أم القرى، 2016.

حسن، أحمد. "تحليل وتقييم كتاب اللغة العربية المقرر على طلاب الصف السابع في مدارس الأئمة والخطباء"، *مجلة كلية الإلهيات جامعة بينغول*، العدد 19 (2022): 233-260.

خلف، محمد أحمد، "دراسة تقويمية تحليلية مقارنة بين سلسلة اللسان الإصدار الأول وسلسلتها: Face to face" و" Taveler الإنجليزية". *تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها والرؤى والتجارب*، تحرير. خالد حسين أبو عمشة (الأردن: كنوز المعرفة، 2015)، 305.

رفعت، محمد، وآخرون. وثيقة المستويات المعيارية لتعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها. الشارقة، المركز التربوي للغة العربية لدول الخليج، 2018.

رمضان، هاني إسماعيل. معايير عناصر اللغة العربية للناطقين بغيرها، صعوبات الأصوات العربية للطلاب الأتراك دراسة تقابلية. إسطنبول: دار أكدم، 2019.

الركابي، جودت. طرق تدريس اللغة العربية. الرياض: دار الفكر، 1986.

شحاتة، حسن، وزينب النجار. معجم المصطلحات التربوية والنفسية. القاهرة: الدار المصرية اللبنانية، 2003.

- طعيمة، ورشدي. دليل عمل في إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية. مكة المكرمة: معهد اللغة العربية جامعة أم القرى، 1983.
- طعيمة، ورشدي. المرجع في تعليم اللغة العربية للناطقين بلغات أخرى. مكة المكرمة: جامعة أم القرى، 1986.
- عمارة، محمد. الثقافة الإسلامية في كتب تعليم العربية لغير الناطقين بها. باكستان: الجامعة الإسلامية العالمية، 1990.
- الفرايدي، خليل بن أحمد. معجم العين. تح: مهدي المخزومي، وإبراهيم السامرائي. بيروت: دار ومكتبة الهلال.
- الفوزان، عبد الرحمن. إضاءات لمعلمي اللغة العربية لغير الناطقين بها. إسطنبول: دار تاكين، 2013.
- القاني، أحمد. تطوير مناهج التعليم. القاهرة: دار عالم الكتب، 1995.
- محمد عبس وآخرون. سلسلة اللسان، الكتاب التمهيدي 1. الإصدار الثاني، ط15. الإمارات العربية المتحدة: أبو ظبي، مركز اللسان الأم، 2022.
- مصطفى، صلاح عبد الحميد. المناهج الدراسية عناصرها وأسسها وتطبيقاتها. السعودية: دار المريخ للنشر، 2000.
- الناقبة، محمود كامل، وأحمد رشدي طعيمة. الكتاب الأساسي لتعليم اللغة العربية للناطقين بلغات أخرى إعداده تحليله تقيمه. مكة المكرمة: جامعة أم القرى، 1983.
- الناقبة، محمود كامل. تدريس القواعد في برامج تعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها. الخرطوم: المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، 1985.

Kaynakça/References

- Amayra, Muhammed Ahmed. *El-Sevkafe el-İslamiye fi Kütüb-i Ta'lim el-Arabiye li Gayri Natikine Biha*. Pakistan: el-Camiatü'l-İslamiyye el-Âlemiyye, 1990.
- Baneame, Adel vd. *Vesikat bina menhec taâlîm el-luğa el-Arabîyye li 'n-nâtîkîn bi-ğayrihâ*. Mekke el-Mukerreme: Meâhid el-Luğa el-Arabîyye li-ğayri nâtîkîn bihâ, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 2016.
- el-Başir, Akram Adel, Fetih Mahmoud İhmide ve İsa Halil El-Hasanat. "Eser el-taallüm el-mütemazic fi tahsîn mehârat el-istiaâb el-sem'î bi'l-luğa el-Arabîyye li tullâb el-marhale el-esâsiyye ed-dünya." *Mecellet el-Ulûm et-Tarbîviyyet ve 'n-Nefsîyye* 15 Aded 19, (2014): 495-521.
- el-Ferâhidî, Halîl bin Ahmed. *Mu'cem el-Ayn*. Tahk. Mehdi el-Mahzûmî, ve İbrahim es-Semerâî. Beyrut: Dâr ve Mektebet el-Hilâl.

- el-Fevzân, Abdürrahman. *Îzâat li-Muallim el-Luğa el-Arabîyye li'n-nâtukîn bi-ğayrihâ*. İstanbul: Dâr Tekîn, 2013.
- el-Lekânî, Ahmed. *Tathvîr menâhic et-taâlîm*. Kahire: Dâr Âlem el-Kutub, 1995.
- en-Nâka, Mahmûd Kâmil. Taîmiyye, Ahmed Reşdî. *el-Kitâb el-Esâsî li-Taâlîm el-Luğa el-Arabîyye li'n-Nâtukîn bi-Gayrihâ i'dâduhû tahlîlühû tekvîmühû*. Mekke el-Mukerreme: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1983.
- en-Nâka, Mahmûd Kâmil. *Tedrîs el-kavâid fî berâmeg taâlîm el-Luğa el-Arabîyye li'n-nâtukîn bi-ğayrihâ*. Hartum: el-Munazzame el-Arabîyye li't-Terbî ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 1985.
- er-Rükâbî, Cevdet. *Tarîk tedrîs el-luğa el-Arabîyye*. Riyad: Dâr el-Fikr, 1986.
- Halef Muhammed Ahmed. “Dirâse tekvîmiyye tahlîliyye mukârene beyne silsilet el-lisân el-isdâr el-evvel ve silsilet: Face to Face ve Taveler el-İngiliziyen”. *Taâlîm el-Luğa el-Arabîyye li'n-nâtukîn bi-ğayrihâ el-Ru'yâ ve't-Tecârib*. Tah. Halid Hüseyin Ebu Amşe (Ürdün: Künûz el-Ma'rifet, 2015), 305.
- Hasan, Ahmed. “Tahlîl ve tekvîm kitâb el-luğa el-Arabîyye el-mukarar ala tullâb es-saff es-sâbi' fî medâris el-eimmet ve'l-hutabâ”. *Mecellet Kulleiyet el-Îlâhiyyât, Bingöl Üniversitesi*, Aded 19 (2022): 233-260.
- Muhammed Abs vd. *el-Lisân, el-Kitâb et-Temhîdî*. c1, el-isdâr es-sânî, 15. baskı. BAE: Ebû Zabî, Merkez el-Lisân el-Um, 2022.
- Mustafâ, Salah Abdülhamid. *el-Menâhic ed-Dirâsiyye anâsîruhâ ve üsûsühâ ve tatbîkatuhâ*. Suûdiye: Dâr el-Merih li'n-Neşr, 2000.
- Ramadân, Hani İsmail. *Me'âyîr anâsîr el-luğa el-Arabîyye li'n-nâtukîn bi-ğayrihâ, suûbât el-asvât el-Arabîyye li't-tullâb et-Türk, dirâse tekâbuliyye*. İstanbul: Dâr Akdem, 2019.
- Rif'at, Muhammed vd. *Vesîkat el-Mestevayyât el-Mî'âriyye li-Taâlîm el-Luğa el-Arabîyye li'n-Nâtukîn bi-Gayrihâ*. Şarika: el-Merkez el-Tarbî el-Luğa el-Arabîyye li-Duvel el-Halîc, 2018.
- Şehâte, Hasan ve Neccar, Zeyneb. *Müfredatü'l-Mustalahâtü't-Terbiyeviyye ve'n-Nefsiyye*. Kahire: Daru'l-Mısriyye el-Lübniyye, 2003.
- Taîmiyye, Reşdî. *Delîl amelî fî i'dâd el-mevâdd et-taâlîmiyye li-berâmeg taâlîm el-Arabîyye*. Mekke el-Mukerreme: Meâhid el-Luğa el-Arabîyye, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1983.
- Taîmiyye, Reşdî. *el-Merce el-taâlîm el-Luğa el-Arabîyye li'n-nâtukîn bi-ğayrihâ*. Mekke el-Mukerreme: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1986.

Arap Dili Eğitimi: Ulusal Alanyazının Bibliyometrik Analizi*

Arabic Language Education: A Bibliometric Analysis Of National Literature

Sara AKKUŞ** & Ömer İSHAKOĞLU***

* Bu makale, 09-11 Temmuz 2024 tarihleri arasında Budapeşte’de düzenlenen 10th International Conference On Lifelong Education and Leadership for All’da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı ABD, İstanbul, Türkiye.

E-mail: sakkus@fsm.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8612-3017>

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

E-mail: omer.ishakoglu@istanbul.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3304-3897>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Sara AKKUŞ,
Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı ABD, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

11 Ağustos/August 2024

Acceptance /Kabul:

30 Kasım/November 2024

Citation Atf/:

AKKUŞ, Sara ve Ömer İSHAKOĞLU.
“Arap Dili Eğitimi: Ulusal Alanyazının Bibliyometrik Analizi.” *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 335-355.

Öz

Uluslararası iletişimde, eğitimde, sosyal ve siyasal ilişkilerde Arapçanın artan önemi, Arap dili eğitimi alanında yürütülen akademik çalışmaların da çoğalmasına katkı sağlamaktadır. Bu önemden hareketle yürütülen bu çalışmanın temel amacı ulusal alanyazında 2020-2024 (dahil) yılları arasında Arap dili eğitimi alanında yazılmış makalelerin araştırma eğilimlerini belirlemektir. İlgili alanyazın tarandığında yürütülen araştırmaların Arap dili eğitimi alanında yazılan yüksek lisans tezleri üzerine derlemeler şeklinde yoğunlaştığı görülmektedir. Makale derlemeleri üzerine yayınlanan tek bir çalışma olup 2000-2019 yıllarını kapsamaktadır. Özellikle 2020 yılında *Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni (CEFR)* kriterlerinin güncellenmesinden sonra alanla ilgili yürütülen çalışmalarda yönetsel açıdan bir değişim olup olmadığına dair herhangi bir derleme yapılmadığı göze çarpmıştır. Araştırma sistematik derleme desenlenmiştir. İlgili alanyazın taraması Google ve ULAKBİM üzerinden “Arap dili eğitimi”, “Yabancılar Arapça öğretimi” ve “Yabancı dil olarak Arapça öğretimi” anahtar kelimeleriyle yürütülmüştür. Araştırmaya dahil edilen her bir makale araştırmacı tarafından geliştirilen “MGF” (Makale Gruplandırma Formu) ile konu alanı, yazar sayısı, yayın yılı, yöntem, evren/örneklem, veri analizi tekniği başlıklarıyla sınıflandırılmıştır. Forma işlenen verilerin frekans ve yüzde hesaplamaları IBM SPSS 21 programı üzerinden yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, yöntem ve veri toplama aracı seçimleri sebebiyle alanla ilgili genellenebilir ve geçerliği sağlanabilir araştırmaların az olduğu görülmüştür. Ayrıca yetersiz örneklem büyüklüğü ile örnekleme yöntemi kullanılmaması dolayısıyla bulguların spesifik bir popülasyonu temsil edebilirlik gücünün kısıtlı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Arapça öğretimi, Arap dili eğitimi, alanyazın taraması, içerik analizi.

Abstract

The significance of Arabic in international communication, education, social, and political relations has led to a rise in academic studies in Arabic language education. This study aims to determine research trends of articles written in the field of Arabic language education in the national literature between 2020-2024 (inclusive). A review of the relevant literature shows that the studies conducted are concentrated in the form of compilations of master's theses written in the field of Arabic language education. It has been observed that, particularly following the revision of the CEFR criteria in 2020, no attempt has been made to ascertain whether there has been a shift in methodology in the studies conducted within this field. The study was conducted as a systematic review. The literature review was conducted through Google and ULAKBIM with the keywords 'Arabic language education', 'Arabic language teaching to foreigners' and 'Arabic language teaching as a foreign language'. Each article included in the research were classified using the 'MGF' (Article Grouping Form) based on subject area, number of authors, year of publication, method, population/sample, and data analysis technique. Frequency and percentage calculations of the processed data was conducted using IBM SPSS 21 software. The findings suggest that there is a paucity of generalisable and valid studies in this field, which is thought to be due to the choice of methods and data collection tools. Furthermore, it is believed that inadequate sample size and sampling method affect the representativeness of the findings to a specific population.

Keywords: Teaching Arabic as a foreign language, Arabic language education, literature review, content analysis.

Extended Abstract

A literature review may serve a number of objectives, including the revelation of a need for new research to be conducted. It is of the utmost importance to expand the existing literature by disseminating the findings of other studies that are pertinent to the proposed investigation and establishing connections between existing studies in order to facilitate a more comprehensive understanding of the subject matter. Concurrently, pertinent reviews facilitate the process of establishing and enhancing the existing study context for subsequent research and even for argumentation. A literature review is a method of integrating the disparate themes, concepts and scopes of studies that are conducted for these purposes. The objective is to present the researcher with a synthesis of the various focal points that are covered by the studies in question. A similar rationale can be applied to the literature reviews conducted in the field of Arabic language education research. In this way, the researcher's knowledge of the existing literature will become more comprehensive, and they will be able to follow the changes and developments in the field.

A review of the national literature revealed the existence of studies on the field of Arabic language education. It was noted, however, that the reviews in question pertained exclusively to postgraduate theses. A study was identified that deals with articles published between 2000 and 2019. However, no review study was found for the period between 2019 and 2024.

In light of the 2020 update to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), it is crucial for this study to elucidate the evolution of the trend in Arabic language teaching research. Based on this importance, answers to the following questions were sought:

1. What are the subject trends evident in the articles published in the field of Arabic language education?
2. What is the methodology employed in articles published in the field of Arabic language education?
3. What is the method employed for the selection of the articles published in the field of Arabic language education, and what is the sample size?
4. What are the publication name, author, journal name, publication year, publication language, page range, data collection tools and data analysis methods of the articles published on Arabic language education?

In the study, document analysis was selected as a qualitative data collection technique, with content analysis employed as the appropriate method. A total of 21 articles were identified through a search of ULAKBIM and Google Scholar between the years 2020 and 2024. The following keywords were entered into the search engine: ‘Arabic language education’, ‘Arabic language teaching’ and ‘Arabic language teaching to foreigners’. A form, designated the Article Grouping Form (MGF), was developed by the researcher. The form requests information on a number of variables, including the name of the publication, the name of the author, the name of the journal, the year of publication, the language of the publication, the page range, the subject of the publication, the design/method, the data collection tools, the sampling technique, the sample size, and the data analysis method.

A content analysis of the journals in which the related articles were published revealed that the journals most frequently cited by authors writing in this field are primarily those belonging to the faculties of theology. Furthermore, it is notable that the ‘RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi’ was the preferred choice for approximately one-third of the publications. It is hypothesized that this is due to the paucity of academic journals pertaining to the field of Arabic language education.

A review of the data according to publication years reveals that the majority of publications were released in 2023. Given that the data was collected during the initial six-month period of 2024, it is anticipated that the average will reach a notable level upon the conclusion of the second half of the year. The data pertaining to the publication of articles in the first half of 2024 is comparable to that of the entire year 2022.

A review of the language of publication of the articles in question reveals that 18 of the total 21 publications were published in Turkish. This indicates that 85.7% of the authors elected to compose their articles in Turkish within the specified time frame. It is therefore recommended that the number of publications in Arabic or English on the subject of Arabic language education be increased, with a view to

enhancing communication and accessibility of scientific knowledge at the global level, taking cultural diversity into account.

A review of the literature reveals that the majority of publications are between 10 and 15 pages in length. In accordance with Çivilibal research article should be a maximum of 15–16 pages in length. This demonstrates that the publications in the field of Arabic language education are within the expected page range for the relevant period.

A frequency analysis of the distribution of publications according to subject reveals that the majority of publications are related to the teaching of the Arabic language. Furthermore, the prevalence of literature reviews merited particular attention. A literature review is a synthesis of existing knowledge, rather than a source of up-to-date information or original data. This ultimately constrains the scientific contribution to the existing literature. In addition to the subject matter of the publications listed in the table, it was observed that no articles were produced on topics such as misconceptions grouped in NSF, teacher education, curriculum study, scale development/adaptation, and instructional material development.

Upon examination of the distribution of the design/methods employed in the studies, it becomes evident that document analysis represents the most frequently utilized method. It is hypothesized that this approach is frequently preferred due to the perceived ineffectiveness of collecting data in the field and working one-to-one with the sample in terms of time and cost-effectiveness.

It has been noted that document analysis is the most frequently preferred method. It is hypothesized that this approach is frequently preferred due to the perceived inefficiency of collecting data in the field and working one-to-one with the sample in terms of time and cost.

The analytical techniques employed in published research are predominantly qualitative data analysis. The absence of quantitative data analysis methods has an adverse impact on the potential for innovative development in this field. This situation has the indirect effect of reducing the scientific contribution value of the publications.

Consequently, the majority of articles published on Arabic language education cite the same journal, indicating a preference for this publication. There is a clear need for additional scientific journals or journals related to the field. To facilitate global communication of science and enhance accessibility within a diverse cultural context, the number of publications in Arabic or English should be increased. It is assumed that there is a dearth of articles on topics such as teacher training, curriculum study, scale development/adaptation, and teaching material development. The paucity of generalizable and valid studies in the field is attributed to the choice

of methods and data collection tools employed. The inadequacy of the sample size and sampling method in studies related to the field has an adverse effect on the representativeness of the findings with respect to a specific population.

Arap Dili Eğitimi: Ulusal Alanyazının Bibliyometrik Analizi

GİRİŞ

Literatür taraması, farklı amaçlar için yürütülmüş spesifik konularla ilgili ulusal veya uluslararası literatürün taramaya dayalı bir analizidir. İlgili tarama eğer doğru şekilde yürütülürse birçok avantaj sunabilmektedir. Bu avantajlardan biri, güçlü bir öğrenme aracı olup araştırmacıların farklı bakış açılarıyla tanışmasına olanak sağlayarak çalışmaların olumlu/olumsuz sonuçlarının tek bir kaynaktan bulunabilmesidir. Literatür taramasının bir diğer avantajı ise, üzerinde çalışılacak konunun mevcut araştırmalardaki boşluklarına, tutarsızlıklarına, sorun ve tartışmalarına toplu bir temel oluşturup araştırmacının kendi çalışmasını nasıl konumlandıracağına dair fikir sahibi olmasına fırsat vermesidir.¹ Öyle ki, bilimsel araştırmalar öncesini devam ettirmekte olup sonrası için referans sağlamaktadır.

Bilimsel araştırmaların temeli mevcut araştırmaları incelemek ve bunun üzerine yeni bir bilimsel araştırma yürütmektir.² Yürütülecek yeni araştırmanın amacı ile mevcut bilgi birikimi arasında güçlü bir bağlantı vardır. Bu noktada ise benzer bir rotada yapılan koleksiyon, bilginin üretilmesi ve hızlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır.³ Mevcut küresel araştırmalarda veri tabanlarının sınırları her ay genişlemektedir. Bu nedenle, literatür taramalarının geliştirilmesi ile toplu bilgiye erişilebilirlik giderek daha önemli hale gelmektedir.

Yürütülecek yeni araştırmalar için ihtiyacı ortaya koyan literatür taramaları, çok sayıda hedefi yerine getirmektedir. Bunlardan en önemlisi, yürütülecek çalışmayla ilgili diğer çalışmaların bulgularını paylaşarak mevcut çalışmaları birbiriyle ilişkilendirerek literatürün genişletilmesidir.⁴ Aynı zamanda ilgili taramalar, daha fazla araştırma için mevcut çalışma bağlamını oluşturmak, zenginleştirmek ve hatta argüman oluşturmak için sürece katkı sağlamaktadır.⁵ Bu amaçlar için yapılan literatür taramaları, birbirinden farklılık gösteren ve çeşitli odak noktalarını kapsayan çalışmaların tema, kavram ve kapsamlarını bütünleştirerek araştırmacıya sunmaktadır.

¹ David Beglar, *Inside Track: Writing Dissertations and Theses* (Londra: Pearson Longman, 2009), 158.

² Ali Demirci, "Literatür Taraması," *Literatür Taraması* içinde, ed. Yılmaz Arı ve İlhan Kaya (Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği, 2014), 73.

³ Ayşe Yıldız, "Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistematik Literatür Taramasına Genel Bakış," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, Özel Sayı 2 (2022): 369, <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227366>

⁴ Serdar Aytekin Köroğlu, "Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği," *GİDB Dergi* 1, (2015): 61, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1044919>

⁵ Nilay Yavuz, "Sosyal Bilimlerde Sistematik Literatür Analizi," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 51, (2022), <https://doi.org/10.30794/kausbd.1134606>

Benzer amaçlar, Arap dili eğitimi araştırmalarında yürütülen literatür taramalarına da atfedilebilmektedir. Bu sayede araştırmacının alanyazın bilgisi derinlik kazanacak ve alandaki değişim ve gelişimi takip edebilme imkanı bulacaktır. Aynı zamanda alanla ilgili boşluklar tespit edilip yapılan literatür derlemeleriyle güncel hipotezler kurulabilecektir. Ulusal alanyazın tarandığında Arap dili eğitimiyle ilgili literatür derlemesi çalışmalarına rastlanmıştır.

2000-2020 yılları arasında yayınlanan lisansüstü tezler üzerine doküman analizi yapan Çilek,⁶ 178 yüksek lisans ve doktora tezini yöntem tercihleri, yıl bazlı tez yazılma oranları ve en fazla tez yayınlayan üniversiteler üzerine yoğunlaştırdığı araştırmasıyla alana katkı sağlamıştır. Bir başka çalışma ise, 2018-2022 yılları arası Arap dili eğitimiyle alakalı yapılmış lisansüstü tezleri inceleyen Arslan'a⁷ aittir. Çalışmasında 204 yüksek lisans ve 16 doktora tezini inceleyerek çalışmalarını ana bilim dallarına göre kategorize etmiştir. Şen Yaman,⁸ 2000-2019 yılları arasında yayınlanmış alanla ilgili makaleleri konu, yöntem, örneklem, veri toplama araçları ve analizleri bakımından çalışmasında toparlamıştır. Altıntaş,⁹ sorunların bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını önererek yürüttüğü meta-sentez çalışmasında, Arapça öğretiminde yaşanan sorunları inceleyen 151 araştırmaya ulaşarak meta-sentez için uygun görülen sınırdaki 15 araştırma üzerine derinlemesine analiz yapmıştır. Bu sayede araştırmacı, ilgili alanın önemli noktalarını bir araya getirerek literatüre katkı sağlamıştır.

Görüldüğü üzere yapılan derlemeler lisansüstü tezler üzerine yoğunlaşmaktadır. 2000-2019 yıllarında yayınlanan makaleleri ele alan bir çalışma bulunmaktadır ancak son 5 yıl için herhangi bir derleme çalışmasına rastlanmamıştır. Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni (CEFR)'nin 2020 yılında güncellenmesiyle¹⁰ Arap dili eğitimi araştırmalarının eğiliminde ne yönde bir değişim yaşandığını ortaya çıkarmak bu çalışmaya önem kazandırmaktadır. Bu önemden hareketle, şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Arap dili eğitimi alanında yayınlanan makalelerin konu eğilimleri nasıldır?
- 2- Arap dili eğitimi alanında yayınlanan makalelerin yöntem seçimi nasıldır?

⁶ Ersin Çilek, "Arap Dili Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi ve Güncel Eğilimler Üzerine Değerlendirilmesi," *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36, (2023), <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369143>

⁷ İclal Arslan, "2018-2022 Yılları Arası Arap Dili Eğitimiyle Alakalı Yapılmış Lisansüstü Tezler," *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 29, (2022), <https://doi.org/10.29000/rumelide.1164987>

⁸ Gül Şen Yaman, "Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretimi Araştırmalarında Eğilimler," *EKEV Akademi Dergisi*, no. 83, (2020), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2578680>

⁹ Muhammed Esat Altıntaş, "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar: Bir Meta-Sentez Çalışması," *EskiYeni* 52, (2024), <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410082>

¹⁰ Talat Aytan, Ayşegül Göksel ve Yusuf Günaydın, "2020 Diller için Avrupa Ortak Çerçeve Metni'nde (Cefr) Dinleme Becerisi: Ölçekler ve Kazanımlar," *Journal of History School*, LI, (2021), 10.29228/joh.49290

3- Arap dili eğitimi alanında yayınlanan makalelerin örnekleme yöntemi ve örneklem büyüklüğü nasıldır?

4- Arap dili eğitimiyle ilgili yayınlanan makalelerin yayın adı, yazar, dergi adı, yayın yılı, yayın dili, sayfa aralığı, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Nitel veri toplama süreçlerinde sıklıkla tercih edilen tekniklerden biri metin içeriği hakkında derinlemesine bilgi aktararak metinler arası ilişki kurulmasına olanak sağlayan doküman analizidir.¹¹ İçerik analizi, tematik analiz ve kodlama çözümlenmesi şeklinde analizleri barındırmaktadır. Bu noktada ise, çoklu metin içeriğinden sistemsel bir şekilde belirli örüntülere vurgu yapmayı hedefleyen¹² içerik analizine başvurulmuştur.

Evren ve Örneklem

2020-2024 yılları arasında yayınlanmış Arap dili eğitimiyle ilgili makalelerin evren olarak kabul edildiği bu çalışmada, çoğunlukla nitel araştırmalarda tercih edilip belirli bir amaca uygun birimlerin seçimini hedefleyen amaçlı örnekleme tekniğiyle¹³ örneklem belirlenmiştir. Buna göre örneklem, 2020-2024 yılları arasında ULAKBİM ve Google Scholar'a kayıtlı 21 makale olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, “Arap dili eğitimi”, “Arapça öğretimi” ve “Yabancılara Arapça Öğretimi” anahtar kelimeleriyle Ulakbim ve Google Akademik’te arama yaparak toplanmıştır.

Veri Analizi

Toplanan 21 makaleyi sistematik bir şekilde analiz edebilmek için araştırmacı tarafından Makale Gruplama Formu (MGF) geliştirilip veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Form geliştirilirken benzer çalışmalar için geliştirilip uygulanan ve sonuç veren formlar incelenerek örnek alınmıştır. Makale gruplama formunda sırasıyla yayın adı, yazar bilgisi, dergi adı, yayın yılı, yayın dili, sayfa aralığı, yayın konusu, desen/yöntem, veri toplama araçları, örnekleme tekniği, örneklem büyüklüğü ve veri analiz yöntemi bilgileri toplanmıştır.

2020-2024 Tarihleri arasında Arap dili eğitimiyle ilgili yayınlanan makaleler üzerine “Arap dili eğitimi”, “Arapça öğretimi” ve “Yabancılara Arapça öğretimi” anahtar kelimeleriyle ULAKBİM ve Google Scholar arama motorlarında tarama

¹¹ Hilal Çelik, Nur Başer Baykal ve Nur Kılıç Memur, “Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri,” *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2020), 381. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>

¹² Bilgen Kıral, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi,” *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, no. 15 (2020): 182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1156348>

¹³ Yağmur Koç Başaran, “Sosyal Bilimlerde Örneklem Kuramı,” *The Journal of Academic Social Science* 47, no. 47 (2019): 490. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12368>

yapılmıştır. İlgili araştırmayı destekleyen 21 makaleye ulaşılmıştır. Ardından çalışmalar Makale Gruplama Formu'na işlenmiş ve sonra excel tablolarına aktarılmıştır. Excel'de yapılan düzenlemeler ardından veriler IBM SPSS 21 programında data setine aktarılmıştır.

BULGULAR

Yapılan frekans analizi sonucunda elde edilen bulgular, yayınların amaç ve sonuçlarını içeren tablo yorumlandıktan sonra bu bölümde paylaşılacaktır.

Tablo 1. Makalelerin Amaç ve Sonuçları

Yayın Kodu	Yazar Bilgisi	Yayın Adı	Amaç	Sonuç
Y1	Ahmed Aldyab (2024)	Arapça sözlüğün dijitalleşmesi: kavram ve sorunlar üzerine bir çalışma	Arapça sözlüklerde dijitalleşme ve bu kavramın nasıl kullanılacağı ile gramer ve anlambilimsel unsurların öğretilmesindeki zorluklarla yüzleşirken nasıl basitleştirileceğini incelemek	Niteliksel birkaç aşamadan geçmesi gereken Arapça sözlüğün dijitalleşmesi: şu süreçleri içinde barındırmaktadır: bilişsel hızlanma ve fikir üretimi, dijital devrim, bilgi teknolojisinin gelişimi, otomatik dil işleme, dilbilimsel ve teknik bilginin entegrasyonu, lexicon hesaplama.

Y2	Muhammed Esat Altıntaş (2024)	İlahiyat Fakültelerinde Arapça öğretiminde karşılaşılan sorunlar: Bir meta-sentez çalışması	Türkiye'deki Fakültelerinde Arapça öğretiminde karşılaşılan sorunların neler olduğunu ve bu sorunların özellikle bir hangi boyutlarda odaklandığını tespit etmek	Bu meta-sentez çalışmasıyla “Öğretmen Kaynaklı Sorunlar” kategorisinde öne çıkanlar şunlar olmuştur; dil bilgisi temelli ders anlatımı yaklaşımıyla derslerin işlenmesinin yöntemsel çeşitlilik sağlamaması, öğrencilerin Arapça konuşma ve kendini ifade etme becerilerini geliştirmede eksiklikleri olması ve derslerin yeterli düzeyde olmaması. Araştırma sonucunda öğretme ve öğrenme sürecini desteklemek için ders kitabının ötesinde farklı araç ve materyal kullanımı gerekliliği ortaya konmuştur. Öğrencilerin Arapçaya yönelik olumsuz tutumları (Arapçanın zor olduğu algısı vb.) ve motivasyon eksikliği “Öğrencilerden kaynaklanan sorunlar” kategorisinde dikkat çeken tema olmuştur. “Eğitim kurumlarındaki sorunlar” kategorisinde öne çıkan temalar arasında ise sınıfların kalabalıklaşması ve hazırlık sınıflarından sonra Arapça derslerinin kesintiye uğraması yer almıştır.
Y3	Stimeyra Bolat (2023)	Osmanlı Dönemi'nde pratik Arapça öğretimine Mükâlemetü'l-'Arabî ve't-Türki adlı eser özelinde genel bir bakış	Osmanlı eğitiminde Arapçanın yeri ve önemini inceleyip Arapçaya yönelik konuşma diline yer vermiş olan Şîrvânî'nin Mükâlemetü'l-'Arabî ve't-Türki adlı eserinin incelenmesi	Medrese pratik ve pratik Şîrvânî'nin eserine bakıldığında, Osmanlı'da pratik Arapça öğretimine yönelik sistematik bir şekilde hazırlanmış telifler olmadığına dikkat çekilmiştir.
Y4	Ahmet Gür, Nedim Öz (2023)	Arapçaya metaforik bir yolculuk: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hazırlık sınıfı öğrencilerinin yabancı dil algısı	İlahiya Fakültesi öğrencilerinin Arapça derslere yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi	Araştırmanın sonucunda örneklemin dağ, merdiven gibi Arapça kavramlarla ilgili ürettikleri metaforlarla dil öğrenmenin zorluğuna işaret ettikleri ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda hayat, aşk gibi metaforların kullanımıyla dil öğrenmenin kolaylaştığını vurgulamışlardır.

Y5	Ersin Çilek (2023)	Arap dili eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi ve güncel eğilimler üzerine değerlendirilmesi	Arapçanın yabancı dil olarak öğretimi konusunda 2000-2020 yılları arasında Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin incelenmesi ve araştırmaların eğilim ve yöntem bakımından değerlendirilmesi.	Yabancı dil olarak Arapça öğretimiyle ilgili yürütülen araştırmalarda temel dil becerilerinin eğitimi ve öğretim teknolojileri kullanımıyla ilgili çalışmalara yoğunluk verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.
Y6	Yusuf Ceylan (2023)	Arapça öğretiminin kavramsal çerçevesi	Arapça öğretiminde kullanılan eğitimle ilgili temel kavramların ele alınış biçimi ve analiz edilme yaklaşımlarının değerlendirilmesi	Arapça öğretiminin, hedef odaklı bir anlayışla sadece dilin kazanımı değil aynı zamanda öğrenenlerin bilişsel becerilerini de destekleyen bir süreç dönüşmesinde öğretimle ilgili temel ölçütlerin önemine vurgu yapılmıştır. Özellikle davranış kriterinin iletişimsel becerideki işlevine dikkat çekilmiştir.
Y7	Münir Ecer (2023)	Bir anlatı araştırması: Yüksek Din Öğretimi kurumlarındaki Arapça derslerinde karşılaşılan sorunlar	İlgili kurumlarda verilen Arapça eğitiminde yaşanan sıkıntı ve zorlukların pedagojik yaklaşımla değerlendirilmesi.	Yüksek Din Öğretimi kurumlarındaki Arapça öğretiminde karşılaşılan sorunların yapısal ve pedagojik olarak çerçvelendiği görülmüştür. Bunlar; öğrencilerin heterojenliği, öğretim teknolojileri kullanımının kısıtlı olması ve ölçme-değerlendirme sürecinin geliştirilmemesi şeklinde sıralanabilir.
Y8	Gül Şen Yaman (2023)	Arapça yabancı dil öğretiminde yapay zekânın geleceği: ChatGPT örneği	yapay zekâ kullanımının Arap dili eğitiminde öğrenciye yönelik katkılarını tespit etmek	Elde edilen bulgular sonucunda Arap dili eğitiminde yapay zekâ kullanımının etkili bir değerlendirme yapılabilmesi ve bireysel motivasyonu desteklemesi açısından olumlu sonuçlar vereceği kanaatine varılmıştır.
Y9	Sevim Özdemir Demet Durmuş (2022)	Anadolu İmam-Hatip Lisesi 10. sınıf Arapça ders kitabının değerlendirilmesi	İlgili kurumlarda kullanılan ders kitaplarının öğrenci ve öğretmen bakışıyla değerlendirilmesi	Araştırma sonucunda ilgili ders kitabının Arapça öğretiminde yeterli olmadığı kanaatine varılıp şu hususların geliştirilmesi gerektiği sonucu desteklenmiştir: metin sonu etkinlik yetersizliği, dinleme-anlama etkinliklerinin çoğaltılması, gramer öğretiminin ek materyallerle desteklenmesi, müfredatın demografik değişkenleri göz önünde bulundurularak içeriğin çeşitlendirilmesi.

Y10	Mevlüt Öztürk (2022)	Arapça yabancı dil testinde (YDT) eşdizim: Tespit ve öneriler	Eşdizimsel ölçme ve değerlendirme süreçlerindeki öneminin yanı sıra Arapça YDT'nin içerik analiziyle incelenmesi	Sonuç olarak, dil testlerinde gramer sorularına az yer verildiği, gramer bilgisinin yoklandığı sorular ile bu soruların cevaplanmasında eşdizimlerin etkinliği dikkate alındığında testteki öneminin çok fazla olduğu görülmüştür.
Y11	İbrahim Helalşah (2021)	Bir sosyal sorumluluk projesi olarak "Arapça öğretmenleri! Haydi Türkiye'ye!" projesi	İlgili projenin çıktılarıyla ilgili istatistiksel analiz sonucu sunmak	2013 yılından itibaren her yıl düzenlenen ve toplam dört sefer/yıl uygulanan AHT projesine toplam 7460 Arapça eğitimcisinin başvuruda bulunduğu; projenin sonucunda 17 Türk eğitim kurumunda 51 vasıflı Arapça hocasının istihdam edildiği; AHT projesinin maddi beklenti olmaksızın hizmet vermesi ve ihtiyaca yönelik beklemeden harekete geçmesi bakımında önemli bir örnek teşkil ettiği şeklinde değerlendirilmiştir.
Y12	Tawfik Abdo Taher Al-Sharabi (2021)	Kültür aktarımı bağlamında yabancı dil olarak Arapça öğretimi ders kitapları örneği (B1-B2 Düzeyi)	Arap dili eğitiminde tercih edilen ders kitaplarının kültür aktarımı bakımından değerlendirilmesi	Araştırmada ilgili ders kitaplarında kültürel çeşitlilik olduğu ve üniteler arası farklılığın çok fazla olduğu sonucuna varılmıştır.
Y13	Mehmet Bölükbaşı (2021)	Arapça nahiv çalışmaları önemli nahiv ekolleri ve nahiv öğretimi	Arap dili eğitiminin tarihi, gramer çalışmaları, önemli dil ekolleri ve gramer öğretimiyle ilgili bilgi aktarmak	Araştırmada, Arap dilbilimi çalışmalarının tarihi, dilin doğru kullanımının önemi ve gramerin nasıl şekillendiğinin anlaşılması sağlanmıştır. Bu süreç, Arap dünyasının dilbilimsel açıdan zenginliği ve çeşitliliğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.
Y14	Elif Gül Gökhan, Ali Benli (2021)	Mehmed Zihni Efendi'nin eserlerinde Arapça sözlükleri kullanma usulü	Çalışma, Mehmed Zihni Efendi'nin sözlük kullanımını inceleyerek alanla ilgili spesifik çalışma yürütenler için etkili sözlük kullanımı hakkında bilgi vermek	Çalışmada sözlüklerin ilmi açıdan önemi, söz konusu âlimin çok yönlü sözlük kullanımı ile bu konudaki hâkimiyeti ortaya konulmuştur.
Y15	Gül Şen Yaman (2021)	Türkiye'de yabancı dil olarak Arapça öğretimi kitaplarında kültür aktarımı: Miftâhu'l-Arabiyye Arapça öğretim seti örneği	Arap dili eğitiminde tercih edilen kitapların kültürel aktarım açısından değerlendirilmesi	Araştırma sonucunda "Miftahu'l Arabiyye" dil eğitim setinin, kültürel çeşitliliği önemseyerek farklı kültürel öğeler barındırdığı, hedef kültür öğelerinin sayıca fazla olduğu, kaynak kültüre ait öğelerin ise kısıtlı olduğu görülmüştür.

Y16	Mustafa Öncü, Ali Baltacı (2020)	Yüksek din öğretiminde Arapça öğretimi sorunsalı: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği	2017-2018 döneminde Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kayıtlı öğrencilerin Arapçayla ilgili tutumlarını tespit etmek	Araştırmada mevcut durum ile öğrencilerin görüşlerinin farklılık gösterdiği ve beklentiyi karşılamadığı görülmüştür. Aynı zamanda ilgili fakültede Arapça ders saatlerinin kısıtlı olduğu ve öğretim üyelerinin sayıca az olduğuna değinilmiştir.
Y17	Gül Şen Yaman (2020)	Yabancı dil olarak Arapça öğretimi araştırmalarında eğilimler	2000-2019 yılları arasında Arap dili eğitimiyle ilgili yapılan çalışmaların eğilimlerini tespit etmek	Yapılan derleme sonucunda ilgili tarih aralığında yürütülen çalışmaların yöntem, Arap dili eğitimi tarihi, dil öğretim stratejileri ve materyalleri, ölçme ve değerlendirme, öğretim teknolojileri konularıyla şekillendiği görülmüştür.
Y18	Mohammed Saeed Salem (2020)	Türkiye'de Arapça öğretimi -sorunlar, hedefler ve çözüm önerileri- (Çukurova Üniversitesi örneği)	İlgili fakültede Arap dili eğitimiyle ilgili yaşanan sıkıntıların tespit edilip süreci zorlaştıran unsurların ortaya konulması	Araştırma sonucunda, ilgili fakültede Arap dili eğitimine yönelik artan talep karşısında kadro, yer ve materyal bakımından desteğe ihtiyaç olduğu ortaya konulmuştur.
Y19	Abdallah A. Alnajjar (2024)	Türkiye'de öğrenci merkezli strateji, yöntem ve tekniklerle ilgili çalışmaların incelenmesi: Arapça eğitimi bağlamında bir değerlendirme	2005-2022 yılları arasında öğrenci merkezli öğretim yöntemleriyle ilgili yürütülen tez ve makalelerin derlenmesi	Tarama sonucunda Arap dili eğitiminde öğrenci merkezli öğretim yöntemleriyle yapılan bilimsel çalışma yapılmadığı görülmüştür.
Y20	Kenda Alterkawi (2023)	اللغة العربية بين العملية التعليمية والممارسة العملية في كلية العلوم لجامعة الإسلامية بارتين	Arap dili eğitiminde konuşma ve yazma becerisi arasındaki ilişkiyi tespit etmek	Arap dili eğitiminde karşılaşılan zorlukların bir kısmının bireysel algılardan, bir kısmının da Arapça harflerin Türkçe ses yapısına uymamasından kaynaklandığı; bu durumun özellikle Arapçada kullanılan bazı seslerin Türkçede tam olarak karşılık bulamamasıyla ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.

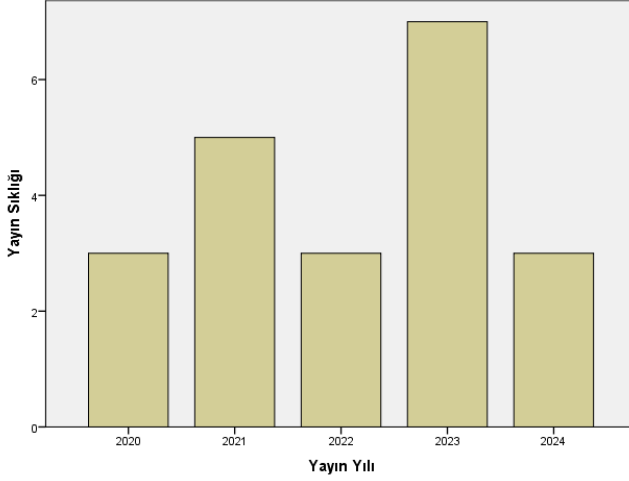
Y21	Şerife Ceylan (2022)	Proje imam hatip liselerinde öğrenim gören 9. sınıf öğrencilerinin Arapça dersine olan ilgilerinin incelenmesi	İlgili kurumda Arapça alan öğrencilerin ilgi ve tutumlarının incelenmesi	Araştırma sonucunda öğrencilerin Arapça dersine yönelik olumsuz tutumlarının sebepleri aile baskısı, ezberci yöntem, tercih edilen öğretim teknikleri, konuşma pratiği yapılmaması ve dilbilgisel zorluklar olarak sıralanmıştır.

Tabloda da görüldüğü üzere, tarama sonucu ulaşılan makaleler amaç ve sonuçlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sayede alanyazın taraması yapan araştırmacılar için toplu bilgiye hızlıca ulaşma imkânı verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2. Makalelerin Yayınlandığı Dergilerin Dağılımı

Dergi Adı	Sıklık	Yüzde
Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi	1	4,8
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	1	4,8
Ekev Akademi Dergisi	1	4,8
Eskiyeni	1	4,8
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	1	4,8
Hitit İlahiyat Dergisi	1	4,8
Journal Of Sustainable Education Studies	1	4,8
Küllüye	1	4,8
Nüşa	1	4,8
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	1	4,8
RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi	7	33,3
Şarkiyat Mecmuası	1	4,8
Talim	1	4,8
Trabzon İlahiyat Dergisi	1	4,8
Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	1	4,8
Toplam	21	100,0

İlgili makalelerin yayınlandığı dergiler MGF’den çekilip frekans analizleri yapıldığında, alan yazarlarının yayın için tercih ettikleri dergilerin çoğunlukla İlahiyat Fakültelerine ait dergiler olduğu görülmektedir. Ayrıca yayınların 1/3’i için “RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi” adlı derginin tercih edildiği göze çarpmaktadır. Bunun ise, Arap dili eğitimiyle ilgili akademik dergi sayısının azlığından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

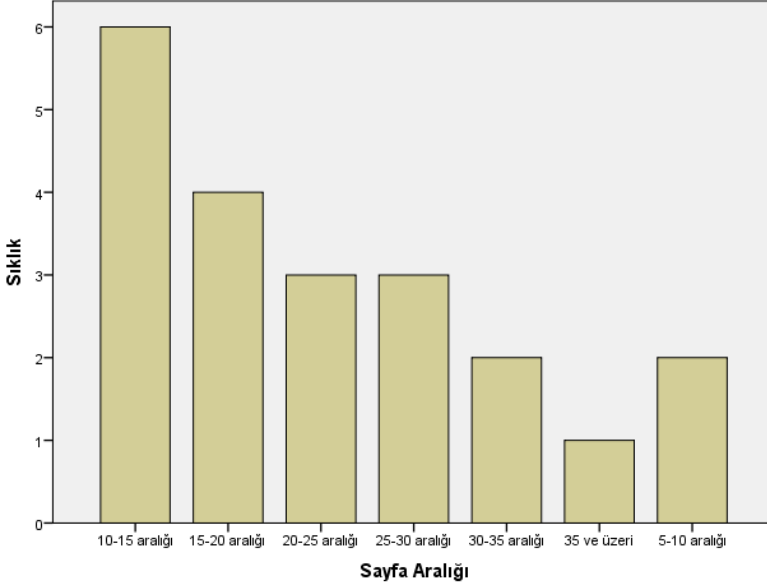
Grafik 1. Makalelerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

İlgili tarih aralığından toplanan makaleler arasında yayın yıllarına göre analiz yapıldığında en çok yayının 2023 yılında yapıldığı görülmektedir. Verilerin 2024 yılının ilk yarısında toplandığı göz önünde bulundurulduğunda ikinci yarı tamamlanınca yüksek bir ortalama yakalanacağı öngörülmektedir. Öyle ki 2024 yılının ilk yarısına ait yayın verisinin 2022 yılının tamamına eşit olduğu görülmektedir (Grafik 1).

Tablo 3. Makalelerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Yayın Dili	Sıklık	Yüzde
Arapça	3	14,3
Türkçe	18	85,7
Toplam	21	100,0

Makalelerin yayın diliyle ilgili yüzdeler dağılıma bakıldığında ise (Tablo 3), toplam 21 yayının 18'inin Türkçe olarak yayımlandığı görülmektedir. Bu da ilgili tarih aralığında yazarların %85.7 oranında Türkçe makale yazmayı tercih ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle, Arap dili eğitimiyle ilgili Arapça veya İngilizce yayın sayısının çoğaltılarak kültürel çeşitlilikle birlikte bilimin küresel düzeyde iletilmesine ve erişilebilirliğe katkı sağlanması gerektiği düşünülmektedir.

Grafik 2. *Yayınların Toplam Sayfa Aralığına Göre Dağılımı*

Grafik 2'ye bakıldığında alanyazına ait yayınların büyük çoğunluğunun 10-15 sayfa aralığında olduğu görülmektedir. Çivilibal'a¹⁴ göre araştırma makalesi en fazla 15-16 sayfa uzunluğunda olmalıdır. Bu da, Arap dili eğitimi literatürüne ait yayınların ilgili tarih aralığında beklenen sayfa aralığında olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. *Yayınların Konulara Göre Dağılımı*

Yayın Konusu	Sıklık	Yüzde
Kitap Değerlendirme	4	19,0
Öğretim Teknolojileri	1	4,8
Alanyazın Taraması	5	23,8
Arapça Öğretimi	7	33,3
Kavram Analizi	1	4,8
Ölçme-Değerlendirme	1	4,8
Rapor	1	4,8
Tutum	1	4,8
Toplam	21	100,0

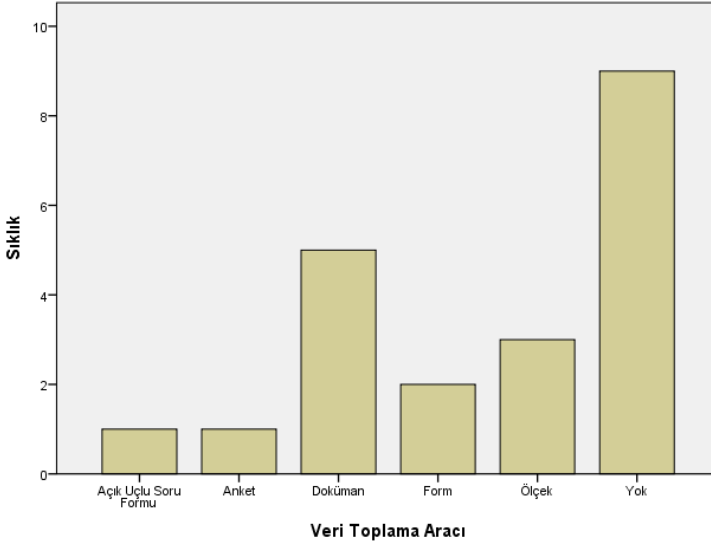
¹⁴ Mahmut Çivilibal, "Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayınlanır?," *Haseki Tıp Bülteni* 51, no. 3 (2013): 85, DOI: 10.4274/Haseki.1233

Tablo 4’te yayınların konulara göre dağılımıyla ilgili yapılan frekans analizine bakıldığında, Arapça öğretimiyle ilgili yayınların büyük çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ardından ise tablo, alanyazın taramalarının çokluğuna dikkat çekmektedir. Alanyazın taramaları, güncel bilgi üretip özgün veri sunmak yerine var olan bilgiyi sentezlemektedir. Bu da, literatüre bilimsel katkı sağlamayı kısıtlamaktadır. Tabloda yer alan yayın konuları dışında, *MGF*’de gruplandırılmış yanılgılar, öğretmen eğitimi, müfredat çalışması, ölçek geliştirme/uyarlama, öğretim materyali geliştirme gibi konularda ise makale üretilmediği gözlemlenmiştir.

Tablo 5. Yayınların Desen/Yönteme Göre Dağılımı

Desen/Yöntem	Sıklık	Yüzde
Anlatı Araştırması	1	4,8
Betimsel Analiz	1	4,8
Doküman Analizi	9	42,9
Durum Araştırması	3	14,3
Genel Tarama	1	4,8
Karma Yöntem	1	4,8
Kavram Analizi	1	4,8
Meta-Sentez	1	4,8
Nitel/Olgubilim	1	4,8
Tarihsel Analiz	2	9,5
Toplam	21	100,0

Tablo 5 ise araştırmalarda kullanılan desen/yöntem dağılımına işaret etmektedir. Bir önceki tabloda verilen yayınların konu dağılımında en yüksek yüzdelerden birinin alanyazın taraması olması seçilen yöntemin yüzdesini de doğal olarak etkilemiştir. Öyle ki, yayınlar arasında en sık tercih edilen yöntemin doküman analizi olduğu göze çarpmaktadır. Sahada veri toplayıp örnekleme birebir çalışmak zaman ve maliyet etkinliği açısından cazip olmadığı için doküman analizinin sıklıkla tercih edildiği düşünülmektedir.

Grafik 3. Yayınların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

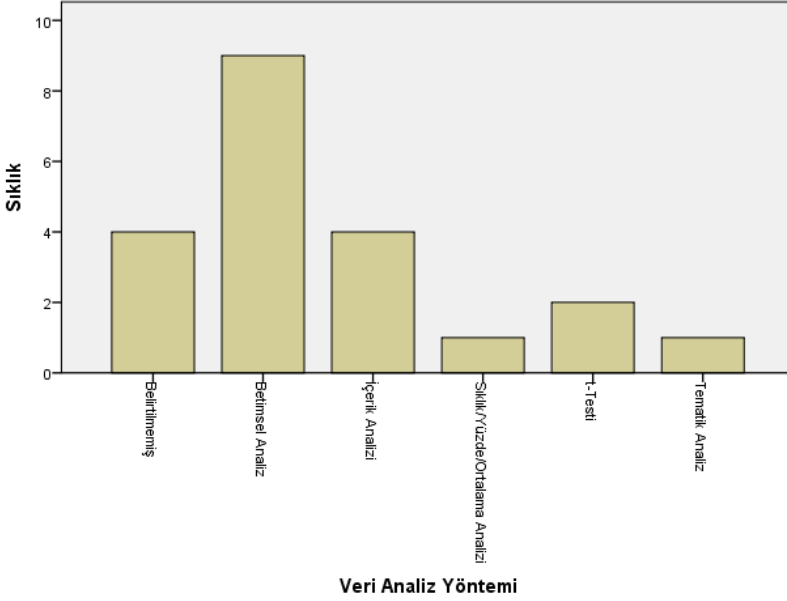
Grafik 3 incelendiğinde, en çok tercih edilen veri toplama aracının konu/desen/yöntem seçiminde dolaylı olarak doküman olduğu (%23,8) görülmektedir. %42,9 oranında ise yayınlarda hiç veri toplama aracı olmaması dikkat çekmiştir. Bu oran, alan literatüründe genellenebilir ve geçerliği sağlanabilir araştırma yetersizliğine işaret etmektedir.

Tablo 6. Yayınların Örneklem Büyüklüğü ve Örnekleme Yöntemi

Örneklem Büyüklüğü	Sıklık	Yüzde
0-50 aralığı	1	4,8
100-150 aralığı	1	4,8
150-200 aralığı	2	9,5
50-100 aralığı	1	4,8
Yok	16	76,2
Toplam	21	100,0
Örnekleme Yöntemi	Sıklık	Yüzde
Basit Rastgele Örnekleme	2	9,5
Yok	19	90,5
Toplam	21	100,0

Tablo 6'da yer alan yayınların örneklem kullanım oranı düşüklüğünün, yine doküman analiziyle derleme makalelerinin çokluğundan kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Az sayıda örnekleme çalışılmış yayın olması evrenin temsil gücünü olumsuz etkilemektedir. Çalışma grubu olan makalelerde ise en fazla 150-

200 kişiden veri toplanmış olması, ulaşılan bulguların istatistiksel analizinde açık yaratabilmektedir. Alanla ilgili çalışmalarda yetersiz örneklem büyüklüğü, araştırma yöntemlerinin gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Aynı zamanda, örnekleme yöntemi seçimiyle ilgili gözlenen oranlarda sadece basit rastgele örnekleme yönteminin tercih edilmesi veya hiç örnekleme yöntemi kullanılmaması, bulguların spesifik bir popülasyonu temsil edebilirlik gücünü etkilemektedir.

Grafik 4. Veri Analiz Yöntemlerinin Dağılımı

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, yayınlarda kullanılan analiz yöntemleri daha çok nitel veri analizleridir. Nicel veri analiz yöntemlerinin az olması, alanın inovatif gelişim potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Bu durum dolaylı olarak yayınların bilimsel katkıdeğerini de azaltmaktadır.

SONUÇ

Yapılan incelemeler sonucunda Arap dili eğitimiyle ilgili yayınlanan makalelerde, çoğunlukla aynı derginin tercih edilmesinden yola çıkarak alanla ilgili bilimsel dergi/dergilere ihtiyaç olduğu; Arapça veya İngilizce yayın sayısının çoğaltılarak kültürel çeşitlilikle birlikte bilimin küresel düzeyde iletilmesine ve erişilebilirliğe katkı sağlanması gerektiği; öğretmen eğitimi, müfredat çalışması, ölçek geliştirme/uyarlama, öğretim materyali geliştirme gibi konularda ise makale üretilmediği; yöntem ve veri toplama aracı seçimleri sebebiyle alanla ilgili genellenebilir ve geçerliği sağlanabilir araştırmaların yetersiz olduğu; alanla ilgili çalışmalarda yetersiz örneklem büyüklüğü ve örnekleme yöntemi kullanılmamasının bulguların spesifik bir popülasyonu temsil edebilirlik gücünü etkilediği düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Altıntaş, Muhammed Esat. “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar: Bir Meta-Sentez Çalışması.” *Eskiyeni* 52, (2024): 405-433. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410082>
- Arslan, İclal. “2018-2022 Yılları Arası Arap Dili Eğitimiyle Alakalı Yapılmış Lisansüstü Tezler.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 29, (2022): 771-804. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1164987>
- Aytan, Talat, Ayşegül Göksel ve Yusuf Günaydın. “2020 Diller için Avrupa Ortak Çerçeve Metni’nde (Cefr) Dinleme Becerisi: Ölçekler ve Kazanımlar.” *Journal of History School*, LI, (2021): 1192-1220. [10.29228/joh.49290](https://doi.org/10.29228/joh.49290)
- Başaran, Yağmur Koç. “Sosyal Bilimlerde Örneklem Kuramı.” *The Journal of Academic Social Science* 47, no. 47 (2019): 480-495. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12368>
- Beglar, David. *Inside Track: Writing Dissertations and Theses*. London: Pearson Longman, 2009.
- Çelik, Hilal, Nur Başer Baykal ve Nur Kılıç Memur. “Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri.” *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2020): 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Çilek, Ersin. “Arap Dili Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi ve Güncel Eğilimler Üzerine Değerlendirilmesi.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36, (2023): 1042-1061. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369143>
- Çivilibal, Mahmut. “Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayınlanır?.” *Haseki Tıp Bülteni* 51, no. 3 (2013): 85-88. DOI: 10.4274/Haseki.1233
- Demirci, Ali. “Literatür Taraması.” *Literatür Taraması* içinde, editör Yılmaz Arı ve İlhan Kaya, 73-108. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği, 2014.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi.” *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, no. 15 (2020): 170-189. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1156348>
- Köroğlu, Serdar Aytekin. “Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği.” *GİDB Dergi* 1, (2015): 61-69. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1044919>

- Şen Yaman, Gül. “Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretimi Araştırmalarında Eğilimler.” *EKEV Akademi Dergisi*, no. 83 (2020): 343-362. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2578680>
- Yavuz, Nilay. “Sosyal Bilimlerde Sistemik Literatür Analizi.” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 51, (2022): 347-360. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1134606>
- Yıldız, Ayşe. “Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür Taramasına Genel Bakış.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, Özel Sayı 2 (2022): 367-386. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227366>

Suriyeli Şair ‘Umer el-Ferrâ’nın Tis ‘a Teşhur (Tis ‘a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi

A Review of the Syrian Poet ‘Umar al-Farrâ’s Poem Named Tis ‘a Teşhur (Tis ‘a Eşhur)

Sevda ÇETİN*^{id}

Öz

Arap şiirine bakıldığında modernleşmenin ilk olarak Lübnan topraklarında kendisini gösterdiği ancak dönemin şartlarından ötürü Mısır’da şiir sanatının ivme kazandığı bir gerçektir. Mısır’da XX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan Neo-klasizm, Divan ve Apollo ekolleri gibi şiir akımları sayesinde Mısır’da şiir sanatı önce geleneksel sonra ise romantizme doğru bir seyir almıştır. Bu bağlamda da Mahmud Sami el-Bârûdî, Halîl Mutrân, Abdurrahman Şukrî, Abbâs Mahmûd el-Akkâd, İbrâhîm Abdulkadir el-Mâzinî, İlyas Ebû Şebeke, Cibrân Halîl Cibrân, Mihail Nu‘ayme, Ahmet Zekî Ebû Şâdî gibi önemli isimler modern Arap şiirinin yenileşme sürecine destek vermişlerdir. Bunun yanı sıra Arap şiirinde kendisini yenilikçi bir şair olarak ilan eden Halîl Mutrân, klasik Arap şiirine bağlı kalmadan şiirlerini kaleme almıştır. Ayrıca devam eden süreçte ise modern Arap şiirinde mursal şiir, mensûr şiir ve serbest şiir gibi çeşitli şiir türleri ortaya çıkmıştır. Modern dönemde serbest şiiri ele alan şairlerden birisi de Suriyeli şair ‘Umer el-Ferrâ’dır. el-Ferrâ’nın şiirlerinin çoğu günlük konuşma diline uygun, basit bir lehçe ile yazılmıştır. Kendi şiirlerinde sosyal sorunlara, tarihî olaylara yer vermiştir. Şiirlerinin çoğunu günlük konuşma dilinde nazmeden Suriyeli şairin çok sayıda şiir divanı bulunmaktadır. el-Ferrâ’nın önemli divanlarından biri de *Hadîsu’l-Hîl*’dir. Şairin *Hadîsu’l-Hîl* isimli divanında çok sayıda şiir yer almaktadır. Bu çalışmada ‘Umer el-Ferrâ’nın hayatı hakkında kısaca bilgi verilerken *Hadîsu’l-Hîl* isimli divanında yer alan *Tis ‘a Eşhur* adlı şiirinin içerik açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Şiiri, Serbest Şiir, ‘Umer el-Ferrâ, Hadîsu’l-Hîl, Tis ‘a Teşhur.

Abstract

When looking at Arabic poetry, it is a fact that modernization first manifested itself in Lebanon, but due

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Muş, Türkiye.

E-mail: s.yaslak@alparslan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3725-2266>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Sevda ÇETİN,
Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Muş, Türkiye.

Submission/Başvuru:
30 Eylül/September 2024

Acceptance /Kabul:
01 Aralık/December 2024

Citation Atf/:
ÇETİN, Sevda. “Suriyeli Şair ‘Umer el-Ferrâ’nın Tis ‘a Teşhur (Tis ‘a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi.” *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 357-375.

to the conditions of the period, poetry gained momentum in Egypt. Thanks to the poetry movements such as neo-classicism, Divan and Apollo schools that emerged in Egypt from the beginning of the 20th century, poetry in Egypt first took a traditional and then a romantic course. In this context, important names such as Mahmud Sami al-Barudi, Khalil Mutran, Abdel Rahman Shokry, ‘Abbās Mahmūd al-‘Aqqād, Ibrahim Abdul-Qadir al-Mazini, Ilyas Abu Shabaka, Gibran Khalil Gibran, Mihail Nu‘ayme, Ahmet Zeki AbuShadi supported the renewal process of modern Arabic poetry. In addition, Khalil Mutran, who declared himself as an innovative poet in Arabic poetry, wrote his poems without adhering to classical Arabic poetry. In addition, in the ongoing process, various types of poetry such as mursal poetry, prose poetry and free poetry emerged in modern Arabic poetry. One of the poets who dealt with free poetry in the modern period is the Syrian poet ‘Umar al-Farra’. Most of ‘Umar al-Farra’s poems were written in a simple dialect suitable for daily speech. ‘Umar al-Farra’ included social problems and historical events in his poems. The Syrian poet, who wrote most of his poems in daily speech, has many poetry collections. One of Ferra’s important collections is Hadîsu’l-Hil. There are many poems in the poet’s collection called Hadîsu’l-Hil. This study aims to provide brief information about ‘Umar al-Farra’s life and to examine the poem Tis’a Eşhur in his collection called Hadîsu’l-Hil in terms of content.

Keywords: Modern Arabic Poetry, Free Verse, ‘Umar al-Farrâ, Hadîsu’l-Hil, Tis’a Teşhur.

Extended Abstract

Arabic poetry has existed for a long time without undergoing any major changes in terms of both form and content. In the development period that began in the 19th century, poetry continued to maintain its former importance among various types of literature. This development and renewal movement began as an effort to imitate and revive some of the old periods, especially in terms of form and style in poetry; however, in time, it led to bold initiatives in both form and content. Poets who broke the framework of the traditional verse system, classified especially the short *tef’iles* of the *aruz* meter in different forms and searched for new ways suitable for the natural flow of their feelings and thoughts with free verse (*shi’r al-hurr*) and even prose poetry.

At the beginning of the 20th century, a new and reformist period emerged in the history of Arabic poetry. The poets of the period were influenced by Western literature, and thus the new genres that emerged in the late 19th century gained official recognition at the beginning of the 20th century. First practiced by Rizqullah Khassn (1825-1880) in 1869 and probably unknowingly forgotten, Mursal poetry was revived in 1905 by Jamil Şidqî al-Zahâwî (1863-1936) under the name *Shi’r Mursal* (Mursal poetry). Khalîl Mutrân, who preferred not to adhere to traditional metrical rules, changed the endings of the lines and the rhythm of the stanzas as he wished, without adhering too much to classical Arabic verse, rhyme and meter. Khalîl Mutrân introduced some innovations to Arabic poetry, and declared himself as an innovative poet. Free style poetry, which emerged as a result of some modern Arabic writers making some changes instead of giving up meter and rhyme and applying it to modern poetry, matures within the mysterious movement of the poet’s thought and imagination and provides the ability to express completely in terms of

phonetic rhythm and melody. According to this group of writers, classical patterns were inadequate to convey feelings, thoughts and dreams. In order to overcome this inadequacy, the pioneers of this movement put forward the idea of free poetry.

Syrian ‘Umar al-Farrā was born in Palmyra, Homs, in 1949. ‘Umar al-Farrā wrote his first modern poem in high school when he was seventeen years old. The Syrian poet was influenced by the poet Badr Shakir al-Sayyab, and he studied al-Sayyab's poems. ‘Umar al-Farrā is famous for his expertise in the poems he wrote in the field of folk (Shi'ru'n-Nebtî and Shi'ru'l-Badawi) poetry. He entered the world of fame with his qasida called Hamde. One of the prominent issues in the poet's poems is to save society from tribal traditions and customs that affect it. He wrote Hamde, choosing a name from the depths of the Syrian desert, to announce his support for Arab Syrian women in particular. The Syrian poet has presented his poems at dozens of poetry nights in Syria and outside Syria, especially in the Arab Gulf countries.

The poet is known for his strong, beautiful and melodious voice, reciting his poems in the Bedouin dialect. In addition to Nabtî and Bedouin poems, he also wrote poems in the classical meter. ‘Umar al-Farrā wrote most of his poems in a simple, understandable Bedouin dialect that is suitable for everyday speech. The poet touched upon social issues and historical events in his poems. In the early 1980s, the poet discovered his talent for poetry and published numerous divans. ‘Umar al-Farrā gave more importance to folk poetry than classical poetry, and expressed his feelings and hidden emotions through folk poetry. So much so that ‘Umar al-Farrā was accepted as one of the most important poets of the folk dialect in the Arab world. The desert had a great influence on the poet. The influence of the desert is clearly seen in most of his poems. ‘Umar al-Farrā declared his stance on the issue of resistance, which is considered one of the biggest issues occupying the agenda of the world and the free Arab people, and the problems of the struggle against the land and the occupier. ‘Umar al-Farrā is also a poet who carries the concern for Palestine within himself.

The poem *Tis‘a Eşhur* (Nine Months) in Omar al-Farra’s divan, *Hadisu’l-Hîl*, is written in free verse style, so although there is no regular rhyme in the lines, it cannot be said that it is a poem completely devoid of rhyme. The main theme of the poem is an infertile woman longing for a child. In this context, the poem is an example of the lyric poetry genre in which feelings of longing and yearning are expressed. A woman who has not been able to become a mother for a long time asks the poet Omar al-Farra to write a letter for the child she has not given birth to. Omar al-Farra then conveys the longing for a child that a mother who has not yet had a child feels as an inner voice to the reader with his poem *Tis‘a Eşhur*.

In his poem Tis‘a Eşhur, which is included in his divan named Hadisu’l-Hîl, Omar al-Farra addresses the problem of infertility, which causes a woman to feel inadequate, deficient and flawed today. Considering that Omar al-Farra wrote this poem upon the request of a woman who could not have children, it is possible to say that the poet was a heartfelt poet and was quite successful in expressing emotions. The changes experienced by the woman in the poem in her body and soul during pregnancy are noted, emphasizing the difficulty of the process. The poet repeatedly reminds us of both the process and the difficult wait experienced by the expectant mother with the expression of nine months, increasing the emotional intensity of the poem and creating empathy, thus ensuring that the reader is more involved in the poem. The use of repetition and simile as a form in the poem titled Tis‘a Eşhur stands out as a striking feature for the reader. Another important detail in the poem is the use of the Syrian dialect. Omar al-Farra’s use of the Syrian dialect in addition to fluent Arabic in this poem added a unique color to the poem and helped to bring regional-cultural elements to the poem.

Suriyeli Şair ‘Umer el-Ferrâ’nın Tis‘a Teşhur (Tis‘a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi

GİRİŞ

Yaklaşık iki bin yıllık uzun bir geçmişe sahip olan Arap şiiri, ortaya çıktığı andan itibaren Arap edebiyatının temel unsuru olarak farklı evrelerden geçmiş ve bu nedenle araştırmacılar tarafından tarihî dönemler çerçevesinde incelenmiştir. Bu dönemlerin belirlenmesindeki temel faktör, uzun bir zaman dilimi boyunca yaşanan dinî, siyasî ve ideolojik gelişmeler sonucunda meydana gelen yapılandırmalardır. Bu nedenle, Arap şiiri dönemlere göre sınıflandırılırken bazen İslam öncesi ve İslam sonrası, bazen klasik ve modern olarak bazen de söz konusu bu gelişmelerin kronolojik sıralamasına göre adlandırılmıştır.¹

Klasik Arap şiiri ile çağdaş Arap şiiri arasında yaşanan öncelik sonralık tartışmaları, geçmişte Arap edebiyatının tüm dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de güncelliğini sürdürmektedir. Arap şiir tarihi boyunca şiirsel değer yargısı tamamen sanatsal ve estetik ölçütler çerçevesinde ele alınırken, günümüzde bu eşik aşılarak diğer dünya edebiyatlarında olduğu gibi Arap şiirinin taşıdığı edebî değer, sosyal, siyasal, kültürel ve özellikle de düşünsel boyutlarıyla tartışılmaya başlanmıştır.²

“Arap edebiyatında modern dönemin başlangıcı kabul edilen XIX. yüzyılın ilk yarısında Mısır’da Arap şiiri; mana, maksat ve üslup bakımından inhitat döneminin devamı şeklindeydi. Şiirin konuları ise, toplumsal meselelerden uzak, dar çerçeveler içerisinde bayağı bir durum arz ediyordu. Şairlerin şiirleri, sanat ağları ile örülüydü ve gereksiz laf cambazlıkları, muammalı ifadeler, söz sanatlarında aşırıya kaçış vb. hususlar, Arap şiirini, derinlik, uyum ve canlılıktan uzaklaştırarak büyük çapta fonksiyonu olmayan bir sanat türü haline getirmişti. Şairlerin örnek alabilecekleri şahsiyetler olmadığı için de yapabilecekleri tek şey, aruz sanatını ve nazımlarını kalıba dökmeyi öğrenmek ve öğrendikleri bu sanatı uygulamaya koymaktı. Onların bu tarz şiirlerinde, ne ruh, ne canlılık, ne de gerçek bir duygu mevcuttu. Ayrıca bu dönemdeki şiirlerde görülen tek şey taklitti ve şiirler, bir takım lafzi süslemelerden ibaretti.”³

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Arap şairlerinin çoğu taklitçi üsluptan kurtulamamışlar, geleneksel formlar arasında gidip gelmeye devam etmişlerdir. Şairler, bu dönemde sanattan uzaklaşıp devlet büyüklerine övgülerde bulunarak şiiri bir geçim aracına dönüştürmüşler. Ancak, Mahmûd Sami el-Barudî, Ahmed Şevkî

¹ Mehmet Yalar, “Arap Şiiri,” *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 311.

² Nurullah Yılmaz, “Modern Arap Şiirinde Düşünsel Boyut,” *Doğu Esintileri*, no. 6 (2017): 254.

³ Adem Keser, “Modern Arap Şiirinin Yenilikçi ve Öncü İsmi Ahmed Zeki Ebû Şâdî,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 25 (2021): 179.

ve Hafız İbrahim gibi Neo-klasik şairler, Arap şiirinin zengin geçmişini yeniden ele alıp inceleyerek onun zenginliğini ve özgün özelliklerini açığa çıkarmaya çalışmışlardır.⁴ Bu durum, Arap şiirinde ilk modernleşme girişimi olarak değerlendirilebilir.

Arap şiiri XX. yüzyılın başlarında modernleşme sürecine girmiştir. Mısır’da şiirin modernleşme süreci, Mahmûd Sâmî el-Bârûdî’nin başlattığı ihya hareketiyle başlamıştır. Aynı dönemde Amerika’ya göç eden Hristiyan Araplar da yeni bir edebî faaliyet başlatmışlardır. Birbirinden bağımsız olan bu iki hareket Arap şiirinin modernleşme sürecine katkıda bulunmuştur. Göç edebiyatı olarak isimlendirilen bu hareketin öncüleri Cibrân Halil Cibrân, Emin er-Reyhânî, İlyiyâ Ebu Mâdi ve Mîhâil Nuayme gibi yazar ve şairler Batılı yazar ve şairlerden etkilenecek “er-Râbitatu’l-Kalemiyye” ve “el-‘Usbetu’l-Endelusiyye” gibi edebî dernekler ile çeşitli yayın organları aracılığıyla bir ekol oluşturdular. Avrupa romantizminden etkilenen bu ekol, Arap şiiri alanında modern anlamda ilk yenilikleri geliştirerek modernleşme sürecini başlatmıştır. Bu nedenle göç edebiyatı şairlerinin modern Arap şiirinin ilk temsilcileri oldukları kesin gözle bakılmıdır.⁵

“Arap şiirinde esas değişiklik, kendini Lübnan asıllı Mısırlı şair Halil Mutrân’ın şiirlerinde göstermiştir. Biçimle içerik arasında içerikten yana bir tercih üzerinde duran, ancak bunu tam gerçekleştiremeyen Mutrân’ın şiirdeki yeni arayışlarının esin kaynağını; değişim yeniliği ve pek çok alanda Avrupa’nın örnek alınmasını savunan genel bir düşünce hareketi oluşturmaktadır. Bireysel yeteneği yanı sıra hem klasik Arap edebiyatı hem de Fransız edebiyatı ve kültürü üzerine almış olduğu sağlam eğitim, onun şiirde yeni arayışlara yönelmesine olanak sağlamıştır. Onun Arap şiiri eleştirisine getirdiği yeni kavramlar arasında iki tanesi önemlidir. Bunlardan biri kasidelerin bütünlüğünü diğeri ise şeridi anlamı veya içeriğin lafız ve biçime göre önceliğidir. Mutrân dönemine kadar kaside denilince akla gelen, birbirinden bağımsız beyitler zinciriydi. Bu beyitler ne kadar güzel olursa olsun, aralarında çok zayıf bir bağ vardı. Bunun başlıca nedeni, bütün bir kasidede tek bir kafiye bağlı kalma zorunluluğuydu. Mutrân’ın ise bir yandan kasidenin organik bütünlüğünü sağlamaya önem veriyor, diğer yandan da kafiye uygun lafız kullanma özentisiyle anlamı ikinci plana itmiyor, tersine kafiye uyumundan vazgeçerek yüklemek istediği anlamı en iyi şekilde ifade edebilecek sözcükleri kullanma yoluna gidiyordu.”⁶ Geleneksel vezin kurallarına bağlı kalmamayı tercih eden Halil Mutrân, klasik Arap nazmına, kafiyesine, veznine çok fazla bağlı kalmadan mısraların sonunu ve kıtaların ritmini istediği şekilde değiştirmiştir.⁷ Yukarıdaki bilgiler ışığında Halil Mutrân’ın, Arap edebiyatına ve Arap şiirine yeni bir soluk getirdiğini söylemek mümkündür.

⁴ Keser, “Modern Arap Şiirinin,” 179-80.

⁵ Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 89-90.

⁶ Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004), 14.

⁷ Bedrettin Aytaç, *Modern Arap Edebiyat Tarihi*, 1. bs. (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), 46.

Modern Arap edebiyatçıları ve eleştirmenleri, çoğunlukla Batılı edebiyatçıların etkisi altında şiiri yeniden tanımlama çabası içine girmişlerdir. Bu köklü değişim sonucu, bazı Arap edebiyatçıları şiir tanımında vezin ve kafiyeyi tamamen göz ardı ederken bazıları vezin ve kafiyeye bağlı kalarak şiire yeni unsurlar ekleyerek şiirin hem şekil hem de anlam açısından yeniden ele alınması gerektiğini savunmuşlardır.⁸ “Özellikle Mısır, Arap Neoklâsizminin öncülerini yetiştirmiş olmanın yanı sıra, şiirde modernleşmeyi savunan ve yeni bir şiir eleştirisi geliştiren gruplara da ev sahipliği yapıyordu. Arap edebiyatında serbest şiiri gündeme getiren ve Arap şiir sanatına ilişkin eleştirel yayınlar yapan ilk edebi topluluk niteliğindeki Apollo grubu, bu süreçte öne çıkan önemli oluşumlardan biridir.⁹ Divan grubunun modern Arap şiirindeki en önemli etkisi ise bu şiirde büyük bir çığır açan neredeyse dönemin bütün Arap şairlerinin ilgi ve faaliyet odağı haline gelen Arap romantizminde büyük açılım yapan ve günümüze dek etkileri devam eden Apollo grubuna zemin hazırlamış olmasıdır.”¹⁰

Zaman içinde sayıları ve faaliyetleri artan yenilikçi şairler, klasik Arap şiirinin beyit, kafiye ve vezin yapısında değişime gitmek için önemli girişimlerde bulundular. Arap şiirinin değişken ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu ileri sürdüler böylece Arap şiirinde kafiyesiz, çok vezinli, serbest ve düzyazı şiir tarzında şiirler kaleme alındı. Bu şiirler, sadece biçim açısından değil, içerik açısından da farklı olarak klasik Arap şiirinden ayrılmıştır.¹¹

“Modern Arap ediplerinden bazılarının vezin ve kafiyeden vazgeçme yerine birtakım değişiklikler yapmak suretiyle, modern şiire uygulama yoluna gitmeleri neticesinde ortaya çıkan serbest stil şiiri; şairin düşünce ve hayal dünyasındaki gizemli hareketi içinde olgunlaşmış fonetik ritim ve melodisi açısından eksiksiz anlatabilme yetisi kazandırmaktadır. Bu grup ediplere göre klasik kalıplar, duygu düşünce ve hayalleri taşımacısı olmaktan yetersiz kalmaktaydı. İşte bu yetersizliği gidermek için bu akımın öncüleri serbest şiir düşüncesini öne sürmüşlerdir.”¹²

Serbest şiirde, serbest nazım şairleri tarafından, on altı geleneksel bahirden aynı tef ileli olan, yani bir tef ilelinin tekrarından oluşan sadece yedi bahir (kâmil, remel, hezec, recez, mutekârib, hafif ve vâfir) kullanılabilir.¹³ Yani terim olarak serbest şiir, ne bir kafiye ne de tam bir tef ileye bağlı olmayan şiirdir. Beytin temelini yerle bir ederek sadece bir şatra (beytin bir yarısı) dayandırılır. Serbest şiir, şairin mısradaki tekrar ettiği tef ileye bağlı olmaktır. Serbest şiir satır şiiridir, beyit şiiri değildir. Şiirde dize bir, iki, üç ya da daha fazla tef ilelerden oluşabilir.¹⁴

⁸ Yalar, “Arap Şiiri,” 310.

⁹ Derya Adalar, “Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47, no. 2 (2007.): 62.

¹⁰ Yalar, *Modern Arap Şiiri*, 97.

¹¹ Yalar, “Arap Şiiri,” 133-73.

¹² İbrahim Usta, *Modern Suriye Şiiri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 20.

¹³ Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, 23.

¹⁴ Yûsuf İzzeddîn, *et-Teccid fi 'ş-Şi'ri'l-Hadîs*, 1. bs. (Cidde: en-Nâdi'l-Edebiyyi's-Sekâfi, 1986), 117.

Nâzik el-Melâ’ike serbest şiir için şöyle der: “*Tek bir şiir olup sabit bir uzunluğu yoktur. Tef’ilat sayısının şatırdan şatra (ne kadar olursa olsun) sayılması doğru değildir. Bu değişiklik (serbest söylenmesi-yapılması) ona hâkim olan aruz kanununa göre oluşturulur.*”¹⁵

Serbest şiir, aruz veznine dayanan ancak aruzun kurallarına tamamen bağlı olmayan bir şiir türüdür, bu türün öncüleri entelektüel özgünlüğünden dolayı Arap diline ve özgün Arapça kurallarına önem verdiler. Ritimden ve güzel anlamdan sapmadılar. Bedir Şâkir es-Seyyâb, Yûsuf el-Hâl, Halîl Hâvî, Nâzik el-Melâ’ike, Salâh Abdu’s-Sebûr, Yûsuf ‘İzzeddîn, Fedvâ Tûkân, el-Beyâtî, Nizâr Kabbânî ve Adonis (Ali Ahmed Sa’îd) gibi şairler serbest şiir akımının temsilcilerindendir.¹⁶

1. ‘Umer el- Ferrâ (1949-2015)

Suriyeli şair ‘Umer el-Ferrâ¹⁷, 1949 yılında Humus’a bağlı Palmira’da doğmuştur.¹⁸ On yaşına kadar Palmira’da kaldıktan sonra ailesiyle birlikte Humus’a taşınmıştır.¹⁹

Küçük yaşlarda şiire ilgi duyan şair, şiir yazma serüveni hakkında şöyle der: “*İlk kez on dört yaşındayken şiir yazdım. Kitap okumaya bağımlı oldum, özellikle de okulun tatil olduğu günlerde Humus’ta kültür merkezinden ödünç kitap almaya sıklıkla giderdim, çünkü kitap satın alacak param yoktu. Öykü, roman, şiir divanları, felsefe, tarih ve edebiyat kitaplarından elime geçen her şeyi okuyordum. Kur’an-ı Kerim’den pek çok ayet ezberledim. Okuduklarımdan ve kültür merkezinde katıldığım şiir gecelerinden edindiğim bilgileri biriktirdim. Böylece şiir yazabileceğimi hissettim. O zaman ilk şiirimi on dört yaşında kız arkadaşşıma yazdım.*”²⁰

‘Umer el-Ferrâ modern anlamda ilk şiirini lisede on yedi yaşındayken kaleme almıştır. el-Ferrâ, şair Bedir Şâkir es-Seyyâb’tan etkilenmiş bunun üzerine es-Seyyâb’ın şiirlerini incelemiştir. Kendisi bu hususta şöyle der: “*Öğrencilerin çoğu es-Seyyâb’ın şiirlerini sevmiyordu hatta arkadaşlarımdan biri, o dönemin Arapça öğretmeni Abdulkâfi el-Bevvâb’a ‘es-Seyyâb’ın şiirini ezberlemeyeceğim’ şeklinde bir yazı yazdı. Ben de tüm arkadaşlarımdan aksine es-Seyyâb’ın şiirine hayran kaldım*

¹⁵ Hayr el-Fu’âd, “Adonis:’Uslûbûhu ve Şu’ûruhu fi’ş-Şi’ri’l-Hurr.” 25-26, erişim 10 Eylül 2024, <https://repository.uinjkt.ac.id/dspace/bitstream/123456789/18557/1/KHOIRUL%20FUADI-FAH.pdf>.

¹⁶ ‘İzzeddîn, *et-Teccîd fi’ş-Şi’ri’l-Hadîs*, 117; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, 24.

¹⁷ Şair hakkında bilimsel çalışma yok denecek kadar az olduğu için internet kaynaklarından faydalanılmıştır.

¹⁸ “Ma’lûmât ‘an ‘Umer el-Ferrâ,” erişim 01 Ekim 2024, <https://www.aldiwan.net/cat-poet-omar-al-farra>.

¹⁹ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024, <https://www.discover-syria.com/news/16249#%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%81%D9%88%D9%84%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B4%D8%A3%D8%A9>.

²⁰ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024.

ve üslubundan etkilendim. Şiirinde olan acıyı hissettim ve o dönem ilk modern kasidemi yazdım.”²¹

Suriyeli şair ‘Umer el-Ferrâ, Humus’ta Beyârâtü’n-Nûr isimli köy okulunda on yedi yıl öğretmenlik yaptıktan sonra kendini şiir ve edebî faaliyetlere adanmıştır. Şair, bu okuldaki deneyimlerinden çok istifade etmiş, burada çölle arasında sağlam bir ilişki kurmuştur. Bu nedenle çöl şairi olarak bilinir.²²

‘Umer el-Ferrâ, çoğunlukla halk şiirleri (eş-Şi’ru’n-Nebtî ve eş-Şi’ru’l-Bedevî) kaleme almıştır ve bu alanda yazdığı şiirleriyle öne çıkmıştır. Şöhret dünyasına *Hamde* isimli kasidesiyle girmiştir.²³ Ayrıca Şair, şiirlerinde toplumsal problemlere yer vermiştir. Bilhassa toplum üzerinde etkili olan gelenek ve göreneklerin, halk üzerindeki baskısını ele alarak, bu baskının yarattığı olumsuz etkilerden kurtulmanın önemine vurgu yapmıştır. Özellikle Suriyeli Arap kadınlara desteğini duyurmak için Suriye çölünün derinliklerinden bir isim seçerek *Hamde*’yi yazmıştır.²⁴

Suriyeli şair, ülkesinde ve yurt dışında özellikle de Körfez ülkelerinde onlarca şiir gecelerinde şiirlerini sunmuştur. Bedevi lehçesiyle şiirlerini seslendirerek güçlü, güzel ve ahenkli sesiyle tanınmıştır. Nebatî²⁵ ve bedevi şiirlerinin yanı sıra klasik vezinde de şiir yazmıştır. Şiirlerinin çoğunu günlük konuşma diline uygun, anlaşılır, basit bir bedevi lehçesiyle nazmetmiştir.

Şair, şiirlerinde toplumsal konulara, tarihî olaylara değinmiştir. 1980’li yılların başlarında kendi şiir yeteneğini keşfetmiş akabinde çok sayıda divan yayımlamıştır. ‘Umer el-Ferrâ halk şiirine klasik şiirden daha çok önem vermiş, duygularını ve hislerini halk şiiri üzerinden ifade etmiştir. Öyle ki Arap dünyası nezdinde halk lehçesinin en önemli şairlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca çölün şair üzerindeki etkisi de büyüktür. Bu yüzden şiirlerinin çoğunda açık bir şekilde çölün etkisi görülür.²⁶

‘Umer el-Ferrâ dünyanın ve özgür Arap halkının gündemini meşgul eden en büyük meselelerinden biri olarak kabul edilen direniş meselesine, toprak ve işgalciye karşı mücadele sorunlarına olan tutumunu açıkça ilan etmiştir. Ayrıca Filistin davasını içinde taşıyan bir şairdir.²⁷

2015 yılında vefat eden ‘Umer el-Ferrâ’nın *Hamde*, *Hadîsu’l-Hîl*, *el-Ardu İlnâ*, *Kullu Leyle*, *Ricâlullâh*, *el-Ğarîb* gibi çok sayıda şiir çalışması bulunmaktadır.

²¹ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024.

²² “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024.

²³ Hişâm ‘Adre, “Vefâtü’ş-Şa’iri’n-Nebtiyyi’s-Sûri ‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024, <https://aawsat.com/home/article/390096/%D9%88%D9%81%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D8%B7%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A-%D8%B9%D9%85%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%B1%D8%A7?page=3>.

²⁴ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 08 Ağustos 2024, <http://www.sns.sy/ar/node/36625>.

²⁵ Necdî şiir de denir. Necd çöllerini konu alan şiirlerdir. Halk şiiri anlamında da kullanılır.

²⁶ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024.

²⁷ “‘Umer el-Ferrâ,” erişim 17 Temmuz 2024.

2. ‘Umer el-Ferrâ’nın Tis‘a Teşhur (Tis‘a Eşhur) İsimli Şiirinin İncelenmesi

‘Umer el-Ferrâ’nın *Hadisu’l-Hil* adlı divanında yer alan *Tis‘a Teşhur*²⁸ (Dokuz Ay) isimli şiiri serbest şiir tarzında kaleme alındığından dizelerde düzenli bir kafiye olmasa da tamamen kafiyeden yoksun bir şiir olduğu söylenemez. Şiirin ana teması kısır bir kadının evlat hasreti çekmesidir. Bu bağlamda şiir, hasret ve özlem duygularının dile getirildiği lirik şiir türüne bir örnektir.

Uzun zamandır anne olamayan bir kadın, şair ‘Umer el-Ferrâ’ya doğurmadığı evladı için bir mektup yazmasını ister. ‘Umer el-Ferrâ da bunun üzerine henüz çocuğu olmayan bir annenin iç sesi olarak duyduğu evlat özlemine *Tis‘a Teşhur* isimli şiiriyle okuyucuya aktarır:

تسع تشهر
اكتب سلامي ... أولاً
واكتب حنيني ... ثانياً
واكتب ...

Dokuz Ay

“Önce selamlarımı yazıyorum.
Sonra özlemimi yazıyorum.
Yazıyorum...”²⁹

Şair, şiirinin ilk dizelerine, evlat sahibi olamayan bir kadının hayalindeki çocuğuna gönderdiği selam ve duyduğu evlat özlemine dile getirerek başlar. *Tis‘a Teşhur* adlı bu şiirde, anne olamamanın oluşturduğu boşluk ve özlem, şairin ifadelerinde güçlü bir şekilde yansımaları bulmuştur. Şiir, biyolojik annelikten yoksun olmanın, kadının annelik arzusu ve evlat hasretini nasıl derinleştirdiğini vurgulamaktadır.

تسع تشهر .. حملتك
جؤاً ... جؤاً حشاي
تسع تشهر ... وانت
جاز الكلب ... جيران
أعز جيران ..
أحب جيران

Dokuz ay seni karnımda taşıdım.

²⁸ Şiir kısmen Suriye lehçesine dair kelimeleri barındırmaktadır. Fasih Arapçada تسعة أشهر (Dokuz Ay) tamlaması, Suriye lehçesinde تسع تشهر şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda şairin kullandığı lehçe dikkate alınacaktır.

²⁹ ‘Umer el-Ferrâ, *Hadisu’l-Hil* (y.y.: t.y.), 31.

*İçimde... Derinlerde...
Dokuz ay... Ve sen,
Komşu oldun kalbime.
En kıymetli komşu,
En sevgili komşu.³⁰*

‘Umer el-Ferrâ, bu şiirinde henüz hamile olmayan bir kadının, hayalindeki bebeğiyle konuşmasını tasvir etmiştir. Şiirine bir annenin evladiyla konuşmasını andıran mısralarla başlayan Şair, çocuk sahibi olamayan bu kadının çektiği acı ve kaygıları, okuyucunun hissetmesi için kelimelerin gücünden ustalıkla yararlanmıştır. Şiirin bu bölümlerinde, şair, anne karnındaki bebeği 'komşu' şeklinde nitelendirerek anne ile çocuk arasındaki duygusal bağı ve kalp yakınlığını metaforik bir anlatımla kaleme almıştır.

Şiire şekil açısından bakıldığında bazı kelimelerin tekrar edildiği dikkat çeker. Bu yinelemeler, şairin hem ahengi sağlamak hem de belirli anlamları vurgulamak amacıyla kullandığı bir teknik olarak öne çıkar. Yine şiirde Suriye lehçesinde kullanılan bazı kelimelerin olduğu görülür. Şiirde geçen *تسعة أشهر* 'in karşılığı fasih Arapçada *تسعة أشهر* (Dokuz ay)'dur. Yine *القلب* kelimesin fasih Arapçada *القلب* kalp kelimesine, *جوا* kelimesinin *داخل* içeride, *içerde* kelimesine karşılık geldiği görülür.

*تسعة أشهر .. وانتِ تكبرُ
وانا أكبرُ .. واحسن الدنيا
من حولي ... غدت أكبرُ
تسعة أشهر ...
أقوم الليل .. نصَّ الليل
أصحي من الفجر
أدعي :*

*Dokuz ay ve sen büyüyorsun.
Ben de büyüyorum...
Etrafımda dünyanın daha da büyüdüğünü hissediyorum.
Dokuz ay...
Geceleri uyanyorum... Gecenin bir yarısında,
Tan yeri ağarınca dua ediyorum.:³¹*

Şair, burada bir annenin geçirdiği dokuz aylık sürece değinir. Bebekle birlikte annenin durumunun da değiştiğine ve hamilelikteki biyolojik değişikliklere dikkat çeker. Şiirde dokuz aylık süreçte annenin yaşadığı kaygı ve korku gibi duygusal değişikliklere işaret edilmiştir. Annenin hamileyken dünyanın büyüdüğünü hissettiği

³⁰ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 31.

³¹ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 31-32.

henüz doğmamış olan çocuğunu koruma endişesi taşıdığını söylemek mümkündür. Şiirde geçen أكرم kelimesinin fasih Arapçadaki karşılığı (قام) ayağa kalkmak olan أقوم’dur.

إلهي ... لا تخيبي
إلهي ... لا تعذبي
إلهي ... إرأف بحالي
إلهي ... إبعث الغالي
أريبه ... بدمع عيني
وحك أشمك ..
يا كُلكُ شبر .. بنذر لله

*Allah’ım... Beni hayal kırıklığına uğratma,
Allah’ım... Bana işkence çektirme,
Allah’ım... Halime acı (merhamet et),
Allah’ım... Kıymetli olanı gönder bana
Onu gözyaşlarımla büyütürüm
Andolsun adına,
Her karış boyuna adak adarım.*³²

Yukarıdaki dizelerde, acı ve hüznün atmosferi hâkim olsa da umudun varlığı ve mevcut durumu kabullenmeme tutumu da göze çarpmaktadır. Şiirin nerdeyse her mısrasında Allah’a yakarış ve beklenti vardır. ‘Umer el-Ferrâ, çocuk sahibi olmak isteyen annenin yakarışlarını dualar aracılığıyla anlatmıştır. Şiirde ayrıca, kadının anne olması ve dileğinin gerçekleşmesi durumunda, Allah’a vaad ettiği bir adağı yerine getirme sözü verdiği ifade edilmektedir. Şiirde وحك kelimesinin fasih Arapçada kullanılan قسمًا (andolsun) kelimesine karşılık geldiği görülür. Şair, şiirde dizelerin etkisini artırmak, söze güç katmak için yineleme sanatını kullandığı görülür.

تسع أشهر .. بجياتي ما شفتُ
أطولُ علي .. من تسع أشهر
وأشوفك بالحلم .. تمشي
علي روعي ... علي رمشي
أشوفك .. تحمل بنعشي
أشوفك .. تكرا بكتابك
أشوفك .. سيد صحابك

Dokuz ay... Hayatımda görmedim,

³² el-Ferrâ, *Hadisu’l-Hil*, 32.

*Daha uzun bir dokuz ay.
Seni rüyamda görüyorum... Yürüyorsun,
Ruhumda... Kirpiklerimin üstünde.
Seni görüyorum... Tabutumu taşıyorsun.
Seni görüyorum... Kitabını okurken,
Seni görüyorum... Dostlarının lideri olarak.³³*

Yukarıdaki dizelerde şair ‘Umer el-Ferrâ, bebeğin anne karnında geçirdiği dokuz aylık biyolojik sürece tekrar vurgu yapar ve bu sürecin anne için geçmek bilmeyen bir dönem olduğuna, anne adayının hayatı boyunca yaşadığı endişeye işaret eder. Şair, anneliğin ömür boyu kaygı ve endişe üzerine kurulu olduğunu belirtir. Yine şiirde *ماشفت* kelimesinin fasih Arapçada kullanılan *مارأيت* kelimesine, *تکرا* kelimesinin *تقرأ* kelimesine karşılık geldiği görülür.

أشوفك .. جايي تتمختر
مثل عنتر .. لا .. مؤ مثل عنتر
إنت أحلى .. وانت أكبر
إنت ... مثل الكمر لما ..
بنص أيامو ... يتدور

*Seni görüyorum... Böbürlenerek yürüdüğünü görüyorum.
Antere gibi... Hayır... Antere gibi değil
Ondan daha yakışıklı, daha büyüksün,
Sen... Ay gibisin
Ayın on dördü gibi dolunay.³⁴*

‘Umer el-Ferrâ’nın bu şiirinde, yukarıdaki dizelerde de görüldüğü gibi benzetmelerin fazlaca yer tuttuğu dikkat çeker. Şair, cahiliye döneminin meşhur muallaka şairlerinden Antere’nin heybetine, cesaretine vurgu yapar. Henüz doğmamış ancak doğduğunu varsaydığı bebeğinin Antere’den daha yakışıklı ve daha güçlü olduğunu belirterek onu ayın en güzel hali olan dolunaya benzetir. Şiirde *جايي* kelimesinin *قادم* kelimesine, *تتمختر* kelimesinin *تباهي* kelimesine, *الكمر* kelimesinin *القمر* kelimesine, *يتدور* kelimesinin ise *يصبح دائري* ifadesine karşılık geldiği görülür.

إنت لما .. يدب الصوت
تخلي الدنيا .. تتمسمر
وأصحا .. من حلم غالي
على لمسة .. عطف منك
أحسن مجملته ... منك

³³ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 32-33.

³⁴ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 33.

على روعي .. تداعيني
أطير من الفرخ .... لما
على روعي ... تداعيني
تدري شلون ؟
ما أدري شصورها

*Sesin duyulduğunda
Dimdik ayağa kalkar dünya
Nazik dokunuşunla
Rüyadan uyanıyorum
Hafif dokunuşlarını hissediyorum ruhuma
Ruhumu okşadığında
Mutluluktan uçuyorum,
Nasıl biliyor musun?
Nasıl anlatayım bilmiyorum...*³⁵

Yukarıdaki dizelerde görüldüğü gibi şair 'Umer el-Ferrâ, *Tis'a Teşhur* isimli şiirinde bir annenin evladına duyduğu koşulsuz sevgiyi, bebeğinin ağlama sesine duyduğu hayranlığı belirterek anneye bebeği arasındaki karşılıksız, güçlü bağı anlatmanın imkânsız olduğuna vurguda bulunmuştur. Yukarıdaki dizelerde görüldüğü üzere şair, fasih Arapçayla birlikte Suriye lehçesini kullanmaya devam etmiştir. Şiirde ammice ifadeler şu şekilde kullanılmıştır: (تمسمر ; تجعل-تخلي ; يحصل - يدب) (كيف - شصورها ; لا أعلم- ما ادري ; كيف-شلون ; هل تعلم-تدري ; ضرب خفيف-بلملمة ; أستيقظ- أصحى ; تصبح ساكنة اشرحها

رهن مني .. ولا راجل
يحسُّ .. بنشوة الحامل
يحسُّ .. برغشة الحامل
حين اللي .. جنين القلب
يتململ ولا راجل

*İddia ediyorum... Hiçbir erkek hissedemez,
Hamileliğin coşkunu,
Hamileliğin heyecanını.
Kıvradığında... Kalbinin ceninini.
Hiçbir erkek hissedemez.*³⁶

³⁵ el-Ferrâ, *Hadîsu'l-Hîl*, 33-34.

³⁶ el-Ferrâ, *Hadîsu'l-Hîl*, 34.

‘Umer el-Ferrâ, kadınların yaşadığı bu biyolojik sürecin sadece kadınlara özgü olduğuna ve bunu bir erkeğin hissetmesinin mümkün olmadığına dikkat çeker. Hamilelik dönemi, bir erkeğin hissetmesi mümkün olmayan duygusal bir deneyimdir. Bu dönem anne adayları için oldukça duygusal bir dönemdir. Çünkü fiziksel ve hormonal değişimler anne adayında aynı anda kaygı, sevgi ve öfke gibi farklı duygu dalgalanmalarının yaşanmasına neden olur. Yazar da bu duruma vurgu yaparak hamile bir kadının hissettiği değişken ruh halini bir erkeğin hissetmesinin imkansızlığını belirtmiştir. Şiirde ammice ifadeler şu şekilde kullanılmıştır:

(الذبي- اللبي; أراهن-رهن مني ; رجل-راجل)

خطر لي اللبلة
أبعثلك ... حين أمك
حين اللي .. سرى دمها
بشرايينك ...
وأصبح يُعتبر دمك
عساک اناک .. تخبرني
عن اخبارك
أخفف عالبعد همك
لون بيدي .. زرعت اللهفة
بعيونك ...
عساک تفكر بأناک

*Gece aklıma gelmişken,
Annenin özlemini sana göndereyim,
Damarlarında akan kandaki özlemini,
Artık senin kanın sayılan.
Umarım ... Haber gönderirsin,
Halini anlatan.
Uzaktan kaygılarını hafifleteyim.
Keşke elimde olsa,
Gözlerine özlem tohumu saçarım.
Umarım anneni düşünürsün.³⁷*

Her şeyden önce burada şair “*Bu gece annenin özlemini sana göndereyim.*” dizesiyle hasret çeken bir kadının ruh halini anlatır. Yukarıdaki dizelerde hâkim olan duygu hasret duygusudur. Özlem temalı olan bu şiirde çocuk hasretinin yanı sıra çaresizlik duygusu da işlenmiştir. Şiirde ammice ifadeler şu şekilde kullanılmıştır:

³⁷ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 35.

لو كنت الأمر - لون بيدي; من بعد- عالبعد; أخبارك-خبارك; ارسل لك- أبعثلك; خطر على بالي -خطري)
(بيدي)

تعايِّي
دخيل عيونك .. الحلوة
تعايِّي
ذبحني الشوق ...
أحب عينك
أحب رُوحك
أحب قلبك
تعايي
تراني الليلة .. مشتاقه
مثل ما ضيعت .. ناقه
إنها .. وتبكي لفراقه
بنهايتها .. لكل واحد ..
عشق عينك
تحياي .. تحياي

*Gel yanıma.
Güzel gözlerin aşkına.
Gel yanıma.
Hasretin beni öldürdü.
Gözlerini seviyorum.
Ruhunu seviyorum.
Gel yanıma.
Bu gece seni özledim.
Yavrusunu kaybeden ve bu yüzden ağlayan Deve gibi.
Sonuç olarak;
Gözlerine hayranım.
Sevgilerimle... Sevgilerimle...³⁸*

'Umer el-Ferrâ burada anne olmayı arzulayan biçare kadının düştüğü durumu yavrusunu kaybeden ve bu nedenle de ağlayan devenin durumuna benzetir. Şair, şiirde kullandığı kelimelerle ve benzetmelerle anne olmayı ümit eden bir kadının yaşadığı umutsuzluk hissini tasvir ederek okuyucuyu derinden etkilemiştir. Şiirde ammice ifadeler şu şekilde kullanılmıştır: تعال جنبي-تعايي; فداء عيونك- دخيل عيونك

³⁸ el-Ferrâ, *Hadisu'l-Hil*, 35-36.

وَحِينَ اللَّيْلِ ..
انتهينا مِنْ كُتَابَتِهَا
خَذْتُ مِنِّي .. رِسَالَتِهَا
ضَمَمْتُهَا .. عَلَى الْجَنِينِ
بِاسْتِهَا وَرَمَهَا بَرًّا
يَا خُذْهَا هُبُوبَ الرِّيحِ
وَقَالَتْ : اللَّيْلَةُ تُوَصِّلُونِي
وَيَكْتُبُونَ ... وَتَنْهَدُ صَاحَتِي
وَحِينَ اللَّيْلِ ... غَدْتُ غَابَتِي
قَالُوا لِي ... جَمِيعَ النَّاسِ :
مَسْكِينَهُ مَضَّتْ ..
هَا لَعْمَرٌ عَاقِرٌ ...
وَلَا جِلَّتْ ...
وَلَا جَابَتْ !! ..

*Yazmayı bitirdiğimde,
Mektubunu benden aldı.
Sıkıca sardı... Öptü.
Rüzgâr götürsün diye attı.
Bu gece mektubu ona ulaştırın, dedi.
Ağladı... Hıçkırıldı... Feryat etti.
Ve o an... Kayboldu.
O sırada insanlar bana şöyle dedi;
Zavallı kadın...
Bir ömür kısır yaşadı...
Ne hamile kaldı...
Ne de doğurdu...³⁹*

Şair 'Umer el-Ferrâ'nın kadının durumunu hüznle anlatması ve hüzn duygusunu şiirde merkeze oturtuyor olması şairin hayata duygusal bakış açısı ile yaklaştığına işaret eder sanki varmışçasına aslında yok olan evladına yazdığı mektuba acılı bir şekilde son veren annenin yaşadığı çaresizlik ve yalnızlık dile getirilir. Ayrıca yukarıdaki dizelere bakıldığında şiirde anne olma hayali kuran kadının yaşadığı sosyal yalnızlığa da vurgu yapılmıştır.

³⁹ el-Ferrâ, *Hadîsu'l-Hil*, 36-37.

SONUÇ

1798 yılında Napolyon’un Mısır’ı işgalinden sonra Mısır’da pek çok alanda yeni adımlar atılmıştır. Modern dönem diye adlandırılan bu dönemde Arap şiirinde de birtakım yenilikler yaşanmış ve Divan ekolü, Mehcer ekolü ve Apollo ekolü gibi bazı ekoller ortaya çıkmıştır. Şairler duygu ve düşüncelerini daha rahat ve özgür ifade edebilmek için vezin ve kafiyeye bağlı kalmadan şiirlerini yazmışlardır. Düz yazı şeklinde yazılan mensur şiir ve tamamen vezin ve kafiyeden yoksun olmayan serbest şiir gibi yeni terimler ortaya çıkmıştır. Modern dönem Suriyeli halk şairlerden biri olan ‘Umer el-Ferrâ’da klasik şiirin yanı sıra, şiirlerinin bazılarını serbest şiir tarzıyla kaleme almıştır. Suriyeli şair, halk şairidir, şiirlerinin çoğunu Arap halkının günlük dilinde kaleme almıştır. Şair, şiirlerinde toplumsal sorunları işleyerek farklı şiir türlerinde eserler yazmıştır.

‘Umer el-Ferrâ, *Hadîsu’l-Hîl*, isimli divanında yer alan *Tis’a Teşhur* isimli şiirinde günümüzde bir kadının kendini yetersiz, eksik ve kusurlu hissetmesine sebep olan kısırlık sorununu ele almıştır. Ayrıca şair, bu şiirinde fasih Arapçanın yanı sıra Suriye lehçesini kullanarak şiire özgün bir renk katmış ve bölgesel-kültürel öğelerin şiire taşınmasına yardımcı olmuştur. el-Ferrâ’nın çocuğu olmayan bir kadının isteği üzerine doğaçlama olarak bu şiiri yazdığı göz önünde bulundurulduğunda şairin içli bir şair olduğu ve duyguları açığa vurmada oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Şiirde anlatılan kadının hamilelikle birlikte bedeninde ve ruhunda yaşadığı değişikliklere dikkat çekilerek sürecin zorluğuna vurgu yapılmıştır. Şair, dokuz ay ifadesi ile hem süreci hem de anne adayının yaşadığı zorlu bekleyişi tekrar tekrar hatırlatarak şiirin duygusal yoğunluğunu artırmış ve empati kurarak okuyucunun şiire daha fazla dahil olmasını sağlamıştır. Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında; *Tis’a Teşhur* isimli şiirde; geçmişten günümüze devam eden, kadınların baskı altında kaldığı kısırlık sorununa değinilerek, günümüz kadınlarının da sıklıkla karşı karşıya kaldığı fizyolojik ve psikolojik sürece dikkat çekildiğini söylemek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

Adalar, Derya. “Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47, no. 2 (2007): 61-81.

‘Adre, Hişâm. “Vefâtu’ş-Şa‘iri’n-Nebtiyyi’s-Sûrî ‘Umer el-Ferrâ.” Erişim 17 Temmuz 2024.

<https://aawsat.com/home/article/390096/%D9%88%D9%81%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1->

%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D8%B7%D9%8A-
%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A-
%D8%B9%D9%85%D8%B1-
%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%B1%D8%A7?page=3.

Aytaç, Bedrettin. *Modern Arap Edebiyat Tarihi*. 1. bs. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.

Er, Rahmi. *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.

Ferrâ, ‘Umer el-. *Hadîsu’l-Hîl*,. t.y.

Fu’âd, Hayr el-. “Adonîs:’Uslûbûhu ve Şu‘ûruhu fi’ş-Şi’ri’l-Hurr”. Erişim 10 Eylül 2024.

<https://repository.uinjkt.ac.id/dspace/bitstream/123456789/18557/1/KHOIRUL%20FUADI-FAH.pdf>.

‘İzzeddîn, Yûsuf. *et-Tecdid fi’ş-Şi’ri’l-Hadîs*. 1. bs. Cidde: en-Nâdi’l-Edebiyyi’s-Sekâfi, 1986.

Keser, Adem. “Modern Arap Şiirinin Yenilikçi ve Öncü İsmi Ahmed Zeki Ebû Şâdî.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 25 (2021): 176-93.

“Ma‘lûmât ‘an ‘Umer el-Ferrâ”. Erişim 01 Ekim 2024. <https://www.aldiwan.net/cat-poet-omar-al-farra>.

“‘Umer el-Ferrâ”. Erişim 17 Temmuz 2024. <https://www.discover-syria.com/news/16249#%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%81%D9%88%D9%84%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B4%D8%A3%D8%A9>.

“‘Umer el-Ferrâ.” Erişim 08 Ağustos 2024. <http://www.sns.sy/ar/node/36625>.

Usta, İbrahim. *Modern Suriye Şiiri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.

Yalar, Mehmet. “Arap Şiiri.” *İçinde İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, 307-356. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Yalar, Mehmet. *Modern Arap Şiiri*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.

Yılmaz, Nurullah. “Modern Arap Şiirinde Düşünsel Boyut.” *Doğu Esintileri*, no. 6 (2017): 253-261.

Kürâunneml'in el-Münecced fi'l-luğa İsimli Sözlüğünün Sözlük Bilimsel Değeri

The Lexicographical Value of Kurā ' al-Naml's al-Munajjad fi al-luğa

Şeyma SAVAŞ*^{ORCID} Ramazan EGE**^{ORCID}

*Bu makale, Prof. Dr. Ramazan EGE danışmanlığında hazırlanan “*el-Münecced fi'l-luğa*’da Çok Anlamlılık” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

*Arş. Gör., Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı, Uşak, Türkiye.
E-mail: seyma.savas@usak.edu.tr

^{ORCID} <https://orcid.org/0000-0002-6522-4254>

**Prof. Dr., Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı, Uşak, Türkiye.
E-mail: egeramazan66@gmail.com

^{ORCID} <https://orcid.org/0000-0002-5749-510X>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Şeyma SAVAŞ

Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı, Uşak, Türkiye.

Submission/Başvuru:
02 Eylül/September 2024

Acceptance /Kabul:
07 Aralık/December 2024

Citation/Atf:

SAVAŞ, Şeyma ve Ramazan EGE. “Kürâunneml'in *el-Münecced fi'l-luğa* İsimli Sözlüğünün Sözlük Bilimsel Değeri.” *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 2 (2024): 377-409.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kürâunneml'in (كُرَاع النمل) (ö. 310/922) *el-Münecced fi'l-luğa* adlı müşterek lafız sözlüğünün yöntemini ve sözlük bilimsel değerini ortaya koymaktır. *el-Münecced fi'l-luğa* (المنجد في اللغة) Arap dilinde müşterek lafızlar üzerine yazılmış en kapsamlı ve eski sözlüklerden biri olarak kabul edilmektedir. Lafızları aynı anlamları farklı kelimeleri bir araya toplayan bu sözlük, yaklaşık 850 madde içermekte ve altı bölümden oluşmaktadır. Sözlüğün ilk beş bölümünün her birinde, farklı bir anlam alanına ait sözcükler yer almaktadır. Bu yönüyle eser, müşterek lafız sözlüğü olmasının yanı sıra, monografik sözlükler kategorisinde de sayılabilir. Telaffuza dayalı alfabetik sistem ile oluşturulan altıncı bölüm ise tüm anlam alanlarından maddeler içermekte olup sözlüğün söz varlığının büyük kısmı bu bölümdedir. Kürâunneml, *et-tertibü'n-nuḫî* olarak da bilinen telaffuza dayalı alfabetik sistemi kullanan öncülerden biri olarak kabul edilmektedir. Hicri üçüncü yüzyıl sonlarında telif edilmiş olmasına ve kendinden sonra gelen dilciler tarafından kaynak olarak kullanılmasına rağmen *el-Münecced fi'l-luğa* ve müellifinin yeteri kadar tanınmadığı ve konu hakkında literatürde yeterli sayıda çalışma olmadığı görülmektedir. Türkçe literatürde TDV İslam Ansiklopedisi'nin Kürâunneml maddesi hâricinde konuyla ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamış; Arap dilinde müşterek lafızlar ve çok anlamlılık üzerine yapılmış bazı çalışmalarda da bu sözlükten ve müellifinden hemen hemen hiç bahsedilmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Kürâunneml'in kendine özgü bir tasnifle kaleme aldığı *el-Münecced fi'l-luğa*, sözlük bilimi ve Arap sözlükçülüğünün temel ilkeleri doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışma kapsamında eserin içeriği, bölümleri, yöntemi, maddelerin özellikleri, dizimi ve düzeni incelenmiş; sözlüğün sözlük bilimine sunduğu ayırt edici katkılar ortaya konulmuştur.

Bu makale, Kürâunneml'in Arap anlam bilimi ve sözlükçülüğüne katkılarını tanıtarak literatürdeki boşluğu gidermeye yönelik bir adım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luġa*, müşterek lafızlar, çok anlamlılık, sözlük bilimi.

Abstract

The aim of this study is to examine the methodological approach and lexicographical significance of *al-Munajjad fī al-luġha*, a dictionary of homonymous terms authored by Kurā' al-Naml (كُرَاع النمل) (d. 310/922). Recognized as one of the most comprehensive and oldest dictionaries in Arabic focusing on homonymous terms, *al-Munajjad fī al-luġha* (المنجّد في اللغة) brings together terms of different meanings but similar lexical forms and contains approximately 850 entries organized across six chapters. Each of the first five chapters addresses words associated with a particular field of meaning. With this structure, the work can be considered not only a dictionary of homonyms but also a monographic dictionary. The sixth chapter, however, employs a pronunciation-based alphabetical system—known as *at-tartīb an-nuṭqī*—and includes terms from a variety of semantic fields, representing the majority of the dictionary's lexical entries. Kurā' al-Naml is regarded as one of the pioneering scholars to utilize this pronunciation-based alphabetical system. Although *al-Munajjad fī al-luġha* was compiled in the late 3rd century AH and used as a source by later lexicographers, both the work and its author, Kurā' al-Naml, remain relatively unknown. This topic has received limited academic attention in the current literature. In Turkish literature, apart from the entry on Kurā' al-Naml in the TDV Encyclopedia of Islam, no other studies on this topic are available, while in Arabic, studies on homonymy and polysemy scarcely mention this dictionary or its author. This study undertakes an examination of *al-Munajjad fī al-luġha* within the fundamental principles of lexicography and Arabic lexicology, highlighting Kurā' al-Naml's unique classification method. The scope of the research encompasses an analysis of the dictionary's content, structure, methodology, entry features, and arrangement, shedding light on its unique contributions to Arabic lexicography. This article aims to serve as a scholarly resource in recognizing Kurā' al-Naml's contributions to Arabic semantics and lexicography, addressing a notable gap in the literature.

Keywords: Arabic language, Kurā' al-Naml, *al-Munajjad fī al-luġha*, homonymy, polysemy, lexicography.

Extended Abstract

A significant portion of Arabic lexicographical studies is dedicated to dictionaries of polysemous words, known in Arabic as "lafdh mushtarak." In Arabic, polysemy refers to a word having multiple meanings beyond its primary one. The reason why polysemous words have become a problematic area is that such words can create ambiguity in the interpretation of the Qur'an and hadith. One of the dictionaries that contribute to solving these issues is *al-Munajjad fī al-luġha*, authored by Kurā' al-Naml (كُرَاع النمل) (d. 310/922). The purpose of this study is to explore the methodology and lexicographical significance of Kurā' al-Naml's *al-Munajjad fī al-luġha* (المنجّد في اللغة), a dictionary of polysemous words, and to introduce this dictionary and its author into the Turkish academic literature.

The full name of the author of *al-Munajjad fī al-luġha*, Kurā' al-Naml, is "Abū al-Ḥasan 'Alī ibn al-Ḥasan ibn al-Ḥusayn al-Hunā'ī al-Azdī." He is known by the nickname "Kurā' al-Naml" (meaning "ant leg"), likely due to his short stature or a physical disability. Biographical sources provide very little information about Kurā' al-Naml's life, including his date and place of birth. However, there are some indications that he was born and lived in Egypt during the second quarter of the third century Hijri. Kurā' al-Naml was a linguist interested in linguistic studies, philology, and lexicography. He compiled *al-Munajjad fī al-luġha* to bring polysemous words that have the same form but different meanings. *al-Munajjad fī al-luġha* is one of the oldest and most comprehensive dictionaries that examine polysemous words in the Arabic language. As it was compiled at the end of the third century Hijri, it can be considered a dictionary from the classical period. There is no doubt regarding the authorship of this dictionary by Kurā' al-Naml.

The dictionary is composed of six chapters, each with a distinct title. The first five chapters cover semantic fields such as animal names, weapons, and body parts. The sixth chapter, titled "The Earth and Its Contents," unlike the other chapters, compiles words not specific to a particular semantic field, much like a typical dictionary.

The titles and topics of the dictionary's chapters are as follows:

1. Organs of the body from head to toe: This chapter consists of the names of organs in the human body.
2. Living species: This chapter deals with living species, including humans, predators, insects, and domestic and wild animals.
3. Small and large birds and similar creatures: This chapter focuses on birds, including game birds, small birds, and other related species.
4. Weapons: This chapter is concerned with weapons and tools of war.
5. The sky and those below it: This chapter includes concepts related to celestial bodies and the sky.
6. The earth and its contents: Unlike the other chapters, this part is organized alphabetically based on pronunciation and is divided into 28 subchapters. It includes a wide range of entries from all semantic fields.

The dictionary consists of approximately 850 entries. In the first five chapters, the author largely refrains from discussing the basic meanings of the words, although he bases the organization of the dictionary on these primary meanings. Except in the sixth chapter, Kurā' al-Naml chooses not to explain the most commonly known

meanings of words, unless necessary, assuming that the reader would already be familiar with them. He employed different methods to elucidate the meanings of words. While some words are explained in detail, others are defined with a single word. The criterion for this approach appears to be the degree of familiarity with the word's meaning within the society. In some instances, Kurā' al-Naml recorded a word without providing any explanation at all. This suggests that in addition to lexicographical work, Kurā' al-Naml was also engaged in an indexing effort. In the sixth chapter of the dictionary, there is a considerable number of words that should have been included in one of the first five chapters. The presence of terms such as celestial bodies, animal names, and organ names—words that belong to the semantic fields of the first five chapters—within the sixth chapter suggests that this classification may have posed certain challenges. As a result, it gives the impression that Kurā' was unable to maintain the system of the dictionary as originally planned.

The author uses classical Arabic poetry, Quranic verses, hadiths, and proverbs to elucidate the meanings of words in the dictionary. Kurā' al-Naml includes poems from poets who lived after the year 150 Hijri for this purpose. The use of such material for evidential purposes is debated, but Kurā' al-Naml did not strictly adhere to the general rules regarding this practice. Some sources claim that this dictionary is the oldest to use hadith as evidence, but this information appears to be incorrect.

al-Munajjad fi al-luġa is considered one of the most comprehensive dictionaries on polysemous words written during the classical period. Later scholars regarded Kurā' al-Naml as an authority, with many, such as Ibn Sidah and Ibn Manzur, frequently citing him in their works. Additionally, Kurā' al-Naml was one of the first to use a pronunciation-based alphabetical system, which became widespread after the fourth century Hijri. Considering the later prevalence of this system, Kurā' al-Naml can be seen as one of its pioneers. All these aspects highlight Kurā' al-Naml's role as a foundational and pioneering authority in the tradition of Arabic lexicography.

Kürâunneml'in el-Münecced fi'l-luğa İsimli Sözlüğünün Sözlük Bilimsel Değeri

GİRİŞ

Dil, bir toplumun varlığını sürdürmesi, kültürel mirasını, geleneklerini ve deneyimlerini gelecek kuşaklara ve diğer toplumlara aktarması için ihtiyaç duyduğu en önemli araçtır. Dilin ve dildeki söz varlığının korunması, toplumun ortak kimliğini oluşturan unsurların da korunması anlamına gelmektedir. Toplamların geride bıraktıkları sözlü ve yazılı eserler, sonraki nesiller için dünyayı ve yaşadıkları kültürü anlamlandırmada önemli rol oynar. Bu nedenlerle tarihin ilk dönemlerinden itibaren pek çok medeniyetin mensupları, ürettikleri ve miras aldıkları söz varlığını korumak ve diğer toplamlarla iletişim kurabilmek için farklı sözlükler yazmışlardır. Sözlüklerin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili değişik teoriler olsa da ilk sözlüğün ortaya çıkmasının temel nedeninin toplamların kendi aralarında ilişki kurması ve birbirlerinin dillerini öğrenme ihtiyacı hissetmeleri olduğu söylenebilir.¹

İslamiyet'in geniş bir coğrafyaya yayıldığı dönem sonrasına kadar izole bir bölgede konuşulan Arap dilinin söz varlığının ve kurallarının kayıt altına alınması ihtiyacı, hicrî birinci yüzyıl sonrasında ortaya çıkmıştır. İslâm'ın ana dili Arapça olmayan halkların yaşadığı bölgelere yayılması ve bu halkların Arap coğrafyasına göç etmesinin getirdiği problemler, bu tedvin ve derleme çalışmalarının temel motivasyonudur.² Bu çalışmaların ilk adımlarından biri ise sözlüklerin oluşturulmasıdır. Bu yönde öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasındaki problemleri çözmeyi amaçlayan *Ğaribu'l-Kur'ân* çalışmaları başlamıştır.³ Dînî ve kültürel sebeplerin itici gücü, Arap sözlükçülüğünün gelişim sürecini hızlandırmış, müellifler tarafından birçok farklı yöntemle kelimenin kökü, yapısı ve anlamı üzerine eserler telif edilmiştir.⁴ Bu eserlerin önemli bir kısmını da lafızları aynı anlamları farklı sözcükleri bir araya toplayan müşterek lafız⁵ sözlükleri oluşturmaktadır. Müşterek lafızları bir araya toplama amaçlı yazılan sözlüklerden

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: TDK Yayınları, 1982), 3:71.

² Muhammed Tañtâvi, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuħât* (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 13-16.

³ Ahmed 'Abdulğafur 'Attâr, *Muğaddimetü's-Şihah* (Kâhire: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1956), 47.

⁴ Abdulhamîd Muhammed Ebû Sekkîn, *el-Mu'cemu'l-'Arabîyyeti: Medârisuhâ ve menâhicuhâ* (Kâhire: el-Fârûku'l-hadîseti li't-ıbbâ'ati ve'n-neşr, 1981), 17-18.

⁵ Arap dilinde müşterek lafız olgusunu ifade eden *el-iştirâkü'l-lafzi* Türkçe'de genellikle "çok anlamlılık" kavramı ile karşılanmaktadır. Türkçe'de çok anlamlı öğelerde, anlamlar arasında bir ilişki mevcutken, eş adlı öğelerde böyle bir ilişki mevcut değildir. Ancak Arap dilinde, genellikle müşterek lafızdan kastedilen, anlamlar arasında ilişki olsun ya da olmasın, birden fazla anlamda kullanılan lafızlardır. Bu durumda, müşterek lafızdan kastın hem çok anlamlı sözcükler hem de eş sesli/eş adlı sözcükler olduğu söylenebilir. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 3:191; Şahin Güven, *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 106.

biri de hicrî üçüncü asrın sonlarında Kürâunneml tarafından telif edilen ve günümüze ulaşan *el-Münecced fi'l-luğa*dır.

Yaklaşık 850 madde içeren ve altı bölümden oluşan *el-Münecced fi'l-luğa*'nın ilk beş bölümünün her birinde, farklı konulara ait sözcükler bir araya getirilmiştir. Sözlüğün söz varlığının çoğunun bulunduğu, çok çeşitli anlam alanlarından sözcükler içeren altıncı bölümde ise *et-tertibü'n-nuḫḫî*⁶ olarak bilinen telaffuza dayalı alfabetik sistem kullanılmıştır. Müellifin yaşadığı hicrî üçüncü yüzyılda bu yöntemin henüz bilinmediği dikkate alındığında, eserin alfabetik sistem ile dizimlenmiş ilk sözlüklerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayda değer özelliklerine rağmen, *el-Münecced fi'l-luğa* fazla tanınmamakta ve üzerinde yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Dikkati çeken başka bir husus ise, çok anlamlılık, müşterek lafızlar ve vücûh-nezâ'ir üzerine yapılmış bazı çalışmalarda bu sözlükten hiç bahsedilmemesidir.

Bu çalışmanın amacı, literatürdeki söz konusu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmak, *el-Münecced fi'l-luğa*'nın yöntemini ortaya koymak ve eseri sözlük bilimi açısından değerlendirmektir. Eser, Ahmed Muḫtâr 'Ömer ve Ḍâhî 'Abdülbâkî tarafından 1976 yılında tahkik edilip yayımlanmış metni üzerinden ele alınacaktır. Konuyla ilgili Arapça ve Türkçe dillerinde yapılan literatür taraması sonucunda *el-Münecced fi'l-luğa* ile ilişkili olarak ulaşılan, bu çalışmaya benzer çalışmalar şu şekildedir:

Rîm Ferhân el- Mu'ayyîta, "Menhecu Ebi'l-Ḥâsen el-Hunâî 'Kürâ'unneml' fi kitâbihî el-Münecced fi'l-luğa" *Mecelletü'l-menâra li'l-buḫûşi ve'd-dirâsât* 18, no.4 (2011): 263-283.

Muḫammed 'Abdullah Serîr el-Ḥâc, "el-Münecced li Ebi'l-Ḥâsen 'Alî b. el-Ḥâsen el-Hünâî, Dirâsetün luğaviyyetun", *Mecelletü Câmi'atu Ümmi Dermân* 9, (2017): 215-240.

Muḫammed 'Abdu'l-ḥamîd Ḥuveyzî, "Mâ sekete 'anhu Kürâ'unneml fi mu'cemihî el-Münecced nemâzicun ve dirâsetun" *Mecelletü Külliyyeti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti bi'l-Menûfiyye* 35, no.2 (2020): 2617-2748.

Bilâl 'Amîrûş, "Mucemü'l-Münecced li Kürâunneml: Dirâsetun Vaşfiyyetun Tahlîliyyetun", *Mecelletü işkâlâti fi'l-luğati'l-'edeb* 9, no.5 (2020):1142-1162.

Bilâl 'Amîrûş, "el-Münecced fi'l-luğa li Kürâunneml, Dirâsetun fi'ş-şevâhidi ve'l-musteviyâti'l-luğavîyye", *Mecelletü Luğa-Kelâm* 7, no.3 (2021): 304-316.

Sa'îd Câsım ez-Zebîdî, "eş-Şınâ'tü'l-mu'cemiyetü 'inde Kürâ'unneml", *Alâmu ve menâhicü fi şınâ'ti'l-mu'cemiyeti: Kürâ'unneml ve cühûduhü'l-luğavîyyeti nemûzecen*, Ed. Komisyon ('Ummân: Metâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022).

el-Münecced fi'l-luğa ile ilgili yapılan söz konusu çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların genellikle sözlüğü ve müellifi Kürâunneml'i tanıttığı; eserin özellikleri,

⁶ Aslı ve zâid olmasına bakılmaksızın kelimelerin harflerine göre yapılan alfabetik dizim. Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 234.

yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Bu çalışmada ise *el-Münecced fi'l-luğa* ve müellifi Kürâunneml hakkında yapılan kapsamlı araştırma sonucunda sözlüğün müellifi ve yöntemi tanıtılmış, müellifin sözlükte kullandığı anlamı açıklama yöntemleri tespit edilmiş ve sözlüğün söz varlığından örneklem alınarak bu yöntemler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Eser, sözlük bilimi ve Arap sözlükçülüğü ilkeleri doğrultusunda modern ve klasik kaynaklar ışığında değerlendirilmiş; sözlüğün bölümleri ve düzeni, maddelerin seçimi, dizimi ve işlenmesi örneklerle açıklanmış, benzer sözlükler arasındaki yeri ve müellifin Arap sözlükçülüğüne etkisi ortaya konulmuştur.

Türkçe literatürde ise *el-Münecced fi'l-luğa* ve Kürâunneml ile ilgili TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Kürâunneml” maddesi dışında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın konuyla ilgili Türkçe literatürdeki ilk çalışma olduğu söylenebilir.

1.Arap Sözlükçülüğünün Ortaya Çıkışı

Arap toplumu, sözlük bilimi alanında çalışmalar ortaya koyan en eski toplumlardan biridir. 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarını kapsayan Rönesans dönemine kadar Batı Avrupa'da bu tür çalışmaların neredeyse hiç bilinmediği göz önüne alındığında, Arap sözlükçülüğünün çok erken bir dönemde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁷ Arap sözlükçülüğü ile ilgili çalışmaların başlangıcı, 'Abdullah b. 'Abbas'a (ö. 68/687-88) nispet edilen ve Kur'an'da anlamı bilinmeyen kelimelerle farklı kabilelerin diline ait sözcükleri içeren *Ğaribu'l-Kur'an* isimli esere dayandırılmaktadır.⁸ Bu noktada, Arap sözlükçülüğünün ortaya çıkışındaki amacın ve motivasyonun Kur'an'ın anlaşılması ve anlatılması olduğu görülmektedir.

Arap dilinde sistematik sözlük çalışmalarının, hicrî birinci asırda gerçekleşen fetihler sonucu yabancı milletlerle karşılaşılmasından sonra başladığı varsayılmaktadır. Öncesinde Araplar, homojen bir toplum olduklarından kendi dilleri için sistematik bir sözlüğe ihtiyaç duymuyorlardı.⁹ Fakat herhangi bir sözcüğün anlamıyla alakalı bir ikileme düştüklerinde o zamanlar sözlük işlevi gören şiir divanlarına başvurmuşlardır. Nitekim “*eş-şi'ru dîvânu-l- 'Arab*” şeklindeki “şiir Arapların arşividir” anlamına gelen ifade de bu bakış açısını yansıtmaktadır.¹⁰ İlk sözlüklerden sistematik sözlüklere şiir, vazgeçilmez bir malzeme olarak istişhâd amaçlı kullanılmış ve arşiv olma işlevini sürdürmüştür.

⁷ 'Attâr, *Muqaddimetü's-Şîhah*, 49; John A. Haywood, *Arabic Lexicography: Its History, and Its Place in the General History of Lexicography* (Leiden: E.J. BRILL, 1960), 1.

⁸ Söz konusu eserin Berlin'de İbn 'Abbâs'a nispet edilen bir nüshası bulunmaktadır fakat bu nüshanın İbn 'Abbâs'a aitliği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Bu eserin İbn 'Abbâs'dan gelen rivayetlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş olması muhtemeldir. Naşşâr, *el- Mu'cemu'l- 'Arabi: Neş'etuhû ve ta'avvuruhû*, 33.

⁹ Tañtâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 13.

¹⁰ Ebû Firâs el- Hamdanî, *Dîvânu Ebî Firâs el- Hamdanî*, thk. Sâmî ed-Dehhân (Beyrût: Mektebetü'd-Doğtor Mervân el- 'Atiyye, 1944), 285; Murat Yıldız, “Modern Dilbilim Ekseninde Klasik Arap Filolojisinde Dilin İşleyişi Sorunu,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, no.32 (2012): 116. <https://doi.org/10.17120/omuifd.71930>.

Sistematik sözlüklerin yaygınlaşmasından önce Arapça'da sözlük anlamında kullanılan özel bir terim yoktu. Bu tür eserlerin bir kısmı *Kitâbu'l-ibil*,¹¹ *Kitâbu'l-hayevân*¹² gibi isimler taşıırken, bazılarına sözlükteki maddelerin dizilim yöntemine göre *Kitâbu'l-'ayn*,¹³ *Kitâbu'l-hemz*,¹⁴ gibi isimler verilmişti. Ayrıca, *Cemheretü'l-luğa*,¹⁵ *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luğa*¹⁶ şeklinde isimlendirilen eserler de mevcuttu. Daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanan ve “sözlük” anlamına gelen mu‘cem (مُعْجَم) terimi ise Arap dilinde “belirsizlik, kapalılık ve yabancı olma durumu” gibi anlamlar ifade eden “‘ucme” (عُجْمَة) kökünden türemiştir.¹⁷ “Kapalılığı giderilmiş” anlamına gelen bu kelime,¹⁸ dilciler tarafından alfabetik sözlüklerin yaygınlaştığı hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren sözlük anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹ Nitekim mu‘cem kelimesi, hurûfu'l-mu‘cem (حُرُوفُ الْمُعْجَم) şeklinde kullanıldığında “noktalanarak kapalılığı giderilmiş alfabe harfleri” anlamına gelmektedir.²⁰ Terim, alfabetik dizimlenmiş eser anlamında ilk olarak Buḥârî (ö.256/870) tarafından *Mu‘cemu aşḥâbi'l-Bedir* isimindeki sahâbe biyografisi konulu eserinde kullanılmıştır.²¹ Söz konusu kelimeyi bu anlamda ilk kullanan dilci ise İbn Fâris'tir. (ö.395/1004)²² Arap dilinde sözlük anlamına gelen başka bir kelime ise kâmuş (قَامُوس) olup, “okyanus”²³ anlamına gelir. Kelime bu anlamda ilk kez Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) tarafından *el-Kâmûşu'l-muḥîṭ* isimli sözlüğünde kullanılmıştır.²⁴ Sözlük anlamında kullanılan bir diğer kelime olan ve tek başına kullanıldığında “dil, lehçe, yerel dil” anlamlarına gelen luğat (لُغَة) kelimesi ise,

¹¹ ‘Abdülmelik b. Kureyb el-Aşma‘î, *Kitâbu'l-ibil*, thk. Hâtim Şâlih ed-Ḍamin (Dımaşk: y.y., 2003).

¹² Ebû ‘Osman ‘Amr b. Baḥr Câhîz, *Kitâbu'l-hayevân*, (Kâhire: Mektebetü ve maṭba‘atu Muştafâ el-Babî el-Halebî ve evlâdihî, 1965).

¹³ Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrî (Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, t.y.).

¹⁴ Ebû Zeyd Sa‘îd b. Evs el-Enşârî, *Kitâbu'l-hemz*, nşr. Luvis Şeyḥo el-Yesû‘î (Beyrût: el-Maṭba‘atu'l-Katolikiyyeti li'l-âbâi'l-Yesû‘îyyîn, 1910).

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥasen b. Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba‘lebekkî (Beyrût: Dâru'l-‘ilm li'l-melâyîn, 1987).

¹⁶ Ebû Zeyd Sa‘îd b. Evs el-Enşârî, *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luğa*, thk. Muḥammed ‘Abdülkâdir Aḥmed (Beyrût: Dâru‘ş-şurûk, 1981).

¹⁷ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1:237.

¹⁸ Ebu'l-Ḥüseyn Aḥmed İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-fîkr, 1979), 4:240; İbrahim Hatiboğlu, “Mu‘cem,” *DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV, 2005), 343.

¹⁹ Soner Gündüzöz, “Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları,” *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM yayımları, 2014), 25.

²⁰ İbn Tüştêrî el-Kâtîb, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Aḥmed ‘Abdülmecîd Herîdî (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1983), 71.

²¹ ‘Atṭâr, *Muḥaddimetü‘ş-Sıḥaḥ*, 38.

²² İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luğa*, 4:239.

²³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luğa*, 5:26.

²⁴ Cemâlüddîn Muhammed b. Ya‘kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûşu'l-muḥîṭ*, (Kâhire: el-Hey‘etü'l-Mısrîyyeti'l-‘amme lil-kitâb, 1983.), 1:215; Ḥüseyn Naşşâr, *el-Mu‘cemu'l-Arabi: Neş‘etuhü ve taṭavvuruhü* (Kâhire: Dâru'l-Mısr li't-tıbbâ‘ati, 1988), 11.

²⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luğa*, 5:25.

ancak *Kitâbu'l-luğa* gibi bir kullanımla sözlük anlamı kazanır.²⁶ Bu çalışmanın konusu olan *el-Münecced fi'l-luğa*'nın isimlendirilmesi de bu kullanıma uygundur.

Arap sözlükçülüğünün gelişimi konusunda farklı teoriler mevcut olup bunlardan en çok kabul göreni, sözlük çalışmalarının belirli evrelerden geçmesi sonucu sistematik sözlüklerin ortaya çıkmış olmasıdır. Başlangıçta, Arap dilcileri dil malzemesini ve söz varlığını gelişi güzel toplamak için bâdiyede²⁷ (çölde) dış dünyaya kapalı haldeki toplumların yaşadığı yerlere seyahat etmişlerdir. Buralardan dağınık bir şekilde toplanan dil malzemesi, sözlük çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Daha sonrasında, hicrî ikinci yüzyılın başından itibaren tek bir konu hakkındaki müfredâtı toplayan monografik sözlüklerin telif edildiği görülmektedir. Hicrî ikinci yüzyılda ise sistematik sözlükler ortaya çıkmış üçüncü yüzyılda ise yaygınlaşmaya başlamıştır.²⁸

Arap sözlükçülüğü literatüründe Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) 'nin *Kitâbu'l-'ayn*'ı sistematik sözlüklerin ilki kabul edilmektedir.²⁹ Halil b. Ahmed'in bu çalışması ve kullanmış olduğu *kalb/anagram* sistemi, kendinden sonra gelen pek çok sözlükçüye etkilemiş, benzer tasnifteki sözlüklere kaynaklık etmiştir.³⁰ Halil b. Ahmed'in yanında, Ebû Zeyd el-Enşârî (ö. 215/830, İbn Düreyd (ö. 321/933), el-Ezherî (ö. 370/980) ve el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) gibi diğer önemli dilcilerin yaptıkları çalışmalar da Arap sözlükçülüğünün temelini oluşturmuştur.

2.Müşterek Lafız Sözlükleri

Arap sözlükçülüğü çalışmalarının önemli bir bölümünü müşterek lafız sözlükleri oluşturmaktadır. Arap dilinde “el-iştirâkû'l-lafzî” (الاشتراك اللفظي) kavramı ile ifade edilen çok anlamlılık³¹ “bir sözcüğün temel ve en çok bilinen anlamı dışında farklı anlamlarının olması” şeklinde tanımlanabilir. Müşterek lafız olgusunun bir problem alanı haline gelmesinin sebebi bu türdeki sözcüklerin Kur'an-ı Kerim ve dini metinlerde anlam belirsizliği yaratmasıdır.³² Özellikle Kur'an ilimleri ve tefsir usulü bağlamındaki bu problemin çözümü için, “*el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*” adı altında eserler telif edilmiştir.³³ Vücûh (وجود) kelimesi وجه kökünden gelmekte olup وَجْه kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, “yüz, yön, ön taraf”,³⁴ “gidilen ve hedeflenen yer”³⁵ şeklinde

²⁶ Gündüzöz, “Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları,” 25.

²⁷ Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, c.5 (İstanbul: TDV, 1992), 312.

²⁸ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Birleşik Krallık: Müessesetü Hindâvî, 2012), 2:589-591; Gündüzöz, “Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları,” 32.

²⁹ 'Attâr, *Muqaddimetü's-Sıhâh*, 54.

³⁰ Ebû Sekkîn, *el-Mu'cemu'l-'Arabîyyeti: Medârisuhâ ve menâhicuhâ*, 20.

³¹ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed b. Sıddîk el-Minşâvî (Kâhire: Dâru'l-fağile, 2004), 180.

³² Şahin Güven, “Dil, Anlam ve Çokanlamlılık,” *Bilimname* 25, no.2 (2013): 82.

³³ Celâlüddin 'Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû Fağl İbrâhîm (Kâhire: Hey'etü'l-Mişriyyeti'l-'âmme, 1974), 2:144.

³⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 4:66.

³⁵ Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen el-Hünâî Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî 'Abdulbâkî (Kâhire: 'Alemlü'l-kütüb, 1988), 31.

tanımlanmıştır. Tefsir terimi olarak vücûh, harekesi ve lafzı aynı kelimelerin Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlar ifade etmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁶ Vücûh kelimesi ile neredeyse her zaman beraber kullanılan ve “bir şeyin benzeri” anlamındaki nazîr (نظير) kelimesinin çoğulu olan nezâ'ir (نظائر) ise “birbirine benzeyen şeyler” demek olup³⁷ tefsir ilminde, aynen vücûh kavramı gibi, Kur'ân'da birden fazla kez kullanılan kelimelerin farklı anlamlar ifade etmesi olarak tanımlanmıştır.³⁸ Muqâtil b. Süleymân'ın (ö.150/767) *el-Vücûh ve'n- nezâ'ir* isimli eseri, *vücûh ve nezâ'ir* konusunda telif edilmiş ve günümüze de ulaşmış ilk eser olarak kabul edilmektedir.³⁹

İlk dönemlerden itibaren müşterek lafızları bir araya toplayıp açıklamak üzere çeşitli sözlükler telif edilmiştir.⁴⁰ Erken dönemden itibaren bu konuda yazılmış olup günümüze ulaşmış olduğu tespit edilebilmiş eserler ve müellifleri şu şekildedir:

1. Muqâtil b. Süleymân (ö.150/767) *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*
2. Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî (ö.170/786) *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ḳur'ân'il-Kerîm*
3. Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) *et-Teşârîf*
4. 'Abdümelik b. Ḳureyb el-Aşma'î (ö. 216/831) *Ma'htelefet elfâzuhu ve't-tefekat me'ânih*
5. Ebû 'Ubeyd el-Kâşım b. Sellâm (ö. 224/838) *Kitâbu'l-ecnâs min kelâmi'l-'Arab ve mâ iştebehe fi'l-lafzi va'htelefe fi'l-ma'nâ*
6. Yahyâ el-Yezîdî (ö. 225/840) *Mâ'ttefeka lafzuhû va'htelefe ma'nâhû*
7. Ebu'l-'Ameysel el-'Ârâbî (ö. 240/854) *Mâ'ttefeka lafzuhû va'htelefe ma'nâhû*
8. Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898) *Taḥsîlu nezâ'iri'l-Ḳur'ân*
9. Müberred (ö. 286/900) *Mâ'ttefeka lafzuhû va'htelefe ma'nâhû mine'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*
10. Kürâunneml (ö. 310/922) *el-Münecced fi'l-luğa*
11. Îsâ b. Hammâd el-Hemedânî (ö. 320/932) *Kitâbu'l-elfâz*
12. Muḥammed bin Aḥmed el-Ḥârizmî (ö.387/997) *Muhtaşaru'l-vücûh fi'l-luğa*
13. Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004) *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*
14. İbn Fâris (ö. 395/1004) *Efrâdu kelimâti'l-Ḳur'âni'l-'Azîz*

³⁶ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, 2:144.

³⁷ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 8:156.

³⁸ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, 2:144.

³⁹ İsmail Durmuş, “Müşterek,” *DİA*, c.32 (İstanbul: TDV, 2006), 172.

⁴⁰ İsmail Kurt, “Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır,” *Bilimname* 49, no.49 (2023): 194. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1225861>.

15. el-Ĥüseyn b. Muĥammed ed-Dâmaġâni (ö. 478/1086) *İşlâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ķur'ân'il-Kerîm*

16. İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148) *Mâ'ttefeġa lafzuhû va'hteŧefe ma'nâhû*

17. Cemâlüddîn Abdurrahmân b. el-Cevzî (ö. 597/1201) *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fi'ilmî'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*

18. Süleymân b. Benîn ed-Daġikî (ö.614/1216-17) *İttefeġa'l-mebânî iftereġa'l-me'ânî*

19. Celâlüddîn 'Abdurrahmân es-Suyûtî (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naĥv*

Müşterek lafız sözlüklerinin çıkış noktasındaki amaç, Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla yerde farklı anlamlarda kullanılmış lafızları tespit ederek bu lafızların anlam farklılıklarını ortaya koymaktır. İlgili literatür gözden geçirildiğinde, bu tür sözlüklerin, başlangıçta genellikle *Vücûh ve Nezâ'ir* ismini taşıdıkları ve yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'deki müşterek lafızları bir araya topladıkları anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde bu sözlüklerin kapsamı ve söz varlığı genişlemiş; *Vücûh ve Nezâ'ir* literatürünün yanı sıra, genel anlamda Arap dilinde bulunan ve birden fazla anlama gelen lafızları bir araya toplayan sözlükler ortaya çıkmıştır.⁴¹ Bu çalışmanın konusu olan Kürâunneml'in *el-Münecced fi'l-luġa*'sı da bu türdeki sözlüklerin en kapsamlılarından biridir.

3. Kürâunneml'in Hayatı

Tam adı Ebu'l- Ĥâsen 'Alî b. el- Ĥâsen b. el- Ĥüseyn el-Hünâî el-Ezdî (ö. 310/922) dir. Kısa boylu olması, fiziksel bir engeli ya da farklı görünümü nedeniyle "كراع النمل" "Kürâunneml" (karınca bacak⁴²) veya sadece "Kürâ" lakabıyla tanınmaktadır.⁴³ Bunun dışında, Ezd kabilesine mensup olması, soyunun Hünâe b. Mâlik ve Devs b. 'Adnân'a dayandırılması nedeniyle de ed-Devsî, el-Hünâî, el-Ezdî nisbeleriyle de bilinmektedir.⁴⁴

Biyografik kaynaklarda Kürâunneml'in hayatı, doğum tarihi ve yeri hakkında çok az bilgi verilmiştir. Ancak hicrî üçüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde Mısır'da doğduğu ve yaşadığı yönünde bazı işaretler mevcuttur. Yâġût el-Ĥamevî, Kürâunneml'in hicrî 303 yılında yazdığı *el-Munaġġad* adlı eserini gördüğünü ve Kürâ'ın İbn Düreyd'in (ö. 321/933) çağdaşı olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Ayrıca Kürâ', *el-Munteġab* isimli eserinde, doğrudan Ebû 'Alî Aġmed b. Ca'fer ed- Dîneverî'den aldığı bilgilerden

⁴¹ Kurt, "Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu," 225-226.

⁴² Ĥalîl b. Aġmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1:199.

⁴³ Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf el-Ķiftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuġât*, Nşr. Muĥammed Ebû'l-Faġl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1986), 2:240; Ĥayruddîn b. Maġmûd b. Muĥammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâ'yîn, 2002), 4:272.

⁴⁴ Ebû 'Abdullâh Yâġût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ: irşâdu'l-erîb 'ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İġsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru'l- ġarbi'l-İslâmî, 1993), 4:573; Ebu'l-Ferec Muĥammed b. Ebi Ya'kûb İşġâġ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1971), 91-92.

⁴⁵ Yâġût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4:573.

bahsetmiştir.⁴⁶ ed-Dîneverî, hicrî 279 yılında vefat etmiştir.⁴⁷ Bu durum, aralarındaki hoca öğrenci ilişkisi nedeniyle Kürâ'ın da bu tarihlere hayatta olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) Kürâ'ın Başralı ve Kûfeli dilcilerin görüşlerine eserlerinde yer verdiğini söylemiştir.⁴⁸ Bu iki okulun son temsilcilerinden olan Müberred (ö. 286/900) hicrî 286 yılında⁴⁹ Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/904) ise hicrî 291 yılında vefat etmiştir.⁵⁰ Bu bilgi de yine Kürâ'ın hicrî üçüncü asrın ikinci çeyreğinde doğduğunu kanıtlamaktadır.

4. İlmî Kişiliği

Dil bilimi ve sözlükçülük alanında eserler veren Kürâunneml,⁵¹ Mısır'daki ilk sözlükçülerden biri olup Endülüslü dilcileri de etkilemiştir.⁵² İbn Sîde *el-Muhkem* adlı sözlüğünün girişinde, eserini yazarken Kürâ'ın eserlerini kaynak olarak kullandığını belirtmiştir.⁵³ İbnü'l-Kıftî ise Kürâ'ın kitaplarının Mısır'da ve Mağrib'de rağbet gördüğünü, yazısının güzel, doğru ve hatasız olduğunu, eserlerini kendi el yazısıyla yazdığını aktarmıştır.⁵⁴

Eserlerinde Başralı ve Kûfeli dilcilerin her ikisinin de görüşlerine yer vermiş olan Kürâ'ın, kitaplarında alıntı yaptığı nahivcilerin on ikisi Kûfe mektebinden, sekizi Başra mektebindendir.⁵⁵ Bu sebeple İbnü'n-Nedîm onun Kûfe mektebine mensup olduğunu belirtmiş⁵⁶ fakat İbnü'l-Kıftî bunun aksini iddia ederek, Kürâ'ın Başra mektebine meyilli olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Ancak, Kürâunneml'in eserlerinde görüşlerine yer verdiği dilcilerin sayısal çoğunluğunun Kûfe dilcileri lehine olması, onun Kûfe mektebine mensup olduğunu söylemek için yeterli bir sebep değildir.⁵⁸ Zirâ Kürâ', belirli bir ekole bağlı kalmaktan çok, eserlerinde her iki mektepten dilcilerin görüşlerine yer vermiş ve eklektik bir yaklaşım benimsemiştir.⁵⁹ Nitekim yaşadığı dönem olan hicrî üçüncü yüzyıl, dilcilerin Başra ve Kûfe mekteplerinin

⁴⁶ Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen el-Hünâî Kürâunneml, *el-Müntehab min ğarib-i kelâmi'l-'Arab*, thk. Muḥammed b. Aḥmed el-Ömerî (Mekke: Câmî'atü Ümmî'l-Kurâ, 1989), 705-687.

⁴⁷ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 1:206.

⁴⁸ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240.

⁴⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5:273.

⁵⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1:267.

⁵¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 13.

⁵² Ahmed Nuşayyif el-Cenâbî, *ed-Dirâsâtü'l-luğavîyye ve'n-nahvîyye fi Mısr (Münzü neş'etihâ hattâ nihâyeti'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî)* (Kâhire: Mektebetü dâri't-türâs, 1977), 209.

⁵³ Ebü el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*, thk. 'Abdülhamîd Hendâvî (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 1:47.

⁵⁴ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240; Fuat Sezgin, *Târihu't-Turaṣi'l-Arabî (GAS)* (Riyâd: el-Mektebetü'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye, 1988), 8:465.

⁵⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 10.

⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 91.

⁵⁷ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240.

⁵⁸ Su'ûd b. Süleymân b. Sâlim el-Hunâî, "Kürâ'unneml 'Alî b. el-Hasen el-Hunâî: Ḥayâtuhû ve âşâruhû" *Alâmu ve menâhicü fi şinâ'ti'l-mu'cemiyyeti: Kürâ'unneml ve cuhûduhû'l-luğavîyyeti nemûzecen*, ed. Komisyon ('Ummân: Metâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022): 85.

⁵⁹ Seyf b. Sâlim b. Fuḍayl el-Muskerî, "Bejne'l-mezhebeyn: Kürâ'unneml enmûzecen", *Alâmu ve menâhicü fi şinâ'ti'l-mu'cemiyyeti: Kürâ'unneml ve cuhûduhû'l-luğavîyyeti nemûzecen*, ed. Komisyon ('Ummân: Metâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022): 24.

görüşlerini karşılaştırarak tarafgirlikten uzak şekilde tercih yapabildiği, bu iki mektebin görüşlerini birleştiren Bağdât mektebinin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir.⁶⁰ Dolayısıyla, Kürâunneml'in de bu eklektik yaklaşımı benimseyen dâimiler arasında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

5. Eserleri

Biyografik eserler Kürâ' 'a ait birtakım kitaplardan bahsetmektedir ancak şu ana kadar bunların sadece üç tanesinin günümüze ulaşmış olduğu tespit edilmiştir. Biri, bu çalışmanın konusu olan *el-Münecced fi'l-luğa*, diğeri ikisi ise *el-Mücerred* ve *el-Müntehab*tır. Çeşitli biyografik ve bibliyografik kaynaklarda isimleri geçen kitapları şu şekildedir:

el-Müntehab :Eser, konularına göre bablara ayrılmış vaziyette, içeriğinde anlam bilimsel çalışmalar da bulunan bir tür sözlüktür.⁶¹ Kitap, Muhammed b. Aḥmed el-Ömerî tarafından iki cilt olarak yayımlanmıştır.

el-Mücerred: *Kalb* sistemine benzer bir sistemle hazırlanmış alfabetik bir sözlüktür. Eser incelendiğinde Kürâ' 'ın kelimeleri telaffuza dayalı alfabetik sıra ile bâblar şeklinde sıraladığı, alt bölümlere kelimelerin ikinci harflerini esas alarak fasıl ismini verdiği böylelikle alfabetik ana ve alt bölümlerle sözlüğü oluşturduğu görülmektedir. Kürâ' ' ayrıca eserin ön sözünde bu eserin *el-Münadḍad* isimli sözlüğün özeti ve şevâhidinin çıkarılmış hali olduğunu belirtmiştir.⁶² *el-Münecced fi'l-luğa* 'nı muhakkikleri sözlüğe yazdıkları mukaddimede, *el-Mücerred* 'in günümüze ulaşmadığını belirtmişlerdir,⁶³ ancak eser kısmen de olsa günümüze ulaşmış, Muhammed b. Aḥmed el-Ömerî tarafından 1992 yılında tahkik edilip yayımlanmıştır.

Kürâ' 'ın günümüze ulaşmamış olduğu düşünülen kitapları ise şöyledir:

el-Münadḍad: İbnü'n-Nedîm, Yâkût el-Ḥamevî ve İbnü'l- Kıfî bu eserden bahsetmişlerdir.⁶⁴ Yâkût el-Ḥamevî, bu kitabın bir bölümünü, bizzat Kürâ' ' tarafından kendi el yazısı ile yazılmış halde gördüğünü ve Kürâ' 'ın bu eserde birçok farklı nadir kelime kullandığını ve eseri alfabetik olarak düzenlediğini belirtmiştir.⁶⁵

el-Evzân: Fiil vezinleri ile ilgili bir eserdir.⁶⁶

Bunların dışında biyografik kaynaklarda Kürâ' 'a bazı eserler atfedilmektedir. Bunlardan tespit edilebilenler şu şekildedir:

⁶⁰ Salih Zafer Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış," *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13, no 3 (2013): 135.

⁶¹ Kürâunneml, *el-Müntehab min garib-i kelâmi'l- Arab*, 45.

⁶² Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâfî Kürâunneml, *el-Mücerred fi Ğaribi kelâmi'l Arab ve luğatihâ*, thk. Muhammed b. Aḥmed el-Ömerî (Mekke: Mektebetü's-şakâfeti'd-dîniyye, 1992), 31.

⁶³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 12.

⁶⁴ Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 92.

⁶⁵ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4:573.

⁶⁶ Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240.

*el-Muşahhaf, el-Munazzam, Emşiletü'l-garîb 'alâ vezni'l-ef'âl,*⁶⁷ *el-Ferîd*⁶⁸ *el-Mücehhed,*⁶⁹ *Lehce fi'l-luğa,*⁷⁰ *el-Muntazam, el-Münemnem, el-Mu'avvef, el-Müveşşâ.*⁷¹

6. Hocaları

Biyografik kaynaklarda, Kürâunneml'in ilmî seyahatleri ve hocaları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Kürâ'ın eserlerinde hocası olduğu izlenimi veren iki kişinin adı mevcuttur:

Ebû 'Ali Aḥmed b. Ca'fer ed-Dîneverî⁷² (ö.289/902)

Mısır'ın tanınan dilcilerinden biri olup kökeni Dinûr'dur. Başra'da Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuş, sonrasında Bağdât'a giderek Müberred'in öğrencisi olmuştur. Daha sonra Mısır'a gelmiş ve burada Başralı ve Kûfeli dilciler arasındaki görüş farklılıklarını ele alan "*Kitâbu'l-Mühezzeb* isminde bir kitap yazmıştır.⁷³

Ebû Yûsuf Ya' kub b. İşhâk el-İşfahânî⁷⁴ (ö.287/900)

Biyografi kitaplarında hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu kişinin, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın eserlerini Kürâ' 'a rivâyet ettiği belirtilmektedir.⁷⁵

BULGULAR

1. *el-Münecced fi'l-luğa*'nın Adı ve Kürâunneml'e Nispeti

Kürâunneml'e nispeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmayan eser, müellifin eserini mukaddimesinde belirttiği üzere, lafızları aynı manaları farklı sözcükleri bir araya toplama amaçlı telif edilmiştir.⁷⁶ Biyografi kitaplarındaki bilgiler de eserin Kürâunneml'e ait bir müşterek lafız sözlüğü olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁷ Eserin ismi olan *Münecced*, (مُنَجَّد) نجد kökünden gelen ve sözlükte "düzenlenmiş,"⁷⁸

⁶⁷ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4:573.

⁶⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 92.

⁶⁹ Celâlüddin 'Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû Faḍl İbrâhîm (Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1981), 2:158.

⁷⁰ 'İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârîfin: Esmâu'l-müellifin ve âşâru'l-muşannifin* (İstanbul: Müessesetü't-târîhi'l-'Arabî, 1951), 1:676.

⁷¹ Cemâlüddin Muhammed b. Ya'küb Firûzâbâdî, *el-Bulğa fi terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa* (Dimaşk: Dâru Sa'deddîn li't-ṭibâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî', 2000), 207.

⁷² Kürâunneml, *el-Müntehab min garîb-i kelâmi'l-'Arab*, 705,687.

⁷³ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1984), 215; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 1:206.

⁷⁴ Kürâunneml, *el-Müntehab min garîb-i kelâmi'l-'Arab*, 726,728,756,778; Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 362.

⁷⁵ Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240.

⁷⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 29.

⁷⁷ Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 2:240.

⁷⁸ Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru şâdir, 1993.), 3:416.

“ölçülüp tartılmış”⁷⁹ anlamına gelen ism-i mef’ûldür.⁸⁰ Sözlüğün metni, ilk olarak 1973 yılında Fevzî ‘Abdül‘azîz Mes’ûd tarafından yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiştir. 1976 yılında ise Ahmed Muhtâr ‘Ömer ve Dâhî ‘Abdübâkî tarafından tekrar tahkik edilmiş; değerli bir mukaddime eklenerek yayımlanmıştır.⁸¹

2. el-Münecced fi'l-luğa'nın Konusu ve Özellikleri

el-Münecced fi'l-luğa, müşterek lafızlar olarak adlandırılan ve birden fazla anlamı olan lafızları bir araya toplamış bir sözlüktür.⁸² Nitekim müellif de eserin ön sözünde sözlüğü lafızları aynı anlamları farklı sözcükleri bir araya toplamak için yazdığını belirtmiştir.⁸³ Altı bölümden oluşan sözlükte, her bölüme farklı bir başlık verilmiştir. Bu başlıklar şöyledir:

Birinci Bölüm: Baştan ayağa vücut organları⁸⁴

İnsan vücuduna ait organ isimlerinden oluşmaktadır. Bu bölüm, ana anlamı “baş” olan رَأْسٌ (ra'sun) maddesinin açıklanması ile başlamış olup, bu kelimenin *Mekke, başkan, kalabalık ve şerefli topluluk, başlangıç* şeklindeki dört farklı anlamından bahsedilmiştir.⁸⁵ Bölümün en son maddesi ise ana anlamı “ayak” olan قَدَمٌ (kademun) maddesidir. Burada قَدَمٌ kelimesi, قَدَمٌ صِدْقٍ (kademun sıdğın) şeklindeki eş dizimi⁸⁶ ile verilmiş, bu şekli ile kullanıldığında bu ifadenin “öncelik” (سَابِقَةٌ) anlamına geldiği belirtilmiştir. Kürâ' maddenin bu anlamına Yûnus Sûresi'ndeki { وَبَشِّرِ الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنَّ }⁸⁷ “İman edenlere, Rableri katında kendileri için bir öncelik bulduğunu müjdele.” âyetini şâhid olarak göstermiştir.⁸⁸

İkinci Bölüm: Canlı türleri⁸⁹

İnsanları, yırtıcıları, böcekleri, evcil ve vahşi hayvanları kapsayan canlı türleri ile ilgili bir bölümdür. Bölüm الإنسان (el-insân) maddesi ile başlamış ve kelimenin “insan” dışında, “göz bebeği” (نَاطِرُ الْعَيْنِ) şeklindeki ikinci anlamı açıklanmıştır. Buradaki “göz bebeği” ifadesi, gözün ortasındaki bulunan, ışığı algılayan ve görme işlevini yapan bölge anlamındadır. Kürâ', burada Zürrumme'nin (ö. 117/735)

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3:418.

⁸⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 15.

⁸¹ İsmail Durmuş, “Kürâunneml”, *DİA*, c.26 (İstanbul: TDV, 2002), 561.

⁸² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 15.

⁸³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 29.

⁸⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 30.

⁸⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 30.

⁸⁶ Birlikte kullanımı süreklilik arz eden, iki veya daha fazla öğeden oluşan yapılar. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2003), 94-95.

⁸⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 84.Yûnus 10/2.

⁸⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 58.

⁸⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 59.

وإنسانٌ عَيْني يَحْسِرُ الماءَ مرَّةً فَيَبْدُو وتاراتٍ يَجْمُ فَيَعْرِقُ⁹⁰

“Göz bebeğim bazen su çekildiğinde ortaya çıkar,
Bazen de kapanır ve dolup taşar.”

şeklindeki beytini vermiş ve anlamı böyle delillendirmiştir.⁹¹ Bölümün son maddesi النَّسْنَس (nesnâs) kelimesidir. Müellif, Arap folklorunda varlığına inanılan bir canlıya⁹² karşılık gelen bu kelimeyi “canavar sınıfına giren, avlanan ve yenen, insana benzeyen, tek gözü, tek ayağı ve tek eli olan, insan gibi konuşan bir canlıdır.” şeklinde tanımlamıştır.⁹³ Bu kelimenin bir diğer anlamının İbnü’s-Sikkât’ten (ö. 244/858) yaptığı alıntı⁹⁴ ile “açlık” olduğunu belirten Kürâ’, kelimenin bu anlamına;

أَصْرٌ بِهَا النَّسْنَسُ حَتَّى أَحْلَاهَا بَدَارٌ عَقِيلٌ وَابْنُهَا طَاعِمٌ جَلْدٌ

“Açlık ona o kadar zarar verdi ki, onu,

‘Ukayl’in evine yerleştirdi, oğlu ise güçlü ve besiliydi.”

beytini şahid olarak vererek bölümü tamamlamıştır.⁹⁵

Üçüncü Bölüm: Küçük ve büyük kuşlar ve benzerleri⁹⁶

Av kuşları, küçük kuşlar ve diğer türleri de dahil olmak üzere kuşlarla ilgili bölümdür. Bölümün ilk maddesi, “gün batımında bulunduğu iddia edilen bir kuş” şeklinde tanımlanan العَنْقَاء (el-‘anka’) dır. Bu kuş, mitolojik anlatılarda simurg ve zümrüdüanka olarak bilinen hayalî bir kuştur.⁹⁷ Kürâ’ العَنْقَاء sözcüğünün ana anlamını vermiş, sonrasında sözcüğün “uzun boyunlu kadın”, “büyük musibet” şeklindeki diğer anlamlarından da söz etmiştir.⁹⁸ Bölüm, “sivrisinekler” anlamındaki البَعُوض (el-ba‘ûd) maddesi ile sona ermektedir. Kürâ’ bu sözcüğü “bilinen bir şeydir” şeklinde açıklamakla yetinmiş, sözcüğün müfred formunun بَعُوضَةٌ olduğunu

⁹⁰ Ğaylân b. ‘Ukbe el-‘Adevî, *Dîvânu Zü’rrumme*, thk. ‘Abdü’l-Ķudüs Ebû Şâlih, nşr. Ebû Naşr Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî (Beyrût: Müessesetü’l-îmân, 1982), 1:460.

⁹¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 59.

⁹² Hadramut ve Yemen bölgesinde bulunan, insan biçiminde, yüzü göğsünde olan tek ayak üzerinde sıçrayarak hareket eden ve eti yenen bir varlık. Ebû’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi tevârihi’l-a’yân*, thk. Muḥammed Berekât vd. (Dîmaşk: Dâru’r-risâleti’l-‘âlemiyye, 2013), 2:592.

⁹³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 83.

⁹⁴ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk es-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, Nşr. Faḥreddîn Kaḫâve (Beyrût: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1998), 471.

⁹⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 83.

⁹⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 84.

⁹⁷ Sargon Erdem, “Anka.” *DİA*, c.3 (İstanbul: TDV, 1991), 201.

⁹⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 84.

belirtmiştir. Kategorik olarak “kuşlar” ana anlam alanına dâhil olmamasına rağmen bu sözcüğün ikinci bölüme alınmış olmasının muhtemel nedeni, uçabilen bir canlı olması nedeniyle kuşlara benzemesidir. البَعُوضَة kelimesi, aynı zamanda Arapların tarihinde önemli bir savaşın yaşandığı yer olarak tanımlanmıştır.⁹⁹ Sözcüğün bu anlamı için, Mütemmim b. Nüveyre'nin (ö.30/650) şu beyti şâhid olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰

على مثل أصحاب البعوضة فاحمشي لك الويل - حرَّ الوجهِ أو يَبِكِ مَنْ بَكَى¹⁰¹

“Aşhâbu'l-Ba'ûda gibi yüzünü yırtmazsan,

Yazıklar olsun sana! Ya da ağlayanlarla birlikte ağlamazsan.”

Dördüncü Bölüm: Silahlar¹⁰²

Silahlar ve savaş aletleri ile ilgili bir bölümdür. Bu bölümün ilk maddesi, ana anlamı “kılıç” السَيْف (es-seyf) tir. Müellif bu maddenin ana anlamını zikretmiş, “savaş aleti olarak kullanılan şey” şeklinde açıklamıştır. Ardından maddenin “at kuyruğunun kılı” şeklindeki diğer anlamını belirtmiş, ayrıca sözcüğün السَيْف (es-sîyf) formunun da “deniz kıyısı” anlamına geldiğinden bahsetmiştir. Kürâ' pek çok yerde olduğu gibi burada da ses değişimlerinden kaynaklanan farklılıkları sözcüğün anlam evrenine dahil etmiştir.¹⁰³ Bölümün son maddesi, الْجُرْزُ (el-cürz) kelimesidir.¹⁰⁴ Müellif bu kelimenin tanımını yapmamış ancak bir savaş aleti olduğunu ifade etmiştir. Daha sonrasında “çorak toprak” ve “obur adam” şeklindeki diğer anlamlarını da açıklamış, kelimenin cemî' formunun جِرَزَةٌ (cirazetün) olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

⁹⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 97. Müellif tarafından neresi olduğu belirtilmeyen bu bölge, farklı kaynaklarda "Benî Esed kabilesine ait, sığ bir su kaynağının adı" şeklinde tanımlanmaktadır. Ebû'l-Kâsım Maḥmūd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Cibâl ve'l-emkine ve'l-mîyâh*, thk. Ahmed 'Abduttevvâb (Kâhire: y.y., 1999), 51.

¹⁰⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 97.

¹⁰¹ Ebû Bişr 'Amr b. Oşmân es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muḥammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l- Hâncî, 1988), 3:8-9.

¹⁰² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 98.

¹⁰³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 98.

¹⁰⁴ Demirden yapılmış bir sütun veya sopa. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 1:455.

¹⁰⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 101.

Beşinci Bölüm: Gökyüzü ve onun aşağısındakiler¹⁰⁶

Gök cisimleri ve gökyüzü ile ilgili kavramlardan oluşmaktadır. Bölümün ilk sözcüğü, السَّمَاء (es-semâ') dir. Müellif burada öncelikle sözcüğün cem'î halinin سماوات (semâvât) olduğunu belirtmiş, سماء kelimesinin “yağmur” (المَطْرُ) anlamına da geldiğini açıklayarak devam etmiştir. Kürâ', kelimenin bu anlamına Nemir b. Tevleb'in aşağıdaki beyitleri ile istişhâd etmiştir:¹⁰⁷

سَلَامُ الْإِلَهِ وَرَيْحَانُهُ وَرَحْمَتُهُ وَسِمَاءٌ دَرَزُ

غَمَامٌ تَدَلَّى بِرِزْقِ الْعِبَادِ فَأَحْيَا الْبِلَادَ وَطَابَ الشَّجَرُ¹⁰⁸

Allah'ın selâmı ve bereketi

Rahmeti ve yağın yağmuru

Kullar için rızık vererek süzülen bulutlar

Beldeleri canlandırdı ve ağaçları güzelleştirdi.¹⁰⁹

Kürâ' sözcüğün farklı formlarını da açıklamış, bu açıklamalarını şiir istişhâdı ile güçlendirmiştir. Örneğin, yağmur anlamındaki سماء sözcüğünün çoğul halinin سُمِّيٌّ (sümiyyün) olduğunu belirtmiş ve Ru'be b. Accac'ın (ö.145/762) şu beyti ile istişhâd yapmıştır.¹¹⁰

تَلْفَهُ الْأُرُوحُ وَالسُّمِّيُّ فِي دَفءِ أَرْطَاةٍ¹¹¹ لَهَا حَيِّيٌّ¹¹²

“Rüzgarlar ve yağmurlar onu sarar,

Artâ ağacının¹¹³ sıcak kucağı ona barınak olur.”

¹⁰⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

¹⁰⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

¹⁰⁸ *Dîvânü'l-Nemir bin Tevleb el-'Uklî*, thk. Muḥammed Nebîl Tarîfî (Beyrût: Dâru şâdir, 2000), 64.

¹⁰⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

¹¹⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

¹¹¹ Yaprakları kalın ve bükülmüş olan, kumlu topraklarda yetişen ve kökleri kırmızı renkte olan küçük ağaç. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 7:254; İbrâhîm Naḥâl, *Mu'cemu Nahâl fi'l-esmâi'l-'ilmîyyeti li'n-nebatât* (Beyrût: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 2009), 39.

¹¹² Abdülmelik b. Kureyb el- Aşma'î, *Dîvânü Accâc*, nşr. 'İzzet Ḥasan (Beyrût: Dâru'ş-şarķi'l-'Arabî, 1995), 303.

¹¹³ *Calligonum* ismindeki bu bitki, Türkçe'de Ebu Cehil çalısı olarak bilinmektedir. Süleyman Temel ve Işıl Temel “Türkiye İçin Endemik *Calligonum polygonoides* L. ssp. *comosum* (L'Hér.) Çalısının Otlanmada Tercih Durumları ile Bazı Bitkisel ve Verim Özelliklerinin Belirlenmesi,” *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 49, no.1 (2018): 8.

Bunun dışında Kürâ‘ , “سَمَاوَةُ الْبَيْتِ” (semâvetü’l-beyt) şeklindeki ifadenin de “evin çatısı altında bulunan sundurma” anlamına geldiğini belirterek, bu anlamı Tufeyl el-Ğanevî’nin (ö.m.610 ?) şu beyti ile delillendirmiştir:

سَمَاوَةُ أَسْمَالٍ بُرْدٍ مُحَبَّرٍ وَصُهُوتُهُ مِنْ أُتْحَمِيٍّ مُعْصَبٍ¹¹⁴

“Evin sundurması, işlemeli eski bir elbisedendir,

Çatısı ise taçlı Ethamî kumaşındandır.”¹¹⁵

Sözcüğün son maddesi ana anlamı “gece” olan اللَّيْلُ (el-leyl) kelimesi olup “toy kuşunun¹¹⁶ erkeği ve dişisi” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁷ Kürâ‘ bu maddeyi gök cismi olmadığı halde, beşinci bölüme almıştır. Bunun nedeni, o dönemin astronomi bilgisi gereği gündüz ve gece olayının gökyüzünün aşağısında gerçekleştiğini düşünmesi olabilir.

Altıncı Bölüm: Yeryüzü ve onun üzerindeki¹¹⁸

Bu bölüm, telaffuza dayalı alfabetik düzen içindedir ve 28 alt bölümden oluşmaktadır. Bölümü diğerlerinden ayıran bir diğer özellik de neredeyse tüm sözcüklerin ana anlamlarının verilmiş olmasıdır. Bunun nedeni, sözlüğün bu kısmının tek bir anlam alanından değil tüm anlam alanlarından çok sayıda madde içermesi ve sözcüklerin ana anlamlarının tahmin edilmesinin zorlaşmış olmasıdır.

Bölümün ilk maddesi temel anlamı “yeryüzü” olan الْأَرْضُ (el-ard) kelimesidir. Müellif, kelimenin ana anlamı açıklamamış, *nezle*, *sarsıntı*, *hayvan bacağı* gibi farklı anlamları belirtmiş,¹¹⁹ bölüme ismini veren bu kelimenin ana anlamının zaten bilindiğini veya anlaşıldığını düşünmüştür. Alfabetik olan bu bölümün, الْأَرْضُ maddesi ile başlamaması gerekmektedir, ancak Kürâ‘ bölümün isminde geçen bu sözcüğü başta açıklamayı tercih etmiş, daha sonra alfabetik sıradan devam etmiştir. Bölümün son kelimesi يَأْسُ (ye’sün) dür. Müellif, bu kelimeyi bağlamı ile açıklamış, "يَبْسُتُ مِنَ الشَّيْءِ يَأْسًا" bir şeyden ümidimi kestim" şeklinde cümle içinde kullanmıştır. Ayrıca bu fiilin bir diğer anlamının “bilmek” olduğunu ve Arap dilinde bu fiilden başka başında ardışık olarak iki يِ nın yer aldığı başka bir mâzî fiil olmadığını da belirtmiştir.¹²⁰

¹¹⁴ *Divânu’ Tufeyl el-Ğanevî Şerhu’l-Aşma’i*, thk. Fellağoğlu Hâssan (Beyrût: Dâru şâdir, 1997), 24.

¹¹⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 103.

¹¹⁶ Tavukgillerden böcek ve tanelerle beslenen orta büyüklükte bir av kuşu. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 5:4882.

¹¹⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 106.

¹¹⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 107.

¹¹⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 107.

¹²⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 361.

3. Maddelerin Sayısı ve Özellikleri

el-Münecced fi'l-luğa, Arap dilinde çok anlamlı sözcükleri inceleyen ve günümüze ulaşmış en eski ve kapsamlı sözlüklerden biridir. Yaklaşık 850 maddeden oluşan sözlüğün, benzer sözlüklerdeki madde sayısı göz önünde bulundurulduğunda oldukça hacimli olduğu görülür. En fazla maddenin olduğu bölüm, alfabetik olarak dizimlenmiş 28 alt bölümden oluşan altıncı bölümdür.¹²¹ Bu bölümdeki madde sayısı 650 civarındadır. En az maddenin olduğu bölüm ise, gök cisimlerinden bahseden beşinci bölüm olup bu bölümdeki madde sayısı dokuzdur.¹²² Sözlüğün yan anlam, mecâz, ezdâd vb. olması fark etmeksizin, bütün anlam ilişkilerini içeren ve birden fazla anlamı olan sözcükleri ele aldığı ve bunların tamamını müşterek lafız çatısı altında değerlendirdiği görülmektedir.

Sözlüğün muhakkikleri Aḥmed Muḥtâr 'Ömer ve Dâḥî 'Abdülbâkî, tahkikli metne yazdıkları mukaddimede sözlüğün günümüze ulaşmış en eski ve en kapsamlı müşterek lafız sözlüğü olduğunu iddia etmişlerdir.¹²³ Nitekim hicrî ilk üç asırda müşterek lafız sözlükleri içinde bu hacimde bir sözlük tespit edilememiştir. *el-Münecced fi'l-luğa*'nın söz varlığına en yakın sözlük, Yahyâ el-Yezîdî'nin (ö. 225/840) *Mâ'ttefeķa lafzuhû va'ḥtelefe ma'nâhû* isimli sözlüğüdür. *el-Münecced fi'l-luğa*'nın muhakkiklerinin günümüze ulaşmadığını düşündükleri bu eser,¹²⁴ 1987 yılında 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn tarafından tahkik edilip yayımlanmıştır. *el-Münecced*'e göre daha erken sayılabilecek bir dönemde telif edilmiş olan bu sözlük yaklaşık 717 maddeden oluşmaktadır.¹²⁵

4. Maddelerin Seçimi ve İşlenmesi

Sözlük, Arap dilinde müşterek lafızlar olarak adlandırılan, anlamları farklı lafızları aynı sözcükleri bir araya toplamıştır. Ancak Kürâ' sözlükteki maddeleri neye göre belirlediği ve seçtiği konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Maddelerin farklı başlıklar altında toplandığı göz önüne alındığında, müellifin ilk beş bölümde belli anlam alanlarına ait sözcükleri bir araya getirdiği görülmektedir. Son bölüm olan altıncı bölümde ise böyle bir örüntü mevcut değildir.

Kürâ', her bölümdeki maddeleri tek tek ele almış, hemen hemen bütün maddelere Arap şiiri, âyet, hadis ve mesellerle istişhâdda bulunmuş, ancak ilk beş bölümün pek çok yerinde kelimenin en çok bilinen anlamını açıklamamıştır.¹²⁶ Örneğin müellif, canlı türlerini ele aldığı ikinci bölümde البقرة (el-baķara),¹²⁷ الفيل (el-ffil),¹²⁸ الكلب

¹²¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 107.

¹²² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

¹²³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 18.

¹²⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 18.

¹²⁵ İbrahim b. Ebî Muḥammed Yahyâ el-Yezîdî, *Mâ'ttefeķa lafzuhû va'ḥtelefe ma'nâhû*, Thk. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn (Mekke: y.y., 1987), 303-315; Kurt, "Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu," 210.

¹²⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 20.

¹²⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 76.

¹²⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 62.

(el-kelb),¹²⁹ الجرو (el-cirv)¹³⁰ kelimelerinin “inek, fil, köpek, enik” şeklindeki hayvan isimleri olan anlamlarını açıklamamış, daha ziyâde bu sözcüklerin anlam çeperinde bulunan diğer anlamlarından bahsetmiştir. Bunun nedeni, kelimenin akla gelen ilk anlamının ana anlam olduğunu ve okuyucunun bunu kolayca tahmin edeceğini düşünmesi olabilir.¹³¹ Sözcüğün ana anlamını verdiği yerlerde ve altıncı bölümde ise Kürâ‘, maddeleri açıklamaya ana anlamlarından başlamıştır. Altıncı bölüm hariç, müellifin sözlüğü bölümlendirirken sözcüklerin temel anlamlarını esas alması, kelimenin anlamının tahmin edilmesini kolaylaştırırsa da tüm maddelerin ana anlamlarının verilmemesi sonradan Araplaşmış bir coğrafyada yaşayan ve Arap olmayan toplumların sözlükten faydalanmasını zorlaştıracak bir problem olarak kabul edilebilir.

5. Maddelerin Dizimi ve Düzeni

el-Münecced fi'l-luğa'nın bölümlendirme ve dizim özellikleri incelendiğinde, eserin iki ayrı sözlük türünün özelliklerini bir arada taşıdığı görülmektedir. Hayvan isimleri, savaş aletleri ve organ isimleri gibi farklı anlam alanlarındaki sözcüklerin bir araya getirildiği ilk beş bölüm, monografik sözlükler kategorisinde değerlendirilebilir. Sözlüğün altıncı bölümü olan “*yeryüzü ve onun üzerindeki*” başlıklı bölümde ise herhangi bir anlam alanına özgü olmayan, genel nitelikli sözcükler toplanmıştır. Bu bölümde, ilk beş bölümden farklı olarak, *et-tertübü'n-nuḫḫî* adı verilen, aslî ve zâid harf ayrımının yapılmadığı telaffuza dayalı alfabetik sistem kullanılmıştır. Yirmi sekiz alt bölümden oluşan bu altıncı bölüm, eserin en kapsamlı kısmını oluşturmakta ve sözlüğün söz varlığının büyük bölümünü içermektedir. İlk beş bölümdeki sözcükler ise belirli bir düzen gözetilmeksizin gelişigüzel bir sıralama ile yer almaktadır. Ancak birinci bölüm olan “*baştan ayağa vücut ve organlar hakkında*” isimli bölümde, sözcüklerin sıralanması gerçekten de baştan ayağa şeklinde gözlemsel bir sıralamaya tâbî tutulmuştur.¹³²

Sözlüğün diğer bölümlerinin aksine alfabetik sistemle telif edilen altıncı bölümde, ilk beş bölümün anlam alanına ait olan gök cisimleri, hayvan isimleri ve organ isimleri gibi sözcükler mevcuttur. Yine, “*yeryüzü ve onun üzerindeki*” şeklindeki bir isme sahip olmasına rağmen altıncı bölüm, tüm anlam alanlarından pek çok soyut ve somut sözcük içermektedir. Eserin bu özellikleri, sözcükleri anlam alanına göre ayırmanın yol açtığı bazı zorluklar nedeniyle Kürâ‘’ın sözlüğün sistemini başta planladığı şekilde devam ettiremediğini düşündürmektedir.

6. *el-Münecced fi'l-luğa*'da Anlamın Açıklanması

¹²⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 64.

¹³⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 65.

¹³¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 22; Rîm Ferhân el-Mu‘ayyâ, “Menhecü Ebi'l-Hasen el-Hünâî ‘Kürâ‘unneml’ fi kitâbihî el-Münecced fi'l-luğa”, *Mecelletü'l-menâra li'l-buḫşî ve'd-dirâsât* 18, no. 4 (2011): 266.

¹³² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 22.

Müellifin maddeleri açıklamada kullandığı çeşitli yöntemler tespit edilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a. Tanımlama

Bir sözcüğün veya bir terimin içeriğinin açıklanması anlamına gelen tanımlama¹³³, müellifin en sık kullandığı yöntemlerden biridir. Kürâ', bu yöntemle sözcüğün özelliklerinden bahsetmiş ve onu insanın zihninde canlandırabileceği şekilde tarif ederek açıklamıştır. Örneğin altıncı bölümde البُلْح (el-bulaḥ) kelimesini “kartaldan daha büyük, grimsi renkte, çoğulu بِلْحَان (bilḥân) olan büyük bir kuş” şeklinde tanımlamış, bu kelimeye karşılık gelen varlığı büyüklük ve renk açısından nitelemiştir.¹³⁴ Yine birinci bölümde olan ve الأعقاب (el-a'qâb) maddesi “duvarı sağlamlaştırmak için tuğlaların arasına yerleştirilen çömlek” şeklinde tarif edilmiştir.¹³⁵

b. Bağlam ile açıklama

Kürâ'ın kullandığı yöntemlerden biri de sözcüğün anlamını sözcüğü cümle içinde kullanarak, bağlam içinde açıklamaktır. Örneğin Kürâ', ilk bölümde geçen لَقِيْتَهُ أَوْلَ عَيْنٍ العَيْن (el-'ayn) kelimesini cümle içinde eş dizimi ile kullanmış, anlamını “bir şeyle ya da biri ile ilk kez karşılaşmak” şeklinde açıklamıştır.¹³⁶ Yine, altıncı bölümde أَزْمَعَ (ezme'a) fiilinin anlamını açıklarken, أَرْمَعْتُ عَلَى الأَمْر (ezme'a) cümlesini örnek olarak vererek cümlenin anlamını “bu meselede karar verdim” şeklinde açıklamış, fiilin karar vermek anlamına geldiğini belirtmiştir.¹³⁷

c. Benzetme ile açıklama

Herhangi bir varlığı ona benzeyen başka bir varlıktan bahsederek açıklama da müellifin kullandığı bir diğer yöntemdir. Örneğin üçüncü bölümde, الوَطْوَاط (el-vaṭvât) kelimesini, “konuşması kırlangıçların vızıltısına benzeyen kişi” olarak açıklamış,¹³⁸ aynı bölümde geçen السَّمَامَةُ (es-semâmâ) kelimesinin anlamını ise “bıldırcına benzeyen bir kuş” şeklinde ortaya koymuştur.¹³⁹

d. Eş anlam ile açıklama

Kürâ' bazı maddelerde, bir sözcüğün anlamını doğrudan eş anlamlısını vererek açıklamayı yeterli görmüştür. Örneğin müellif altıncı bölümde bulunan الزُّخْرُف (ez-zuḥruf) maddesini açıklamak için eş anlamlısı olan الذَّهَب (ez-zeheb) kelimesini

¹³³ Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 190.

¹³⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 144.

¹³⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 58.

¹³⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 32.

¹³⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 122.

¹³⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 88.

¹³⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 92.

vermiş¹⁴⁰, ikinci bölümdeki البَقَرَة (el-bakara) kelimesini de “aile bireyleri” anlamındaki العِيَال ile (el-‘iyâl) açıklamıştır. ¹⁴¹

e. Zıt anlam ile açıklama

Kürâ‘ın kullandığı bir diğer yöntem ise sözcüğün zıt anlamlısını vererek anlaşılmasını sağlamaktır. Örneğin altıncı bölümdeki البَرْد (el-berd) kelimesini, ضِدُّ الخَرِّ ifadesiyle açıklayarak, soğuk kavramını “sıcacığın zıddı” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴² Bunun gibi, altıncı bölümdeki الأَبْيَض (el-abyaḍ) kelimesini de “siyahın zıddı” şeklinde الأسود (el-esved) kelimesi ile açıklamıştır. ¹⁴³

f. Delil getirerek açıklama

Fasih dil malzemesi ile istiḥâd, sözlükte müellifin en fazla kullandığı yöntemlerden biridir. Kürâ‘, şevâhid olarak Arap dili geleneğinde olduğu gibi Arap şiiri, âyet, hadis ve meseller kullanmıştır. Kullanılan şevâhidin büyük bölümü Arap şiiri olup, diğer şevâhidlerin sayısı sınırlıdır. Müellifin en çok kullandığı şevâhid sırasıyla şiir, âyetler, meseller ve hadisler şeklindedir.

Arap şiiri

Müellifin en fazla kullandığı şevâhid Arap şiiri olup bunların sayısı 709 dur. Eserin içerdiği madde sayısının yaklaşık 850 olduğu düşünüldüğünde, sözlükteki maddelerin büyük çoğunluğuna müellifin Arapça şiirlerle istiḥâd ettiği anlaşılmaktadır. Bu şiirlerin çoğu câhiliyye şiirlerinden, mu‘allakalardan ve muḥadram¹⁴⁴ şâirlerden alınmıştır. Kürâ‘ müteḳaddim¹⁴⁵ şâirlerin şiirleri ile de çok sayıda istiḥâdda bulunmuştur. Bu şâirlerden Zürrumme (ö. 117/735), kendisinden 36 beyit alınmasıyla dikkati çekmektedir.¹⁴⁶ Kürâ‘, şiirle istiḥâd için sınır kabul edilen tarihten sonra vefat eden¹⁴⁷ (h.150/767) Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ¹⁴⁸ ve Bişr b. Mu‘temir (ö. 210/825)¹⁴⁹ gibi müvelled¹⁵⁰ sayılan şâirlerin şiirleri ile az sayıda da olsa istiḥâd yapmıştır. Bunun dışında Kürâ‘ bazı yerlerde anonim şâirlere ait şiirleri şâhid olarak kullanmış,¹⁵¹ bazen de çok bilinen şâirlerin ismini zikretmeden şiirleri ile istiḥâd yapmıştır. Örneğin bazı yerlerde, daha önce atıf yaptığı Zürrumme’nin ismini zikretmeksizin şiirlerinden alıntı yaptığı

¹⁴⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 219.

¹⁴¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 76.

¹⁴² Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 140.

¹⁴³ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 112.

¹⁴⁴ Mehmet Efendioğlu, “Muḥadramûn,” *DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV, 2005), 393.

¹⁴⁵ Rahmi Er, “Müvelledün,” *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV, 2006), 227.

¹⁴⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 280.

¹⁴⁷ İsmail Durmuş, “İstiḥâd,” *DİA*, c.32 (İstanbul: TDV, 2001), 396.

¹⁴⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 345.

¹⁴⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 94.

¹⁵⁰ Er, “Müvelledün,” 227.

¹⁵¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 33.

görölmektedir.¹⁵² Bu noktada Kürâ'ın şiirle istişhâdda belirli bir yöntem gözetmediği ve şiirlerin kime ait olduğunu belirtmeyi çok önemsemediği anlaşılmaktadır. Bunun olası nedenleri arasında, Kürâ'ın şiirleri şâirlerine atfetmeye yeterince vakit bulamaması, bazı şeyleri gözden kaçırmaması ya da söz konusu beyitlerin şâirlerini bilmemesi sayılabilir.¹⁵³ Bir başka neden ise, müellifin istişhâd malzemesinin okuyucuya anlamı aktarmasını yeterli görmesi ve şiirlerin kaynağını belirtmekten çok, işlevselliğe odaklanmasıdır.

Kürâ' sözlüğün maddelerine şiirle istişhâd yapmadan önce birkaç sözcük ile de olsa açıklama yapmış, ardından kelimenin anlamına şiirle işaret ederek açıklamasını güçlendirmiştir. Örneğin, أَطَاعَ (eṭâ'a) fiilinin bitki ve benzeri şeyler için kullanıldığında, büyüyüp yayılma anlamına geldiğini açıklamış, ardından el-Aḥṭal (ö. 92/710-11)'in şu beytini istişhâd için kullanmıştır:¹⁵⁴

مِنْ خُضْبِ نَوْرٍ خُرَامِيٍّ قَدْ أَطَاعَ لَهُ أَصَابَ بِالْقَفْرِ مِنْ وَسْمِيَّةٍ خَضَلَا¹⁵⁵

“Lavanta çiçeği kokusundan büyüyüp yayıldı,

Çölde bahar yağmuruyla nemlenerek yeşerdi.”

Kürâ', gerekli gördüğü yerlerde şâhid olarak kullandığı beyitlerde geçen bazı ifadeleri ayrıca açıklamıştır. Örneğin, الهام (el-hâm) kelimesinin “insan topluluğu” şeklindeki anlamına, Câhiliye şâirlerinden Cüreybe b. Eşyem el-Fak'asî'nin şu beyti ile istişhâd yapmıştır:¹⁵⁶

وَلَقَلَّ لِي مِمَّا جَمَعْتُ مَطِيَّةً فِي الْهَامِ أُرْكَبُهَا إِذَا مَا رُكِبُوا¹⁵⁷

“Hiç olmazsa biriktirdiklerim arasında bir binek vardır,

Mahşerde “binin!” denildiğinde benim de bineceğim.”

Müellif, beyitte bahsedilen binekten kastın *beliyye*¹⁵⁸ olduğunu belirtmiş, câhiliye dönemi inançlarından birinin adı olan bu kavramı “ölen sahibinin kabrine bağlanan ve mahşer günü sahibinin bineceğine inanılan deve” şeklinde açıklamıştır.¹⁵⁹

¹⁵² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 51.

¹⁵³ el-Mu'ayıta, “Menhecü Ebi'l-Hasen el-Hünâi 'Kürâ'unneml,” 276.

¹⁵⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 126.

¹⁵⁵ Ebü Mâlik Ğıyâş b. Ğavş el-Aḥṭal, *Dîvânü'l-Aḥṭal*, ed. Mehdî Muḥammed Nâsırüddîn (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1994), 262.

¹⁵⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 30.

¹⁵⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2:118-119.

¹⁵⁸ Abdülkerim Özaydn, “Beliyye,” *DİA*, c.5 (İstanbul: TDV, 1992), 419

¹⁵⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 31.

Âyet

Müellif, Arap şiirinden sonra en fazla Kur'ân âyetleri ile istişhâd etmiş olup bunların sayısı 32'dir.¹⁶⁰ Kürâ', âyetle istişhâd yaparken çoğu yerde âyetin tamamını almamış, "قال الله تعالى"¹⁶¹, "في القرآن"¹⁶² gibi ifadeler kullanarak sadece âyetin ilgili kısmını aktarmıştır. Örneğin الجَانُّ (el-cânn) maddesinin canlılık anlamına delil olarak gösterdiği Neml Sûresi 10. âyetini¹⁶³ {نَهْتَرُ كَأَنَّهُ جَانٌّ} "...yılan gibi hareket eder." şeklinde kısmen zikretmiş, bağlamı bozulmayacak şekilde kullanmıştır.¹⁶⁴

Mesel

Arap dilinde kalıplaşmış ve halk arasında kullanılagelmiş ifadelerle mesel denilmektedir. Sözlükte مَثَلٌ benzerlik anlamına gelen مَثَلٌ kökünden türemiş olup "benzeyen" anlamına gelir.¹⁶⁵ Müellif sözlükte yaklaşık on yedi yerde Arap meselleri ile istişhâd yapmıştır.¹⁶⁶ Kürâ', meseller aracılığı ile açıklama yaparken cümleye "denilir ki" şeklinde başlamış, sözcüğü içeren meseli yazmış ardından kısa bir açıklama yapmıştır. Örneğin أُعْذِرُ (a'zera) fiilini doğrudan أُعْذِرُ مَنْ أُنْذِرُ "uyaran kişi mazur görülür; o uyarı görevini yapmıştır" anlamındaki mesel ile açıklamış, fiilin bu bağlamda nasıl kullanıldığını göstermiştir.¹⁶⁷

Hadis

Kürâ' sözlükte şevâhid olarak yaklaşık on dört hadis kullanmıştır.¹⁶⁸ İstişhâd amaçlı kullandığı malzemenin sayıca en az olanı hadislerdir. Müellif genel olarak kısa hadisleri tercih etmiş, hadisleri kelimenin anlamı anlaşılacak şekilde kısmen alıntılanmış, hadislerin senedine yer vermemiştir. Örneğin «لَيْسَ فِي الْجُبْهَةِ صَدَقَةٌ» (atta zekât yoktur) şeklindeki hadisin bir bölümünü الْجُبْهَةُ (el-cebhe) kelimesinin "at" anlamına şâhid olarak kullanmış, hadisin geri kalanını zikretmemiştir.¹⁶⁹ Ebû 'Ubeyd el-Ğâşım b. Sellâm'dan aktarılan hadisin metni «لَيْسَ فِي الْجُبْهَةِ وَلَا فِي الْكُسْعَةِ وَلَا فِي النُّحَّةِ صَدَقَةٌ» şeklindedir.¹⁷⁰

¹⁶⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 385.

¹⁶¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 235.

¹⁶² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 154.

¹⁶³ en-Neml Suresi, 27/10

¹⁶⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 160.

¹⁶⁵ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 1:432.

¹⁶⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 388.

¹⁶⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 127.

¹⁶⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 387.

¹⁶⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 31.

¹⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. 'Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003), 4:199.

Bazı kaynaklarda *el-Münecced fi'l-luğa*'nın hadisle istişhâd yapan en eski sözlük olduğu şeklinde bir bilgiye rastlanmıştır.¹⁷¹ Ancak bu bilginin doğru olmadığı görülmektedir. Zirâ lugat âlimleri hadisleri ilk dönemlerden itibaren istişhâd malzemesi olarak kullanmışlardır. Hadislerin istişhâd amaçlı kullanılıp kullanılmayacağı sözlük alanından ziyade daha çok nahiv alanının tartışma konusu olmuştur.¹⁷² Nitekim sistematik sözlüklerin ilki sayılan Hâlıl b. Aḥmed el-Ferâhîdî'nin *Kitâbu'l-'ayn*'ında, çok sayıda hadisle doğrudan istişhâd yaptığı görülmektedir.¹⁷³

g. Kelime kökenini tahlil ederek açıklama

Müellif bazı yerlerde kelimenin türediği kök ve o kökten gelen başka kelimeleri ve bunlar arasındaki anlam ilişkilerini açıklamıştır. Örneğin “kaşımak” anlamına gelen الجَحَش (el-caḥş) kelimesinin جَحَش fiilinin mastarı olduğunu; مَجْحُوش (meçhûş) kelimesinin ise ism-i mef'ûl olarak “çizik ya da tahriş benzeri bir nedenle kaşınan kişi” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

h. Eş dizimsel ifade ile açıklama

Arap dilinde *muşâḥabe*¹⁷⁵ terimi ile ifade edilen eş dizimlilik olgusu, iki veya daha fazla lafzın birlikte kullanımının süreklilik arz etmesi olarak tanımlanabilir.¹⁷⁶ Eş dizimsel yapı içindeki sözcüklerden biri gerçek anlamını korurken diğeri farklı bir anlam kazanır. Bu nedenle sözlüklerde bu tür kalıpların belirtilmesi önemlidir.¹⁷⁷ Bir kavram olarak ismi konmamış olsa da eş dizimlilik, ilk dönemlerden beri Arap dilcilerinin farkında olduğu bir olgudur.¹⁷⁸ Kürâ' da bu durumu göz önünde bulundurarak sözcüğün kullanıldığı eş dizimsel yapılar aracılığıyla kazandığı yeni anlamı ortaya koymuştur. Örneğin altıncı bölümde yer alan ve “parıldamak” anlamına gelen بَصَّ (başşa) fiilinin الْفَرْخُ بَصَّ فِي الْوَيْدِ şeklinde kullanıldığında “civciv cıvıladı” anlamına geldiğini belirtmiş, bu kelimenin cıvıldamak anlamında da kullanıldığını açıklamıştır.¹⁷⁹ Kürâ' bazen herhangi bir açıklama yapmadan sözcüğün eş dizimini vermekle yetinmiş, kelimenin karşılık geldiği anlamın bu

¹⁷¹ Durmuş, “Kürâunneml,” 561.

¹⁷² Abdülhamîd Şelkânî, *Meşâdirü'l-luğa* (Trablus: el-Münşe'etü'l-âmmeti li'n-neşri ve't-tevzî'i ve'l-î'lân, 1982), 15; Aḥmed Kâmeş, “el-Ḥadışü'n-Nebeviyyü şâhidin luğaviyyen fi'l-mu'cemâti'l-kaḍîmeti mine'l-'Ayn ile'l-Lisân,” *Mecelletü Câmî'ati'l-Emîr Abdulkâdir li'l-'ulûmi'l-İslâmiyyeti* 32, no.1 (2018): 187.

¹⁷³ Hâlıl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1:122, 1:237, 2:318, 3:379, 4:132, 6:170, 8:385.; Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivâyet Sistemi* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017), 252.

¹⁷⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 66.

¹⁷⁵ Muḥammed Aḥmed Ebu'l-Ferec, *el-Me'acimü'l-luğaviyyetü fi'dav'i dirâsâti 'ilmi'l-luğati'l-ḥadış* (Beyrût: en-Nahḍa'l-'Arabiyye, 1977), 110.

¹⁷⁶ Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 94-95.

¹⁷⁷ R.R.K. Hartmann - Gregory James, *Dictionary of Lexicography* (New York: Routledge, 2002), 23.

¹⁷⁸ Zeyneb 'Abdurrahman İbdâh ve Yahyâ 'Abâbine, “el-Muşâḥabetü'l-lafziyyeti fi kitâbi 'müteḥayyerü'l-elfâz' li İbn Fâris”, *Mecelletü'l-Câmî'ati'l-İslâmiyyeti li'd-dirâsâti'l-İnsâniyye* 28, no.3 (2020): 219.

¹⁷⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 140.

şekilde anlaşılacağını düşünmüştür. Örneğin, ilk bölümde, عَيْن (‘ayn) maddesinin anlamlarını açıklarken عَيْنُ الشَّمْسِ (‘aynu’ş-şems) eş dizimini vermiş, bu yapının ne anlama geldiğini ise açıklamaya gerek görmemiştir.¹⁸⁰ Kürâ’ın çağdaşı olan İbn Düreyd, عَيْنُ الشَّمْسِ ifadesini, “güneşin gözle görünmeyen ışıkları”¹⁸¹ şeklinde açıklamıştır. Halil b. Aḥmed’e göre ise bu ifade “güneşin yakıcı sıcaklığı” anlamına gelmektedir.¹⁸²

7. *el-Münecced fi’l-luğa*’nın Arap Sözlükçülüğüne Etkisi

Hicrî üçüncü asırda telif edildiği için klasik sözlükler arasında sayılan *el-Münecced fi’l-luğa* kendi türünde ve döneminde yazılmış sözlüklerin en kapsamlılarından biri olarak kabul edilmektedir. Kürâ’ı müşterek lafız olarak ele alıp açıkladığı maddeler dışında, kullandığı istişhâd malzemesinin içinde geçen pek çok sözcüğü de ayrıca açıklamıştır. Bu sözcükler de göz önüne alındığında, sözlüğün madde sayısının tespit edilenin de üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, müellifin sözlükte hayvanlar, gök cisimleri, kuşlar gibi farklı anlam alanlarından pek çok sözcüğü bir araya getirerek açıklamış olması onun geniş bir genel kültüre sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹⁸³

el-Münecced fi’l-luğa ve Yaḥyâ el-Yezîdî’nin benzer hacimdeki *Mâ’ttefeḳa lafzuhû va’htelefefe ma’nâhû* isimli müşterek lafız sözlüğü karşılaştırıldığında, Yezîdî’nin sözlüğünün daha eski olduğu; ancak görece daha dar kapsamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, Yezîdî’nin sözlüğü telif ederken herhangi bir sistematik dizim veya tasnif kullanmadığı anlaşılmaktadır. Bu da, bu hacimdeki bir sözlükten faydalanmayı zorlaştıran bir durumdur. *el-Münecced fi’l-luğa* ise özgün bir sisteme ve alfabetik dizime sahip olması yönüyle bu sözlükten ayrılmaktadır.

İki sözlük arasındaki bir başka fark ise söz varlığıdır. Yezîdî’nin sözlüğünün muhakkiki ‘Abdurrahmân b. Süleymân el ‘Useymîn, tahkikli metne yazdığı mukaddimede bu sözlüğün *el-Münecced fi’l-luğa*’ya göre daha eski ve daha kapsamlı olduğuna dair şüphe olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁴ Ancak *Mâ’ttefeḳa lafzuhû va’htelefefe ma’nâhû*’nun madde sayısı 717 civarındadır. *el-Münecced fi’l-luğa* ise 830 madde içermektedir. Dolayısıyla el ‘Useymîn’in verdiği bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, hicrî 224 yılında vefat eden Yaḥyâ el-Yezîdî’nin sözlüğünün, *el-Münecced fi’l-luğa*’ya göre çok daha eski bir sözlük olduğu açıktır.

Sözlükle ilgili dikkat çeken başka bir husus, müellif Kürâunneml’in kendinden sonra gelen sözlükçüler üzerindeki etkisidir. İbn Sîde, İbn Manzûr, Murtazâ ez-Zebîdî gibi müellifler eserlerinde Kürâ’ı’ın çok sayıda alıntı yapmıştır. İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-muḥîtu’l-a’zam* isimli sözlüğünün mukaddimesinde Kürâ’ın

¹⁸⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi’l-luğa*, 33.

¹⁸¹ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luğa*, 2:955.

¹⁸² Halil b. Aḥmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 2:254.

¹⁸³ Bilâl ‘Amîrûş, “el-Münecced fi’l-luğa li Kürâunneml, Dirâsetün fi’ş-şevâhîdi ve’l-müsteviyâti’l-luğavîyye”, *Mecelletü (Luğa-Kelâm)* 7, no.3 (2021): 312.

¹⁸⁴ el-Yezîdî, *Mâ’ttefeḳa lafzuhû va’htelefefe ma’nâhû*, 1.

kitaplarını kaynak olarak kullandığını belirtmiş,¹⁸⁵ yaklaşık 900 yerde Kürâ' 'a atıf yapmıştır. Sözlüğün pek çok yerinde "قول كراع", "عند كراع", "قال كراع", "عن كراع" şeklindeki alıntılar dikkat çekmektedir.¹⁸⁶ *Lisânü'l-'Arab*'ın müellifi İbn Manzûr da Kürâ' 'dan en çok alıntı yapan müelliflerdendir. Yine onun sözlüğünde de İbn Sîde'nin ifadelerine benzer şekilde çok sayıda alıntı bulunmaktadır.¹⁸⁷ Günümüze ulaşan en hacimli sözlüklerden bir olan *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*'un müellifi Murtażâ ez-Zebîdî de Kürâ' 'dan 1000 civarı alıntı yapmıştır.¹⁸⁸

el-Münecced fi'l-luğa'yı özel kılan bir diğer özellik de altıncı bölümünün *et-tertibü'n-nuṭḩi* olarak bilinen alfabetik sistem kullanılarak düzenlenmiş olmasıdır. Bu sistem, modern dönemde Lübnân merkezli sözlüklerde¹⁸⁹ ortaya çıkmış ve Batı Avrupa'dan alınmış gibi görünse de,¹⁹⁰ aslında Arap sözlükçülüğünün erken dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sözlüklerde maddelerin bu şekilde dizilmesinin temel nedeni, Arap dilinin bükümlü yapısından dolayı kelimelerin aslı ve zâid harflerini ayırmanın zorluğudur.¹⁹¹ Ancak; zâid harflerin ayrılmadığı bu sistemle, Arap dilinin geniş söz varlığını içeren kapsamlı sözlükler yazmak da oldukça güçtür. Nitekim erken dönemlerde bu sistemi kullanan sözlükler incelendiğinde, genellikle belirli bir konudaki söz varlığını derleyen, küçük hacimli eserler oldukları görülmektedir.¹⁹² Anlaşılan o ki, Kürâunneml de bu gerekçelerle bir müşterek lafız sözlüğü olan *el-Münecced fi'l-luğa*'nın altıncı bölümünde bu sistemi uygulamıştır. Sözlüğün erken bir dönemde telif edildiği ve bu sistemin sonraki dönemlerde yaygınlaştığı dikkate alındığında, Kürâ' 'ın söz konusu sistemi ilk kullanan lugat âlimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹³ Dolayısıyla, sözlükçülükteki yenilikçi yaklaşımı nedeniyle Kürâunneml'in kendisinden sonra gelen dilcilere ve Arap sözlükçülüğüne ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Eserlerinin diğer sözlük müellifleri tarafından temel kaynak olarak kullanılması da Kürâunneml'in Arap sözlükçülüğünde kurucu ve öncü bir anlam otoritesi olduğunu göstermektedir.

¹⁸⁵ İbn Sîde, *el-Muḩkem ve'l-muḩḩu'l-a'zam*, 1:47.

¹⁸⁶ İbn Sîde, *el-Muḩkem ve'l-muḩḩu'l-a'zam*, 1:128, 1:131, 2:262, 1:336.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1:630, 1:307, 8:25, 12:103.

¹⁸⁸ Muḩammed Murtażâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, (Kuveyt: Vizâratu'l-A'lam Maṭba'atu ḩukûmeti'l-Kuveyt, 2001), 5:432, 8:495, 20:368, 23:177...

¹⁸⁹ Fuâd Efrâm el-Bustânî, *el-Müncidü'l-ebcedî*, (Beyrût: Dâru'l-maşriḩ, 1986); Cübrân Mes'ud, *er-Râ'id*, (Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1992).

¹⁹⁰ 'Abdullâh Dervîş, *Me'âcimü'l-'Arabiyyeti me'a i'tinâ'in ḩâşşin bi-mu'cem "el-'Ayn" li-ḩalîl b. Aḩmed*, (b.y.: Mektebetü's-şebâb, t.y.); ḩâmîd el-'Avâdî, "et-Tertîbi'n-nuṭḩi li'l-me'âcimi'l-'Arabiyyeti ta'rîfî ve naḩdu," *Mecelletü külliyyeti'l-edeb ve 'ulûmu'l-insâniyye, Cami'atü Şan'â* 32, no.2 (2009): 57.

¹⁹¹ Gündüzöz, "Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları," 61.

¹⁹² İbn Vellâd Ebû'l-'Abbâs Aḩmed b. Muḩammed et-Temîmî, *el-Maḩşûr ve'l-Memḩûd*, thk. Paul Brönle (Leiden: Brill, 1900); Ebû Hilâl el-ḩasen b. 'Abdullâh el-'Askerî, *et-Telḩîşu fi ma'rifeti esmâi'l-eşyâ'*, thk. 'İzzet ḩasan, (Dimaşk: Dâru Talâs, 1996).

¹⁹³ el-Cenâbî, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye ve'n-naḩviyye fi Mışr*, 246; el-'Avâdî, "et-Tertîbi'n-nuṭḩi li'l-me'âcimi'l-'Arabiyyeti ta'rîfî ve naḩdu", 60.

SONUÇ

el-Münecced fi'l-luğa, hicrî üçüncü yüzyılın sonunda telif edilmiş, klasik döneme ait bir müşterek lafız sözlüğüdür. Sözlüğün Kürâunneml'e nispeti konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Eser, Arap dilindeki müşterek lafızları ele alan bir sözlük olmasının yanı sıra, monografik sözlükler kategorisinde de sayılabilir. Altı bölümden oluşan eserin ilk beş bölümü monografik sözlükler kategorisinde; altıncı bölümü ise telaffuza dayalı alfabetik sistemle yazılmış sözlükler kategorisindedir. Ancak sözlüğün altıncı bölümünde, ilk beş bölümden birinde olması gereken çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Altıncı bölümde, ilk beş bölümün anlam alanlarından birine dahil olan gök cisimleri, hayvan isimleri ve organ isimleri gibi sözcüklerin varlığı, bu tasnifin bazı zorluklara yol açmış olabileceği ve bu nedenle Kürâ'ın sözlüğün sistemini başta planladığı şekilde devam ettiremediği izlenimini vermektedir. Bu durum, eserin düzeni açısından kullanım zorluğuna sebep olmakta; okuyucunun bazı kelimelerin hangi bölümde yer aldığını tahmin etmesini zorlaştırmaktadır. Bu yapısal probleme, Kürâunneml'in yaşadığı dönemin kısıtlılıklarının ve sözlük telifi için gereken dil malzemesini seçip bir araya getirmedeki zorlukların yol açmış olabileceği düşünülmektedir.

Müellifin *el-Münecced fi'l-luğa*'da lafızların anlamını açıklamak için çeşitli yöntemler kullandığı tespit edilmiştir. Kürâunneml, bazı kelimeleri ayrıntılı olarak açıklamış; pek çok maddeye şahid kullanmış ve sözcükleri bağlam içerisinde açıklayarak anlamın tam ve doğru şekilde anlaşılmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, bazı sözcüklerin açıklamalarını uzun tutmuşken bazılarını daha kısa tutmuştur. Buradaki tercih kriterinin, sözcüğün anlamının o toplumdaki bilinirlik derecesi olduğu söylenebilir. Ancak, bazı maddelerde anlam, ilgili kelimenin eş anlamlısı olan tek bir sözcükle açıklanmış ve bu durum bir tür totolojiye neden olmuştur. Kürâ', bazen de hiçbir açıklama yapmadan sadece sözcüğü kayıt altına almıştır. Bu noktada, Kürâ'ın sözlükçülük çalışmasının yanı sıra dizinleme çalışması yaptığı da düşünülebilir. Müellif ayrıca, sözlükte ele aldığı müşterek lafızları açıklamakla yetinmemiş, kullandığı şevâhidin içinde geçen ve anlaşılmadığını düşündüğü bazı kavram ve kelimeleri de ayrıca açıklamıştır. Bu durum, sözlüğün söz varlığının yalnızca müşterek lafızlarla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Sözlük, çok çeşitli istişhâd malzemesi içermesi açısından da dikkati çekmektedir. En fazla Arap şiiri ile istişhâd yapılmış, bunu Kur'ân âyetleri, meseller ve hadisler izlemiştir. Kürâ', hicrî 150 yılından sonraki dönemde yaşayan şâirlerin şiirleri ile de istişhâd etmiştir. Bu malzemenin istişhâd amaçlı kullanımı tartışmalıdır; ancak Kürâ' bu konudaki genel kurallara fazla bağlı kalmamıştır.

el-Münecced fi'l-luğa, müşterek lafızlar hakkında yazılmış en kapsamlı eski sözlüklerden biri olarak kabul edilmektedir. Kendinden sonra gelen müellifler, Kürâunneml'i bir otorite olarak görüp ondan çok sayıda alıntı yapmıştır. Bunun yanında müellif, hicrî dördüncü yüzyıldan sonra yaygınlaşmış olan telaffuza dayalı alfabetik sistemi ilk kullananlardan biridir. Tüm bunlar, Kürâ'ın öncü sözlük müelliflerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın, Kürâunneml ve

eserleri hakkında Türkçe literatürde bir çalışma olmadığı ve müellifin eserlerini kaynak gösteren bazı çalışmalarda da hatalı bilgiler bulunduğu görülmektedir. Müellifin literatürde yeterince tanınmıyor olmasının, bu hataların muhtemel nedeni olduğu söylenebilir. Bu literatür boşluğunun giderilmesi için Kürâunneml'in eserleri, dil bilimsel ve sözlük bilimsel metodolojisi üzerine daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- ‘Abdurrahman İbdâh, Zeyneb ve ‘Abâbine, Yahyâ. “el-Muşâhabetü’l-lafziyyeti fi kitâbi ‘mütehayyerü’l-elfâz” li İbn Fâris”. *Mecelletü’l-Câmi’ati’l-İslâmiyyeti li’d-dirâsâti’l-insâniyye* 28, no.3 (2020): 216-241.
- ‘Adevî, Gaylân b. ‘Ukbe el-. *Dîvânu Zü’rrumme*. Neşir. ‘Abdü’l-Kudüs Ebû Şâlih. Beyrût: Müessesetü’l-îmân, 1982.
- Ahçal, Ebû Mâlik Ğiyâs b. Ğavş el-. *Dîvânü’l-Ahçal*. Editör. Mehdî Muhammed Nâsirüddîn. Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1994.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 1982.
- ‘Amîrûş, Bilâl, “el-Münecced fi’l-luğa li Kürâunneml, Dirâsetün fi’ş-şevâhidi ve’l-müsteviyâti’l-luğaviyye,” *Mecelletü (Luğa-Kelâm)* 7, no.3 (2021): 304-316.
- Aşma’î, Ebû Sa’îd ‘Abdülmelik b. Kureyb el-. *Kitâbu’l-ibil*. Tahkik. Hâtîm Şâlih ed-Đamin. Dimaşk: y.y., 2003.
- Aşma’î, Ebû Sa’îd ‘Abdülmelik b. Kureyb el-. *Dîvânü Accâc*. Neşir. ‘İzzet Hasan. Beyrût: Dâru’ş-şarkî’l-‘Arabî, 1995.
- ‘Aţâr, Ahmed ‘Abdulğafür. *Muqaddimetü’s-Sıhağ*. Kâhire: Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, 1956.
- ‘Avâdî, Hâmid el-. “et-Tertîbî’n-nuţkı li’l-me’âcimi’l-‘Arabiyyeti ta’rifü ve naqdu”. *Mecelletü külliyyeti’l-edeb ve ‘ulümü’l-insâniyye, Şan’â’* 32, no.2 (2009): 51-92.
- Bağdâdî, İsmail Paşa el-. *Hediyyetü’l-‘ârifin: Esmâu’l-müellifîn ve âşâru’l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Müessesetü’t-târîhi’l-‘Arabî, 1951.
- Beyhağî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. ‘Alî el-. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. Tahkik. Muhammed ‘Abdülkâdir ‘Aţâ. Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 2003.
- Bustânî, Fuâd Efrâm el-. *el-Müncidü’l-ebcedî*. Beyrût: Dâru’l-maşriğ, 1986.
- Câhız, Ebû ‘Osman ‘Amr b. Baħr. *Kitâbu’l-hayevân*. Kâhire: Mektebetü ve maţba’atu Muştafâ el-Babî el-Ĥalebî ve evlâdîhi, 1965.
- Cenâbî, Ahmed Nuşayyif el-. *ed-Dirâsâti’l-luğaviyye ve’n-naħviyye fi Mışr*. Kâhire: Mektebetü dâri’t-türâş, 1977.
- Cürcânî, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Mu’cemu’t-Ta’rifât*. Tahkik. Muhammed b. Şiddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru’l-fağile, 2004.

Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Dervîş, 'Abdullâh. Me'âcimü'l-'Arabîyyeti me'a i'tinâ'in hâşşin bi-mu'cem "el-'Ayn" li-Ḥalîl b. Aḥmed. b.y.: Mektebetü'ş-şebâb, t.y.

Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.

Dîvânu' Tufeyl el-Ġanevî Şerhu'l-Aşma'î. Thk. Fellahoglı Hassan. Beyrût: Dâru şâdir, 1997.

Dîvânu'l-Nemir bin Tevleb el-'Uklî. Thk. Muhammed Nebil Tarîfî. Beyrût: Dâru şâdir, 2000.

Durmuş, İsmail. "İstîşhad." *DİA*. 23:396-397. İstanbul: TDV, 2001.

Durmuş, İsmail. "Kürâunneml." *DİA*. 26:561-562. İstanbul: TDV, 2002.

Durmuş, İsmail. "Müşterek." *DİA*. 32:171-172. İstanbul: TDV, 2006.

Ebu'l-Ferec, Muhammed Aḥmed. el-Me'acimü'l-Lugaviyyeti fi dav'i dirâsâti 'ilmi'l-lugati'l-ḥadîş. Beyrût: en-Nahḍa'l-'Arabîyye, 1977.

Ebû Hilâl el-Ḥasen b. 'Abdullâh el-'Askerî, et-Telḥîşu fî ma'rifeti esmâi'l-esyâ'. Tahkik. 'İzzet Ḥasan. Dimaşk: Dâru Talâs, 1996.

Ebû Sekkîn, Muhammed. 'Abdülhamîd. *el-Mu'cemu'l-'Arabîyyeti: Medârisuhâ ve menâhicuhâ*. Kâhire: el-Fârûku'l-hadîseti li't-ṭibâ'ati ve'n-neşr, 1981.

Efendioğlu, Mehmet. "Muhadramûn." *DİA*. 30:395-396. İstanbul: TDV, 2005.

Emîn, Aḥmed. *Duḥa'l-İslâm*. 2 Cilt. Birleşik Krallık: Müessesetü Hindâvî, 2012.

Enşârî, Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs el-. *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luġa*. Tahkik. Muhammed 'Abdülkâdir Aḥmed. Beyrût: Dâru'ş-şurûk, 1981.

Enşârî, Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs el-. *Kitâbu'l-hemz*. Neşir. Luvis Şeyho el-Yesû'î. Beyrût: el-maṭba'atu'l-Katolikiyyeti li'l-âbâi'l-Yesû'îyyîn, 1910.

Er, Rahmî. "Müvelledûn." *DİA*. 32:227. İstanbul: TDV, 2006.

Erdem, Sargon. "Anka." *DİA*. 3:198-200. İstanbul: TDV, 1991.

Fayda, Mustafa. "Bedevi." *DİA*. 5:311-317. İstanbul: TDV, 1992.

Fîrûzâbâdî, Cemâlüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ*. 4 Cilt. Beyrût: el-Hey'etü'l-Mişriyyeti'l-'Âmme lil-kitâb, 1978.

Fîrûzâbâdî, Cemâlüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luġa*. Dimaşk: Dâru Sa'deddîn li't-ṭibâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî', 2000.

Gündüzöz, Soner. "Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları." *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*. Editör. İsmail Güler. İstanbul: İSAM yayınları, 2014.

Güven, Şahin. "Dil, Anlam ve Çokanlamlılık." *Bilimname* 25, no.2 (2013): 69-100.

Güven, Şahin. Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu, İstanbul: İfav Yayınları, 2017.

Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. Tahkik. İbrâhîm es-Sâmîrrâî Mehdî el-Maḥzûmî. 8 Cilt. Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, t.y.

Ḥamdânî, Ebû Firâs el-. *Dîvânu Ebî Firâs el-Ḥamdânî*. Tahkik. Sâmi ed-Dehhân. Beyrût: Mektebetü'd-Doḡtor Mervân el-'Atiyye, 1944.

Ḥamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût el-. *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. Thk. İḥsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ġarbi'l-İslâmî, 1993.

Hartmann, R.R.K. ve James, Gregory. *Dictionary of Lexicography*. New York: Routledge, 2002.

- Hatiboğlu, İbrahim. "Mu'cem." *DİA*. 30:345-346. İstanbul: TDV, 2005.
- Haywood, John A. *Arabic Lexicography: Its History, and Its Place in the General History of Lexicography*. Leiden: E.J. BRILL, 1960.
- Hunâî, Su'ûd b. Süleymân b. Sâlim el-. "Kürâ'unneml 'Alî b.el-Hasen el-Hunâî: Hayâtuhû ve âşâruhû" *'Alâmu ve menâhicü fi şinâ'ti'l-mu'cemiyeti: Kürâ'unneml ve cühûduhü'l-luğavîyyeti nemûzecen*, Ed. Komisyon ('Ummân: Metâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022): 76-97.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. *Cemheretü'l-luğa*. Tahkik. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Aḥmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Tahkik. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru şâdir, 1993.
- İbn Sîde, Ebû el-Ḥasan 'Alî b. İsmail. *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*. Tahkik. 'Abdülhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2000.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist*. Rızâ Teceddüd. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1971.
- İbn Vellâd, Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. Muhammed et-Temîmî. *el-Maḥşûr ve'l-Memdüd*. Tahkik. Paul Brönle. Leiden: Brill, 1900.
- Kalkan Yorulmaz, Nilüfer. "Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivâyet Sistemi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Kâmeş, Aḥmed. "el-Ḥadîşü'n-Nebeviyyü şâhiden luğavîyyen fi'l-mu'cemâti'l-kadîmeti mine'l-'Ayn ile'l-Lisân." *Mecelletü Câmi'ati'l-Emîr 'Abdulkâdir li'l-'ulûmi'l-İslâmiyyeti* 32 no.1 (2018): 185-208.
- Kâtîb, İbn Tüşterî el. *el-Müzekker ve'l-Müenneş*. Tahkik. Aḥmed 'Abdülmecîd Herîdî. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1983.
- Ḳıfî, Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf el-. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. Neşir. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1986.
- Kızıklı, Salih Zafer. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13, no 3 (2013): 133-149.
- Kurt, İsmail. "Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır." *Bilimname* 49, no.49 (2023): 191-235. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1225861>.
- Kürâunneml, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî. *el-Müntehab min ğarîb-i kelâmi'l-'Arab*. Tahkik. Muhammed b. Aḥmed el-'Ömerî. Mekke: Câmi'atü Ümmî'l-Ḳurâ, 1989.
- Kürâunneml, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî. *el-Mücerred fi ğarîbi kelâmi'l-'Arab ve luğatihâ*. Tahkik. Muhammed b. Aḥmed el-'Ömerî. Mekke: Mektebetü's-şakâfeti'd-dîniyye, 1992.
- Kürâunneml, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî. *el-Münecced fi'l-luğa*. Tahkik. Ḍâhî 'Abdulbâkî Aḥmed Muḥtâr Ömer. Kâhire: Âlemu'l-kütüb, 1988.
- Mes'ud, Cübrân. *er-Râ'id*. Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1992.
- Muskerî, Seyf b. Sâlim b. Fuḍayl el-. "Bejne'l-mezhebeyn: Kürâ'unneml enmûzecen", *'Alâmu ve menâhicü fi şinâ'ti'l-mu'cemiyeti: Kürâ'unneml ve cühûduhü'l-luğavîyyeti nemûzecen*. Editör. Komisyon ('Ummân: Metâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022): 23-34.
- Mu'ayyî, Rîm Ferḥân el-. "Menhecü Ebi'l-Ḥasen el-Hünâî 'Kürâ'unneml' fi kitâbihî el-Münecced fi'l-luğa." *Mecelletü'l-menâra li'l-buḥûsi ve'd-dirâsât* 18, no.4 (2011): 263-283.

- Naḥâl, İbrâhîm. Mu'cemu Nahhâl fi'l-esmâi'l-'ilmiyyeti li'n-nebatât. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2009.
- Naşşâr, Hüseyin. *el- Mu'cemu'l- 'Arabi: Neş'etuhû ve ta'avvuruhû*. Kâhire: Dâru'l-Mısr li' t-tıbbâ'ati, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Beliyye." *DİA*. 5:419. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Sezgin, Fuat. *Târihu't-Turasi'l-Arabî (GAS)*. 8 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'l-'Arabiyeti's- Su'üdiyye, 1988.
- Sıbt İbnul-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*. Tahkik. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-risâleti'l-'âlemiyye, 2013.
- Sıbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân es-. *el-Kitâb*. Tahkik. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-. *Kitâbu'l-elfâz*. Neşir. Faḥreddîn Kaḇâve. Beyrût: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1998.
- Suyûfî, Celâleddin 'Abdurrahman es-. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Tahkik. Muhammed Ebû Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Hey'etü'l-Mışriyyeti'l-'âmme, 1974.
- Suyûfî, Celâleddin 'Abdurrahman es-. *Buḡyetü'l-vu'ât fi ṭabaḳâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nuḥât*. Tahkik. Muhammed Ebû Faḍl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1981.
- Temel, Süleyman, Işıl Temel. "Türkiye İçin Endemik Calligonum polygonoides L. ssp. comosum (L'Hér.) Çalışımın Otlamada Tercih Durumları ile Bazı Bitkisel ve Verim Özelliklerinin Belirlenmesi." *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 49, no.1 (2018): 7-13.
- Şelkânî, 'Abdülhamîd. *Meşâdirü'l-luḡa*. Ṭrablus: el- Münşe'etü'l-'Ammeti li'n-neşri ve't-tevzi' ve'l-i'lân, 1982.
- Ṭantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuḥât*. Kâhire: Dâru'l-me'arif, ts.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2003.
- Yezîdî, İbrâhîm b. Ebî Muhammed Yahyâ el-. *Ma'tefeka lafzuhû va'htelese ma'nâhu*. Tahkik. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn. Mekke: y.y., 1987.
- Yıldız, Murat. "Modern Dilbilim Ekseninde Klasik Arap Filolojisinde Dilin İşleyişi Sorunu." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, no.32 (2012): 111-128. <https://doi.org/10.17120/omuifd.71930>.
- Zebîdî, Muhammed Murtaẓâ ez-. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Tahkik. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-'Alam Maṭba'atu Ḥukûmeti'l-Kuveyt, 2001.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Cibâl ve'l-emkine ve'l-mîyâh*. Tahkik. Aḥmed 'Abduttevvâb. Kâhire: y.y., 1999.
- Ziriklî, Ḥayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyin, 2002.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Ḥasan. *Ṭabaḳātu'n-nahviyyîn ve'l-luḡaviyyîn*. Neşir. Muhammed Ebu'l-Faẓl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-me'arif, 1984.

YAZIM KURALLARI

- Dergide yayımlanması teklif edilen yazılar MS Word formatında hazırlanır. Yazı karakteri Times New Roman olmalı, 11 punto ve 1,15 satır aralığı ile iki yana dayalı şekilde yazılmalıdır.
- 16X24 cm boyutundaki sayfada üst 3 cm sağ ve sol kenar boşluğu 2 cm; alt kenar boşluğu ise 1.5 cm olmalıdır.
- Yazının başlığı 12 punto, bold ve satırda ortalanmış olmalıdır.
- Yazarın/yazarların tam adı, unvanı, çalıştığı kurum, e-posta ve orcid bilgileri belirtilmelidir.
- Öz; 150-200 kelime arasında, tek paragraf halinde ve atıf kullanılmaksızın yazılmalıdır. Öz kısmını müteakiben “Abstract” başlığı altında İngilizce Öz yer almalıdır.
- Anahtar kelimeler, makalenin orijinal dilinde ve İngilizce 4-7 kelime arasında olmalıdır.
- Yazılar, İngilizce Öz kısmından sonra “Extended Abstract” başlığı altında, en az 700 kelimedenden meydana gelen yapılandırılmış bir İngilizce özeti havi olmalıdır. Çalışma bulgularını ve tespitleri içeren yapılandırılmış özet ile makalelerin yurt dışından atıf almasının kolaylaştırılması hedeflenmiştir.
- Makale/çalışma hacminin 10000 kelimeyi aşmaması tavsiye edilir.
- İmla ve noktalama işaretleri hususunda Türk Dil Kurumu’nun İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.
- Makalelerde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde (DİA) belirtilen transkripsiyon sistemi (bkz. I. cilt, imlâ esasları) uygulanmalıdır.
- Dipnotlar sayfa altında olacak şekilde 9 punto ile ve iki yana dayalı olarak yazılmalıdır.
- Yazarlar, çalışmalarındaki metin içi atıfları ve metin sonu kaynakçasını “The Chicago Manual of Style (17th Edition)” formatına göre düzenlemekle yükümlüdürler. <https://www.chicagomanualofstyle.org>

YAYIN ETİĞİ İLKE VE STANDARTLARI

Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS), yayım etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

AUTHOR GUIDELINES

- The manuscript should be original and has not been published or sent to other journals.
- The objective treatment according to the scientific method documented with respect to novelty in the ways.
- The manuscript volume should not exceed 10,000 words.
- The manuscript has to be written in an MS Word file, with a size of (11) Times New Roman and the distance between lines is (1,15).
- The title of the article has to be written in the same font size (12) dark in the center of the page.
- The name of the author should be written in the same font, size 12, under the heading to the right of the page with the scientific rank, workplace, and e-mail and orcid in the margin.
- The margins in the pages have to be in the same font as (9).
- The manuscript is accompanied by an abstract of 150-200 in both English and Turkish, and the abstracts in English have to be written in Times New Roman size 12. The translation must be accurate and reviewable.
- The keywords in Arabic and English have to be written below the abstracts and are between 4-7 words.
- After the abstract in English, an explain have to be written in English as a summary, containing at least 700 words including the ideas and points of discussion and result in the manuscript.
- Upper margin is 3 cm, the left and right margins are 2 cm and lower margin 1.5 cm in 16X24 cm size page;.
- The authors are obliged to edit the in-text citations in their work and the references according to the format “The Chicago Manual of Style (17th Edition)”.
<https://www.chicagomanualofstyle.org>
- You can also check IJMES (the International Journal of Middle East Studies)
<https://ijmes.uark.edu/author-resources/>

STANDARDS AND PRINCIPLES OF PUBLICATION ETHICS

Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

قواعد الكتابة باللغة العربية

- أن يكون البحث أصيلاً لم يسبق نشره أو أرسله للنشر في مجلات أخرى.
- المعالجة الموضوعية وفق الأسلوب العلمي الموثق مع مراعاة الجودة في الطرق
- ألا يزيد حجم البحث عن 10000 كلمة.
- تقدّم البحوث مكتوبة على ملف MS Word، بخط حجم (11) نمط Simplified Arabic والمسافة بين الأسطر 1.
- يُكتب عنوان المقال بخط نفسه حجم 14 غامق في وسط الصفحة
- يُكتب اسم صاحب المقال بخط نفسه حجم 14 تحت العنوان على يسار الصفحة مع بيان الرتبة العلمية ومكان العمل والبريد الإلكتروني ورقم الأورسيد (Orcid) في الهامش.
- تكتب الهوامش في الصفحات بخط نفسه بحجم 9
- يرفق البحث بملخص 200-250 باللغتين العربية والإنكليزية، والملخصات باللغة الإنكليزية تُكتب بخط Times New Roman حجم 10. ويجب أن تكون الترجمة دقيقة ومراجعة.
- تكتب الكلمات المفتاحية باللغتين العربية والإنكليزية أسفل الملخصين ويتراوح عددها بين 4-7 كلمات
- بعد الملخص باللغة الإنكليزية يوضع مفضل "Extended Abstract" باللغة الإنكليزية لا يقل عن 700 كلمة يتضمن الأفكار والنقاط المهمة في البحث.
- حاشية الورقة تكون بمسافة 2,5 من كل الجهات
- تكتب المصادر والمراجع في هامش الصفحة، وفي قائمة المصادر والمراجع وفقاً لنمط:

"The Chicago Manual of Style (17th Edition)"

<https://www.chicagomanualofstyle.org>

مبادئ وأخلاقيات النشر

تلتزم مجلة إسطنبول للدراسات العربية (ISTANBULJAS) بأعلى المعايير في أخلاقيات النشر، وتتبنى مبادئ أخلاقيات النشر المنشورة من قبل:

Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME)

Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing عنها تحت عنوان
Scholarly Publishing ينظر :

<https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>